

საქართველოს საპატრიარქოს წმიდა ანდრია პირველწოდებულის სახელობის
ქართული უნივერსიტეტი
ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა და სამართლის ფაკულტეტი

ნანა სულავა

სენაკის მუნიციპალიტეტის ტოპონიმია

(სტრუქტურულ-სემანტიკური და ფონეტიკური ანალიზი)

სადოქტორო პროგრამა - „ქართველური ენათმეცნიერება“

სადისერტაციო ნაშრომი შესრულებულია ფილოლოგიის დოქტორის
აკადემიური ხარისხის მოსაპოვებლად

*სამეცნიერო ხელმძღვანელი: ფილოლოგიის მეცნიერებათა
დოქტორი, პროფესორი მერაბ ბერიძე*

თბილისი

2016

სარჩევი

ანოტაცია	5
Annotation (ინგლისურ ენაზე).....	7
შესავალი.....	9
თავი I - სენაკის მუნიციპალიტეტის ზოგადი ფიზიკური და ისტორიულ-გეოგრაფიული მიმოხილვა.....	15
თავი II - სენაკის მუნიციპალიტეტის ტოპონიმური აღწერისა და მეცნიერული შესწავლის მდგომარეობა.....	21
თავი III - ტოპონიმიკური აფიქსაცია.....	33
III. 1. ლე-//ე- პრეფიქსი, როგორც ტოპონიმთა საწარმოებელი ფორმანტი.....	33
III. 1. 1. ფონეტიკური პროცესები.....	40
III. 1. 2. სემანტიკურად ბუნდოვანი, გაუგებარი ტოპონიმები.....	41
III. 2. სა- ტოპოფორმანტი.....	42
III. 2. 1. ფონეტიკური ცვლილებანი.....	45
III. 2. 2. სა-ო კონფიქსით ნაწარმოები სოციალური ტერმინები.....	47
III. 2. 3. სა- პრეფიქსით ნაწარმოები დანიშნულების სახელები ტოპონიმებად.....	49
III. 2. 4. არსებითი სახელები სა- პრეფიქსიან გვარებთან.....	50
III. 3. ნა-, ნო- პრეფიქსები ტოპონიმებში.....	52
III. 3. 1. ნა- პრეფიქსიანი ტოპონიმები.....	52
III. 3. 2. ნო- პრეფიქსიანი ტოპონიმები.....	60
თავი IV- სუფიქსური წარმოება.....	62
IV. 1. თი- ბოლოკიდურიანი ტოპონიმები.....	62
IV. 1. 2. თური კომპონენტი ტოპონიმებში.....	68
IV. 1. 3. დინო კომპონენტი ტოპონიმებში.....	69
IV. 2. სუფიქსური წარმოება.....	70
IV. 2. 1. -ონ-ა// -ონ-ი სუფიქსი.....	70
IV. 2. 2. -ონ// -ონა სუფიქსის იშვიათი შემთხვევისათვის ანთროპოტოპონიმიაში.....	70
IV. 2. 3. -არ სუფიქსი.....	76
IV. 2. 4. -ალ, -ილ.....	76
IV. 2. 5. -ერ// -ელ.....	76
IV. 2. 6. -ილ// -ირ სუფიქსი.....	77
IV. 2. 7. -ულ// -ურ სუფიქსი.....	78

IV. 2. 8. –ორ სუფიქსი.....	80
IV. 2. 9. –ობა სუფიქსი.....	81
IV. 2. 10. –ენ სუფიქსი.....	82
IV. 2. 11. –ამ სუფიქსი.....	82
IV. 2. 12. –იან რთული სუფიქსი.....	83
IV. 2. 13. –უან სუფიქსი.....	84
IV. 2. 14. –ევ სუფიქსი.....	85
IV. 2. 15. ორმაგი სუფიქსაცია.....	86
თავი V. პრეფიქს-სუფიქსური წარმოება.....	88
V. 1. ო- ეში წარმოება.....	90
V. 2. ო-ურ კონფიქსი.....	90
თავი VI. ტოპონიმთა სტრუქტურის ზოგიერთი საკითხი.....	92
VI. 1. უაფიქსო, მარტივი სახელები.....	92
VI. 2. ტოპონიმკური კონვერსია.....	92
VI. 3. სამკომპონენტო ტოპონიმები.....	95
VI. 4. ნაგენეტივარი გეოგრაფიული სახელები.....	96
VI. 5. ბინარული ოპოზიცია.....	97
VI. 6. პოლიონიმები - პარალელური საკუთარი სახელები.....	99
VI. 7. მეტაფორიზაცია.....	100
VI. 8. კოპულატიური ტოპონიმები.....	101
VI. 9. სეკუნდარული ტოპონიმები.....	102
VI. 10. კომპოზიტიური სახელები ტოპონიმებში.....	103
VI. 10. 1. არსებითი სახელი მსაზღვრელად.....	104
VI. 10. 2. რიცხვითი სახელი მსაზღვრელად.....	104
VI. 10. 3. მართულმსაზღვრელიანი ტოპონიმები.....	105
VI. 10. 4. ატრიბუტულმსაზღვრელიანი კომპოზიტები.....	106
თავი VII. სემანტიკურ-მორფოლოგიური ტოპონიმიზაცია.....	107
თავი VIII. საზღვრული ინდიკატორები ტოპონიმებში.....	113
თავი IX. ზოგიერთი ფონეტიკური პროცესისათვის სენაკის მუნიციპალიტეტის ტოპონიმიაში.....	119
IX. 1. რედუქცია.....	119
IX. 2. ჰაპლოლოგია.....	120

IX. 3. ბგერათა გადასმა (მეტათეზისი).....	122
IX. 4. დიფთონგიზაცია.....	122
თავი X. ტოპონიმთა სემანტიკური კლასიფიკაცია.....	123
X.1. მცენარეთა და ცხოველთა სახელები ტოპონიმებში.....	123
X. 1. 1. მცენარეთა სახელები.....	123
X. 1. 2. ცხოველთა სახელები.....	123
X. 3. მეთევზეობასთან დაკავშირებული ტოპონიმები.....	126
X. 2. ლანდშაფტური ნომენკლატურა.....	128
X. 4. მონადირეობასთან დაკავშირებული ტოპონიმები.....	129
X. 5. მეტივეობასთან დაკავშირებული ტოპონიმები.....	131
X. 6. მეფუტკრეობასთან დაკავშირებული ტოპონიმები.....	134
X. 7. მეაბრეშუმეობასთან დაკავშირებული ტოპონიმები.....	135
X. 8. იდეოლოგიზებული ტოპონიმები.....	137
თავი XI. რუსული ლექსიკა ტოპონიმებში.....	139
თავი XII. წინაპართა სულიერი და მატერიალური კულტურის ასახვა ტოპონიმიაში...149	
თავი XIII. ქალაქ სენაკის ურბონიმია.....	171
თავი XIV. ზოგიერთი ტოპონიმის მართებული გააზრებისათვის	181
დასკვნები.....	183
დამოწმებული წყაროები და ლიტერატურა.....	188
დანართები.....	207

ანოტაცია

ფილოლოგიის დოქტორის აკადემიური ხარისხის მოსაპოვებლად წარმოდგენილ წინამდებარე სადისერტაციო ნაშრომში გაანალიზებულია სამეგრელოს ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული ერთეულის – სენაკის მუნიციპალიტეტის - ტოპონიმთა სტრუქტურის, სემანტიკისა და ფონეტიკის საკითხები. ნაშრომი შედგება ანოტაციის (ქართულ და ინგლისურ ენებზე), შესავლისა და თოთხმეტი თავისაგან. ძირითადი ტექსტის მოცულობაა 187 გვერდი, წყაროებისა და ლიტერატურის სიისა, დანართითურთ კი – 28 გვერდი.

შესავალ ნაწილში შევეცადეთ მოკლედ დაგვესაბუთებინა, რომ სენაკის მუნიციპალიტეტის ტოპონიმია ძირითადად მეგრული ტოპონიმიკური სიტყვაწარმოების საერთო სისტემის მსგავსია და რომ საკვლევ ადმინისტრაციულ-ტერიტორიულ რაიონში შესაძლებელია აფიქსაციით თუ სიტყვათშეერთებით წარმოქმნილი ტოპონიმების გაანალიზება ტოპონიმთა ეტიმოლოგიის თავისებურებების გათვალისწინებით.

ნაშრომის I თავში წარმოდგენილია სენაკის მუნიციპალიტეტის ზოგადი ფიზიკური და ისტორიულ-გეოგრაფიული დახასიათება, ხოლო II თავში – ტოპონიმური აღწერისა და შესწავლის თანამედროვე მდგომარეობა.

III თავში აღნიშნულია, რომ ტოპონიმიკური აფიქსაცია დამახასიათებელია სამეგრელოს ტოპონიმიისათვის. მეგრულში საგანგებო ტოპონიმიკური აფიქსებია ლე-/-ე, სა-, ნა-/ნო- (თანმხლები სუფიქსებითურთ).

IV თავში მოცემულია მსჯელობა ტოპონიმებში დადასტურებულ გვართა განაყოფის სახელებზე (თი, თური, დინო), აგრეთვე -ონ//-ონა, -არ, -ალ, -ილ, -ერ//-ელ, --ირ, -ულ//-ურ, -ორ, -ობა, -ენ, -ამ, -იან, -უან, -ეფ სუფიქსურ წარმოებაზე.

V თავში განხილულია გეოგრაფიულ სახელწოდებათა პრეფიქს-სუფიქსური წარმოების საკითხები.

ნაშრომის VI თავში, რაც 12 პარაგრაფისგან შედგება, გაანალიზებულია შემდეგი საკითხები: უაფიქსო, მარტივი სახელები, ტოპონიმიკური კონვერსია, სამკომპონენტური ტოპონიმები, ნაგენეტივარი გეოგრაფიული სახელწოდებანი, ბინარული ოპოზიცია ტოპონიმებში, პოლიონიმები - პარალელური სახელები,

კოპულატიური, სეკუნდარული, კომპოზიტური, მართულ და ატრიბუტულმსაზღვრელიანი ტოპონიმები, მეტაფორიზაცია და სხვ.

VIII თავში დასაბუთებულია, რომ სემანტიკურ-მორფოლოგიური ტოპონიმიზაცია გულისხმობს პლურალური, წარმოქმნილი თუ რთული სახელების ტოპონიმებად, ე. ი. სახელსადებ ობიექტთა კონკრეტიზაციის საშუალებად გადაქცევას, და რომ სემანტიკურ-მორფოლოგიური ტოპონიმიზაციის გზით წარმოქმნილი გეოგრაფიული სახელწოდებანი შეიძლება იყოს ზმნური ან სახელურფუძიანი. საკვლევი მუნიციპალიტეტის ტოპონიმური მასალა ამ თავში სწორედ აღნიშნული პრინციპების დაცვით არის წარმოდგენილი.

სენაკის მუნიციპალიტეტის ტოპონიმებში დადასტურებულ ინდიკატორებზე მსჯელობა მოცემულია სადისერტაციო ნაშრომის VIII თავში, ხოლო IX თავში მიზნად ვისახავთ ყურადღება გავამახვილოთ ტოპონიმიაში დადასტურებულ ისეთ ფონეტიკურ მოვლენებზე, როგორიცაა რედუქცია, ჰაპლოლოგია, ზერათგადასმა (მეტათეზისი) და დიფთონგიზაცია.

X თავში მოცემულია ტოპონიმთა სემანტიკური კლასიფიკაცია. გაანალიზებულია ფლორასთან, ფაუნასთან, მეთევზეობასთან, მონადირეობასთან, მეტივეობასთან, მეფუტკრეობასთან, მებარემუმეობასთან დაკავშირებული, აგრეთვე იდეოლოგიზებული გეოგრაფიული სახელწოდებანი.

სადისერტაციო ნაშრომის XI თავში წარმოდგენილია რუსულენოვანი ლექსიკის ძირითადი ნაწილი სენაკის მუნიციპალიტეტის ტოპონიმიდან.

XII თავში შევეცადეთ გვეჩვენებინა, თუ როგორ აისახა წინაპართა სულიერი და მატერიალური კულტურა სენაკის მუნიციპალიტეტის გეოგრაფიულ სახელწოდებებში.

ნაშრომის XIII თავში საუბარია იმაზე, რომ ცალკეული ქალაქისა თუ დაბა-სოფლის ისტორიული წარსულის, ეთნოგრაფიული ყოფისა და კულტურის, გეოგრაფიისა და სხვა საკითხების შესასწავლად განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება ქუჩების სახელწოდებებს, რომლებიც ადგილთა სხვა სახელებთან ერთად მიკროტოპონიმთა ჯგუფში ერთიანდება. ტოპონიმის ეს სახეობა ურბონიმის/ურბანონიმის სახელით არის ცნობილი.

XIV თავში მოცემულია რამდენიმე მიკროტოპონიმის ეტიმოლოგიური ანალიზი.

Annotation

The following dissertation for the degree of PHD in Philology analyses the structure of toponyms, semantical and phonetic issues of Senaki - one of the important administrative_ territorial units of Samegrelo. The work consists of the main body (in Georgian and in English) ,the introduction and 14 chapters. The main body includes 177 pages, sources,literature and an appendix __25 pages.

In the introductory part we have tried to prove that the toponymy of Senaki municipality is mostly similar to the the main Mengrelian toponym formation system..We conclude that if we take into consideration the characteristics of etymology of toponyms , it will be possible to analyse the toponyms derived by affixation or word combinations in the administration unit being researched.

Chapter 1 gives the general physical and historic-geographical description of Senaki municipality. Chapter 2 is dedicated to the present state of description and studying toponyms.

Chapter 3 says that toponymic affixation is characteristic to Samegrelo toponymy.The special toponymic affixes in Megrelian are le-//e, sa-,na/no-(with their suffixes).

Chapter 4 discusses the formation of the surnames in toponyms by means of affixes__(ti, turi, dino), also on//-ona,-ar, -al,m-il,er//el, ir, -ul//ur, -or, -oba, -en, -am, -ian, -uan, -ef.

Chapter 5 is concerned with the prefix-suffix formation of the geographical names.

The chapter 6 , which consists of 12 units, analyses the following issues: simple words without affixes, toponymic conversion, toponyms with three components, genitive forms of geographical names,binary opposition in toponyms, parallel words, copulative, secondary, compound, attributive toponyms , metaphORIZATION , etc

Chapter 7 proves that semantic- morphological toponymization implies the transformation of plural, derived or compound words into toponyms, i.e it can be used as the means of object concretisation ,also it is claimed that geographical names formed by senamtic-morphological toponimization way can have either verbal or nounal stems. Toponymic material from the municipality being researched are presented in the chapter according to the above mentioned principles.

Chapter 8 discusses the indicators which are presented in the toponyms in Senaki Municipality. Chapter 9 examines such phonetical events as reduction, haplology, metathesis and diphthongization.

Chapter 10 gives the semantic classification of toponyms. It gives the analysis of geographical names related to flora, fauna, fishing, hunting, boating, beekeeping, also ideologised geographical names.

Chapter 11 presents the main part of Russian vocabulary from Senaki Municipality.

In the chapter 12 we have tried to show how the spiritual and material culture are depicted in the geographical names of Senaki Municipality.

Chapter 13 talks about how important street names are in the field of studying the historic past, ethnic and culture, geography and other issues. They are united in the microtoponymy group among other place names. This type of toponymy is known as urbonymy/urbanonymy.

Chapter 14 gives the etimological analysis of several microtoponyms.

შესავალი

ტოპონიმიკური კვლევა-ძიების მიზანია ტოპონიმთა სარწმუნო ეტიმოლოგიის დადგენა, ხოლო წინაპირობას ცალკეული ეთნიკური ან გეოგრაფიული რეგიონის სრული ტოპონიმიკური სისტემის აღწერა წარმოადგენს. გეოგრაფიულ სახელთა მეცნიერული ანალიზით შესაძლებელია ენის ლექსიკური სიმდიდრის გამოვლენა, ისტორიის რიგი საკითხების უკეთ გაშუქება, ხალხის წარსული სამეურნეო საქმიანობისა და რელიგიური წარმოდგენების შესწავლა (ცხადაია 1985: 20).

„ტოპონიმი ლექსიკური ერთეულია, – აღნიშნავს პაატა ცხადაია, – იგი წარმოქმნილია ენის მორფოლოგიურ-გრამატიკული საშუალებებით. ენა ნელა, მაგრამ მაინც იცვლება. იცვლება ტოპონიმიც, თუმცა, საერთოდ, იგი უფრო მყარია, ვინემ საზოგადო სახელი (ეს არ შეეხება მიკროტოპონიმს, რომელიც ადვილად ცვალებადია). გეოგრაფიულ სახელწოდებაში, შესაძლებელია, შემონახული იყოს უძველესი ენობრივი ფაქტები და მოვლენები, სიტყვები. უცნობი სტრუქტურისა და წარმომავლობის ტოპონიმთა ერთი ნაწილი შეიძლება სულაც სხვა ენობრივი სამყაროდან მომდინარეობდეს. მაშასადამე, საჭიროა ტოპონიმია შევისწავლოთ როგორც სინქრონულ, ისე დიაქრონულ (ისტორიულ) ჭრილში. მაგრამ თანამედროვე, ერთი შეხედვით, მარტივი ენობრივ-ტოპონიმიკური მოვლენების სისტემატიზაციის გარეშე გამწვანდება უფრო რთული საკითხების გარკვევა, ისტორიის სიღრმეში უკუსვლა, გაყვითლებულ ფურცლებში შემონახული გეოგრაფიული სახელების ამოხსნა, უცნობ ტოპონიმთა აგებულებისა და სემანტიკის დადგენა“ (ცხადაია 1985: 21).

თემის აქტუალურობა: სამეგრელოს ტოპონიმიის ბოლოდროინდელი პუბლიკაციების ფონზე შეიძლება ითქვას, რომ საქართველოს ამ მხარის გეოგრაფიულ სახელწოდებათა კვლევამ განსაკუთრებული აქტუალურობა შეიძინა. ლინგვისტური ანალიზის თანამედროვე მეთოდების მოშველიებამ და მონათესავე დარგების – საისტორიო გეოგრაფიის, ეთნოლოგიისა და დიალექტოლოგიის – კუთხით ქართველ მეცნიერთა მიღწევებმა სათანადო საფუძველი შექმნა გეოგრაფიული სახელების

კომპლექსური კვლევისა და ტოპონიმებში შემონახული უაღრესად ფასეული და მნიშვნელოვანი ცნობების ამოსახსნელად თუ გასაანალიზებლად.

წინამდებარე საკვალიფიკაციო ნაშრომით მიზნად ვისახავთ, სტრუქტურულ-სემანტიკური და ფონეტიკური ანალიზის შუქზე, გავარკვიოთ სენაკის მუნიციპალიტეტის ტოპონიმების ადგილი საქართველოს გეოგრაფიულ სახელწოდებათა სისტემაში.

საკვლევი მუნიციპალიტეტის ტოპონიმური სისტემის სრული აღწერის თვალსაზრისით დღემდე მნიშვნელოვანი ნაბიჯია გადაგმული **ალ. ლლონტის, გ. ელიაშვილის, პ. ცხადაიასა და ი. კეკელიას** მიერ (ამის შესახებ მსჯელობა ვრცლად იხ. ქვემოთ). გამოქვეყნებულია არაერთი გამოკვლევა ტოპონიმთა სარწმუნო ეტიმოლოგიის დასადგენად. გეოგრაფიულ სახელწოდებათა სპეციალური და სისტემური ლინგვისტურ-ტოპონიმური კვლევის პირველი და მნიშვნელოვანი ცდაა პაატა ცხადაიას საკანდიდატო დისერტაცია „მთიანი სამეგრელოს ტოპონიმია“.

სენაკის მუნიციპალიტეტის ტოპონიმების ენათმეცნიერული ანალიზით დგინდება შემდეგი გარემოება: საკვლევი ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული ერთეულის ტოპონიმია ძირითადად მიჰყვება მეგრული ტოპონიმური სიტყვაწარმოების საერთო სისტემას, გვიჩვენებს გამოყოფილი აფიქსების ფუნქცია-დანიშნულებას, პროდუქტიულობას და ტერიტორიულ განაწილებას; გამოავლენს აფიქსაციით თუ სიტყვათშეერთებით წარმოქმნილი ტოპონიმების ხვედრით წონას, ტოპონიმთა ეტიმოლოგიის თავისებურებებს.

მეცნიერული კვლევის თვალსაზრისით საქართველოს ცალკეული კუთხეები თუ რაიონები (ამჟამად მუნიციპალიტეტები) ყოველთვის იპყრობდა ქართველი ისტორიკოსების, ეთნოლოგების, არქეოლოგების, გეოგრაფებისა თუ ენათმეცნიერების განსაკუთრებულ ყურადღებას. კვლევის შედეგები არაერთ მეცნიერულ ნაშრომში აისახა. პირველ რიგში ეს ითქმის ტოპონიმურ მასალაზე, რასაც განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება ქვეყნის ისტორიული წარსულის ცალკეული ეტაპებისა თუ ეპიზოდების შესწავლისას. სამეცნიერო ლიტერატურის სახით ჩვენ ვეცნობით ცალკეულ გამოკვლევებს, სადისერტაციო შრომებს და ტოპონიმურ ლექსიკონებს. თუმცა ტოპონიმური კვლევა-ძიების მიმართულებით, განსაკუთრებით გასული

საუკუნის მეორე ნახევრიდან მოყოლებული, მზარდი ინტერესის მიუხედავად, ბევრი საკითხი მომავალში უფრო დაკვირვებულ განხილვა-გაანალიზებას მოითხოვს.

საკვალიფიკაციო ნაშრომში შეძლებისდაგვარად გაანალიზებულია ანტიკური და შუა საუკუნეების წერილობითი წყაროები, კარტოგრაფიული მასალა, ასევე სხვადასხვა მკვლევართა მიერ სენაკის მუნიციპალიტეტის სოფლებში შეკრებილი და გამოცემული ონიმური მასალა – რამდენიმე ათასი ტოპონიმი. როგორც სამეცნიერო ლიტერატურაშია აღნიშნული, უკანასკნელ ხანს მომრავლებული დაბალი მეცნიერული ღირებულების მქონე ტოპონიმურ ლიტერატურაში მოცემულია მიაშიტური, ხშირ შემთხვევაში კურიოზული ეტიმოლოგიური ძებანი, რაც უხერხულ მდგომარეობაში აგდებს არა მარტო ონომასტიკის სპეციალისტებს, არამედ რიგით მკითხველსაც კი (ცხადაია 2002: 3). სხვა საკითხებთან ერთად, გარეენობრივი ფაქტორების გათვალისწინებით ზოგი ტოპონიმის ახლებური ეტიმოლოგია შეიძლება ჩაითვალოს წინამდებარე სადისერტაციო ნაშრომში დასმული რიგი საკითხების მეცნიერული კვლევის აქტუალურობად.

კვლევის ძირითადი მიზნები და ამოცანები: სადისერტაციო ნაშრომი წარმოადგენს სენაკის მუნიციპალიტეტის ტოპონიმის წარმოქმნის გზებისა და სტრუქტურულ-სემანტიკურ თუ ფონეტიკურ კანონზომიერებათა მთლიანობაში განხილვის ცდას. ისტორიული წერილობითი და კარტოგრაფიული წყაროების მონაცემთა, აგრეთვე დღემდე გამოქვეყნებული ტოპონიმური მასალის დეტალური გაანალიზება გვებმარება ქართველურ ონომასტიკასთან დაკავშირებული ფონემატური სტრუქტურის ზოგიერთი მნიშვნელოვანი საკითხის დაზუსტებაში. წარმოდგენილ ნაშრომში ჩვენს ძირითად მიზნად ვისახავდით, ტოპონიმთა კომპლექსური ენათმეცნიერული ანალიზით გამოგვეკვეთა და დაგვეზუსტებინა, თუ რა პროცესებს ჰქონდა და აქვს ადგილი სენაკის მუნიციპალიტეტის ტოპონიმთა წარმოქმნისას. შევისწავლეთ და შეძლებისდაგვარად გავაანალიზეთ აპელატიური ლექსიკა, გეოგრაფიულ სახელწოდებათა პრეფიქსული, სუფიქსური და პრეფიქს-სუფიქსური წარმოება. დისერტაციაში ყურადღება გამახვილებულია ისეთ საკითხებზე, როგორიცაა უაფიქსო, მარტივი სახელები, ტოპონიმიკური კონვერსია, სამკომპონენტო და ნაგენეტივარი გეოგრაფიული სახელები, ბინარული ოპოზიცია და საზღვრული

ინდიკატორები ტოპონიმებში, მეტაფორიზაცია, პოლიონიმები, კოპულატიური და სეკუნდარული ტოპონიმები, სემანტიკურ-მორფოლოგიური ტოპონიმიზაცია. მოცემულია მსჯელობა საკვლევი მუნიციპალიტეტის გეოგრაფიულ სახელებში დადასტურებულ ზოგიერთ ფონეტიკურ პროცესზე (რედუქცია, ჰაპლოლოგია, ბგერათა გადასმა (მეტათეზისი), დიფთონგიზაცია), ტოპონიმური ლექსიკის ენობრივ (რუსულენოვან) და ქრონოლოგიურ შრეებზე და ა. შ.

ნაშრომის მეცნიერული სიახლე განპირობებულია იმ ფაქტორით, რომ მასში მოცემულია სენაკის მუნიციპალიტეტის გეოგრაფიულ სახელწოდებათა მონოგრაფიული, ენათმეცნიერული ანალიზის პირველი ცდა. თუმცა, საკვლევი ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული ერთეულის ტოპონიმური მიმართულებით პირველი კვლევა XVIII საუკუნის დიდი ქართველი ისტორიკოსის, გეოგრაფის, კარტოგრაფისა და საზოგადო მოღვაწის – ვახუშტი ბატონიშვილის სახელს უკავშირდება. მის ფუნდამენტურ ნაშრომში – „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“, საკვლევი ერთეულის ტოპონიმები ხეობების მიხედვით არის წარმოდგენილი და მიმოხილული.

დისერტაციის თეორიული და პრაქტიკული ღირებულება იკვეთება თვით საკვლევი მასალის აქტუალობაში. ვფიქრობთ, რომ კვლევის შედეგად მიღებული დასკვნები საყურადღებო იქნება სამეგრელოს ტოპონიმის, ზოგადად, ქართველურ ენა-კილოთა ფონეტიკისა და მორფოლოგიის, აპელატიური და ონიმური ლექსიკის, ასევე ანტიკური და შუა საუკუნეების ოდიშის (სამეგრელოს) ისტორიის პრობლემური საკითხების კვლევით დაინტერესებულ ისტორიკოსთათვის, გეოგრაფთათვის, ენათმეცნიერთათვის. გაანალიზებული მასალა გამოადგებათ ზოგად თუ ქართველურ ონომასტიკაში სასკოლო და სტუდენტთა სახელმძღვანელოების, ქართველური ტოპონიმური ენციკლოპედიების, ისტორიულ-შედარებითი ლექსიკონების შემდგენლებს. ნაშრომი შეიძლება გამოყენებულ იქნას საშუალო და უმაღლეს სასწავლებლებში სწავლების პროცესში და დახმარება გაუწიოს როგორც მოსწავლეებს, ასევე ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა სკოლის მაგისტრანტებსა და დოქტორანტებს.

კვლევის მეთოდები: საკითხის შესწავლისას გამოყენებულია აღწერითი, ისტორიულ-შედარებითი, ტიპოლოგიური, არეალური და სტრუქტურული კვლევის მეთოდები, ხოლო საკვლევ მასალას წარმოადგენს სამეგრელოს ტოპონიმის შესახებ წერილობით წყაროებსა და სამეცნიერო ლიტერატურაში დღემდე არსებული მონაცემები, აგრეთვე ინფორმატორთაგან ჩვენ მიერ ჩაწერილი მასალები.

ნაშრომის სტრუქტურის აღწერა: გამოკვლევა მოიცავს კომპიუტერზე ნაბეჭდ 213 გვერდს; შედგება შესავლის, 14 თავის, ცალკეული პარაგრაფების, ქვეპარაგრაფებისა და დასკვნითი დებულებებისაგან. ძირითადი ტექსტის მოცულობა 187 გვერდია. დამოწმებული წყაროებისა და ლიტერატურის სია მოიცავს 19 გვერდს, ხოლო დანართი – 9 გვერდს.

ნაშრომის აპრობაცია: სადისერტაციო ნაშრომი შესრულდა საქართველოს საპატრიარქოს წმიდა ანდრია პირველწოდებულის სახელობის ქართულ უნივერსიტეტში. კვლევის შედეგების გარკვეული ნაწილი გამოქვეყნებული გვაქვს ცალკეული სტატიების სახით. სხვადასხვა დროს ვმონაწილეობდით რესპუბლიკური და საერთაშორისო კონფერენციების მუშაობაში. კერძოდ, თბილისის ივანე ჯავახიშვილის სახელობის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის ქართული ენის ინსტიტუტთან არსებული ქართველური ონომასტიკის სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრის VI რესპუბლიკურ ონომატოლოგიურ სესიაზე, 2013 წლის 30 ნოემბერს (მოხსენების თემა: „სოფელ ნოსირის ისტორიისათვის“), სამცხე-ჯავახეთის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტის რესპუბლიკურ სამეცნიერო კონფერენციებზე, 2013 (წაკითხული მოხსენება: „ჰიდროგრაფიული ტერმინოლოგია სენაკის მუნიციპალიტეტში და მათი ხალხური ეტიმოლოგია“), 2014 („სოფელ თეკლათის ტოპონიმია და მათი ხალხური ეტიმოლოგია“) და 2015 წლებში („სოფელ ზანას ტოპონიმია“); ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის, ქრისტიანული კულტურის კვლევის ცენტრისა და ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტის ისტორიისა და არქეოლოგიის განყოფილების VIII საერთაშორისო კონფერენციაზე, 2016 წლის 13-14 მაისს („ქრისტოლოგიური ნომენკლატურა სენაკის მუნიციპალიტეტის ტოპონიმიაში“).

კვლევის ძირითადი შედეგები ასახულია ავტორის მიერ გამოქვეყნებულ შემდეგ შრომებში:

1. კომპოზიტიური სახელებისათვის სენაკის ტოპონიმიაში. სამცხე-ჯავახეთის სახელმწიფო უნივერსიტეტის „ონომასტიკური კრებული“. ახლაციხე, 2014: 182-187.
2. ჰაპლოლოგიისათვის სენაკის მუნიციპალიტეტის ტოპონიმიაში. თსუ-ის ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტი, გიორგი ახვლედიანის სახელობის ენათმეცნიერების ისტორიის საზოგადოება. აკად. მზექალა შანიძის დაბადებიდან 90 წლის იუბილესადმი მიძღვნილი სამეცნიერო კონფერენცია (პროგრამა და თეზისები). თბილისი. 2016: 20-21 (თანაავტ.).
3. სენაკის მუნიციპალიტეტის ზოგიერთი მიკროტოპონიმის მართებული გააზრებისათვის. თსუ-ის ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტი, გიორგი ახვლედიანის სახელობის ენათმეცნიერების ისტორიის საზოგადოება. ივანე ჯავახიშვილის დაბადებიდან 140 წლის იუბილესადმი მიძღვნილი სამეცნიერო კონფერენცია – „ქართველოლოგია: წარსული, აწმყო, მომავალი“ (პროგრამა და თეზისები). 22-23 აპრილი, თბილისი. 2016: 22-23 (თანაავტ.).
4. ქრისტოლოგიური ნომენკლატურა სენაკის მუნიციპალიტეტის ტოპონიმიაში. ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი. „ჩვენი სულიერების ბალავარი“. VIII საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციის მასალები. თბილისი, 2016: 286-292.
5. ქალაქ სენაკის ურბონიმიიდან. პერიოდული სამეცნიერო ჟურნალი „გონი“, #4, ქუთაისი, 2016: 181-185 (თანაავტ.).
6. წინაპართა სულიერი და მატერიალური კულტურის ასახვა სენაკის მუნიციპალიტეტის ტოპონიმიაში. ჟურნ. „გულანი“, #19, ახლაციხე, 2016.
7. მცენარეთა და ცხოველთა სახელები სენაკის მუნიციპალიტეტის ტოპონიმიაში. სამცხე-ჯავახეთის სახელმწიფო უნივერსიტეტის „ონომასტიკური კრებული“. ახლაციხე, 2016.

სენაკის მუნიციპალიტეტის ზოგადი ფიზიკური და ისტორიულ-გეოგრაფიული მიმოხილვა

სენაკის მუნიციპალიტეტი ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული რაიონია დასავლეთ საქართველოში, კერძოდ, სამეგრელოში. 1917 წლამდე სენაკის მაზრის სახელწოდებით იყო ცნობილი და ქუთაისის გუბერნიაში შედიოდა. 1921 წელს განხორციელებული საქართველოს სსრ ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული დაყოფით კვლავ სენაკის მაზრის სახელწოდებითაა ცნობილი. 1930 წლიდან ჩამოყალიბდა როგორც დამოუკიდებელი რაიონი.

სენაკის მუნიციპალიტეტის ფართობი 521, 7 კმ²-ია. მას ჩრდილოეთით ჩხოროწყუს, ჩრდილო-აღმოსავლეთით – მარტვილის (ყოფილი გეგეჭკორის), სამხრეთით – ლანჩხუთის, სამხრეთ-აღმოსავლეთით – აბაშის, ხოლო დასავლეთით – ხობის მუნიციპალიტეტები (ყოფილი რაიონები) საზღვრავს. მუნიციპალიტეტის ცენტრია ქალაქი სენაკი, რაც 1933 წლამდე ახალი სენაკის სახელით იყო ცნობილი, ხოლო შემდეგ – 1989 წლამდე, კომუნისტური პარტიის, საბჭოთა სახელმწიფოს და საერთაშორისო მუშათა მოძრაობის მოღვაწის, ცნობილი ბოლშევიკის – მიხეილ (მიხა) ცხაკაიას (1865-1950 წწ.) სახელს ატარებდა. თვით ქალაქი ოდიშის დაბლობზე, მდინარე ტეხურის მარჯვენა ნაპირას, ზღვის დონიდან 28 მ-ზე მდებარეობს.

სენაკის მუნიციპალიტეტი 1 საქალაქო (სენაკი) და 14 ადმინისტრაციულ ერთეულს (ყოფილი სასოფლო საბჭო, თემის საკრებულო) – ახალსოფელს, გეჯეთს, ეკს, ზანას, ზემო ჭალადიდს (ცენტრი – მუხური), თეკლათს, ლეძაძამეს, მენჯს (ცენტრი – ბათარია), ნაქალაქევს (ცენტრი – ჯიხა), ნოსირს (ცენტრი – შუა ნოსირი), უშაფათს, ფოცხოს, ძველ სენაკს და ხორშს (ცენტრი – შუა ხორში) აერთიანებს. მუნიციპალიტეტში სულ 1 ქალაქი და 63 სოფელია.

სენაკის მუნიციპალიტეტის კლიმატური და რელიეფური პირობები მეტად მრავალფეროვანია. ტერიტორია რელიეფური თვალსაზრისით სამ განსხვავებულ ოროგრაფიულ ერთეულად განიხილება: ვაკე-დაბლობი მუნიციპალიტეტის სამხრეთ ნაწილს, მდინარე რიონის ორივე მხარეს მოიცავს და მისი აბსოლუტური სიმაღლე 1,5 მ-სა და 25-30 მ-ს შორის მერყეობს. ბორცვიანი ვაკე მოიცავს დაბალი მთების დასავლეთ ნაწილს და ძირითადად 140-150 მ სიმაღლეზე მდებარეობს. მესამე ოროგრაფიული

ერთეული წარმოდგენილია ეკის (461 მ), ნაქალაქევისა (394 მ) და აბედათის (555 მ) მთებით.

ამ ერთეულის კირქვიანი წახნაგისათვის დამახასიათებელია რელიეფის ზედაპირული და მიწისქვეშა კარსტული ფორმები, ძაბრების, ტაფობებისა და მღვიმეების სახით. მთის კალთები აგებულია ფხვიერი ნალექებით, სადაც გვხვდება ეროზიული და მეწყრული ფორმები.

სენაკის მუნიციპალიტეტის ტერიტორიაზე მოედინება მდინარეები – ტეხური და ცივი, რომლებიც იერთებენ მრავალ პატარა შენაკადს. სენაკის მუნიციპალიტეტს ჩრდილო-დასავლეთით, მცირე მონაკვეთზე, ჩამოუდის მდინარე ხობისწყალი. სამხრეთით მუნიციპალიტეტის ტერიტორიას აღმოსავლეთიდან დასავლეთის მიმართულებით მთელ სიგრძეზე კვეთს მდინარე რიონი.

მდინარე ტეხური ღრმა კანიონისებრ ხეობას ქმნის ბეთლემ-ნაქალაქევის ტერიტორიაზე და ისტორიული ციხე-ქალაქის – ციხეგოჯ-არქეოპოლისის მახლობლად კვეთს ნაქალაქევის მთას. დაბლობი მდიდარია ნაკადულებით, ხოლო დაბალი მთების კირქვიან ნაწილს ზედაპირული წყლების სიღარიბე ახასიათებს. მცირე მდინარე-ნაკადულებიდან შეიძლება დავასახელოთ: ფიცუ, დღურუ, ზანამგა, უჩაღალი, კვარჩხიღალი, ცანასკური, ეკუსქური, მენჯი, სქვერმენჯი, ნახური, ფაქვა, ჩხარი, გურძემია, ბარკაღელე და სხვ. მრ.

დაბალ მთებსა და სენაკის მუნიციპალიტეტის დაბლობის სამხრეთ, დაჭაობებულ ნაწილში, მდინარეებს – რიონსა და ფიჩორს შორის შემორჩენილია ამჟამად გარდაქმნილი ბუნებრივი ტყეები. მას შემდეგ, რაც განხორციელდა ჭაობების ამოშრობა, დაბლობის მნიშვნელოვან ფართობზე უმთავრესად გააშენეს სუბტროპიკული მცენარეები (ჩაი, ციტრუსი). ტენიანი ადგილებისათვის მურყნარია დამახასიათებელი. გორაკ-ბორცვებსა და დაბალ მთებს ბუნებრივი ტყის სიმდიდრე გამოარჩევს. ტერიტორიის დაჭაობება ძირითადად გამოწვეული იყო წარსულში დიდი რაოდენობის ატმოსფერული ნალექების შედეგად მდინარეთა ნაპირებიდან წყლის დიდი ნაკადის გადმოსვლით და დაბლობზე გაშლით.

სენაკის მუნიციპალიტეტის ტერიტორიას ტენიანი სუბტროპიკულ დაბლობს ვაკეებისა და ბორცვიანი მთისწინეთის ტიპებს მიაკუთვნებენ და ლანდშაფტის შემდეგ სახეებად ანაწილებენ: 1. ჭაობიანი დაბლობი ვაკე, უმთავრესად მურყნარით, ჭაობისა და

ლებიანი ნიადაგებით; 2. დახრილი დაბლობი ვაკე, კოლხური მცენარეულობით, ალუვიური და ეწერი ნიადაგებით; 3. ბორცვიანი ვაკე, კოლხური მცენარეულობით, ყვითელმიწა, წითელმიწა, ეწერი და კორდიან-კარბონატული ნიადაგებით; 4. დაბალი კარსტული მთები, კოლხური მცენარეულობით და კორდიან-კარბონატული ნიადაგებით (მსჯელობისათვის ვრცლად იხ. დევდარიანი, სვანიძე ქსე, XI, 1987: 246-249).

გასულ საუკუნეში კოლხეთის დაბლობის ასათვისებლად განხორციელებულ სამუშაოებს შორის გამორჩეულია მდინარეთა ნაპირებზე მიწაყრილების (დამბების) გაკეთება და სამელიორაციო სამუშაოების გზით დაჭაობების თავიდან აცილება (შამათავა 1966: 11).

საკვლევი ტერიტორიისა და, ზოგადად, კოლხეთის მცენარეულობის შესახებ საინტერესო მსჯელობაა მოცემული სრედნისკის ავტორობით 1873 წელს გამოქვეყნებულ ნაშრომში – „რიონის აუზის მცენარეულობის ნარკვევი“, სადაც აღნიშნულია, რომ ქუთაისის გუბერნიაში მდებარე დაბლობზე ნელა მოიზღაზნება მდინარეები: კოდორი, მოქვი, ღალბგა, ოქუმი, ენგური, ხობი, ცივი, ტეხური, აბაშა, ცხენისწყალი, რიონი და სუფსა (იქვე: 17-18). კოლხეთის დაბლობის მცენარეულობისა და მისი გენეზისის შესახებ მსჯელობა მოცემულია ბიოლოგიურ მეცნიერებათა დოქტორის, პროფესორ ფროლოვის ნაშრომში: „კოლხეთის დაბლობის ტყეებში გაბატონებულია მურყანი. მერქნიან ჯიშებს შეადგენენ: რცხილა, ლაფანი, თელა, იფანი, თუთა, მსხალი, ნეკერჩხალი, ლელვი. ბუჩქნარებიდან გავრცელებულია კუნელი, ძახველი, შინდანწლა, იშვიათად დიდგულა, ბამგი, თხილი და ბზის ხეები, ბევრი შამბი. ხეები და ბუჩქები სქლად გადახლართულია ლიანებით, მჭიდვად მცოცავი მცენარეებით – ეკალ-ლიჭით, ღვედკეცით, სუროთი, ტყის ხვართქალათი, ხებალახათი და სხვ. ხის მთლიანი თაღების ჩრდილქვეშ ბალახოვანი მცენარეულობა მეტად ღარიბია“ (ციტირება იხ. შამათავა 1966: 20).

სენაკის მუნიციპალიტეტის ტერიტორია უძველესი დროიდან ერთ-ერთ მნიშვნელოვან როლს თამაშობდა საქართველოს პოლიტიკურ, რელიგიურ, ეკონომიკურ და კულტურულ-საგანმანათლებლო ცხოვრებაში, რასაც, უპირველეს ყოვლისა, გეოგრაფიული თვალსაზრისით სტრატეგიული მდებარეობა განაპირობებდა. „სამეგრელოში გეოგრაფიულად მას ცენტრალური ადგილი უჭირავს. ამიტომ აქ

ოდითგანვე თავს იყრიდა კოლხთა სტრატეგიული, ეკონომიკური და კულტურული ტრადიციების მნიშვნელოვანი კერები“ (გვასალია-კაშიბაძე 2015: 8).

ეკონომიკური დაწინაურება სენაკის მუნიციპალიტეტის (ისტორიული სალიპარტიანოს) ტერიტორიაზე დასავლეთ საქართველოს (ეგრისი) პოლიტიკური ცენტრის – არქეოპოლის-ციხეგოჯის დაფუძნების ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი წინაპირობა უნდა ყოფილიყო, რასაც ნათელს ჰფენს ამ მხარეში ადამიანთა ცხოვრების უწყვეტი ნაკვალევის დადასტურება ქვის ხანიდან დღემდე. არქეოლოგიურმა ძიებამ ცნობილი გახადა მის ტერიტორიაზე და, ზოგადად, კოლხეთის დაბლობზე, მოსახლეობის უძველესი დროიდან არსებობა. სენაკის შემოგარენი მოიცავს დიხაგუძუბების (მიწაზურგების) გავრცელების უმთავრეს არეს. დიხაგუძუბა წარმოადგენს რამდენიმე მეტრი სიმაღლისა და 100 მეტრამდე დიამეტრის მქონე ხელოვნურად აგებულ ბორცვს, გარშემორტყმულს არხებითა და ჯებირებით. დიხაგუძუბებისა და სხვა ძველი მასალების შესწავლა ადასტურებს კოლხეთის დაბლობის ძველთაგანვე მჭიდროდ დასახლებას და ამ დროისათვის მაღალ განვითარებას... ხელოვნური ბორცვების აგება საცხოვრებლად და მის ირგვლივ მდინარესთან შეერთებული არხის სისტემის მოწყობა ადამიანის დიდ გამოცდილებას მოწმობს და წარმოადგენს ჭაობებთან ბრძოლის საუკეთესოდ მოფიქრებულ სამეურნეო ღონისძიებას – მელიორაციის, დრენაჟის უძველეს ხერხს. უიმისოდ ადამიანს არ შეეძლებოდა კოლხეთის დაბლობზე ცხოვრება“ (შამათავა 1966: 22).

სენაკის მუნიციპალიტეტის სოფელ რეკას სამხრეთ-დასავლეთით, ფერდობზე მდებარე უძველეს „ნაოხვამუს“ საუკეთესოდ შემოუნახავს კოლხეთის კულტურულ და ტყის მცენარეთა ნაშთები, აგრეთვე ნიადაგის დასამუშავებელი ქვის იარაღები, რაც უძველესი დროიდან მიწათმოქმედების მაღალ დონეზე განვითარების მაუწყებელია.

ქალაქ სენაკში, ოჩუალეს მთაზე მდებარეობს ამავე სახელწოდების გამოქვაბული, სადაც აღმოჩენილი ზედა პალეოლითისა და ნეოლითის ხანის არქეოლოგიური მასალა ინახება სენაკისა და მარტვილის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმებში (ელიავა 1989: 52). გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანის მნიშვნელოვანი არქეოლოგიური მასალა აღმოჩენილია სოფელ ნოსირის ტერიტორიაზე (ქორიძე სსმაეა, 1969; ქორიძე... I, 1971; გოგაძე 1982).

VI საუკუნის ბიზანტიურ წყაროებში, კერძოდ, აგათია სქოლასტიკოსის მიერ **ნესოსის** სახელით მოხსენიებული უძველესი საფორტიფიკაციო კერაც (გამაგრებული ბანაკი), სწორედ სენაკის მუნიციპალიტეტის ტერიტორიაზე, ტეხურ-რიონის „ხერთვისთან“ მდებარეობდა. აკად. ს. ყაუხჩიშვილის აზრით, „ისულა წარმოადგენდა ამ მდინარეების შესართავთან გადაღობილ და გამაგრებულ სამკუთხედს, რომელიც ერთგვარად კუნძულს ემსგავსებოდა. ამ ადგილს რომაელებმა „ისულა“ უწოდეს, რაც წარმოადგენს ლათინურ „ინსულას“ დამახინჯებულ სახეს და ნიშნავს კუნძულს“ (**ყაუხჩიშვილი, 1936: 316-317**). სიმონ ყაუხჩიშვილისეული ლოკალიზაცია გაზიარებულია სხვა მკვლევართა მიერაც. მკვლევარი დ. უჩანეიშვილი მიიჩნევდა, რომ „ნესოსი მდებარეობდა ტეხურისა და რიონის შესართავთან, ტეხურის მარცხენა ნაპირზე, სწორედ იმ ადგილას, რაც დღეს „კოდორად“ იწოდება და აბაშის რაიონში შედის. ორი მდინარის შესართავთან მდებარე ეს ადგილი ბიზანტიელებს სტრატეგიული მიზნით გაუკუნძულებიათ და ნესოსი უწოდებიათ, მაგრამ ეს სახელი ბოლომდე არ შერჩენია მას...“ (**უჩანეიშვილი „მომამე“, #3, 1967: 789-796**).

საგულისხმოა ის გარემოება, რომ სენაკის სახელმწიფო საწარმო მეურნეობის ტერიტორიაზე, სოფელ ისულას მახლობლად, ოფაჩაფუმში, მარტვილის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ აღმოაჩინა მეტად მნიშვნელოვანი მასალა – სამი ქვევრსამარხი, ბრინჯაოს ნივთებით, რკინის შუბისა და ხანჯლის წვერებით, ადამიანთა ძვლებით, სხვადასხვა სამკაულებით და ა. შ. ფიქრობენ, რომ ქვევრსამარხებში დამარხული დიდებულებისთვის ჩაუტანებიათ აღნიშნული ნივთები, ხოლო მათ ირგვლივ დაუმარხავთ მონა მეომრები (**ელიავა 1971: 34**).

ო. ლანჩავა ფიქრობს, რომ რიონისა და ტეხურის შესართავში სამხედრო ბანაკის მოწყობას წმინდა გეოგრაფიული ფაქტორი განაპირობებდა. კერძოდ, ამ ადგილს უნდა გაეკონტროლებინა ნოქალაქევისა და ქუთაისისაკენ მიმავალი ხეობები და დაეცვა ქ. ფასისის (თანამედროვე ფოთი) მისადგომები (**ლანჩავა 1996: 40; მისივე, 2007: 85**).

ნესოსის ლოკალიზაციასთან დაკავშირებით სხვაგვარი მოსაზრება გამოთქვა გ. გრიგოლიამ. მკვლევარი ფიქრობს, რომ ნესოსის აგათიასეული აღწერა ყველა ძირითადი მაჩვენებლით რიონ-ცხენისწყლის შესართავში არსებულ კუნძულ ორპირს ემთხვევა. მისი აზრით, ორპირის ტერიტორიაზე V-VI საუკუნეების კერამიკული

მასალის მოპოვებაც ნესოს-ორპირის იდენტურობის მაუწყებელია (გრიგოლია 1994: 125-129).

გ. გრიგოლიას ამ თვალსაზრისს არ იზიარებს მკვლევარი მ. ჭუმბურიძე და შენიშნავს, რომ ნესოსი სწორედ რიონ-ტეხურის ხერთვისში მდებარეობდა და ფასისისა და ნაქალაქევის მიმართ ფორპოსტის როლს ასრულებდა (ჭუმბურიძე 2009: 118).

ამგვარად, ეს მიდამოები, ჯერ კიდევ ელინისტურ ხანაში, კულტურის მაღალი დონის მატარებელი მოსახლეობით მჭიდროდ უნდა ყოფილიყო დასახლებული. ფიქრობენ, რომ იმ დროისათვის კოლხეთის სახელმწიფოს მთავარ მაგისტრალს სწორედ ამჟამინდელ სენაკის მუნიციპალიტეტის ტერიტორიაზე, ციხეგოჯზე უნდა გაეგლო. რამდენადაც ციხე-ქალაქისათვის კონკრეტული ადგილის შერჩევასაც დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა, მთავარ მაგისტრალზე მდებარეობას უნდა განესაზღვრა ძვ. წ. III საუკუნეში ეგრისის ერისთავის – ქუჯის მიერ ციხე-ქალაქისათვის სწორედ ამ ადგილის, თანამედროვე სოფ. ნაქალაქევის ტერიტორიის არჩევა (იხ. ლომოური, „ნ.-ა.“, I, 1981: 34-36; ზაქარაია, კაპანაძე, 1991: 7-8).

აკად. ნ. ბერძენიშვილის აზრით, „არქეოპოლისი ლაზიკის ადრეფეოდალური ხანის ცოცხალი ქალაქია... VI საუკუნეში ის უცილობლად პირველია თავისი მნიშვნელობით დასავლეთ ლაზიკაში“ (ბერძენიშვილი 1990: 466).

თავი II

სენაკის მუნიციპალიტეტის ტოპონიმური აღწერისა და მეცნიერული შესწავლის მდგომარეობა

სენაკის მუნიციპალიტეტის ტოპონიმების წერილობით წყაროებში პირველმოხსენებას ვხვდებით VI საუკუნის ბიზანტიელ ავტორებთან. ესაა **არქეოპოლისი**, ამჟამინდელი ნოქალაქევი – ადმინისტრაციული ერთეულის ცენტრი, რაც მდ. ტეხურის ნაპირზე მდებარეობს. იმპერატორ **იუსტინიანეს** (527-565). ე. წ. „ნოველაში“ ლაზიკაზე საუბრისას არქეოპოლისი მოიხსენიება, როგორც „უდიდესი და ძველი“ სიმაგრე (**იუსტინიანე 1965: 33-36**). ბიზანტია-ირანის ბრძოლების აღწერისას არქეოპოლის-ნოქალაქევის განსაკუთრებულ როლზე მოგვითხრობენ VI საუკუნის ავტორები – **პროკოპი კესარიელი** და **აგათია სქოლასტიკოსი**. მათი ცნობებიდან ირკვევა, რომ სპარსთა სარდალს – მერმეროეს ორჯერ უცდია თავისი ლაშქრითა და საბრძოლო სპილოებით არქეოპოლისის აღება, თუმცა უშედეგოდ (**პროკოპი კესარიელი 1965: 188-194; აგათია სქოლასტიკოსი 1965: 91-95**).

XI საუკუნის ქართველი ავტორი **ლეონტი მროველი** ციხეგოჯის აშენებას ძვ. წ. IV საუკუნის ბოლოს მოღვაწე ქართლის მეფის – ფარნავაზის მოკავშირეს, ერისთავ ქუჯის მიაწერს („ქ. ცხ.“ I, 1955: 24). ნოქალაქევიში ჩატარებული არქეოლოგიური ძიების გზით მასობრივად გამოვლენილი კერამიკული ნაწარმი და სამარხეული ძეგლები აშკარად მოწმობს, რომ ძვ. წ. III-I საუკუნეებში აქ არსებობდა სამოსახლო, თუმცა ამ პერიოდის სამშენებლო ფენები, რაც ნოქალაქევიში ქალაქის არსებობას დაადასტურებდა, ჯერ არ გამოვლენილა (**მურღულია , 2012: 142**).

ციხე-გოჯს მოიხსენიებს XI საუკუნის ავტორი **ჯუანშერი**, რომლის მიხედვით „ციხე იგი სამ-ზღუდე, რომელ არს ციხე-გოჯი“, VIII საუკუნის 30-იან წლებში შეუმუსრავს არაბ სარდალს მურვან-იბნ-მუჰამედს (მურვან ყრუს) („ქ. ცხ.“ I, 1955: 235). თითქმის იგივე შინაარსის ინფორმაცია დაცულია XII საუკუნის ნაწარმოებში – „დავით და კონსტანტინეს წამება“. ავტორის ცნობით, მურვან ყრუმ „დაიბანაკა ქალაქსა ჯიხან-ქუჯისასა“ (**ქართული პროზა, I, 1981: 177**). **ჯიხან-ქუჯი** „იგივე ციხეგოჯია“.

მოგვიანო ხანის ავტორებიდან საგულისხმოა XVIII საუკუნის ისტორიკოსისა და გეოგრაფის – **ვახუშტი ბატონიშვილის** ცნობები ციხეგოჯის ერისთავ ქუჯის მიერ აშენებისა და მურვან-ყრუს მიერ მის დანგრევასთან დაკავშირებით. სახელოვანი ისტორიკოსი იქვე ამატებს: „აწ არს ციხე კუალად და სასახლე დადიანისა“ (**ვახუშტი IV, 1973: 777**). დადიანების პერიოდის (XVI-XVIII სს.) სამშენებლო ფენები ნოქალაქევი რამდენიმე მცირე მასშტაბის ნაგებობით და მინაშენებით არის წარმოდგენილი.

ნოქალაქევის აღწერილობა დაგვიტოვა უცხოელმა მოგზაურმა **ფრედერიკ დიუბუა დე მონპერემ**, რომელმაც იქ XIX საუკუნის 30-იან წლებში იმოგზაურა (**Dubois 1839**). მის შემდეგ ნოქალაქევი მოუნახულებია **ა. მურავიოვს** (**Муравьев 1848**). მისი წინამორბედების იდენტური ცნობები წარმოდგენილია აკად. **მარი ბროსეს** აღწერილობაში (**Brosset 185**). შემონახულია აგრეთვე **პლატონ იოსელიანის** აღწერა, რომელიც XIX საუკუნის 50-იან წლებში გაცნობია ნოქალაქევის სიძველეებს (**Иоселиани 1850**). 1900 წელს ნოქალაქევს სწვევია ისტორიკოსი **თედო ჟორდანია**, ხოლო 1903 წელს – ცნობილი სიძველეთმცოდნე **კარლ ჰანი** (**Ган 1907**).

ნოქალაქევის არქეოლოგიური შესწავლა დაიწყო XX საუკუნის 30-იან წლებში. გათხრებს ხელმძღვანელობდა სსრკ განათლების სახალხო კომისარიატის მოწვევით საქართველოში ჩამოსული გერმანელი ბიზანტიტი-არქეოლოგი, ფრაიბურგის უნივერსიტეტის პროფესორი **ალფონს მარია შნაიდერი**. 1930 წლის დეკემბრიდან 1931 წლის იანვრის ჩათვლით მომუშავე ექსპედიციის შემადგენლობაში იყვნენ აგრეთვე **გ. გოზალიშვილი** და **ლ. მუსხელიშვილი** (**ლომიტაშვილი 2003: 8**).

1948 წელს **ი. გრძელიშვილის** ავტორობით გამოქვეყნდა წერილი ნოქალაქევის ნაქალაქარის გეოლოგიური პირობების, მშენებლობის ტექნიკისა და ქრონოლოგიის ზოგიერთი საკითხის შესახებ (**გრძელიშვილი 1948: 323-328**).

1968 და 1972 წლებში ნოქალაქევი დაზვერვით სამუშაოებს აწარმოებდა დასავლეთ საქართველოს სამიეზო არქეოლოგიური ექსპედიცია **გ. გრიგოლიას** ხელმძღვანელობით (**გრიგოლია... 1972 : 29-31; გრიგოლია... 1973: 36**).

ნოქალაქევის კომპლექსური არქეოლოგიური შესწავლა დაიწყო 1973 წლიდან, აკად. **ს. ჯანაშიას** სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ექსპედიციის მიერ, პროფ. **პარმენ ზაქარაიას** ხელმძღვანელობით. ნაქალაქარზე წარმოებული არქეოლოგიური სამუშაოებისა და გამოვლენილი მასალის შესახებ ინფორმაციები

იბეჭდებოდა სხვადასხვა სამეცნიერო კრებულებში, გამოიცემოდა ცალკე წიგნებად და ა. შ. განსაკუთრებით საყურადღებოა სამ ტომად გამოცემული კრებული „ნოქალაქევი-არქეოპოლისი“ („ნ. ა.“ I, 1981; II, 1987, III, 1993), სადაც თავმოყრილია გათხრების გზით მოპოვებული არქეოლოგიური, არქიტექტურული, ანთროპოლოგიური და სხვა სახის მასალები, რომლის ავტორებიც არიან: **პ. ზაქარაია, ნ. ლომოური, მ. იაშვილი, თ. კაპანაძე, ზ. სხირტლაძე, ი. მამაიაშვილი, ვ. სილოგავა, გ. გვინჩიძე** და სხვანი...

ნოქალაქევის ნაქალაქარის საფორტიფიკაციო სისტემის, სამშენებლო ფენების ქრონოლოგიისა და ეგრისის სამეფოს თავდაცვის ხაზში გაერთიანებული ნაგებობების ისტორიულ-ხუროთმოძღვრული და არქეოლოგიური ანალიზი ვრცლად არის წარმოდგენილი **პ. ზაქარაიასა და თ. კაპანაძის** თანაავტორობით 1991 წელს გამოცემულ წიგნში – „ციხეგოჯი-არქეოპოლისი-ნოქალაქევი. ხუროთმოძღვრება“. აღნიშნულ ნაშრომში განხილულია აგრეთვე ნოქალაქევის ისტორიული გეოგრაფიისა და ტოპონიმის ზოგიერთი საკითხი.

ტოპონიმ „ციხეგოჯის“ ეტიმოლოგიის შესახებ ორი განსხვავებული ხედვა არსებობს. აღნიშნული პრობლემის ახლებური გააზრების ცდა მოცემულია ილია ანთელავას ნაშრომში, რაც იმაში მდგომარეობს, რომ ლეონტი მროველისეული ტოპონიმი „ციხეგოჯი“ ქალაქის სახელის შესატყვისი არ არის და სახელწოდების უფრო ზუსტი ფორმა უნდა იყოს „დავით და კონსტანტინეს წამებაში“ დადასტურებული **ჯიხან-ქუჯი** ანუ **ჯიხან-ქვიჯი**. მკვლევარი უფრო მისაღებად ამ უკანასკნელ ფორმას მიიჩნევს (ანთელავა 1988: 10-15).

ამ თვალსაზრისს იზიარებს თამაზ ბერაძეც (ბერაძე 1999: 92-98). ილ. ანთელავასა და თ. ბერაძის აზრით, „ჯიხან-ქვიჯი“ ფორმის, ნოქალაქევის ბერძნულ ფორმასთან – „არქეოპოლისთან“ შედარებისას არ უნდა გამოირიცხოს ჯიხან-ქვიჯის, როგორც „ძირი-ციხის“ აზრობრივი თარგმანი (ანთელავა 1988: 10).

ეგრისის მმართველთან – ქუჯისთან დაკავშირებით ილია ანთელავას აზრი ასეთია: „ვფიქრობთ, საკმაო საფუძველი არსებობს დასკვნისათვის, რომ ლეონტი მროველისეული „ქუჯი ერისთავი“, როგორც პიროვნება, არ არსებულა“ (იქვე: 15). ამ თვალსაზრისს არ იზიარებს არქეოლოგი დავით ლომიტაშვილი. მისი აზრით, რამდენადაც ერთადერთი წყარო, სადაც ქალაქი „ჯიხან-ქვიჯის“ ფორმით მოიხსენიება, „დავით და კონსტანტინეს წამების“ მხოლოდ **პ. საბინინისეული** გამოცემაა

(საბინინი 1882: 328), დ. ლომიტაშვილის აზრით, ზემონახსენებ ავტორთა მთელი კონცეფცია მხოლოდ საბინინისეული გამოცემის „ჯიხანქვიჯზე“ დაფუძნებული.

ი. ანთელავასა და თ. ბერაძის თვალსაზრისი, რომ „ძირი ციხე“ ანუ „თავადი ციხე“ უნდა გამხდარიყო საფუძველი გადაბერძნულებული „არქეოპოლისისა“, დ. ლომიტაშვილს არასწორად ეჩვენება და შენიშნავს, რომ ამგვარი თვალსაზრისი დამატებით არგუმენტებს უეჭველად დაისაჭიროებს, რამდენიმე მიზეზის გამო: „1. რატომ დასჭირდათ ავტორებს „ქუჯის“ სახელის ეტიმოლოგიის ახსნა მხოლოდ ერთგან და ისიც საკმაოდ ბუნდოვან ვითარებაში ნახსენებ ტოპონიმ „ჯიხანქვიჯისაგან“, მაშინ, როცა... ქართული საისტორიო ტრადიცია, პირიქით, ტოპონიმ „ციხეგოჯის“ ახსნას აკეთებს ერისთავ „ქუჯის“ მეშვეობით; 2. ახსნის არც ის მოდელი გვეჩვენება მთლად სანდოდ, თითქოს „ჯიხანქვიჯი“ („ძირი ან თავადი ციხე“) არქეოპოლისის აზრობრივ საფუძველს წარმოადგენდეს; 3. ერთი და იმავე წყაროზე დაყრდნობით, თუ ჩვენ ვაღიარებთ ფარნავაზის რეალურობას, გაუგებარია, რატომ დგება ექვსი ქვეშ ერისთავ ქუჯის არსებობის საკითხი; 4. არც ის მიგვაჩნია სწორ ახსნად, რომ ტოპონიმიდან ანთროპონიმის მიღების ტრადიცია ლეონტი მროველს მიეწეროს. პირიქით, არც ლეონტი მროველი და საერთოდ, არც ერთი ქართული თუ უცხოური მათიანე არსად არ ამბობს იმას, რომ ქალაქს „ციხეგოჯი“ ერისთავ ქუჯის მიხედვით ეწოდა. ამ წყაროებში საუბარია ერისთავ ქუჯის მიერ აქ „ქალაქისა და ციხის“ აშენებაზე, რაც, ვფიქრობთ, არქეოლოგიური მასალებით ზედმიწევნით კარგად დასტურდება“ (ლომიტაშვილი 2003: 15-16).

ნოქალაქევ-არქეოპოლისის ეტიმოლოგიაზე მსჯელობას ვხვდებით ანდრია აფაქიძის სტატიაში. მკვლევარი ვარაუდობს, რომ ძვ. წ. VI საუკუნის ბერძენი ავტორის _ სკილაქს კარიანდელის მიერ მოხსენიებული „დიდი ბარბაროსული ქალაქი“ შესაძლებელია გაიგივდეს ნოქალაქევ-არქეოპოლისთან (აფაქიძე „დ. მ.“, 19, 1969: 10-15).

სადისერტაციო ნაშრომზე მუშაობისას ვითვალისწინებდით იოსებ ყიფშიძის (1882-1919 წწ.) ენათმეცნიერული კვლევა-ძიების შედეგებს. მეგრულის მონოგრაფიული შესწავლა სწორედ მის სახელს უკავშირდება. მის ნაშრომში თავმოყრილია ადგილზე ჩაწერილი მეტად საინტერესო მასალა, გამოყენებულია მანამდე დაბეჭდილი ტექსტებიც. ი. ყიფშიძე "მეგრული ენის აღწერით გრამატიკაში" (ქრესტომათიითა და სანიმუშოდ შედგენილი მეგრულ-რუსული ლექსიკონით) მეგრულის სიტყვაწარმოების

განხილვისას ყურადღებას ამახვილებს ტოპონიმიაში გავრცელებულ აფიქსებზე. მისი აზრით, ნათესაობითი ბრუნვის ნიშანი **-ში** გამოიყენება ადგილის სახელთა საწარმოებლად (წულიში, ჩხოუში, ჭკადუაში...); **ლე-** პრეფიქსი სვანურიდანაა ნასესხები და აწარმოებს ადგილის სახელს მისი მფლობელის გვარისაგან (ე. წ. პატრონიმულ და პოესესიურ სახელებს) (ლე-ქარდე - ქარდა(ვა), ლე-ხაინდრე - ხაინდრავა, ლე-ბაჩილე - ბაჩილავა, ლე-გოგოე - გოგია, ლე-დგებოე - დგებოა); ტოპონიმებში დადასტურებული **ნა-//ნო-** პრეფიქსი საგნის წინანდელი მდგომარეობის მაჩვენებელია (ნა-ქალაქევი//ნო-ქალაქევი, ნო-ჯიხენი, ნა-ბაკევი, ნა-ლევსოუ...); **ო-** პრეფიქსის და **-ე** სუფიქსის დართვით იწარმოება დანიშნულების, იარაღისა და ადგილის სახელები (ტოპონიმები: **ო-ბუჯი**, **ო-დიში**, **ო-კალმახე**...); ადგილის სახელებს აწარმოებს ქართული **სა-** პრეფიქსიც (სა-ლიპარტიანო, სა-ბოკუჩავო, სა-ჯოლიო, სა-მურზაყანო...). მკვლევარი მსჯელობს თხზულ სახელთა ტიპებზე და იმოწმებს საილუსტრაციო მასალას სამეგრელოს ტოპონიმიიდან (**ყიფშიძე 1994; მსჯელობისათვის იხ. ცხადაია 1985: 17-18**).

სენაკის მუნიციპალიტეტის ტოპონიმით სხვადასხვა დროს არაერთი მკვლევარი დაინტერესებულა. ხანგრძლივი კვლევა-ძიების შედეგად სენაკის მუნიციპალიტეტის 15 სასოფლო საბჭოში (ამჟამად ადმინისტრაციული ერთეული) უშუალო დაკვირვების შედეგად მოპოვებული ასეულობით ტოპონიმი და მათ ეტიმოლოგიასთან დაკავშირებული ხალხური მოტივაცია თუ ლეგენდა-გადმოცემები 1989 წელს ცალკე წიგნად გამოსცა მარტვილის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმის დირექტორმა გივი ელიავამ. აღნიშნულ წიგნში დოკუმენტირებული მიკროტოპონიმების აბსოლუტურად უმეტესი ნაწილი პირველად ჩაერთო სამეცნიერო კვლევის ორბიტაში. საველე სამუშაოების დაწყებამდე, აღნიშნავს წიგნის შესავალში გ. ელიავა, საფუძვლიანად იქნა შესწავლილი ისტორიულ წყაროებში, საარქივო დოკუმენტებსა და პერიოდულ პრესაში მინიშნებული გეოგრაფიული სახელწოდებანი, ასევე მუზეუმის თანამშრომელთა საექსპედიციო ჩანაწერები. თითოეულ სოფელში, ცალკეულ უბნებზე ჩაწერილი მიკროტოპონიმების გარშემო ინფორმანტთა ნაამბობი იწერებოდა მაგნიტოფირზე. ექსპედიციის წევრები გ. ელიავას ხელმძღვანელობით შეხვდნენ 350 მთხრობელს. სენაკის მუნიციპალიტეტის ტერიტორიაზე მოპოვებული მიკროტოპონიმები დატანილ იქნა სასოფლო საბჭოების მიხედვით შედგენილ რუკებზე. გ. ელიავას მიერ

მოპოვებული სენაკის მუნიციპალიტეტის ტოპონიმური მასალა დიდი ღირებულების მქონეა მეცნიერების სხვადასხვა დარგისათვის. ავტორს თავისი მიზნის განხორციელება ასე ესახებოდა: „ექსპედიციის მიზანს შეადგენდა ტოპონიმთა შეკრება, რუკის ქარგაზე დატანა, მათ გარშემო ხალხური ეტიმოლოგიის, გადმოცემებისა და ლეგენდების სხვადასხვა ვარიანტების ჩაწერა, მათ შესასწავლად საჭირო მეცნიერული კორპუსის შექმნა, მათი სიებისა და თანმყოფ მასალათა მონოგრაფიული გამოქვეყნება“ (ელიავა 1989: 8). ფრიად ფასეულია სენაკის მუნიციპალიტეტის ტოპონიმური ატლასი, რაც, სამწუხაროდ, დღემდე გამოუქვეყნებელია და ინახება მარტვილის მუზეუმის სამეცნიერო ფონდში.

მიუხედავად იმისა, რომ სოფლებში, ცალკეულ ადგილებზე, ავტორის მიერ უშუალო დაკვირვების შედეგად აღწერილი და სასოფლო საბჭოების მიხედვით დაჯგუფებულ-გამოქვეყნებული ტოპონიმური მასალა პირველი ცდაა სენაკის მუნიციპალიტეტის გეოგრაფიულ სახელწოდებათა მეცნიერული კორპუსის შექმნისა, ბუნებრივია, იგი ხარვეზებს მოკლებული მაინც ვერ იქნებოდა. აქვე შევნიშნავთ, რომ სპეციალისტთა (პ. ცხადაია, ი. კეკელია) მიერ გ. ელიავას ნაშრომის („სენაკის რაიონის ტოპონიმია“) უმთავრეს და ზოგად ნაკლად მიჩნეულია შემდეგი გარემოება: მასალებს აკლია კვალიფიციური ენათმეცნიერული მიდგომა, არ არის დაცული ლექსიკონის შედგენის პრინციპი და თანმიმდევრულობა. თვალშისაცემია მარტივი და, ზოგ შემთხვევაში, მიაშიტური დამოკიდებულება გეოგრაფიულ სახელწოდებათა ეტიმოლოგიისადმი, სემანტიკის დადგენისადმი, რის გამოც საკითხით დაინტერესებული მკვლევარი დიდი სიფრთხილით უნდა მიუდგეს გ. ელიავას წიგნში წარმოდგენილი ეტიმოლოგიური ძიების შედეგებს და მასალების გამოყენებას კვლევა-ძიებისას (ცხადაია I, 1999: 4, კეკელია, ოდიშარია 2012: 4).

1971 წელს გამოქვეყნდა გ. ელიავას სამხარეთმცოდნეო ხასიათის ნაშრომი. მასში მოცემულია სენაკის მუნიციპალიტეტის ზოგიერთი სოფლის (ისულა, შხეფი, გეჯეთი, ნოქალაქევი, ლემაძამე) ისტორიის, ისტორიული გეოგრაფიისა და ტოპონიმის საკითხების ზოგადი მიმოხილვა (ელიავა 1971: 60-74).

ო-, ნა-//ნო-, სა-, ლე- პრეფიქსებთან და -ონ სუფიქსთან დაკავშირებით საგულისხმოა აკად. არნოლდ ჩიქობავას გამოკვლევები. მათში უხვადაა დამოწმებული საილუსტრაციო მასალა სამეგრელოს ტოპონიმიდან (ჩიქობავა 1942: 193-197; მისივე VI,

1926: 307-309). მისივე შრომებიდან აღსანიშნავია „ჭანურის გრამატიკული ანალიზი ტექსტებითურთ“ და „ჭანურ-მეგრულ-ქართული შედარებითი ლექსიკონი“ (ჩიქობავა 1936; მისივე 1938).

ტოპონიმთა წარმოების ძირითადი სტრუქტურული ტიპების დახასიათება, აგრეთვე ტოპონიმთა ცალკე საწარმოქმნო აფიქსების გამოყოფა და აღწერა მოცემულია ა. შანიძის „ქართული გრამატიკის საფუძვლებში“ (შანიძე 1953).

გეოგრაფიულ სახელწოდებათა სტრუქტურისა და გენეზისის შესწავლის თვალსაზრისით განსაკუთრებით აღსანიშნავია ი. მეგრელიძის, თ. ზურაბიშვილისა და ალ. ღლონტის გამოკვლევები. ალ. ღლონტმა მოგვცა ჰიდრონიმთა ძირითადი სტრუქტურულ-სემანტიკური ჯგუფების დახასიათება (ღლონტი 1967). სენაკის მუნიციპალიტეტის (მაშინდელი ცხაკაიას რაიონის) რამდენიმე ათეული ტოპონიმი დასახელებულია ალ. ღლონტის მიერ შედგენილ კოლხურ ტოპონიმთა ლექსიკონში, რომლის პირველი წიგნიც 1971 წელს არის გამოცემული. ეს მასალა უშუალოდ ავტორის მიერ, ონომასტიკური ექპედიციების დროს, ადგილზევეა შეკრებილი. გამოკვლევის პირველ ნაწილში მკვლევარი ეხება ტოპონიმის ზოგად საკითხებს, აშუქებს ტოპონიმთა ძირითად საკითხებს. მსჯელობს მიკრო-, მაკრო- და საკუთრივ ტოპონიმთა სისტემის, მათი ხმარების, წარმოქმნის, შესწავლისა და ისტორიის გარშემო (ღლონტი I, 1971).

ზეპირმეტყველებაში დადასტურებული სენაკის მუნიციპალიტეტის მთელი ტოპონიმური მასალის სრული შეკრება-ფიქსაცია და გამოცემა ქართველური ონომასტიკის გამოჩენილი მკვლევრის, პროფესორ პაატა ცხადაიას სახელს უკავშირდება. მანვე პირველად განახორციელა საკვლევი რაიონის გეოგრაფიულ სახელწოდებათა, როგორც აღწერით-სტატიკური შესწავლა, ანუ ტოპონიმურ მოვლენათა დადგენა, ისე მათი გაანალიზება ისტორიულ-შედარებითი თვალსაზრისით (დადგენილი და აღნუსხული მოვლენების კვალიფიკაცია-შეფასება დასავლურ-ქართულ დიალექტთა, აგრეთვე მონათესავე და მეზობელ ენათა მონაცემების შუქზე).

სენაკის მუნიციპალიტეტის ცალკეული ტოპონიმის ეტიმოლოგიის ცდა მოცემულია პაატა ცხადაიას წიგნში – „ძიებანი კოლხეთის ტოპონიმიდან - I“. წინასიტყვაობაში ნათქვამია, რომ აღნიშნული მომცრო წიგნი „კოლხეთის გეოგრაფიულ სახელწოდებათა ლექსიკონის“ ეპიზოდურ ამონარიდს წარმოადგენს (ცხადაია I, 1999:

4). ნაშრომში მოცემულია ენობრივი და ეტიმოლოგიური ხასიათის ინფორმაციები, მთქმელ-ინფორმატორთა განმარტებანი და გადმოცემები (იქვე: 4). სიტყვა-სტატიების სახით გაანალიზებულია სენაკის მუნიციპალიტეტის ტოპონიმები: ნაგეჩუ, ბათარია, კვარჩხილალი, მენჯი, რეკა, ოწყარიე//ნისკური//კოლოპია, ოხარკალეში, სურუონი, სკურე//ტეხურწყარი, სკურია, ეკუსქური, ტყირი, ხორგიში, ხორგონი და ა. შ.

2004 წლიდან პაატა ცხადაია გამოსცემს სამეგრელოს ცალკეული რაიონების გეოგრაფიულ სახელწოდებათა ლექსიკონს. სერიით – „სამეგრელოს გეოგრაფიული სახელწოდებანი“, 2013 წელს გამოქვეყნდა რიგით VII წიგნი, რაშიც ორ ნაწილად არის წარმოდგენილი სენაკის მუნიციპალიტეტის ცალკეული დასახლებული პუნქტების ზოგადი ისტორიულ-გეოგრაფიული მიმოხილვა და საერთო ანბანის რიგზე დალაგებული ტოპონიმები, ლოკალიზაციის, მოტივაციის, ამოსავალი ფუძის ეტიმოლოგიის ჩვენებით და წერილობითი წყაროებისა და კარტოგრაფიული მონაცემების გათვალისწინებით. სენაკის მუნიციპალიტეტის სოფლების ტოპონიმია ავტორის მიერ 1984-1986 წლებშია ჩაწერილი. როგორც წიგნის წინასიტყვაობაშია აღნიშნული, „სენაკის რაიონის ტოპონიმია, თუკი მას ჩავუღრმავდებით, კოლხთა ცხოვრების მრავალ საინტერესო ფაქტს გამოავლენს“ (ცხადაია VII, 2013: 6).

1980 წელს ცალკე წიგნად გამოიცა გ. შალამბერიძის ბროშურა სწორმეტყველების სწავლების მნიშვნელოვან საკითხებზე. მკვლევარი ზოგი გეოგრაფიული სახელის მართლწერის საკითხებზე მსჯელობისას ყურადღებას ამახვილებს ა, ე, ი, ო, უ ხმოვნებზე დაბოლოებულ ფუძეხმოვნთან გეოგრაფიულ სახელებზე და შენიშნავს, რომ ნათესაობითსა და მოქმედებით ბრუნვებში არ კვეცენ ე-ზე დაბოლოებულ სახელთა ფუძეებს. მაგალითისათვის სენაკის მუნიციპალიტეტის სოფლებიდან ასახელებს ლეძაძამეს. ამბობენ ან წერენ: ლეძაძამეს – ლეძაძამეთი (შდრ. ბოდბეს – ბოდბეთი, ოჩამჩირეს – ოჩამჩირეთი, ვალეს – ვალეთი, საირმეს – საირმეთი, ზვარეს – ზვარეთი, ნოსტეს – ნოსტეთი, უდეს – უდეთი...). მკვლევარი სწორ ფორმად მიიჩნევს: ლეძაძამის – ლეძაძამით, ბოდბის – ბოდბით, ოჩამჩირის – ოჩამჩირით, ვალის – ვალით, საირმის – საირმით და ა. შ. თუკი დასახლებულ პუნქტს (ქალაქს, რაიონს) რომელიმე სახელმწიფო მოღვაწის, მწერლის გვარი ჰქვია, ასეთი გეოგრაფიული სახელები ისე უნდა ვაბრუნოთ, როგორც ადამიანთა გვარები. ასე რომ, ავტორის აზრით, ახალსენაკის უწინდელი სახელი ცხაკია, ნათესაობით ბრუნვაში დაიწერება, როგორც ცხაკიას რაიონი (და არა

ცხაკაიის რაიონი, რადგან გვარი „ცხაკაია“ არ იკვეცება). საგულისხმოა აგრეთვე გ. შალამბერიძის მსჯელობა სენაკის მუნიციპალიტეტის კიდეც ერთი გეოგრაფიული პუნქტის სახელწოდების დაწერილობაზე. „ნოქალაქევი“ თუ „ნაქალაქევი“? – სვამს კითხვას გ. შალამბერიძე და სათანადო ისტორიული წყაროებისა და სამეცნიერო ლიტერატურის გაანალიზების საფუძველზე ისტორიულად, ტრადიციულად და მორფოლოგიურად ერთადერთ სწორ ფორმად „ნაქალაქეს“ მიიჩნევს (შალამბერიძე 1980: 27, 29-30; მსჯელობისათვის იხ. მისივე „თბილისი“ 25 აგვისტო, 1987).

ე-ზე ფუძედაბოლოებული გეოგრაფიული სახელების სწორმეტყველების საკითხებზე გ. შალამბერიძის მიერ გამოთქმული მოსაზრება გაიზიარა პროფ. ჟორა სორდიამ. ლეძამამის მსგავსი და ანალოგიური წარმოების ფორმები, მკვლევრის აზრით, „ქართული ენის ბუნებიდან მომდინარე მოქნილ ლექსიკურ ერთეულად გვესახება იმ მხრივ, რომ ისინი გადმოსაცემ შინაარსს კი არ აბნელებენ, არამედ, პირიქით, სხარტად და ნათლად გამოხატავენ და, ამავე დროს, რაც მთავარია, შედარებით უკვეცელ სახელებთან, აქვთ მეტი ემოციური სიძლიერე, ჟღერადობა და ხმოვანება (რიტმულ-მელოდიკური თვალსაზრისით), ანუ სხვანაირად თუ ვიტყვით, კეთილხმოვნება“ (სორდია 2006: 88-89).

ჩვენი კვლევისათვის ფრიად მნიშვნელოვანი და მრავალფეროვანი მასალის შემცველი, პ. ცხადაიას ზემოთ დასახელებული ნაშრომის ვრცელი და ამომწურავი დახასიათება მოცემულია ისტორიის დოქტორის - იგორ კეკელიას რეცენზიაში (კეკელია ქ. ო., VII, 2015). რეცენზენტის შეფასებით, სამეგრელოს ის რაიონი, რასაც პაატა ცხადაიას წიგნი ეძღვნება, ანტიკურ ხანასა და ადრეულ შუა საუკუნეებში ძლიერ დაწინაურებული იყო, რაც ქართული და ბერძნულ-რომაული წერილობითი წყაროების მონაცემების გარდა, არქეოლოგიური ძიების შედეგებითაც დასტურდება. ქართულ წერილობით წყაროებში ციხეგოჯის, ბიზანტიურ წყაროებში კი არქეოპოლისის (სიტყვასიტყვით „ძველი ქალაქი“) სახელწოდებით მოხსენებული ციხე-ქალაქი, რაც VI-VIII საუკუნეებში ეგრისის სამეფოს დედაქალაქს წარმოადგენდა, სწორედ სენაკის მუნიციპალიტეტში, ტეხურის მარცხენა ნაპირზე, ნოქალაქევის ადმინისტრაციული ერთეულის ტერიტორიაზე მდებარეობს (იქვე: 235). „პ. ცხადაიას არსებული სამეცნიერო ლიტერატურის გაანალიზების საფუძველზე მიზნად დაუსახავს სახელოვან კოლხთა ნაღვაწის წარმოჩენა მატერიალური და სულიერი კულტურის სფეროში. მკვლევარი

თვალნათლივ წარმოაჩენს მათ განსაკუთრებულ წვლილს ქვეყნის მშენებლობის საქმეში. ტოპონიმებს, შორეული წარსულის მეცნიერული რეკონსტრუქციისათვის საჭირო წერილობითი წყაროების ნაკლებობის პირობებში, მატერიალური კულტურის ძეგლებთან და ეთნოლოგიურ მასალებთან ერთად, პირველწყაროს მნიშვნელობა ენიჭება, რაშიც მკითხველი ადვილად დარწმუნდება, თუკი გულდასმით გაეცნობა სარეცენზიო წიგნში თავმოყრილ მრავალფეროვან მასალას“, - წერს ი. კეკელია (**იქვე: 237**). რეცენზიაში ავტორი შეეცადა, გ. ელიავასა და პ. ცხადაიას წიგნებში თავმოყრილი სენაკის მუნიციპალიტეტის ტოპონიმური მასალის (ორ ათეულზე მეტი მაგალითის) ურთიერთშეჯერებით და ჩაწერის დროის გათვალისწინებით, ნათლად ეჩვენებინა მსგავსება-განსხვავებანი ტოპონიმთა დაწერილობასა თუ ეტიმოლოგია-ეტიმოლოგიებში, რაც მკვლევარს აძლევს შემდეგი დასკვნის გამოტანის შესაძლებლობას: „პ. ცხადაიას მიერ გამოცემული სალექსიკონო მასალები კოლხური ონომასტიკური ლიტერატურის მეტად საჭირო შენაძენია. ამაში ადვილად დავრწმუნდებით, თუკი გავითვალისწინებთ ერთ, არსებითი ხასიათის გარემოებას: ცნობილია, რომ ბუნებრივმა და ისტორიულმა ქარტეხილებმა შესაძლებელია გამოიწვიოს გეოგრაფიულ სახელწოდებათა ერთი ნაწილის დროთა განმავლობაში გაქრობა ან შეცვლა. ასე, მაგალითად, გასული საუკუნის 60-70-იან წლებში გ. ელიავასა და ალ. ღლონტის მიერ სამეგრელოში ჩაწერილმა მრავალმა ტოპონიმმა ვერ ჰპოვა ასახვა პაატა ცხადაიას წიგნებში, ანუ ბატონი პაატა ვერ შეხვდა ისეთ რესპოდენტს, რომელიც დაეხმარებოდა მას დასახელებულ მკვლევართა მიერ სხვადასხვა დროს გამოქვეყნებულ ნაშრომებში თავმოყრილი გეოგრაფიული სახელწოდებების ერთი ნაწილის ლოკალიზაციის, სემანტიკისა და მოტივაციის დადგენაში; ე. ი. ამ მეცნიერთა სათვალსაწიერო, საკვლევი პერიოდი საკმარისი აღმოჩნდა იმისთვის, რომ ტოპონიმთა ერთი ნაწილის „სიცოცხლის ხანგრძლივობა“ ხანმოკლე ყოფილიყო; მეორე, სიცოცხლისუნარიან ნაწილს კი ფორმით ან შინაარსით შეცვლილი სახელი ჩანაცვლებოდა“ (**კეკელია „ქ. ო.“, VII, 2015: 240**).

სენაკის მუნიციპალიტეტის ოიკონიმთა ისტორია-ეტიმოლოგიის საკითხებზე მსჯელობა მოცემულია იგორ კეკელიასა და დავით ოდიშარიას ავტორობით 2012 წელს გამოცემულ წიგნში – „სენაკის რაიონის დასახლებული პუნქტების სახელწოდებანი“ (**იხ. ქვემოთ კეკელია, ოდიშარია 2012**). თითოეულ ტოპონიმ-სტატიაში მდიდარ საარქივო, წერილობით და სხვა მასალებზე დაყრდნობით ავტორები

წარმოადგენენ დასახლებული პუნქტების ისტორიულ-გეოგრაფიულ აღწერას, განსაზღვრავენ ოიკონიმის ამოსავალი ფუძის ლექსიკურ მნიშვნელობას, სახელდების მიზეზსა და საბაბს. ითვალისწინებენ სახელწოდების წარმომავლობის ხალხურ, ინფორმატორებისაგან ჩაწერილ ვერსიებსაც. ი. კეკელიას და დ. ოდიშარიას მიზნად დაუსახავთ სენაკის მუნიციპალიტეტის ოიკონიმთა მხოლოდ იმ ჯგუფის ლინგვისტური, ექსტრალინგვისტური და მოტივაციური ანალიზი, რაც „საქართველოს გეოგრაფიულ სახელწოდებათა ორთოგრაფიულ ლექსიკონშია“ შესული. ამასთანავე, საჭიროებისამებრ, მიუთითებენ ამა თუ იმ დასახლებული პუნქტის ლექსიკურ, ფონეტიკურ თუ სხვა სახის ვარიანტს ან ვარიანტებს (კეკელია, ოდიშარია 2012: 3).

დასახლებული პუნქტების სახელწოდებებზე წიგნის გამოცემას წინ უსწრებდა ი. კეკელიასა და დ. ოდიშარიას ავტორობით რამდენიმე გამოკვლევის გამოქვეყნება. ესენია: „ძიებანი სენაკის რაიონის ოიკონიმიდან“, „სენაკის რაიონის ზოგიერთი ოიკონიმის ისტორია-ეტიმოლოგიისათვის“, „სენაკის რაიონის ოიკონიმთა ისტორიისათვის“ (იხ. კეკელია, ოდიშარია „კულტ. კომუნიკაციები“, # XVI, 2011: 32-67; მათივე ფ. პ. #4, 2011: 62-84; მათივე ქ. ო., V, 2011: 133-142). უკანასკნელი ნაშრომი საყურადღებოა სენაკის მუნიციპალიტეტის ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული დაყოფისა და დასახლებული პუნქტების სახელდების ისტორიის შესწავლის თვალსაზრისით. ოიკონიმთა ლექსიკურ, ფონემურ და ფონეტიკურ ვარიანტზე/ვარიანტებზე დაკვირვება, მკვლევართა აზრით, საინტერესოა შემდეგი საკითხების გასარკვევად. შესაძლებელია პარალელური ფორმების სიხშირესა და მონაცვლეობაზე თვალის მიდევნება. ქრონოლოგიური ლექსიკური ვარიანტების ნიმუშად დასახლებულია: ძველი სენაკი/სენაკი, სენაკი//ახალსენაკი, უფალკარი//შრომისკარი... ფონემური, ფონეტიკური და ლექსიკური ვარიანტებია: ნატოჩაო//ნატოჩუ, თეკათი//თეკართი//თეკლათი, სახრბედიო//მელენი სახარბედიო//მოლენი სახარბედიო, სენაკი//ძველი სენაკი//ჯვეშ(ი) სენაკი, ახალსენაკი/სენაკი//ცხაკაია, ლეიძამე//ლეძამე, ბეთლემი//ბერთემი, უფლისკარი//უფაიკარი//შრომისკარი, საგუგუნავო//საგუგუნა, ჯოლევი//ჯოლევი პატარა//ჭიჭე ჯოლო//ჯოლო... (კეკელია, ოდიშარია 2012: 11).

სადისერტაციო ნაშრომზე მუშაობისას გათვალისწინებულია სენაკის მუნიციპალიტეტის ზოგიერთი სოფლის (ახალსოფელი, ნაქალაქევი, ნოსირი)

გეოგრაფიულ სახელწოდებათა ეტიმოლოგიურ-განმარტებითი ლექსიკონები (კეკელია 2012; მისივე 2012; მისივე 2012).

საგულისხმო დაკვირვებებია მოცემული ი. კეკელიას ნაშრომში – „ტეხურის ხეობის საისტორიო გეოგრაფია ვახუშტი ბაგრატიონის ნააზრევში“ (კეკელია 2012) და ისტორიის დოქტორის აკადემიური ხარისხის მოსაპოვებლად შესრულებულ სადისერტაციო ნაშრომში (კეკელია 2014). მათში მოცემულია მსჯელობა სენაკის მუნიციპალიტეტის ისტორიული გეოგრაფიის ზოგიერთ საკითხზე და ტოპონიმებზე – სენაკი, ციხეგოჯი-ნოქალაქევი, ისულა, ტეხური და უნაგირა.

2015 წელს გამოიცა მ. გვასალია-კაშიბაძის წიგნი „სადაც ვშობილვართ, გავზრდილვართ“. მასში განხილულია სენაკის ერთ-ერთი სოფლის – ნოსირის ისტორიული წარსული და თანამედროვე ცხოვრება. მოცემულია სენაკის მუნიციპალიტეტის გეოგრაფიული მიმოხილვა და ზოგიერთი ტოპონიმის (ნოსირი, ტეხური, ღალუჩა...) ეტიმოლოგია (გვასალია-კაშიბაძე 2015).

სენაკის მუნიციპალიტეტის ზოგიერთი ტოპონიმის ანალიზი მოცემულია ი. ყიფშიძის, ს. მაკალათიას, ნ. ბერძენიშვილის, ს. ყაუხჩიშვილის, ზ. ჭუმბურიძის, თ. ბერაძის, პ. ზაქარაიას, ნ. ლომოურის, ვ. ლექვინაძის, გ. გვინჩიძის, თ. კაპანაძის, მ. კვირტიას, ო. ხუხუას, დ. ჭითანავას, გ. კალანდარიშვილის, დ. უჩანეიშვილის, ნ. ბუღაძისა და სხვათა, ცალკეულ გამოკვლევებში, საგაზეთო და საჟურნალო სტატიებში, რასაც ვითვალისწინებდით სადოქტორო დისერტაციაზე მუშაობისას.

თავი III

ტოპონიმიკური აფიქსაცია

გეოგრაფიული სახელები წარმოიქმნება სპეციალური, ოდენ ტოპონიმთა წარმომქმნელი აფიქსების, ანუ ტოპოფორმანტების საშუალებით. ა. შანიძე საკუთრივ გეოგრაფიულ სახელთა საწარმოებელ საშუალებად ქართულში -ეთ სუფიქსს და მის ვარიანტებს ასახელებდა. მ. ტუსკია მხოლოდ საკუთრივ გეოგრაფიულ სახელთა მაწარმოებელი აფიქსებით მიღებულ ფორმებად ასახელებს -ეთ, სა-ეთ, -ნარ, -ობ და -ო აფიქსებიან დერივატებს (ტუსკია 1975: 102). პ. ცხადაია აზუსტებს ამ თვალსაზრისს და შენიშნავს: -ეთ და სა-ეთ უშუალოდ აწარმოებს ტოპონიმებს. -ნარ აფიქსიანი დერივატი იქცევა ტოპონიმად მორფოლოგიური კონვერსიის გზით, ხოლო -ობ (→ -ო) აფიქსიანი სახელები გეოგრაფიული ტერმინებია. აღნიშნული დერივატით გაფორმებული გეოგრაფიული ტერმინები სემანტიკური კონვერსიის გზით შეიძლება გადაიქცეს ადგილის საკუთარ სახელებად (ცხადაია 1985: 139).

ტოპონიმიკური აფიქსაცია დამახასიათებელია სამეგრელოს ტოპონიმიისათვის. მეგრულში საგანგებო ტოპონიმიკური აფიქსებია ლე-, სა-, ნა-/ნო- (თანმხლები სუფიქსებითურთ) და სუფიქსები: -ალა და -ელა. ანთროპონიმულფუმიანი ტოპონიმი, ანუ ანთროპოტოპონიმი წარმოიქმნება ანთროპონიმზე ლე-, სა- ან ნა- პრეფიქსების დართვით, ხოლო -ალა, -ელა სუფიქსების დართვით მიიღება ჰიდრონიმი (იქვე: 139-140).

ქვემოთ განვიხილავთ ლე-, სა- და ნა-/ნო- პრეფიქსიან ანთროპოტოპონიმებს.

III. 1. ლე-//ე- პრეფიქსი, როგორც ტოპონიმთა საწარმოებელი ფორმანტი. ლე- პრეფიქსი -ე სუფიქსთან ერთად სამეგრელოს ტოპონიმიაში ერთ-ერთ ძირითად მაწარმოებლად გვევლინება და, ისევე როგორც სვანურში, კუთვნილება-დანიშნულების გამომხატველია. მეგრულში ამ ფუნქციით ო- პრეფიქსიც გამოიყენება. ეს პრეფიქსები ფუნქციურად თითქმის ერთმანეთის იდენტურია; თუმცა საწარმოებელი ფუძეები სხვადასხვაგვარად არის განაწილებული: ლე- აწარმოებს ადგილის საკუთარ სახელებს ადამიანთა სახელ-გვარებისაგან და არ აწარმოებს საზოგადო სახელისაგან. ო- პრეფიქსის შემთხვევაში პირიქით მოვლენასთან გვაქვს საქმე: ო- აწარმოებს ადგილის საკუთარ სახელებს საზოგადო სახელისაგან და არ აწარმოებს სახელ-გვარებისაგან (ცხადაია 1985: 71). ფუნქციურად ლე- - ე პრეფიქს-სუფიქსი სა- - -ო აფიქსების ეკვივალენტია. გამოთქმულია მოსაზრება, რომ სვანურ, მეგრულ და ლეჩხუმურ

გეოგრაფიულ სახელებში გავრცელებული ლე- თავსართი სვანური წარმოშობისაა და ტოპონიმიაში მისი ფუნქციაა ადგილის სახელთა წარმოქმნა (ცაგარელი 1880; ყიფშიძე 1906; ჯანაშვილი 1913; თოფურია 7, 1938); არსებული ლიტერატურის მიმოხილვა იხ. ღლონტი, 1964:17; ცხადაია „ტოპონიმია“, I, 1976: 356; შდრ., ტ. ფუტკარაძის აზრით, ლე- საერთოქართველური სუფიქსია).

ლე- - ე ინფიქსით ტოპონიმთა წარმოება ძველია, სა- - -ო ინფიქსით წარმოება კი _ ახალი. ორივე ტიპის წარმოებისას ამოსავალია გვარი, რომლითაც იყო დასახლებული სოფელი (ჩიქობავა 1974: 70); მსჯელობისათვის იხ. ქირია... 2015: 193). ა. ცაგარელმა პირველმა გამოყო აღნიშნული პრეფიქსი სამეგრელოს გეოგრაფიულ სახელებში და საილუსტრაციოდ დაიმოწმა ანთროპოტოპონიმები: **ლე-ბაჩილე, ლე-ხაინდრე, ლე-დგებიე, ლე-შამუგე (Цагарели II, 1880)**. ლე- პრეფიქსის, როგორც ადგილის მფლობელთა გვარებისაგან ამ ადგილის სახელწოდებათა (ე. წ. პატრონიმული და პოესესიური სახელების) საწარმოებელი საშუალების შესახებ უფრო სრული დახასიათება, სათანადო მაგალითების დამოწმებით, ეკუთვნის იოსებ ყიფშიძეს (**Киршидзе 1914**). არნ. ჩიქობავა შენიშნავს, რომ ლე- და სა- პრეფიქსებით ნაწარმოები სოფლის სახელების ამოსავალია გვარი, რომლითაც სახელდებული სოფელია დასახლებული: **ლე-სიჭინე←სიჭინავა, ლე-დგები-ე←დგები, ლე-ქარდ-ე←ქარდავა, ლე-ძაძამი-ე←ძაძამია, ლე-ფოჩხუ-ე←ფოჩხუა (ჩიქობავა 1942, 197)**. პ. ცხადაია ლე- - ე კონფიქსით ადგილის საკუთარ სახელთა წარმოებაზე მსჯელობისას შენიშნავს, რომ ასეთი წარმოების გეოგრაფიულ სახელთა რაოდენობა ბევრია. „იშვიათია სოფელი, სადაც დასახლებულ უბანს ან სხვა სახის ობიექტს არ ჰქონდეს შერქმეული **ლე-სიჭინეს** ტიპის სახელწოდება. ზოგ სოფელში კი რამდენიმე ასეთი ანთროპოტოპონიმია აღწესებული“ (**ცხადაია 1985: 142**). ერთი გვარისგან იქმნებოდა ცალკეული დასახლება, როგორც ადამიანთა საცხოვრებლისა და შრომის ადგილის მთლიანობა. დასახლების ტერიტორიული და კომპლექსური ზრდა გვარის განაყოფი ოჯახებით ხდებოდა, რომლებიც იქვე სახლდებოდნენ და სხვადასხვა საშუალებით ეუფლებოდნენ ახალ-ახალ სახნავ-სათესებსა და ტყე-სადოვრებს. ლე- პრეფიქსითა და -ე სუფიქსით წარმოქმნილი სახელი სწორედ ასეთ განცალკევებულ დასახლებას ერქმოდა ხოლმე (**იქვე: 143**). „ყველა შემთხვევაში, როცა ლე- პრეფიქსიანი ანთროპოტოპონიმი დასახლებული პუნქტის სახელწოდებას (ოიკონიმს) წარმოადგენს, ხოლო მის ფუძეში წარმოდგენილი გვარი აქვე ცხოვრობს, ან მისი იქ ნამყოფობა

ადვილად სავარაუდებელია. საქმე გვაქვს ტოპონიმის ორფუნქციანობასთან: იგი ადგილის სახელიცაა და იქ მცხოვრებთა გვარზეც მიუთითებს“ (იქვე: 146-147).

მკვლევარი ლე- საგანგებო ტოპოფორმანტიტ ნაწარმოებ ოიკონიმებთან დაკავშირებით სამ შემთხვევას განიხილავს:

1. როცა ლე- პრეფიქსიანი ტოპონიმის ფუძეში წარმოდგენილი გვარის წარმომადგენლები ამ ტოპონიმით აღნიშნულ პუნქტში უმრავლესობას წარმოადგენენ;
2. ლე- პრეფიქსიანი ტოპონიმის ფუძეში წარმოდგენილი გვარის წარმომადგენლები ამ ტოპონიმით აღნიშნულ პუნქტში ცხოვრობენ, მაგრამ უმცირესობას წარმოადგენენ;
3. ლე- პრეფიქსიანი ტოპონიმის ფუძეში წარმოდგენილი გვარის წარმომადგენლები ამ ტოპონიმით აღნიშნულ პუნქტში ამჟამად არ ცხოვრობენ (იქვე: 145-147).

დავიმოწმოთ მაგალითები სენაკის მუნიციპალიტეტის ტოპონიმიიდან პ. ცხადაიას მიერ წარმოდგენილი დაჯგუფების მიხედვით და თვალი მივადევნოთ ლე-ე ფორმანტის როლს და დანიშნულებას, მის გავრცელებულობასა და პროდუქტიულობას.

1. **ლეარზიანე/საარზიანო, ლეზარძემსქუე, ლეზაღათურე, ლეზერიძე, ლეზოკუჩე, ლეზაბედე, ლეგოგიე, ლეგოგინე, ლედემურიე, ლეზარქუე, ლეკირცხალიე, ლემაღანიე, ლენარსიე, ლესანაიე, ლესაჯაიე** და სხვა, მსგავსი წარმოების სოფლებისა და უბნების სახელწოდებათა ამოსავალია გვარები: **არზიანი, ბარძემაშვილი→ბარძემასქუა, ზაღათურია, ბერიძე, ბოკუჩავა, გაბედავა, გოგია, გოგინავა, დემურია, ზარქუა, კირცხალია, მაღანია, ნარსია, სანაია, საჯაია**. ამ დასახლებულ უბნებში უმრავლესობას სწორედ ლე-ე პრეფიქს-სუფიქსიანი ტოპონიმების ფუძეებში წარმოდგენილი გვარის წარმომადგენლები წარმოადგენენ. მაშასადამე, აღნიშნული ანთროპოტოპონიმები თავისი შინაარსით სრულ შესაბამისობაშია აღსანიშნ (სახელდებულ) ობიექტთან.

2. **ლენიკოლე** უბანია ცივის მარცხენა სერზე, სოფ. ფოცხოში. პ. ცხადაია აღნიშნავს, რომ სოფელში ტოპონიმური მასალის ჩაწერისას (1984 წ.) აქ ამ გვარის მხოლოდ სამი კომლი ესახლა. მაშასადამე, ნიკოლაევი მათი გვარის მიხედვით სახელდებულ ობიექტში ცხოვრობენ, მაგრამ სხვა გვარებთან შედარებით საგრძნობლად მცირერიცხოვანნი არიან და სამიოდე კომლს ითვლიან. უმაფათის ადმინისტრაციულ ერთეულში უბანს **ლესურცი(ლ)ე** ეწოდება. გ. ელიავა თავის

წიგნში წარმოადგენს ინფორმანტ ჟულია მიხას ასულ ხურცილავას ნაამბობს: ოციოდე წლის წინ ხილით, ვაზით, ტყითა და წყაროებით მდიდარი ეს უბანი მჭიდროდ იყო დასახლებული. აქვე დაარსდა კოლმეურნეობა. მაგრამ შემდეგ ხალხი აქედან აიყარა და ადგილი დაიცალა. ამჟამად აქ ორი-სამი მოსახლეა დარჩენილი (ელიავა 1989: 98-99).

3. **ლეგოვული** ეწოდება უბანს ლეკარტოზიესა და ლემალანიეს შუა, სოფ. მეორე მოხაშში. პ. ცხადაია ფიქრობს, რომ გოგული პირსახელ გრიგოლის ადგილობრივ ვარიანტს წარმოადგენს, რომლისგან უნდა წარმოქმნილიყო გვარი **გოგულია**. თუმცა ასეთი გვარი ამჟამად არ დასტურდება და საისტორიო წყაროებშიც არ მოიხსენიება (ცხადაია VII, 2013: 213). საერთოდ, დადგენილია, რომ შესაძლებელია, ფუნქციონირების ზონაში მცხოვრებმა არაფერი იცოდეს ლე-პრეფიქსიანი მიკროტოპონიმის ამოსავალი ფუძე-გვარის არსებობის შესახებ. პ. ცხადაიას ცნობით, რამდენადაც კოლხურ გვართა სრული სია არა გვაქვს, ამ მიზეზით „ყოველთვის როდი ხდება შესაძლებელი ამოსავალი ფუძე-გვარის ნამდვილად არსებობის დადასტურება“ (იქვე: 148). ასეთ შემთხვევასთან უნდა გვკონდეს საქმე ტოპონიმ **ლეგოვულიეს** შემთხვევაში. სახელდებული ობიექტი ნათლად მიუთითებს ამ გვარის უწინ არსებობას. გვარის არსებობას ადასტურებს აგრეთვე მიკროტოპონიმი **გოგულიეფიში ტები** „გოგულიების ტყე“, რასაც დაზუსტებული ლოკალიზაციის გარეშე ფოცხოს „სასოფლო საბჭოს“ ტოპონიმთა ნუსხაში ასახელებს გ. ელიავა (ელიავა 1989: 115). მისივე წიგნში, სოფ. ფოცხოში, დაზუსტებული ლოკალიზაციის გარეშე დამოწმებულია ტოპონიმი **ლემანარიე**, და განმარტებულია, როგორც „მანარიების ნასახლარი“ (იქვე: 116). სახელდებული ობიექტი ადასტურებს, რომ არსებობდა გვარი **მანარია** და ამ გვარის მატარებლებს ტოპონიმით აღნიშნულ ადგილზე უცხოვრიათ. ფოცხოშივე ადგილს ეწოდება **ლემაგანე** (იქვე: 118). როგორც ჩანს, ტოპონიმის ამოსავალია გვარი **მაგანია** ან **მაგანავა**, რომელიც, ალბათ, უწინ აქ სახლობდა კიდევ.

ლეკარტოზიე დასახლებული უბანია ს. ბეთლემის საზღვართან, მოხაშში, მაგრამ, ამასთანავე, ლეკარტოზიე რქმევია კარტოზიების გვარით დასახლებულ უბანს ბეთლემისა და უმაფათის საზღვართან, სადაც ერთ დროს ამ გვარის 25 კომლი ესახლა. ამჟამად კი დაცარიელებულია (იქვე: 215). წითლიძეების გვარით დასახლებულ უბანს

სოფ. უმაფათში, მოხაშურის სათავესთან, ბეთლემის საზღვარზე, **ლეწითინძე** ჰქვია. აქ ამ გვარისკაცი დღესაც ცხოვრობენ. მაგრამ ტოპონიმი **ლეწითინძე** დამოწმებულია აგრეთვე სოფ. ლეგოგინეში, მოხაშურის მარჯვენა მხარეს. ამ უბანში წითლიძის გვარის არც ერთი წარმომადგენელი ამჟამად არ ცხოვრობს, მაგრამ სახელწოდება მიუთითებს ამ ადგილას წითლიძეთა უწინ მოსახლეობაზე.

ასეთივე სიტუაციაა სა- - -ო ინფიქსით ნაწარმოები ანთროპოტოპონიმების შემთხვევაშიც: **სააფშილა** ამჟამადაც აფშილავების გვარით დასახლებული უბნებია ტეხურის მარცხენა მხარეს, სოფ. კვაუთში (ლემდამეს ადმ. ერთეული) და უჩა ცურზენის სათავესთან, ბიის საზღვარზე, სოფ. ციზეთში (ხორშის ადმინისტრაციული ერთეული). მაგრამ, ამასთანავე, **სააბშილა/სააფშილა** ეწოდება ტერიტორიას ხორშისა და საგაბესკირიოს საზღვარზე, სოფ. საგაბესკირიოში. ამჟამად აქ აბშილავები არ ცხოვრობენ. სოფ. კვაუთში დღეს დამენიები არ ცხოვრობენ, მაგრამ უწინ ამ გვარით დასახლებული უბანი **სადამენიოდ** იწოდებოდა და ამჟამადაც იგივე სახელს ატარებს. სოფ. უფალკარში გუნურისა და ეკუსქურის მარცხენა მხარეს მდებარე უბანს **საელიო/საფალავა** ჰქვია. გადმოცემით, მარტვილიდან ჩამოსული ბასაია ფალავა აქ დასახლებულა და გამრავლებულა. უწინ ფალავების გვარით დასახლებულ უბანში ამჟამად ელიავეები ცხოვრობენ. ამიტომ **საფალავას** პარალელურად დასახლებას **საელიოც** ჰქვია (**ცხადია VII, 2013: 318**). **საეჯიბიო** ეჯიბიების უბანია მდ. ცივის ნაპირას, სოფ. სახარბედიოში. უწინ ამ გვარით ყოფილა დასახლებული უბანი კურორტ მენჯთან, ქალაქ სენაკში, რასაც ასევე **საეჯიბიო** ჰქვია. ეჯიბიები არც აქ ცხოვრობენ ამჟამად, მაგრამ სახელწოდება მიუთითებს უწინ მათ აქ მკვიდრობაზე. **საკუჭა** კუჭავების გვარით დასახლებული უბნებია ეკსა და საგუნოში. მაგრამ ამავე სახელით ცნობილ უბანში, რაც ქ. სენაკში, საგრიგალოს დასავლეთით, საკუჭაღალის სათავესთან მდებარეობს, კუჭავების არც ერთი ოჯახი ამჟამად არ სახლობს. **სანინუოდ** იწოდება ნინუების გვარით დასახლებული უბნები ბეთლემსა და სენაკში, მაგრამ **სანინუო** ერქვა აგრეთვე უბანს ცანასქურის მარცხენა მხარეს, საგუნოში. იმავე სოფლის დასავლეთ ნაწილში, მაღლობზე, სოფ. ეკის საზღვართან, უცხოვრიათ ჟვანიებს და მათი დასახლებაც, ბუნებრივია, **საჟვანიოდ** იწოდებოდა. მაგრამ ეს სახელი შერჩა უბანს აქედან ჟვანიების გადასახლების შემდეგაც. **საოჯუჯა** და **საპაჭკორიო** ერქვა უბნებს სოფ. ციზეთში, სადაც უწინ ოჯუჯავები და პაჭკორიები ცხოვრობდნენ. სახნავებს სათევზაიოს გვერდით, სოფ.

თეკლათში, სასალაყაიო ეწოდება. სახელდებული ობიექტი მიუთითებს, რომ ეს ტერიტორია უწინ სალაყაიების უბანი ყოფილა. სერს სოფელ კოტიანეთში, ეკის მთის კალთაზე, სადაც უწინ ჭუბაბრიები ცხოვრობდნენ, სახელწოდებად შერჩა **საჭუბარიო//საჭუბარიო(შ)გოლა//ჭუბარიეფიშ გოლა**. ჯაიანების უბანს საფაჩოსკუოს გვერდით, სოფ. კოტიანეთში, ერქვა **საჯაიანო**. ამჟამად აქ ჯაიანები არ ცხოვრობენ. **საჯინორიოდ** იწოდება ჯინორიების დასახლება ძველი სენაკის საზღვართან, სოფ. ქვედა სორტაში, მაგრამ ამავე სახელწოდებით ცნობილ ტერიტორიაზე სოფ. საადამიოში ჯინორიების არც ერთი კომლი არ ფიქსირდება.

ამგვარად, სენაკის მუნიციპალიტეტის ტოპონიმიაში დადასტურებული, ლე-პრეფიქსიანი სახელწოდებით ცნობილი დაუსახლებელი ობიექტები (ბორცვი, ხეობა, ტყე, პლანტაცია, სახნავი და ა. შ.) ოდესღაც იმ გვარით იყო დასახლებული, რომელსაც ამ გვარიდან ლე-პრეფიქსით ნაწარმოები სახელი შერჩენია. ჩვენ მიერ დამოწმებული სათანადო ტოპონიმები წარმოშობის მომენტში დასახლების აღმნიშვნელი იყო. „ადგილის სახელი დარჩა, მაგრამ შეიცვალა ობიექტური რეალობა, რის გამოც ლე-პრეფიქსიანი ანთროპოტოპონიმი დაუსახლებელი ადგილის სახელია და, მაშასადამე, დარღვეულია შესაბამისობა სახელწოდების შინაარსსა და ობიექტს შორის“ (ცხადაია 1985: 147).

არსებული მონაცემების მიხედვით შეიძლება თამამად ითქვას, რომ სენაკის მუნიციპალიტეტის ტოპონიმიაში ლე-პრეფიქსიან გეოგრაფიულ სახელთა (ანთროპოტოპონიმთა) რაოდენობა საკმაოდ პროდუქტიულია და ბევრად აღემატება მკვლევართა მიერ (ი. ყიფშიძე, არნ. ჩიქობავა...) სამეცნიერო ლიტერატურაში აქამდე დასახლებულ მაგალითებს. ზოგი სოფელი (ფოცხო, უშაფათი, ლეგოგიე-ნასაჯუ) გამორჩეულია მსგავსი წარმოების გეოგრაფიულ სახელწოდებათა რაოდენობით.

ლე-პრეფიქსის **ლ** თანხმოვანდაკარგული ფორმით ნაწარმოებ მიკროოიკონიმებს სენაკის მუნიციპალიტეტის ტერიტორიაზე პ. ცხადაია ადასტურებს მხოლოდ ნოქალაქევის ადმინისტრაციული ერთეულის სოფ. ზედა ნაქალაქევი (**ლ**)**ეზაღათურეს**, **ეზარქუეს**, **ეკარტოზიესა** და **ესაინგიეს** სახით (ცხადაია VII, 2013: 174, 175, 178). გ. ელიავას ტოპონიმური მასალების მიხედვით **ეზარქუეს** ტიპის მიკროოიკონიმები ფიქსირდება ნოქალაქენისა (**ეზაღათურე**) და ლეძაძამეს „სასოფლო საბჭოებში“ (**ეგოგიე**, **ექადარე**, **ენარსიე**, **ეცეკვე**, **ეჯოჯუე**, **ემორცხვიე**) (ელიავა 1989: 114, 128).

აქვე წარმოვადგენთ მიკროოიკონიმებს ცალკეული სოფლების მიხედვით:

ბეთლემი: ლებარკალაიე, ლებადათურე, ლეზოკუჩე, ლეკირცხალიე;

გახომელა: ლეგაგუე;

ზანა: ლედადიანე;

ზედა ნაქალაქევი: (ლ)ებადათურე, ეზარქუე; ეკარტოზიე, ესაინგიე
(←სანიგია←სანიკიძე);

კვაუთი: ლენარსიე, ლეპიტახიე, ლესიგუე/სასიგუო, ლექაბურზანიე,
ლეჯოჯუე/საჯოჯუო;

ლეგოგიე-ნასაჯუ: ლებერიძე, ლემამულე, ლეტორჩინე, ლექადარე, ლეშამათე,
ლეჭე, ლეხარ(ე)ბე, ლეჯოჯუე;

ლეგოგინე: ლეკუჭე, ლესამთასქუე, ლეწითინძე, ლეჭოჭუე, ლეხაბურზანიე,
ლებუნწარიე;

ლეკოკაიე: ლეგაბუნიე, ლეკოკაიე, ლეხურციე/სახურციო;

ლესაჯაიე: ლეარზიანიე/საარზიანო, ლეხუხუნე;

ლეძამამე;

მეორე მოხაში: ლებარძემსქუე, ლეგოგულიე, ლეკარტოზიე, ლემალანიე, ლეტყებჩე,
ლებვიჩიე;

მოხაში: ლებუსკადე, ლეკარტოზიე, ლეტორჩინე, ლეშამათე, ლემონ(დ)ე (?), ლეჭე,
ლებარჩილე;

ნოქალაქევი: ლებადათურე – სოფელი ნოქალაქევის ადმინისტრაციულ ერთეულში;

საშურღაიაო: ლედადიანე;

უფალკარი: ლეგირგოლიე/საგრიგოლიო;

უშაფათი: ლეზოკუჩე, ლეგაბელიე, ლეგოგინე, ლეკორშიე, ლემაგანე (გ. ელიავას
მასალებიდან), ლემონე, ლექვარცხე, ლეშეროზიე/საშეროზიო, ლეწითინძე, ლეხორე,
ლებუბუე/სახუბუო.

ფოცხო: ლებებიე, ლეგოგინე, ლედადიანე, ლედემურიე, ლეინჯგიე (გ. ელიავას
მასალებიდან), ლეკაციე, ლემანარიე (გ. ელიავას მასალებიდან), ლემორცხულე,
ლენიკოლე, ლესანაიე, ლეფაციე, ლექუჩ(უ)ლორიე/საქუჩ(უ)ლორიო, ლელვინჯილე,
ლეჟურასქუე/საჟურაშვილო, ლეჟურუე, ლეხუბუე;

ბიგიდერი: ლეგაბედე;

ჯიხა: ლეგაბედე, ლეზარქუე, ლეკორძახიე;

ჯოლევი: ლენარსიე, ლეცეკვე.

III. 1. 1. ფონეტიკური პროცესები. -აია, -ია, -უა, ავა, -იან, -ძე დაბოლოების მქონე გვარებით ნაწარმოებ ტოპონიმებში ყურადღებას იქცევს შემდეგი სახის ფონეტიკური პროცესები: -აია-ე → აი-ე; ბარკალაია→ლე-ბარკალაი-ე (ბარკალაიების უბანი სოფ. ბეთლემში). მაგრამ ასევე დადასტურდა ტოპონიმი ჯვეშ ლეზარკალე (ბარკალაიების ყოფილი უბანი ბეთლემში); გ. ელიავა „ლემამეს სასოფლო საბჭოს“ ტოპონიმთა ნუსხაში ასახელებს ღელეს ლეზარკალეშ ღელეს სახელწოდებით და მიკროოიკონიმ ლეზარკალეს (ელიავა 1989: 125, 126); კოკაია→ლე-კოკაი-ე; სანაია→ლე-სანაი-ე; საჯაია→ლე-საჯაი-ე. ია-ე→-ე: ბაღათურია→ლე-ბაღათურ-ე; მამულია→ლე-მამულ-ე; ქადარია→ლექადარე; ღვინჯილია→ლე-ღვინჯილ-ე; ძაძამია→ლე-ძაძამ-ე.

ზოგჯერ გვარის -ია დაბოლოება მთლიანად არ არის მოკვეცილი, -ი შენარჩუნებულია: -ია -ე→-ი-ე: ბეზია→ლე-ბეზი-ე; გაბელია→ლე-გაბელი-ე; გაბუნია→ლე-გაბუნი-ე; გოგია→ლე-გოგი-ე; გოგულია→ლე-გოგული-ე; ინჯგია→ლეინჯგე; კარტოზია→ლე-კარტოზი-ე; კაცია→ლე-კაცი-ე; კირცხალია→ლე-კირცხალი-ე; კორშია→ლე-კორში-ე; კორძახია→ლე-კორძახი-ე; მალანია→ლე-მალანი-ე; ნარსია→ლე-ნარსი-ე; პირტახია→ლე-პირტახი-ე; ფაცია→ლე-ფაცი-ე; ქაბურზანია→ლე-ქაბურზანი-ე; შეროზია→ლე-შეროზი-ე; ხვიჩია→ლე-ხვიჩი-ე; ხუნწარია→ლე-ხუნწარი-ე; ხურცია→ლე-ხურცი-ე.

ასეთივე შემთხვევასთან გვაქვს საქმე გვარის -უა დაბოლოების შემთხვევაშიც. მაგ.: ბარძემასქუა←ბარძემაშვილი→ლე-ბარძემსქუ-ე (ბარძემაშვილების უბანი მოხაშში); გაგუა→ლეგაგუე (გაგუების უბანი გახომელაში); სამთასკუა←საბახტარაშვილი→ლე-სამთასკუ-ე (უბანი ლეგოგინეში); ცურასქუა→ყურაშვილი →ლეცურასქუე (ყურაშვილების უბანი ფოცხოში); ჭოჭუა → ლე-ჭოჭუ-ე (უბანი ლეგოგინეში); ხუბუა→ლე-ხუბუ-ე (ხუბუების უბანი ფოცხოში); ჯოჯუა → ლე-ჯოჯუ-ე (ჯოჯუების უბანი ფოცხოში);

-იან, -ძე: არზიანი→ლეარზიანე (არზიანების უბანი ლესაჯაიაეში); ბერიძე→ლე-ბერიძ-ე (ბერიძეთა უბანი ლეგოგინეში); ბუსკაძე→ლე-ბუსკაძ-ე (ბუსკაძეების უბანი მოხაშში); წითლიძე→ლეწითინძე (წითლიძეების უბანი უშაფათში).

-ავა დაბოლოებიანი გვარებით ნაწარმოებ ტოპონიმებში, რამდენადაც ასეთი გვარები შემოკლებულად წარმოითქმის, -ე სუფიქსი უშუალოდ ფუძეებს (გაფორმების გარეშე) დაერთვის. ამ დროს ადგილი აქვს -ა-ე→-ე პროცესს: **ბოკუჩავა → ლე-ბოკუჩ-ე** (ბოკუჩავების უბანი ხორშში); **გაბედავა → ლე-გაბედ-ე** (გაბედავების უბანი მიგიდერში); **გოგინავა → ლე-გოგინე** (გოგინავების უბანი ფოცხოსა და უმაფათში); **კუჭავა → ლე-კუჭ-ე** (კუჭავების უბანი ლეგოგინეში); **მირცხულავა → ლე-მირცხულ-ე** (უბანი ფოცხოში); **მირცხულავა → ლემორცხულე** (მირცხულავების უბანი ფოცხოში); **ნიკოლავა → ლე-ნიკოლ-ე** (ნიკოლავების უბანი ფოცხოში); **ტორჩინავა → ლე-ტორჩინ-ე** (სერი მოხაშში); **ტყებუჩავა → ლე-ტყებჩ-ე** (ტყებუჩავების უბანი ეკში); **ქვარცხავა → ლე-ქვარცხ-ე** (ქვარცხავების უბანი უმაფათში); **ცეკვავა → ლე-ცეკვ-ე** (ცეკვავების უბანი ჯოლევეში); **შამათავა → ლე-შამათ-ე** (უბანი ფოცხოში); **ჭაავა → ლეჭე** (ჭაავების უბანი მოხაშში); **ხარებავა → ლე-ხარებ-ე** (ხარებავების უბანი ლეგოგი-ნასაჯუში); **ხარჩილავა → ლე-ხარჩილ-ე** (ხარჩილავების უბანი მოხაშში); **ხორავა → ლე-ხორ-ე** (ხორავების უბანი მოხაშში) (ფონეტიკური ცვლილებების შესახებ იხ. ცხადაია „ტოპონიმთა“, I, 1976: 369-374).

III. 1. 2. **სემანტიკურად ბუნდოვანი, გაუგებარი ტოპონიმები.** ლე- პრეფიქსიანი ტოპონიმის ფუძე ორიოდ შემთხვევაში იმდენად სახეშეცვლილი და გაბუნდოვანებულია, რომ ამოსავალი ფუძის შინაარსის დადგენა ჭირს. მაგალითად, **ლეშინ(დ)ე** წყაროს სახელწოდებაა ლეჭეს დასავლეთ კალთაზე, სოფ. მოხაშში, ხოლო **ლე-ჭკერშონ-ე** ეწოდება ტყეს და ღელეს სანასა და ქვაფონს შუა, სოფ. სირიაჩქონში. უნდა ვიფიქროთ, რომ დამოწმებული ტოპონიმი, **ლე-ფშალ-ე-ს**, **ლე-გვიმარ-ე-სა** და მისთან. მსგავსად, შემთხვევითი ფორმაა, ან გარდასული წარმოების ნაშთია. თუმცა, ლე--ე პრეფიქს-სუფიქს შორის მოქცეული ფუძე შესაძლებელია დაიშალოს როგორც - **ჭკერ** და **შონ-**. **ჭკერ** ანთროპონიმის _ გვარის ან პირსახელის (←**ჭკერია**), ხოლო **შონ** ვაზის ჯიშის მეგრული შესატყვისის - **შონას**, **შონურის** ნაშთად უნდა წარმოვიდგინოთ (მსჯელობისათვის იხ. ცხადაია 1985: 160).

ტოპონიმთა ერთი ნაწილი გავრცელების ზონაში ამჟამად არ აღიქმება, როგორც ანთროპოტოპონიმები, რადგან ამოსავალი გვარი მიჩქმალულია ფონეტიკურ ნიადაგზე და მისი „გამოაშვარავება“ საჭიროებს ისტორიული საბუთების მოშველიებას,

ზეპირგადმოცემათა გაანალიზებას და ფონეტიკური ცვლილებების გათვალისწინებას. „მსგავსი ანთროპოტოპონიმები უკვე აღარ აღიქმებიან, როგორც ადამიანის გვარისაგან (ან საკუთარი სახელისაგან) მომდინარენი და ლე-ე აფიქსების გამოყოფაც ჭირს, რადგანაც ფუძე გაუგებარი და უჩვეულოა. ასეთი ტოპონიმებისათვის ადგილის აღნიშვნა ერთადერთი ფუნქციაა. სახელწოდება მთლიანად ნომინატიურია და სხვა (დამატებითი) ინფორმაციით დატვირთული არ არის“ (ცხადაია „ტოპონიმია“, I, 1976: 365).

III. 2. სა- ფორმანტი. სა- მეგრულში საერთოქართველური წარმოშობისაა (და არა - სალიტერატურო ქართულიდან ნასესხები). იოსებ ყიფშიძეს მეგრულში სა- პრეფიქსის ერთ-ერთ ფუნქციად ადგილის სახელის წარმოება მიაჩნდა. საილუსტრაციო მასალად „მეგრული ენის გრამატიკაში“ მკვლევარი იმოწმებს სა-ლიპარტიანოს და სა-ჯოლიოს, ხოლო გამოკვლევის სალექსიკონო ნაწილში გვართან ერთად ამ გვარისაგან სა-პრეფიქსით ნაწარმოებ რამდენიმე გეოგრაფიულ სახელწოდებას ასახელებს: ადანაია → სა-ადანაიო, ბოკუჩავა → სა-ბოკუჩავო, გვაზავა → სა-გვაზავო... (Кипшидзе 1914: 0129). მკვლევარი შენიშნავდა, რომ საკუთრივ ქართული წარმოშობის სა- პრეფიქსი, რომლის ზმნური შესატყვისია ო- თავსართი, ხოლო სევანური - ლე, შეთვისებული და გავრცელებულია მეგრულშიც, სადაც იგი აბსტრაქტულ და ზედსართავ სახელებთან ერთად ადგილის სახელწოდებებსაც წარმოქმნის (იქვე).

არნოლდ ჩიქობავას აზრით, სამეგრელოში სა- პრეფიქსით ნაწარმოები სოფლის სახელების „ამოსავალია გვარი, რომლითაც დასახლებული იყო სოფელი“ (ჩიქობავა 1942: 196-197).

გ. კაჭარავა, ეხება რა ზოგიერთი გეოგრაფიული სახელწოდების აგებულების საკითხებს, სა- პრეფიქსიან ოიკონიმებზე მსჯელობისას სალიტ. ქართულსა და, განსაკუთრებით, მეგრულ მეტყველებაში, საილუსტრაციოდ იმოწმებს მხოლოდ სოფლის სახელწოდებებს (კაჭარავა 15, 1960: 219).

სა- -ო, სა- -ე პრეფიქსები, -ო, -ე სუფიქსთან ერთად, ო. ქაჯაიას მოსაზრებით, დანიშნულების სახელების მაწარმოებელია. მაგალითად, სა-ბაღან-ო საბავშვო; სა-კედრ-ო სამკერდო; სა-ურემ-ო საურმე... სა-ჯოღორ-ე საძაღლე; სა-ლეჯ-ე საღორე; საჯოღორეთ და სალეჯეთ გინართინუა საქმე; ხალხ. სიბრძ., I, გვ. 120 - საძაღლე და საღორედ

გადააქციაო საქმე; 2. სა- -ო გეოგრაფიული სახელების მაწარმოებელია: სა-ლიპარტიან-ო, სა-ჯოლი-ო (ი. ყიფშ.), სა-ელიავ-ო (შდრ. გვარია ელიავა), სა-სტეფანი-ო (შდრ. სტეფანია), სა-ნარსი-ო (შდრ. ნარსია)“ (ქაჯაია II, 2002: 567). თ. ზურაბიშვილს მიაჩნია, რომ „სა-ე აფიქსები გეოგრაფიულ სახელებს აწარმოებენ მცენარეთა, ცხოველთა თუ სხვა საზოგადო სახელთაგან. სა-ო აფიქსებით კი სახელები ნაწარმოებია ეთნიკური ან საკუთარი სახელებისაგან, გვარებისაგან ან სხვა „ვინ“ ჯგუფის საზოგადო სახელებისაგან“ (ზურაბიშვილი ქეს, II, 1961: 56).

ა. ქობალიას მოსაზრებით სა- თავსართი მეგრულში -ა, -ე, -ოლი, -ული ბოლოსართებთან ერთად დანიშნულების სახელთა მაწარმოებლად გვევლინება: სატიბა სათბობი, სანწალე საწამლავი, საწყარო საწყლე, საკუმოლი საკვამლე, საკარული საკარვე; ამასთანავე, სა- პრეფიქსი აწარმოებს გეოგრაფიულ სახელებს: საქორთუო „საქართველო“, სამარგალო „სამეგრელო“, საჯაიანო „ჯაიანების სამფლობელო“, და ა. შ. (ქობალია 2010: 576).

ჭ. ქირია, ლ. ეზუგბაია და სხვანი მსჯელობენ ტოპომორფემებად გამოყენებულ დანიშნულების სახელთა აფიქსებზე და შენიშნავენ: „მეგრულში გეოგრაფიულ სახელთა გავრცელებული მაწარმოებელია სა- -ო; სა- პრეფიქსთან კომბინაციაშია -ო სუფიქსი, ქართ. -ს მეგრულ-ლაზური შესატყვისი; ანუ გვაქვს შერეული წარმოება: ქართულიდან შეთვისებული სა- პრეფიქსი და ქართველური შესატყვისობა -ო სუფიქსის სახით“ (ქირია... 2015: 192). საილუსტრაციოდ დასახელებულია სამარგალო „სამეგრელო“, საქორთუო „საქართველო“, საჭყონდო: რელიგ. სამეგრელოს ეპარქია, _ საჭყონდიდო; სააფხაზო „აფხაზეთი“, სამურზაყანო: ისტორიული მხარე დასავლეთ საქართველოში (მოიცავდა ძირითადად ახლანდ. გალის რ-ნის ტერიტორიას), სადადიანო: დადიანების სამფლობელო... (იქვე: 192).

სა- პრეფიქსის ფუნქციას სამეგრელოს ტოპონიმიაში ვრცლად ეხება პ. ცხადაია. მისი აზრით, სა- მეგრულში აპელატიურ ფუნქციასაც ასრულებს და ტოპონიმურსაც. „იგი ამ ორ სფეროს შორის ბრძოლის საგანია. ამ ბრძოლაში ტოპონიმია ნაწილობრივ „მიისაკუთრა“ აღნიშნული აფიქსი: ანთროპონიმთაგან ადგილის სახელის წარმოება დააკისრა, რაც გაცილებით ახალი მოვლენაა, ვიდრე ამავე დანიშნულებით ლე-პრეფიქსის გამოყენება“ (ცხადაია „ტოპონიმია“, I, 1976: 375; მისივე, 1985: 155). სა- აპელატიური სიტყვაწარმოებითი ფორმანტია, რაც, მკვლევრის აზრით, ნაწარმოებ

სახელს აქცევს ტოპონიმად, მორფოლოგიური კონვერსიის გზით. მაგრამ, ამასთანავე, თუკი ამოსავალი ფუძე საკუთარი სახელია, კერძოდ, ანთროპონიმია, სა- პრეფიქსი საგანგებო დანიშნულების ტოპოფორმანტის ფუნქციას იძენს; გვარისაგან სა- პრეფიქსით ნაწარმოები სახელი წარმოშობითვე ადგილის საკუთარი სახელია და აპელატიური შინაარსით არ გამოიყენება (იქვე: 155-156).

საკვლევ ტერიტორიაზე მკვლევართა მიერ ფიქსირებულია რამდენიმე ათეული სა- პრეფიქსიანი ანთროპოტოპონიმი. მათგან 17 ოიკონიმია: საადამიო, საადანაიო, საბესელიო, საგაბესკირიო, საგვარამიო, საგვიჩიო, საგუგუნავო, საგუნიო, საესებუო, საკილასონიო, საოდიშარიო, სატყებუჩავო, საშურღაიო, საჩიქობავო, საცხვიტავო, საწულესკირიო, სახარბედიო (მსჯელობისათვის იხ. კეკელია, ოდიშარია 2012: 55-69; ცხადაია VII, 2013: 7-131). სხვა დანარჩენი კი მიკროოიკონიმია. საილუსტრაციო მასალა: გაბეჩა → სა-გაბეჩა; გეგენა → სა-გეგენა; განგავა → სა-განგა; გოგენია → სა-გოგენა; გუდავა → სა-გუდა; დუდუჩავა → სა-დუდუჩა; კანკავა → სა-კანკა; ლაშქარავა → სა-ლაშქარა; მაშავა → სა-მაშა; მირცხულავა → სა-მირცხულა; ფაღავა → სა-ფაღავა; ხორავა → სა-ხორა; ჯღანჯღავა → სა-ჯღანჯღა ...

რა ვითარებაა ამ თვალსაზრისით საქართველოს სხვა რეგიონებში? ერწო-თიანეთის ტოპონიმიაში სა- პრეფიქსი, ნა-ს მსგავსად, წინა ვითარების ამსახველია. აქ სა- პრეფიქსის საწარმოქმნო ძალა საკმაოდ შეზღუდულია. აღნიშნული პრეფიქსი, ნა-ს მსგავსად, მეტად პროდუქტიულია მაშინ, როცა მას სხვადასხვა საწარმოებელი სუფიქსი (სა- -ე, სა- -ია, სა--ელ, სა- -ელა, სა- -ურ, სა- -ურ-ებ-, სა- -იან//სა- -იან-ა, სა- -ო...) მიერთვის (ბედოშვილი 1980: 29-34). გ. ხორნაულის აზრით, მთიულეთ-გუდამაყრის ტოპონიმიაში სა- პრეფიქსი და მასთან შეწყვილებული სუფიქსები -ე, -ელ, -ურ, -ო, ძირითადად დანიშნულების გამომხატველია, მაგრამ ზოგჯერ სხვაგვარი ნიუანსიც ახლავს: სა-თიბ-ე, სა-ქობ-ე, სა-ნია-ო, სა-წმინდ-ია, სა-გულებ-ელ-ი, სა-სვენებ-ელ-ი, სა-თიბ-ელ-ა, სა-ჯოგ-არ-ი, სა-ხედ-ავ-ი, სა-გუბ-ავ-ი, სა-მარხილ-ოვან-ი... (ხორნაული 1983: 49-50). გურიის ტოპონიმიაში ოდენ სა- პრეფიქსიანი დერივატები მხოლოდ ზმნური ფუძეებიდანაა წარმოქმნილი, ე. ი. მყოფადი დროის საობიექტო მიმღეობებია. მაგალითად, სა-გუბ-ი, სა-ქუხ-ი, სა-ხვეტ-ი და სხვ. გურულ დიალექტში დასტურდება ტოპონიმთა სა- -ე, სა- -ო, სა- -ია, სა- -იე, სა- -ეთ წარმოება (მსჯელობისათვის ვრცლად იხ. ძნელაძე 2005: 26-36). ფშავის ტოპონიმიაში სა- თავსართთან სხვადასხვა

ბოლოსართები გამოიყენება: სააბდე, საბუე, საბუჩე, სასაგორევე, საახვსებო, საბევრო, საბერო, საბოსლო, საბადური, სამგლური, საყანური, საჩხასტიანი, საკეცოვანი, საღორავანი, სამსხალნი, საჩქევეფნი და სხვ. მრ. (მაკალათია „ტოპონიმია“, I, 1976: 55). ქვემო ქართლის ტოპონიმიაში დანიშნულების სახელთა მაწარმოებლად სა- -ე და სა- -ო, სა- -ურ პრეფიქს-სუფიქსები გვევლინება: სა-ლარამ-ო, სა-ფიქლ-ო, სა-ყაფლან-ო, სა-თათრ-ო, სა-თხეებ-ი//სა-ცხეებ-ი... (კემულარია 2013: 60).

III. 2. 1. ფონეტიკური ცვლილებანი. დადგენილია, რომ აია-ზე დაბოლოებული გვარებით ნაწარმოებ ტოპონიმთა ფუძეში ფონეტიკური ცვლილებები არ ხდება. დაბოლოებაში იკვეცება მხოლოდ -ა ხმოვანი (ცხადაია 1985: 160; ქირია... 2015: 193).

ასეთივე სიტუაციაა საკვლევი მუნიციპალიტეტის გეოგრაფიულ სახელწოდებებშიც. მოვიხმოთ საილუსტრაციო მასალას: ადანაია → სა-ადანაი-ო; არჩაია → სა-არჩაი-ო; ბარკალაია→სა-ბარკალაი-ო; ბარქაია → სა-ბარქაი-ო; ბერაია → სა-ბერაი-ო; დავითაია→სა-დავითაი-ო; თევზაია → სა-თევზაი-ო; ლომაია→სა-ლომაი-ო; პარკაია → სა-პარკაი-ო; სალაყაია → სა-სალაყაი-ო; ქაჩიზაია→სა-ქაჩიზაი-ო; შურლაია → სა-შურლაი-ო; ჩახაია → სა-ჩახაი-ო.

-ია დაბოლოების მქონე გვართაგან ნაწარმოებ ოიკონიმთა და მიკროოიკონიმთა საწარმოებელ ფუძეშიც დასტურდება -ა ხმოვნის შეკვეცის ფაქტები: აბურჯანია → სა-აბურჯანი-ო; ადამია → სა-ადამი-ო; ალანია → სა-ალანი-ო; ალასანია → სა-ალასანი-ო; ანთია → სა-ანთი-ო; არახამია → სა-არახამი-ო; ბებია → სა-ბები-ო; ბედია→სა-ბედი-ო; ბელქანია→სა-ბელქანი-ო; ბესელია→სა-ბესელი-ო; ბულია→სა-ბული-ო; გაბელია→სა-გაბელი-ო; გაბესკირია→სა-გაბესკირი-ო; გაბუჩია→სა-გაბუჩი-ო; გადელია→სა-გადელი-ო; გამსახურდია→სა-გამსახურდი-ო; გახოკია→სა-გახოკი-ო; გვარამია→სა-გვარამი-ო; გვასალია→სა-გვასალი-ო; გვიჩია→სა-გვიჩი-ო; გიგიბერია→სა-გიგიბერი-ო; გრიგოლია//გირგოლია→სა-გირგოლი-ო; გოგენია→სა-გოგენი-ო; გუნია→სა-გუნი-ო; დადია→სა-დადი-ო; დამენია→სა-დამენი-ო; ეჯიბია→სა-ეჯიბი-ო; ზარანდია→სა-ზარანდი-ო; თურქია→სა-თურქი-ო; კემ(უ)ლარია→სა-კემლარი-ო; კვირკველია→სა-კვირკველი-ო; კიზირია→სა-კიზირი-ო; კილასონია→სა-კილასონი-ო; კირცხალია→სა-კირცხალი-ო; კოხია→სა-კოხი-ო; ლაკია→სა-ლაკი-ო; ლიპარტია→სა-ლიპარტი-ო; ლომია→სა-ლომი-ო; მალანია→სა-მალანი-ო; მატახერია→სა-მატახერი-ო;

მირგატია→სა-მირგატი-ო; ნარაკია→სა-ნარაკი-ო; ნაჭყებია→სა-ნაჭყები-ო;
 ოდიშარია→სა-ოდიშარი-ო; პაჭკორია→სა-პაჭკორი-ო; ჟვანია→სა-ჟვანი-ო; სერგია→სა-
 სერგი-ო; სიმონია→სა-სიმანი-ო; სახოკია→სა-სახოკი-ო; სირია→სა-სირი-ო;
 სოლომონია→სა-სოლომონი-ო; ფარცვანია→სა-ფარცვანი-ო; ფაჩულია→სა-ფაჩული-ო;
 ფითურია→სა-ფითური-ო; ფილია→სა-ფილი-ო; ფულარია→სა-ფულარი-ო;
 ქაბურზანია→სა-ქაბურზანი-ო; ქანთარია→სა-ქანთარი-ო; ქირია→სა-ქირი-ო;
 ქოჩაქია→სა-ქოჩაქი-ო; ღვამბერია→სა-ღვამბერი-ო; ჩარტია→სა-ჩარტი-ო.

-უა დაბოლოების მქონე გვარებით ნაწარმოებ ოიკონიმებსა და მიკროოიკონიმებშიც ასეთივე პროცესთან გვაქვს საქმე: ბაბილუა→სა-ბაბილუ-ა; ბარძემისქუა→სა-ბარძემისქუ-ო; ბოხუა→სა-ბოხუ-ო; ბოჯგუა→სა-ბოჯგუ-ო; გაგუა→სა-გაგუ-ო; გვათუა→სა-გვათუ-ო; გოგბასქუა→სა-გოგბასქუ-ო; გოგნასქუა→სა-გოგნასქუ-ო; გულუა→სა-გულუ-ო; ესეზუა→სა-ესეზუ-ო; თა(თა)სქუა→სა-თა(თა)რსქუ-ო; კალანდარისკუა→სა-კალანდარისკუ-ო; კეკუა→სა-კეკუ-ო; კინწურასქუა→სა-კინწურასქუ-ო; კოლუა→სა-კოლუ-ო; კულუა→სა-კულუ-ო; კუპესქუა→სა-კუპესკუ-ო; ლოლუა→სა-ლოლუ-ო; ნინუა→სა-ნინუ-ო; სახესქუა→სა-სახესქუ-ო; სიგუა→სა-სიგუ-ო; ტაბაღუა→სა-ტაბაღუ-ო; ფაჩოსკუა→სა-ფაჩოსკუ-ო; ფოჩხუა→სა-ფოჩხუ-ო.

თუკი ოიკონიმთა ფუძეებში ამოსავალია ავა-ზე დაბოლოებული გვარები, ამ შემთხვევაში **ო-** სუფიქსის დართვა ფუძეში ცვლილებას არ იწვევს. თუმცა გასათვალისწინებელია ის გარემოება, რომ ზეპირ მეტყველებაში **ო-**ს წინ **ვ-**ს დაკარგვა ჩვეულებრივი მოვლენაა (ქირია... 2015: 193). პ. ცხადაიას დაკვირვებით გვარის -ა[ვა] დაბოლოება ან სრულებით არა ჩანს (შდრ. ლემონჯა[ვა]→სა-ლემონჯ-ო, უბილა[ვა]→სა-უბილ-ო და სხვ.), ან შენარჩუნებულია წინა -ა, როგორც საწარმოებელი ფუძის შემადგენელი ნაწილი (შდრ. გვაზა[ვა]→სა-გვაზა-ო, მიქა[ვა]→სა-მიქა-ო და სხვ.) (ცხადაია 1985: 160).

ოიკონიმთა ამგვარი წარმოების ნიმუშები ფიქსირდება სენაკის მუნიციპალიტეტის ანთროპოტოპონიმიაშიც. -ა[ვა] დაბოლოების სრულად გაქრობის ნიმუშებად შეიძლება დასახელდეს შემდეგი მიკროოიკონიმები: აბშილა[ვა]→სა-აბშილ-ა; აფშილა[ვა]→სა-აფშილ-ა; ბჟალა[ვა]→სა-ბჟალ-ა; გაბეჩა[ვა]→სა-გაბეჩ-ა; გარუჩა[ვა]→სა-გარჩ-ა; გეგენა[ვა]→სა-გეგენ-ა; ელია[ვა]→სა-ელი-ო; კვაშილა[ვა]→სა-კვაშილ-ა; კუჭა[ვა]→სა-კუჭ-ა; ლაშქარა[ვა]→სა-ლაშქარ-ა; მაშა[ვა]→სა-მაშ-ა;

მირცხულა[ვა]→სა-მირცხულ-ა; ოკუჯა[ვა]→სა-ოკუჯ-ა; ოჩიგა[ვა]→სა-ოჩიგ-ა;
ფარღალა[ვა]→სა-ფარღალ-ა; შაფათა[ვა]→სა-შაფათ-ა; ხუბულა[ვა]→სა-ხუბლ-ა.

-ო სუფიქსი ჩანს გვარის -ა[ვა] დაბოლოებით ნაწარმოებ ხუთ ტოპონიმში:
განგა[ვა]→სა-განგა-ო; გუდა[ვა]→სა-გუდა-ო; დუდუჩა[ვა]→სა-დუდუჩა-ო;
შარტა[ვა]→სა-შარტა-ო; ჩალიგა[ვა]→სა-ჩალიგა-ო.

ოთხ შემთხვევაში ოიკონიმი ინარჩუნებს -ავა დაბოლოების -ავ ნაწილს:
გუგუნა[ვა]→სა-გუგუნავ-ო; ტყებუჩა[ვა]→სა-ტყებუჩავ-ო; ჩიქობა[ვა]→სა-ჩიქობავ-ო;
ცხვიტა[ვა]→სა-ცხვიტავ-ო.

პ. ცხადაიას ცნობით, ასეთივე ვითარებაა ზოგი სოფლის ოფიციალურ სახელწოდებაში, რომლებიც საქართველოს ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული დაყოფის ცნობარებშია შესული და თანდათან ადგილობრივ მეტყველებაშიც იკიდებს ფეხს. მაგალითად, სა-ელღავ-ო ← ელღავა, სა-ბერულავ-ო ← ბერულავა (ცხადაია 1985: 160-161).

გვართა -ძე და -შვილი დაბოლოებით ნაწარმოებ ტოპონიმებში ძე-სა და შვილი-ს ხმოვნითი ნაწილის დაკარგვის საილუსტრაციოდ სენაკის მუნიციპალიტეტის ანთროპოტოპონიმიდან შეიძლება დავასახელოთ ბაკურამე→სა-ბაკურამ-ო; ბაქრამე→სა-ბაქრამ-ო; თულამე → სა-თულამ-ო; ქაშიბამე → სა-ქაშბამ-ო; ღადალამე → სა-ღადალამ-ო; კუპრეიშვილი → სა-კუპრეიშვილ-ო.

ცვლილებას არა აქვს ადგილი იან- დაბოლოების მქონე ისეთ გვარებში, როგორიცაა გოლობიანი, დადიანი, მაჭავარიანი (შდრ. სა-გოლობიან-ო; სა-დადიან-ო, სა-მაჭავარიან-ო). პ. ცხადაიას დაკვირვებით, ეს წესები დაცულია ეთნონიმების, პირთა საკუთარი სახელებისა და წოდება-თანამდებობების აღმნიშვნელი ტერმინების დაბოლოებაშიც (ცხადაია 1985: 161).

III. 2. 2. სა- -ო კონფიქსებით ნაწარმოები სოციალური ტერმინები. სა- -ო კონფიქსები სამეგრელოს ტოპონიმიაში მსხვილი თუ წვრილი ფეოდალური ერთეულების სახელებსაც აწარმოებდა. სენაკის მუნიციპალიტეტის ტერიტორიის ნაწილი ისტორიულად სალიპარტიანოს სახელით იყო ცნობილი. ფეოდალური ერთეული ამ სახელწოდებით ძირითადად უნაგირას მთასა და მდ. ცხენისწყალს შორის იყო მოქცეული (მსჯელობისათვის ვრცლად იხ. ჯღარკავა #6, 1970: 78-79; ბერაძე სიგვ, II,

1964: 126-128; კეკელია 2014: 124-131). დამოწმებული ფეოდალური ერთეულის სახელწოდების ამოსავალ ფუძეს თანამდებობისა თუ წოდების აღმნიშვნელი ტერმინი ლიპარტიანი წარმოადგენს. ლიპარტიანები ოდიშის მთავართა ჯერ პირველი დინასტიის – ვარდანიძეთა თუ საღირიძეთა, XVIII ს-ის დასაწყისიდან კი მეორე, ჩიქვანთა ახალი დინასტიის უმცროსი შტოს წარმომადგენლები იყვნენ (სოსელია III, 1990: 85). ვახუშტი ბატონიშვილის „აღწერაში“ სალიპარტიანო შემდეგ საზღვრებშია ნაჩვენები: „არს ჭყონდიდიდამ უნაგირამდე მთის ძირი სალიპარტიანო“, ხოლო უნაგირა ეწოდებოდა მთას, რაც „...ტეხურის დასავლის კიდურსა რიონიდან წარმოსდევს“ (ვახუშტი IV, 1973: 124). „სალიპარტიანო უფრო ვრცელ ტერიტორიას მოიცავდა, ვიდრე ეს ვახუშტის თხზულებასა და რუკაზეა მოცემული, – წერს ი. კეკელია, – მეცნიერს ლიპარტიანთა საუფლისწულო მამული რუკაზე გამოუსახავს ჭყონდიდიდან დასავლეთით, უნაგირას მთისძირში მდებარე ტერიტორიის სახით, რაც ტეხურის მარჯვენა მხარეზეც გადადიოდა და შხეფამდე აღწევდა. მაშასადამე, ვახუშტის თქმით, სალიპარტიანო მდებარეობდა აბაშისა და ტეხურის ხეობების შუა წელზე, მაგრამ, როგორც აღვნიშნეთ, ადრინდელი და მოგვიანო ხანის წერილობითი წყაროების შეჯერებით შესაძლებელია გეოგრაფიული არეალის უფრო მეტად გაფართოება“ (კეკელია 2014: 130).

ვარაუდობენ, რომ ოდიშში ჭილაძე-გოშაძე-ჯაიანთა სათავადოების პარალელურად და ერთდროულად უნდა ჩამოყალიბებულიყო აფაქიძეთა სათავადო. ზუსტი დროის განსაზღვრა ძნელია, მაგრამ, სავარაუდოდ, ეს უნდა მომხდარიყო XV საუკუნის II ნახევარში. აფაქიძეების კუთვნილი საკმაოდ ვრცელი ტერიტორია „სააფაქიო ზანას“ სახელით იყო ცნობილი. მასში შედიოდა სოფლები: პატარა ზანა, საშურდაიო, სატყებუჩაო, საესებუო, ზანა ეწერი და „შუაგული ზანა“. აფაქიძეები ფლობდნენ აგრეთვე სოფ. უმაფათისა და ფოცხოს მნიშვნელოვან ნაწილს, ყმა-მამულებს სოფ. მოხაშსა და ეკში (სოსელია III, 1990: 161). გერმანელი მეცნიერი და მოგზაური იოჰან ანტონ გიულდენშტედტი ოდიშის სოფლების ჩამონათვალში ასახელებს სოფელ სააფაქიძოს (გიულდენშტედტი I, 1962: 223). „სააფაქიო ზანად“ სახელდებული ტერიტორია სწორედ ამჟამინდელი სენაკის მუნიციპალიტეტის ტერიტორიის გარკვეულ ნაწილს მოიცავდა.

სოციალური ტოპონიმებიდან სენაკის მუნიციპალიტეტში დამოწმებულია აგრეთვე **სადადიო**. ასე ერქვა ტყეს მდ. ციკსა და გოჭკადილს შუა, სოფ. გოლასკურში. ამ შემთხვევაში სა- პრეფიქსი დადიანის საკუთრების აღმნიშვნელია (**ცხადია VII, 2013: 317**).

სადადიანო//დადიანიშ ნოხორი ჰქვია სერს და ნაეკლესიარს სერზე, სოფ. ციხეთში, კაკუტიალალის მარცხენა მხარეს. აქ უცხოვრია გრიშა დადიანს (**იქვე: 317**).

საელიო//საფაღავა უბანია გუნურისა და ეკუსქურის მარცხენა მხარეს, სოფ. უფალკარში. მარტვილელი ბასაია ფაღავა აქ დასახლებულა და გამრავლებულა. მათ ყოფილ უბანში შემდეგ ელიავები დამკვიდრებულან (**იქვე: 318**). ფაღავები ცნობილი თავადები იყვნენ ოდიშის სამთავროში. „ყველა შემთხვევაში, _დასძენს პაატა ცხადია, _ სა- -ო პრეფიქს-სუფიქსით გამოხატულია დანიშნულება და განკუთვნება-ვისობაც, ოღონდ მმართველებისადმი, მაღალი წოდებისადმი, თავადობისადმი (შდრ. ქართულში: სა-ბარათიან-ო, სა-ციციან-ო, სა-ორბელ-ო, სა-ათაბაგ-ო, სა-ამირ-ო და სხვ.)“ (**ცხადია 1985: 157**).

სოფ. ლემაძამე ოდიშის სამთავროს ერთ-ერთი წარჩინებული გვარის _ ჩიქვანების სამემკვიდრეო მამულს წარმოადგენდა და ამიტომ **საჩიქვანოდ** იწოდებოდა. გ. ელიავა ამ სოფელში დაზუსტებული ლოკალიზაციის გარეშე მიუთითებს ტოპონიმ საჩიქვანოს და განმარტავს, რომ ეს ადგილი ჩიქვანების ნასახლარია. აქვე ჰქონიათ მათ კარის ეკლესია **ჩიქვანიში ოხვამე** (**ელიავა 1989: 126**). ჩიქვანები მამულებს ფლობდნენ აგრეთვე მეზობელ სოფელ აბედათშიც (**მსჯელობისათვის ვრცლად იხ. კეკელია, ჯღარკავა V სამეცნ. კონფ., 2013: 46-49**).

III. 2. 3. სა- პრეფიქსით ნაწარმოები დანიშნულების სახელები ტოპონიმებად. სამეგრელოში დასტურდება შენობის, ჭურჭლის, ადგილის და სხვათა აღმნიშვნელი ტოპონიმები, რომელთა ამოსავალი ფუძეც გადმოგვცემს დანიშნულება-განკუთვნებას ფუძით აღნიშნული საგნისათვის ან მოქმედებისათვის. ასეთი წარმოების სახელებს დანიშნულების სახელები ჰქვია და ქრონოლოგიურად და ენობრივი წარმომავლობის მიხედვით განსხვავებული **ო-, სა-, ლა-//ლე-** პრეფიქსებით (სხვადასხვა სუფიქსებითურთ) იწარმოება. ამათგან სა- პრეფიქსი ქართულიდან გვიან არის შეთვისებული და მეგრულში, ადგილის სახელებთან ერთად, განყენებულ ცნებათა და

ზედასართავების საწარმოებლად გამოიყენება. სა- პრეფიქსი დაერთვის გვარებს, ცხოველების, ფრინველების, იშვიათად - ნივთთა სახელებს (ცხადაია 1985: 62).

სა-ო ყველა ტოპონიმში არ წარმოადგენს ტოპომაწარმოებელ ელემენტს. პ. ცხადაია თქმულის საილუსტრაციოდ იმოწმებს სამეგრელოს მთაში ჩაწერილ ტოპონიმ **საცხენოს**. ეს სახელწოდება მკვლევრის დაკვირვებით, თავდაპირველად, ზედსართავს (ადიექტივს) წარმოადგენდა, ხოლო შემდეგში, საზღვრულის თანდათან ჩამოცილებისა და იმის გამო, რომ დანიშნულების გაგება ჰქონდა, გასუბსტანტივდა და ტოპონიმურად გააზრიანდა. საცხენოს შემთხვევაში ტოპონიმური სახელდების სულ სხვა პრინციპი გვაქვს, ვიდრე ფორმანტით წარმოებაა, ვინაიდან სა-ო აქ არ წარმოადგენს ტოპომაწარმოებელ ელემენტს. მკვლევარი იმოწმებს აკად. აკაკი შანიძის თვალსაზრისს იმასთან დაკავშირებით, რომ საზოგადოდ, გეოგრაფიულ სახელებში შეიძლება ყოველგვარი მაწარმოებლის გამოყენება, ანუ ყოველგვარი წარმოების საზოგადო სახელი შეიძლება მიეკუთვნოს რომელიმე დასახლებულ პუნქტს, ან ფიზიკურ-გეოგრაფიულ ობიექტს და იქცეს საკუთრად (ცხადაია „ტოპონიმია“, I, 1976: 375; შანიძე 1953: 139). აღნიშნულ საკითხს ეხება ა. ქობალია და შენიშნავს: „სა- თავსართი -ა, -ე, -ული ბოლოსართებთან ერთად აწარმოებს დანიშნულების სახელებს (სატიბა სათბობი, სანწალე საწამლავი, საწყარო საწყლე, საკუმოლი საკვამლე, საკარული საკარვე), გეოგრაფიულ სახელებს (საქორთუო, სამარგალო, საჯაიანო)“ (ქობალია 2010: 576).

სა- - -ო კონფიქსებით წარმოქმნილი დანიშნულების სახელები ჩანს შემდეგ ტოპონიმებში: სა-ბურთალ-ო, სა-კლას-ო (შდრ. კლასი „სკოლა“), სა-მარჭ-ო (ბოტან. ვაზის ჯიშია); სატივო ღელე (შდრ. ქართ. ტივი); საფაცერო (ფაცერი – თევზის საჭერი მოწყობილობა); საჩალანდრო „საჩალვადრო“; საჩეხი „წისქვილის წყლის საგუბარი“; სახაზინო ტყე; სახასო „სამეფო, სახაზინო, საბატონო“; საჯვარო „ერქვა ხის მცირე ნაგებობას, ნიშს“; სა-ანგურ-ო „სააგურო“...

III. 2. 4. არსებითი სახელები სა- პრეფიქსიან გვარებთან. გვართავან სა- პრეფიქსით ნაწარმოებ ტოპონიმებს ხშირ შემთხვევაში არსებითი სახელებიც ახლავს. გეოგრაფიულ სახელწოდებათა მსგავსი წარმოება საკმაოდ პროდუქტიულია საკვლევი რეგიონის ტოპონიმიაში. საილუსტრაციო მასალას წარმოვადგენთ დაჯგუფებული სახით:

გომა, გოლა, სუკი, ძუგუ, ფერდი: სა-არჩაი-ო-შ გოლა, სა-ბჟალა-შ გოლა, სა-გიგიბერიო-შ გოლა, სა-გუნი-ო- გოლა//სა-გუნი-ო-შ-ი გომა, სა-დავითაი-ო-შ გოლა, საკინწერისქუოში გომა, სა-კირ-ე-შ გოლა, სა-ჩემი-ო-(შ)გოლა, სა-ჩიქობა-შ გოლა//საჩიქობა-ო-შ-ი გომა, სა-ძიძიგურ-ო-გოლა (შდრ. გოლა „მთა“); სა-ადამი-ო-შ სუკი, სა-ძიძიგურ-ო-სუკი//საძიძიგურ-ო-გოლა (შდრ. სუკი „სერი; მოგრძო ფორმის პატარა გორაკი“); სა-მარულ-ო ძუგუ (შდრ. ძუგუ „ბორცვი“); სა-კუჭაფერდი (შდრ. ფერდი „ფერდობი“);

ჭალე: სა-გვაძაბი-ო-ჭალე, სა-ესებუ-ო-შ ჭალე, სა-ზარანდი-ო-შ ჭალე, სა-კუპრესქუ-ო-შ ჭალე, სა-ლომი-ო -ჭალე (შდრ. ჭალე „ჭალა“);

რობუ, ხაბო: სა-ანთიო-შ რობუ, სა-არახამიო-შ რობუ (რობუ „ხევი, ღრანტე, ხრამი, ჩაღრმავება“); სა-ჯოლი-ო-შ ხაბო (შდრ. ხაბო „ფლატე; ხრამი“);

ღალგ, ღელე, წყურგილე/წყურგულე, წყარი, შანი, მენჯი, დღურუ: სა-არახამიო-შ ღალგ//არახამიეფიშ ღალგ, სა-გაბელიო-შ ღალგ, სა-გოგენიო-შ ღალგ, სა-კვინო-შ ღალგ, სა-კვირკველი-ო ღელე, სა-კუჭაღელე, სა-ლაკი-ო-ღალგ, სა-მატახერი-ო-შ ღალგ, სა-ქაჩბაი-ო-შ ღალგ, სა-შურღულაი-ო-შ ღალგ, სა-ჩიქობა-შ ღალგ, (შდრ. ღალგ „ღელე“); სა-არახამიო-შ წყურგილე (შდრ. წყურგილე „წყარო“); სა-ბჟალა-შ წყარი//უჩა ღელო//ჭკადუაშ წყურგულე, სა-გელანტი-ო-მენჯი (შდრ. მენჯი „ვეძა“); სა-შარტა-შ დღურუ (შდრ. დღურუ დაგუბებული, მღვრიე წყალი, ტალახიანი ადგილი“);

ტყა: სა-აფშილა-შ ტყა//ხორიათიშ ტყა, სა-დუდუჩა-შ ტყა, სა-ქოჩაქი-ო ტყა, სა-ჩიჩუ-ო-შ ტყა (შდრ. ტყა „ტყე“);

რჩქონი, ჩქონი: სა-გულუო-შ (რ)ჩქონი (შდრ. ჩქონი „კუნძული; მდინარეში ამოზრდილი უსწორმასწორო ხმელეთი, ბუჩქებიანი მეჩეჩი; ჯაგნარიანი რიყე მდინარის პირას“);

სასაფლა: სა-კალანდარიშვილო-შ სასაფლა, სა-შურღაი-ო-შ სასაფლა (შდრ. სასაფლა „სასაფლაო“);

ჯიხა: სა-კალანდარსკუო-შ ჯიხა, სა-ჩიქობა-ო-შ(ი) ჯიხა (შდრ. ჯიხა „ციხე“);

მუხური: სა-კალანდარიშვილ-ო-ს მუხური (შდრ. მუხური „კუთხე, მხარე, ყურე, უბანი“);

დინო: სა-ოჩიგ-ო-შ დინო (შდრ. დინო „სახლეული; ერთი გვარის შიდა განშტოება, ერთი დიდი პაპის შთამომავლობა“);

კარი: სა-ცურუ-ო-შ-კარი//ვერხიშჯინჯი;

მორთუ: სა-ჩემი-ო-შ მორთუ (შდრ. მართუ „მბრუნავი; წყალტრიალა მორევი მდინარეზე“);

კინაშარა: სა-ხუხუ-ო-შ ნაკინაშარგ (შდრ. კინაშარა „რკინიგზა“→ნაკინაშარუ „ნარკინიგზალი“), სა-ჯვარ-ო შარა (შდრ. შარა „გზა“).

III. 3. ნა-, ნო- პრეფიქსები ტოპონიმებში.

III. 3. 1. ნა- პრეფიქსიანი ტოპონიმები. გ. ბედოშვილი ერწო-თიანეთის ტოპონიმთა პრეფიქს-სუფიქსურ წარმოებაზე მსჯელობისას შენიშნავს, რომ საკვლევ რეგიონში აფიქსური წარმოების გეოგრაფიულ სახელებს მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს. წინა ვითარების ამსახველ ტოპონიმებში აფიქსებად გამოიყოფა ნა- -არ, /ნა- --ალ, ნა- - -ევ, ნა- -ებ, ნა- -იან, ნა- -ან და სხვ. მსგავსი წარმოების ტოპონიმები უპირატესად სამეურნეო ხასიათის სახელებია. მათში ასახულია აქაური საყოფაცხოვრებო-სამეურნეო რეალიები, მოსახლეობის საქმიანობა. მაგალითად: ნა-ყვერ-ი, ნა-კაფ-ი, ნატუს-ი, ნა-ჯაგ-ი, ნა-გლეჯ-ი... (ბედოშვილი 1980: 29-30). მთიულეთ-გუდამაყარშიც ტოპონიმთა დიდი ნაწილი პრეფიქს-სუფიქსური წარმოებისაა. პრეფიქსებად ძირითადად გამოყენებულია ნა- და სა-, ან ორივე ერთად: ნასა-. ნა-თავსართით და რომელიმე სუფიქსით გაფორმებული ტოპონიმი, გ. ხორნაულის აზრით, წინავითარებას გამოხატავს. ნა- თავსართიან ტოპონიმებთან ყველაზე ხშირად იხმარება -არ/-ალ, -ურ/-ურ, -ევ, -ავ, -იან, -ობ, -ებ და სხვა სუფიქსები. მაგალითად: ნა-გუბ-არ-ი, ნა-ფუძ-არ-ი, ნა-ფარეხ-ალ-ი, ნა-ურმ-ალა, ნა-დუქნ-არ-ებ-ი, ნა-ტბე-ურ-ი, ნა-ტბ-ევ-ი, ნა-ბღალ-ავ-ი, ნა-ყვერ-იან-ი, ნა-შარ-ობ-ი, ნა-ნეხვ-ე-ებ-ი... (ხორნაული 1983: 48-49).

ა. შანიძის მოსაზრებით, სამეგრელოს სოფლის სახელებში დადასტურებული ნა- სვანური ლე-საგან უნდა მომდინარეობდეს. „ლე-ს უნდა მოეცა ნე, რომელმაც ქართული ნა-ს გავლენით ხმოვანი იცვალა და მივიღეთ ნა, ნაწულიკოუ... ნაგვაზოუ, ნალეფსოუ და სხვ. მაშასადამე, ამ ტიპის სახელში ნა-ს იგივე მნიშვნელობა აქვს, როგორც ქართ. სა-ს (სა-ჯავახო, სა-ჭილაო, სა-ლომინაო, სა-ორბელო, სა-ბარათიანო და სხვ.)“ (შანიძე 3, 1972, 156). ვ. თოფურიას აზრით, ნა- პრეფიქსს მეგრულსა და სვანურში სხვა ფუნქციებიც განუვითარდა. კერძოდ, სვანურში იგი ზმნის ფუძისაგან დანიშნულების სახელებს

აწარმოებს, ხოლო ნაზმნარი სახელებისაგან სუბსტანტივებს წარმოქმნის (თოფურია I, 1967: 224-226, 228-229).

პ. ცხადაია, აანალიზებს რა მთიანი სამეგრელოს ნა- პრეფიქსიან მიკროტოპონიმებს, შენიშნავს, რომ მათი ერთი, შედარებით მცირე ნაწილი წარმოშობით ნამყო დროის მიმღეობა აღმოჩნდა, ხოლო მეორე ნაწილი – წინავითარების სახელი. ნა- მეგრულში ერთ-ერთი ისეთი აფიქსია, რომელიც აპელატიურ სიტყვაწარმოებაშიც მონაწილეობს, როცა ამოსავალი ფუძე საზოგადო სახელია. ამასთანავე, მას სპეციალური ტოპოსაწარმოებელი დანიშნულებაც აქვს მოპოვებული, როცა ამოსავალი ფუძე ანთროპონიმია (ცხადაია 1985: 166). მკვლევარი არ იზიარებს ა. ჩიქოვასა და ა. შანიძის თვალსაზრისს ნა- პრეფიქსის დანიშნულებასთან დაკავშირებით: „ნა- თავისი დანიშნულებით არ უდრის და არც ახლო წარსულში უდრიდა სვანურ ლე- და ქართულ სა- აფიქსებს: სა-გვაზა-ო არის „გვაზავების საცხოვრებელი ადგილი“, ხოლო ნა-გვაზ-უ - გვაზავების (ან გვაზავს) ნაცხოვრები ადგილი“... (იქვე: 170-171).

ამ მოსაზრებას იზიარებს ი. კეკელია: „ქართულიდან შეთვისებული ნა- პრეფიქსის ძირითად დანიშნულებას სამეგრელოს ტოპონიმიაში ყოფილობის, პიროვნების ნამყოფობის, წარსულში კუთვნილების გადმოცემა ანუ წინავითარების აღნიშვნა წარმოადგენს, ერთი თავისებურების გათვალისწინებით – ამოსავალი ფუძე ხშირ შემთხვევაში ანთროპონიმია. ამდენად, ნა- პრეფიქსი ამა თუ იმ სახელის, ან გვარის მატარებელთა ტოპონიმით სახელდებულ ადგილას ნამყოფობის ხაზგამსმელია, ხოლო შედარებით მცირე ნაწილი ნამყო დროის მიმღეობას წარმოადგენს“ (კეკელია 2010: 76).

გვარისაგან ნა- პრეფიქსით (თანმხლები სუფიქსითურთ) ნაწარმოები მიკროტოპონიმების წარმომავლობისა და სახელდების ისტორიის გათვალისწინებით პ. ცხადაია ნა- პრეფიქსის მიერ „განვლილ გზას“ ასე წარმოადგენს: 1. ნივთის კატეგორიის ნიშანი → 2. ნამყოს მიმღეობის წარმოება → 3. წინავითარების სახელების წარმოება → 4. ანთროპოტოპონიმების წარმოება; ხოლო სა- პრეფიქსის მიერ „განვლილი გზა“ შემდეგი სახისაა: 1. ნივთის კატეგორიის ნიშანი → 2. მყოფადის მიმღეობის წარმოება → 3. დანიშნულების სახელების წარმოება → 4. ანთროპოტოპონიმების წარმოება (იქვე: 175-176). „ნა-ს ამჟამად არა აქვს და, როგორც ტოპონიმიკური მასალა გვიჩვენებს, არც ახლო წარსულში ჰქონდა დანიშნულების ფუნქცია. იგი ქართულიდანაა შეთვისებული და შენარჩუნებული აქვს თავისი ძირითადი დანიშნულება – ყოფილობის, წინავითარების

აღნიშვნა. კერძოდ, ანთროპოტოპონიმებში იგი პიროვნების ნამყოფობას გადმოსცემს“ (იქვე: 174).

ნა- პრეფიქსის დანიშნულების საკითხს ეხება პროფ. ოთარ ქაჯაიაც. მისი აზრით იგი აწარმოებს: 1. ვნებითი გვარის წარსული დროის მიმღეობას. შდრ. ნა-ჭე-ი ნაწვი, ნა-რჩხ-ი ნარეცხი, ნა-ბირ-ა ნამღერი, ნა-ძირეფ-ი ნანახი, დგ-ნა-რჩეფ-ი დანაგები... 2. -ა, ნა- ე, ნა- -უ, ნა- -ელ, ნა- -ერ//-ეურ, ნა- - -ენჯ//-ჯ) - ასევე ვნებითი გვარის წარსული დროის მიმღეობას: ნა-ცონ-ა ნამცნობი, ნა-ხელ-ე ნახელავი, ნა-რაგად-უ ნათქვამი, ნა-ჯუმ-ელ-ი//ნა-ჯუმ-ა თან წადებული, ნა-თხურ-ი ნათხოვი, ნა-ჩხუბ-ერ-ი ნაჩხუბარ-ი, ნა-ხაჩქ-ურ-ი გასამრჯელო თოხნისათვის, ნა-ბირ-ურ-ი სიმღერის საფასური... 3. -ა, -უ//-გ, -ენ, -ერ სუფიქსებთან ერთად (ნა- -ა, ნა- - -უ//-გ, ნა- - -ენ, ნა- - -ერ) - წინავითარების სახელებს: ნა-ხურგ-ა//ნა-ხურგ-უ ნასაზღვრი (შდრ. ხურგი საზღვარი), ნა-ქომონჯ-უ ნაქმარევი... 4. -უ//-გ, -უუ, -ურ, -უშ-ი) სუფიქსებთან ერთად (ნა- - -უ//-გ, ნა- - -უუ, ნა- - -ურ, ნა- - -უშ-ი) გეოგრაფიულ სახელებს (განსაკუთრებით მიკროტოპონიმებს): ნა-ბამბ-უ//ნა-ბამბ-უუ (←ნა-ბამბ-ოუ), ნა-ჯიხ-ურ-ი//ნა-ჯიხ-უ, ნა-ფიჩხ-ურ-ი, ნა-ზოდელუ-შ(ი) ტყა, ნა-ჯარ-უშ-ი... 5. -ალ, -ორ სუფიქსებთან ერთად წილობით რიცხვით სახელებს: ნა-ჟირ-ალ-ა//ნა-ჟირ-უ-ა ნაორალი (შდრ. ჟირი ორი), ტყუპის ცალი (შდრ. ჟირი ორი), ნა-ხუთ-ალ-ი ნახუთალი (შდრ. ხუთი ხუთი), ნა-სუმ-ორ-ი ნასამალი (შდრ. სუმი სამი)... 6. კნინობითი (დამცირებითი) ნიუანსი შეაქვს სახელის მნიშვნელობაში -ია სუფიქსთან ერთად: ნა-ოსარ-ია (//ნო-ოსარ-ია) ნაპერანგალი, ნა-ქუდია//ნო-ქუდია უვარგისი ქუდი, ნა-ბურჭულ-ია//ნო-ბურჭულ-ია ნაწალდარი, უვარგისი წალდი (შდრ. ბურჭული წალდი)... (ქაჯაია II, 2002: 345). ა. ქობალიას აზრით, „ნა- თავსართი აწარმოებს ვნებითი გვარის ნამყო დროის მიმღეობას (ნახონებუ ნამარხულევი); წინავითარების სახელებს (ნატყვიუ ნატყვიარი, ნასერე ნადამური); წილობით რიცხვით სახელებს (ნასუმორი მესამედი)“ (ქობალია 2010: 501).

ნა- პრეფიქსი ზოგჯერ გამოიყენება ვნებითი გვარის წარსული დროის მიმღეობის საწარმოებლად. ამის მაგალითებია შემდეგი ტოპონიმები: ნა-ნწყვი „ნამეწყვი“; ნარგი „ნარგავი“; ნარგიშ ღალ; ნარონი „ნადგომი“ და ა. შ.

ნ- - ა პრეფიქს-სუფიქსური წარმოება დასტურდება ტოპონიმებში: ნა-ზონ-ა „ნაზენი“; ნა-თხორაპიჯი; ნა-კაკ-ა „ნაჭდევი“; ნა-კელ-ა „სადაც ხორბლეული ილეწებოდა“ (კელუა „კალოზე ლეწვა“ → ნაკელა) ნა-კეხუა; ნა-სილ-ა „სილადაყრილი“;

ნა-ტეხირ-ა//ნა-ტახირ-ა „ნატეხურალი“; ნა-ტკილ-ა „ტკილმონაყარი“ (ტკილი მერგელის ქანი, რაც გამოიყენება ყანაში მიწის გასანოყიერებლად); ნა-ქვიშ-ა ღალი; ნა-ჩიხ-ა „ნაგუბარი“; ნაჩიხადუდი; ნაცალა „ნათიბი, ნაკაფი“; ნა-ჭვარ-ა „ნაკაფი“; ნა-ჭკირ-ა „ნაკაფი“; ნა-ხეკ-ა „ნაფხეკი“; ნა-ხვეტ-ა „ნახვეტი“.

ნა- - აშ(ი) პრეფიქს-სუფიქსური წარმოება ჩანს ორ ტოპონიმში: ნა-ბრულ-აშ-ი და ნაკ(ე)ლ-აშ-ი (ქართ. კვერი, მეგრ. კელი; კელუა „ლეწვა, კალოობა“→ნაკელა „სადაც ხორბლეული ილეწებოდა“ (კელუა „კალოზე ლეწვა“→ნაკელა).

ნა- - ეშ(ი) პრეფიქს-სუფიქსური წარმოებისაა მიკროტოპონიმი ნა-ობ(ი)რ-ეშ-ი „ნამდერი“ (ადგილი, სადაც იკრიბებოდნენ და მღეროდნენ).

ნა- - -უშ-ი ჩანს ტოპონიმში - ნა-ჯარგვალ-უშ-ი-დუდი (შდრ. ჯარგვალი მრგვალი ხისაგან გაკეთებული სახლი, ძეღური; ძელმრგვალი; ქოხი; დუდი „თავი“ მეტაფორული ინდიკატორია).

ნა- -ე პრეფიქს-სუფიქსური წარმოებისაა ნა-დობორე „ნასასახლევი“; ნა-თიფურ-ე „ნათიბი“; ნა-ლეჯე//ნა-ლეჯუ „ნაღორალი“; ნა-ცხენ-ე//ო-ცხენ-ეშ-ი.

ა. შანიძის აზრით, წინათ, ან წინანდელთან შედარებით საგნის ვითარების დასახასიათებლად ქართულ ენას გააჩნია წყვილ-წყვილი მაწარმოებელი ერთნაირი ფუნქციით. ესენია: ნა-არ და ნა-ევ, თუმცა ერთ ფუძესთან შესაძლებელია ერთი, ხოლო მეორესთან კი, მეორე წარმოების დამკვიდრება (შანიძე 3, 1973: 132). შდრ. მსგავსი წარმოების ტოპონიმები ქვემო ქართლიდან: ნა-კარტოფილ-არ-ი, ნა-წისქვილ-არ-ი, ნა-ფუძე-არ-ი, ნა-სახლ-არ-ი (კემულარია 2013: 59).

ნა- - -ევ პრეფიქს-სუფიქსური წარმოება ჩანს ერთადერთ ტოპონიმში. ესაა ნა-კამეჩ-ევ-იშ ღალჯ (შდრ. კამეჩი „კამეჩი“).

ნა- - - ენ(ი) პრეფიქს-სუფიქსური წარმოება იშვიათი მოვლენაა. მსგავსი გაფორმების ორი ტოპონიმია დამოწმებული სენაკის მუნიციპალიტეტში: ნა-თიფურ-ენ-ი „ნასათიბარი“ და ნა-ჩაგურ-ენ-ი.

ნა- -ერ პრეფიქს-სუფიქსური წარმოება. პ. ცხადაიას აზრით, -ერ-ა სუფიქსით ნაწარმოები ტოპონიმები მხოლოდ მარტვილის (ყოფილი გეგეჭკორის) რაიონშია გავრცელებული. მოჰყავს კიდევ ტოპონიმიაში ფიქსირებული ათამდე მაგალითი (ცხადაია 1985: 60). სენაკის მუნიციპალიტეტის მიკროტოპონიმებზე დაკვირვება ცხადყოფს, რომ მსგავსი წარმოება არც საკვლევი რეგიონისთვისაა უცხო მოვლენა.

საილუსტრაციოდ შეგვიძლია დავასახელოთ სამი მიკროტოპონიმი: **ნა-თუნთ-ერ-ა** „ნადათვარი“, **ნა-კელებ-ერ-ი** და **ნა-ტებ-ერ-ა** „ნატევრალი“.

ნა- - **-ენჯ/-ჯ** პრეფიქს-სუფიქსური წარმოება სენაკის მუნიციპალიტეტის ტოპონიმიაში დადასტურებული არ არის.

ნა- - **-ი** პრეფიქსული წარმოება ჩანს შემდეგ ტოპონიმებში: **ნაყიდერი** „ნაყიდი“; **ნაყიდერი დიხა** „ნაყიდი მიწა“; **ნაშარდენი**; **ნაშენი**, **ნაშინგ**; **ნახურანი//ნახურანუ**; **ნაჯიხური**; **ნაჯარგვალი**; **ნაჯოღორი** (შდრ. **ჯოღორი** „ძაღლი“. მოტივაცია: ამ ხევში მკვდარ ძაღლებს ყრიდნენ).

ნა- - **-აშ** შეგვხვდა შემდეგ ტოპონიმებში: **ნაბრულაში** „სადაც მარულა იმართებოდა (სარბენი ადგილი)“, **ნაკ(ე)ლაში** „ნაკალოვარი“, **ნაკელაშუ**, **ნაობ(ი)რეში** „ადგილი, სადაც მღეროდნენ“.

ნა- - **-ო** წარმოება ჩანს ტოპონიმებში: **ნა-სა-მკითხველ-ო** „სადაც სამკითხველო იდგა“; **ნა-სამკიტან-ო** „სადაც სამიკიტნო იდგა“ და **ნა-ჭილა-ო//ნა-ჭილა-უ** „ჭილაიას ნასახლარი“.

ნა- - **-ოლ** კონფიქსი მხოლოდ ერთ ტოპონიმში აღმოჩნდა. ესაა **ნა-ლუმ-ოლ-გ** „ნაღომარი“.

ნა- - **-არ** კონფიქსი გამოიყოფა ტოპონიმებში: **ნაფოშტარი** „ნაფოსტარი“ და **ნაქეჩარი//ნაქეჩარუ**. -არ სუფიქსში ქართულის გავლენა ჩანს, რამდენადაც აღნიშნული სუფიქსი ფართო გავრცელებას პოულობს იმერეთის ტერიტორიაზე (შდრ. **ნაეზვარი//ნაეზუარი**, **ნაციხვარი**...).

ნა- - **-უ//გ** წარმოებისაა შემდეგი ტოპონიმები: **ნა-არგუს-უ** (←არგუსია); **ნა-აფშილ-უ** (←აფშილავა); **ნა-აფხაზ-უ** (←აფხაზავა); **ნა-ბარზემ-უ//ნა-ბარძემ-უ** (←ბარძემიშვილი); **ნა-ბედ-უ** (←ბედი); **ნა-ბერზემ-უ** (←ბერზენია//ბერძემია); **ნა-ბურჭულ-უ** (←სავარაუდოა: ა. **ბურჭული** „ცული“// **ნაბურჭულუ** „ნაცულარი, ცულითნაკაფი“; ბ. **ბურჭულაია** (გვარსახელია)// **ნაბურჭულუ** „რომელიც ბურჭულაიას ეკუთვნოდა; სადაც ბურჭულაია ესახლა“); **ნა-გაბელ-უ** (←გაბელი); **ნა-გაბერ-უ** (←გაბერია); **ნა-გარუჩ-უ//ნა-გარიჩ-უ** (←გარუჩავა).

ფართოდაა გავრცელებული წინავითარების **ნა-** პრეფიქსით და **-უ** სუფიქსით, აგრეთვე ამ უკანასკნელის ბგერნაცვალი **-თი-ით** ნაწარმოები მიკროტოპონიმები. ქვემოთ მოგვყავს ამის მაგალითები: **ნა-გვამაზ-უ** (←გვამაზია); **ნა-**

გუნ-უ//ნაბინეხუ (← გუნავა; ნაბინეხუ მოგვიანებით დარქმეული სახელია); ნა-დადიან-
 უ (← დადიანი); ნა-ვადაქარგ (← ვადაქარია); ნა-ზარულუ (←ზარულუა); ნა-კეკუ (←
 კეკუა); ნა-კუჭ-უ (←კუჭავა); ნა-ლბახუ (←ლბახუა); ნა-მელ-უ (←მელია, ან მელიავა); ნა-
 ნან-უ (← ნანავა); ნა-სანგ-უ (სანგია ←სანკია←სანიკია←სანიკიძე); ნა-საჯ-უ (←საჯაია);
 ნა-სილახ-უ (← სილახავა ან სილახია); ნა-ტორ-უ//ნატორაო (←ტორჩინავა); ნა-ფალ-უ
 (←ფალავა); ნა-ქორ-უ (←ქორია); ნა-ქუჩულორ-უ (←ქუჩულორია); ნაყურუ (←ყურუა);
 ნაჩაჩიბუ (←ჩაჩიბაია); ნა-ცაბეკ-უ (←ცაბეკია ← საბეკია); ნა-ჭან-უ (← ჭანია); ნა-ჭილა-
 უ//ნა-ჭილა-ო (←ჭილაია); ნა-ჭილ-უ (← ჭილავა); ნა-ხახულგ (←ხახულია
 გვარსახელიცაა და პირსახელიც); ნა-ჯახუ (← ჯახუა); ნა-ჯღარკ-უ (← ჯღარკავა).

ფიქრობენ, რომ წინავითარების სახელების სუფიქსი -უ ქართული -ევ
 სუფიქსის ფონეტიკური შესატყვისია. თ. გამყრელიძისა და გ. მაჭავარიანის მიერ
 ფონეტიკური პროცესი ასეა წარმოდგენილი: ქართ. ევ→ეუ→ზან. აუ→ოუ→უ. შდრ.
 ქართ. ნა-წყლ-ევ-ი: ზან. (მეგრ.) ნა-წყარ-უ (გამყრელიძე, მაჭავარიანი 1965: 92). პ.
 ცხადაიას დაკვირვებით, ირაციონალური გ ხმოვანი ნა- პრეფიქსიანი ტოპონიმების
 ბოლოში იშვიათად ჩანს. მისი დაკარგვისათვის ხელი უნდა შეეწყოს მახვილს: „ნა-
 პრეფიქსიან ტოპონიმთა დიდი ნაწილი სამმარცვლიანია. -უ სუფიქსის დაკარგვის
 შედეგად ვღებულობთ თანხმოვანზე დაბოლოებულ ორმაცვლიან სახელს. ორივე
 შემთხვევაში მახვილი ნა- პრეფიქსზე მოდის: ნა-კარ-უ//ნა-კარ, ნა-ჯიხ-უ//ნა-ჯიხ, ნა-
 ცვან-უ//ნა-ცვან, ნა-ქერ-უ//ნა-ქერ, ნა-ჭკიდ-უ//ნა-ჭკიდ და სხვ. მეგრულში სამ- და
 მეტმარცვლიან სიტყვებში მახვილი ბოლოდან მესამე მარცვალზე მოდის“ (ცხადაია
 1985: 58). ალ. ღლონტის აზრით, ნა-უ წინავითარების კოლხური აფიქსი ნა-ურ//-ულ-ის
 ფარდია (ღლონტი I, 1971: 30).

ნა- - -ურ აფიქსი ნაკლებპროდუქტიულია და გვევლინება წინათყოფილი (ა.
 შანიძის ტერმინოლოგიით: წინავითარების) მდგომარეობის აღსანიშნავად (იქვე). ასეთი
 წარმოებისაა სენაკის მუნიციპალიტეტის სამიოდე ტოპონიმი: ნა-კუჩხ-ურ-ი; ნა-ლიმ-
 ურ-ი//ნა-ლიმ-ორ-ი; ნა-ჭკად-ურ-ი „სადაც სამჭედლო იყო“.

ნა- - -ულ შეგვხვდა ორ ტოპონიმში: ნა-თურქ-ულ-ი//თურქულე და ნა-ტურ-ულ-ი.

ნა- - -უ აწარმოებს ტოპონიმებს: ნა-აბანუ//ნა-ობანუ „ნააბანოები“; ნა-
 ადესუ//ადესონი „სადაც ადესის ჯიშის ვაზი იყო გაშენებული“; ნა-აკოპ-გ (რუს. Окоп
 „სანგარი“, მეგრ. აკოპი „სანგარი“); ნა-ანგურ-უ „ნააგურალი“; ნა-ატკაცირუ; ნა-ბალოტ-

გ/ნა-პალოტ-გ (რუს. Болото „ტლაპო“); ნა-ბამბ-უ „ნაბამბარი“; ნა-ბარაკ-უ (რუს. Барак ქართ. „ბარაკი“); ნა-ბარგ-უ „ადგილი, სადაც საქონელი იბარგებდა“; ნა-ბალუ; ნა-ბერად-უ/ნა-ბერად-ი, ნაბერად-გ (გადატ. სადაც გეოდეზიური ანძა ადმართული); ნა-ბინებ-უ „ნავენახარი“; ნა-ბოგირ-(უ) „ნაბოგირალი“; ნა-ბოსელ-უ „ნაბოსლარი“; ნა-ბოხრ-უ; ნა-ბურთ-უ „ნაბურთალი“; ნა-გერ-უ/ო-ღეჯ-ე („სადაც თევზის საჭერი გეჩა - ძარა ედგათ. ოღეჯე „საღორე“ გვიან დარქმევია); ნა-გორდოუ/თემრაზიაშ ნა-გორდოუ (გორდოუ←გორდოული თევზის საჭერი მახეა); ნა-დამბ-უ „ნადამბარი“; ნა-დეთუ; ნა-დოხორ-გ „ნასასახლარი“; ნა-დოხორ-უ/ჭილეფიშ ნა-დოხორ-უ; ნა-დუმ-უ/ნა-სხოდ-უ (რუს. Дума სათათბირო; Сход ყრილობა); ნა-ერქ-უ „ნაიფქლარი“; ნა-ზავოდ-გ/ნა-ზავოდ-უ; ნა-თიფურ-უ „ნასათიბარი“; ნა-თხირ-გ „სადაც თხილნარი იყო“; ნა-თხირ-უ; ნა-თხოლ-უ; ნა-თხორ-უ „ნათხარი“; ნა-ისირ-უ „ნაისლარი“; ნა-ისუ/ნა-იცუ; ნა-იძუ; ნა-კაზარმ-უ (რუს. სიტყვა Казарма მიესადაგება მეგრ. ბოსელს, ფარდულს, სასიმიინდეს); ნა-კაკ-უ „ნაჭდევი“ (საზღვრის აღნიშვნის მიზნით); ნა-კანტორ-უ „ნაკანტორალი“; ნაკანტორ-(გ); ნა-კარტოფილ-გ „ნაკარტოფილარი“; ნა-კარ-(უ) (←კარე „კარავი“); ნა-კელ-აშ-უ „ნასაკალოვარი“; ნაკიანიშ ნა-კარ-უ; ნა-კილას-უ, ნა-კლას-უ „სადაც სკოლა იდგა“; ნა-კინაშარ-უ „ნარკინიგზალი“; ნა-კოლ-უ; ნა-კუნ-უ (კუნო თევზის საჭერი მოწყობილობა); ნა-ლაგვანუ „ნაქვევრალი“; ნა-ლაკაცუ (შდრ. ლაკაცია „აკაცია“); ნა-ლანგერუ (რუს. Лагерь „ბანაკი“); ნა-ლალუმუ (ლალუმი ნალმი, დინამიტი); ნა-ლებუ (ლები შავი მიწა, ტალახის შესაღებად იყენებენ); ნა-ლევანჭალ-უ (ამოსავალია ტოპონიმი ლევანჭალე); ნა-ლევნოჟონი (ლეკი „შლამი, ლურჯი მიწა; ნოჟონი „ნაყანევი); ნა-ლეკ-უ „ნაშლამარი“; ნა-ლისგრ-გ „ნაისლევი“; ნა-მადენ-უ (მადენი ქართ. მადანი); ნა-მანდარინ-უ; ნა-მარაგან-გ (აქ გაედინებოდა მდ. მარაგანი); ნა-მარაკ-უ (შდრ. მარაკა - ო. ქაჯაია: ფარები; გომური, ბოსელი თხეებისათვის; თხის ან ცხვრის ღამის ბინა, მოღობილი და გადახურული); ნა-მარან-უ „ნამარნევი“; ნა-მაღაზ-უ „სადაც სასიმიინდე იდგა“; ნა-მენჯ-უ „ნავეძარი“; ნა-მკურ-უ; ნა-მჯარ-უ (ჯარალა/ნჯარალა - სეირნობა, ცეკვა-თამაში, ჯარიანობა, დროის სატარებლად ხალხის თავშეყრა); ნა-ნდე-უ „ნადევარი“; ნა-ნოშქვერ-უ „ნანახშირალი“; ნა-ნქარ-უ „ნაქარალი“; ნა-ობან-უ/ნაბან-უ; ნა-ო-ზნებ-უ „ნავენახარი“; ნა-ოდ-უ „ნაოდარი“; ნა-ო-ისირ-უ „ნასაისლარი“; ნა-ორტინ-უ „ნაბოსტნარი“; ნა-ო-სხაპ-უ „ნაცეკვი (სადაც ცეკვა-თამაშ იცოდნენ); ნა-ოჩ-უ (ოჩე „საბატონო ყანა“; დიდი ყანა, ხოდაბუნი; დიდი მინდორი); ნა-ოჩ-უ ტყა; ნა-ოხვამ-გ/ნა-ოხვამ-უ/ნა-ოხვამ-(გ)

„ნაეკლესიევი; ნასალოცავი“; ნა-პარონ-გ (რუს. *Поном* „ბორანი“); ნა-პარონჭალე; ნა-პერელ-უ//ნა-პერულ-უ; ნა-რამუ „ადგილი, სადაც რამი იყო დათესილი“; ნა-რინ-გ „ნადგომი“; ნა-რიონ-გ „ნარიონალი“; ნა-რის-გ „ნარუსალი“; ნა-რწუფ-უ; ნა-საბჭ-უ „სადაც უწინ სას. საბჭოს შენობა იდგა“; ნა-სა-კირ-უ ღელე; ნა-სა-მკითხველ-უ; ნა-სა-ნგურ-გ „სადაც აგურის ქარხანა იდგა“ (ორმაგი სუფიქსაციით); ნა-საპონ-უ; ნა-სა-ყარულ-გ (ორმაგი სუფიქსაციით), ნა-სა-წონ-გ (ორმაგი სუფიქსაციით), ნა-საჯენ-უ (რუს. *Сажень* საჟენი); ნა-სედ-უ; ნა-სიბღელ-უ; ნა-სილ-ა-უ; ნა-სილა(?) -უ; ნა-სკოლ-(უ); ნა-სულ-უ „სადაც სუ - სელი ითესებოდა“; ნა-ტეხირ-უ „ნატეხურალი“; ნა-ტობ-უ „ნამორევალი“; ნა-ურემ-უ, ნა-ურემ-გ „ნაურმალი“; ნა-ფარდულ-უ; ნა-ფაცერ-უ „სადაც თევზის საჭერი მახე - ფაცერი იყო ჩადგმული“; ნა-ფაცხ-უ „ნაფაცხარი“; ნა-ფერმ-უ//ნა-ფირმ-უ „ნაფერმალი“; ნა-ფიცუ „სადაც ღელე ფიცუ გაედინებოდა“; ნა-ფოშტ-უ//ნა-ფოჩტ-უ „ნაფოსტარი“; ნა-ქართ-უ (შდრ. ქართა საქონლის დასამწყვდევედ შემოღობილი ადგილი“); ნა-ქარხან-უ; ნა-ქაჯ-უ//ოქაჯე; ნა-ქერ-უ „ნაქერალი“; ნა-ქეჩარ-უ//ნა-ქეჩა(რი); ნა-ქობალ-უ//ნა-ქობალ-გ „ნახორბლევი“; ნა-ქორთ-უ; ნა-ღალუ „ადგილი, სადაც ღელე დიოდა“; ნა-ღარ-უ; ნა-ღეჯ-უ; ნა-ღლამ-უ; ნა-ყუდ-უ ადგილი, სადაც სახლი იდგა; ნა-შეფ-უ (შდრ. შეფა „სეფა“); ნა-ჩამურ-უ „სადაც ოჩამურე იდგა“; ნა-ჩერტკარ-უ//წისქვილკარი „ადგილი, სადაც ჩელტის კარი, კუტკარი იყო“; ნაჩვარუ (შდრ. ჩვარა ნემი „გულცარიელი, ფშუტე კაკალი“); ნა-ჩორბაქ-უ (ჩორბაქი ექსკავატორია. აქ არხის გაყვანაზე მუშაობდა); ნა-ჩხანჭ-უ; ნა-ჩხუბ-უ „ნაჩხუბარი“; ნა-ციტრუსგ; ნა-ცხედ-უ (ა. ქობალია: „ცხედი უმწიფარი, ჭყინტად დარჩენილი სიმინდი; უმწიფარი, გვიანი ნათესი“); ნა-წყურგილ-უ//ნა-წყურგილგ „ნაწყაროვალი“; ნა-წიფ-უ „ადგილი, სადაც წიფელი იდგა“; ნა-ჭარხალ//ნა-ჭახალ-უ „ნაჭარხლევი“; ნა-ჭკიდ-უ „ნაფეტვარი“; ნა-ჭუ „ნაჭვავარი“; ნა-ხარდამ-უ//ნა-ხარდან-უ; ნა-ხაჯ-უ „ნაცერცვალი“; ნა-ხოჯ-(უ); ნა-ხუნდ-უ „ნახუნდარი“; ნა-ხურან-უ//ნახურანი; ნა-ხუტურ-უ; ნა-ჯარ-უ; ნა-ჯიხუ „ნაციხარი“; ნა-ჯოგუ „ნაჯოგარი“; ნა-ჯოღ (შდრ. ჯოღა „სათრიელი“); ნა-ჯუხურ-უ (შდრ. ჯუხური „ჯიხური“); შხურ-ნა-ყიდ-ერ-ი „ცხვრის ფასად ნაყიდი“.

შენიშვნა: სადისერტაციო ნაშრომის განხილვის დროს სადოქტორო პროგრამის ხელმძღვანელმა, პროფ. ტ. ფუტყარაძემ უფრო ლოგიკურად მიიჩნია მეგრული დადასტურებული ნა-ს მომდინარეობა საერთოქართველურიდან (ისტორიული მემკვიდრეობა!) ან სამწიგნობრო ქართულიდან (სამეტყველო კოდების შერევის შედეგად) და გამორიცხა "ქართულიდან" მეგრულში მისი სესხება; მისი აზრით, ტერმინი "სესხება" უნდა გამოვიყენოთ უცხო ენიდან შემოსული სიტყვაფორმების შემთხვევაში. მეგრულ დიალექტში სხვა არაერთ შემთხვევაშიც შემონახულია როგორც საერთოქართველური ამოსავალი ვარიანტი, ასევე, მეგრული დიალექტური ფორმაც; მაგ., მიცემითი ბრუნვის -ს ინახავს ამოსავალ ვითარებას, ნათესაობისთვის -შ კი საკუთრივ დიალექტური

ვარიანტია. სესხებაზე შეიძლება ვილაპარაკოთ უცხო ენიდან და არა - ამოსავალი ენიდან, ჩვენს შემთხვევაში: არალოგიკურია, მეგრული კილოს რომელიმე ვარიანტი საერთოქართველური ენიდან ნასესხებად ჩავთვალოთ.

III. 3. 2. ნო- პრეფიქსიანი ტოპონიმები. ნო- პრეფიქსი საერთოქართველური ქართული ნა-სგან მომდინარეობს და აწარმოებს:

1. წარსულდროიანი ვნებითი გვარის მიმღეობას (ნოკვეთი ნაჭერი, ნო-ტეხი ნატეხი, ნო-თირი [გამო]ნაცვალი, ნოწკერი ნაპობი); 2. მარტო ან -ევ-, -ენ- სუფიქსებთან ერთად (ნო- - -ევ-, ნო- - -ენ-) - ზოგიერთ გეოგრაფიულ სახელს (ნო-ქალაქი//ნო-ქალაქ-ენ-ი ნაქალაქარი, ნო-ჯიხ-ენ-ი ნაციხარი (შდრ. ჯიხა ციხე); ნო-ბულ-ი//ნო-ბულ-ევ-ი//ნო-ბულ-ენ-ი ნაბლევ, - სადაც ბლის ხე იდგა); 3. -ენ, -ერ სუფიქსებთან (ნო- - -ენ, ნო- - -ერ) - ზმნიზედების ერთ ჯგუფს (ნო-სადილ-ენ-ს სადილის შემდეგ; ნო-წირუ-ენ-ს წირვის შემდეგ; ნო-თანაფ-ენ-ს ნააღდგომევს (შდრ. თანაფა აღდგომა)); 4. იშვიათად -ილ, -უ სუფიქსებთან (ნო- - -ილ, ნო- - -უ) - წინავითარების სახელებს: ნო-დიხ-უ ნამიწარი (შდრ. დიხა მიწა); ნო-ხორ-ილ-ი ნასახლარი (შდრ. ხორუა სახლობა) და ა. შ. ამასთანავე, რამდენადაც ნო-ს ხშირად ენაცვლება ნა-, ამიტომ ხშირად გვხვდება ისეთი პარალელური ფორმები, როგორიცაა ნობირუერი//ნაბირუერი (ქაჯაია II, 2002: 393). ა. ქობალიას აზრით ნო- წინავითარების პრეფიქსი ყოფილის, ძელის, ღირებულებადაკარგულის მაჩვენებელია (ნოკაბია, ნოჩაფულია, უბადრუკი კაბა, ჯღანი); ამასთანავე, აწარმოებს თურმეობითსაც (ნოღვე ჰქონებია, ნობირუე თურმე მღეროდა) (ქობალია 2010: 524). წინავითარების სახელთა აფიქსების ტოპომორფემებად დადასტურება მეგრულისათვის უცხო როდია.

ჭ. ქირია, ლ. ეზუგბაია, ო. მემიშიში და მ. ჩუხუა შენიშნავენ, რომ წინავითარების სახელებს ქართულ ტოპონიმიაში აწარმოებს ნა- პრეფიქსი სხვადასხვა სუფიქსთან ერთად. ლაზურში ამავე ფუნქციით დასტურდება ნო- -ენ კონფიქსი, რაც მეტწილად მიკროტოპონიმიაში დასტურდება. შდრ. ნობრინჯენი „ნაბრინჯალი“, ნოხოჯენი „ნახარალი“, ნოჩხომენი „ნათევზევი“, ნოდიკენი „ნახორბლევ“, ნომანდრენი „ნაბოსლევ“, ნოფატენი „ნაფეტვარი“, ნოღეჯენი „ნაღორევი“... ოდენპრეფიქსული წარმოების ნიმუშებია: ნოტორონჯუ „ნამტრედი“, ნობაგენე „ნანალიევი“ და ა.შ. (ქირია... I, 2015: 196).

წინა ვითარების -**ნო** პრეფიქსით მარტო, ან -**ევ** და -**ენ** სუფიქსებით ნაწარმოები გეოგრაფიული სახელებია: **ნო-ბერგ-ენ-ი** „ნათობევი“, **ნო-ბოდ-ენ-ი** „ნაბადევი“, **ნო-დარბაზ-ენ-ი** „ნადარბაზევი“, **ნო-კამეჩ-ენ-ი** „ნაკამეჩევი“, **ნო-კარ-ენ-ი** „ნაკარვალი“, **ნო-მუნჩქე-ენ-ი** „ნამაჩვარი“, **ნო-სიტინი**; **ნო-სკიდალუ**; **ნო-უღალი**; **ნო-ფაცხ-ენ-ი** „ნაფაცხევი“, **ნო-ქალაქ-ევ-ი//ნო-ქალაქ-ენ-ი**; **ნო-შქვიდი**; **ნო-ც-ენ-ი**; **ნო-წვენ-იშ-ი**; **ნო-წღალი**; **ნო-ჭაბაკ-ენ-ი**; **ნო-ჭად-ენ-ი**; **ნო-ჯოგ-ენ-ი** და ა. შ.

თავი IV. სუფიქსური წარმოება

IV. 1. თი- ბოლოკიდურიანი ტოპონიმები. თ- თანხმოვნიათი ბოლოსართის წარმომავლობა და ფუნქცია არაერთი მკვლევრის დაინტერესების საგანი ყოფილა. ამ საკითხს ეხებიან მარი ბროსე, ნიკო მარი, სიმონ ჯანაშია, ვარლამ დონდუა, აკაკი შანიძე,

ვარლამ თოფურია, ალექსანდრე ღლონტი, გივი ელიავა, პაატა ცხადაია, იგორ კეკელია და სხვანი. ფიქრობენ, რომ ძველ ქართულში გეოგრაფიული სახელწოდებების მაწარმოებელი -ეთ და მისი ვარიანტები: -ათ, -ით, -ოთ, -უთ, წარმოშობით მრავლობითობის, კრებითობის მაჩვენებელია (ზურაბიშვილი ქესს, II, 1961: 144). ლ. გვენეტაძის აზრით, „-თ(ა) სუფიქსთან ფონეტიკურად ახლოს დგას იმავე ფუნქციით აღჭურვილი -ეთ ბოლოსართი. -თ (-ეთ, ათ)/ი/: ბუ-ეთ-ი..., ლაფ-ეთ-ი, კისორ-ეთ-ი, სოჩხ-ეთ-ი, ნეფი-ეთ-ი, მოზავ-ეთ-ი←მოზავე-ეთ-ი), საფლავ-ეთ-ი, სვანი-ეთ-ი, ლელვინ-ეთ-ი...“ (გვენეტაძე 1983: 17). მკვლევარს ოკრიბის ტოპონიმიაში წარმოდგენილი -ათ სუფიქსი -ეთ-ის ზანურ შესატყვისად მიაჩნია. მაგალითად, გელ-ათ-ი, ცუცხვ-ათ-ი, ზარ-ათ-ი, კოკორ-ათ-ი, ელდ-ათ-ი, ფოთ-ათ-ი, ჭახ-ათ-ა... (იქვე: 19).

თ. ზურაბიშვილი შენიშნავს, რომ -ეთ სუფიქსი ადგილის სახელოწოდებას, უპირველეს ყოვლისა, ეთნიკურ და საკუთარ, აგრეთვე მცენარეთა, ცხოველთა და სხვა საზოგადო სახელებისაგან აწარმოებს (ზურაბიშვილი ქესს, II, 1961: 141). ვ. დონდუა, განიხილავს რა -ეთ სუფიქსით ნაწარმოებ, ლიპარიტეთის მსგავს სახელებს, შენიშნავს, რომ -ეთ სუფიქსიანი სახელები ყველა შემთხვევაში მსაზღვრელებია, რომლებთან ზოგან საზღვრულიც არის წარმოდგენილი. ზოგს დროთა ვითარებაში დაუკარგავს საზღვრული და გაქვავებული მსაზღვრელის სახით გადარჩენილა. ასეთებია: სუქმანეთი, გაგიკეთი... -ეთ სუფიქსი აქაც კრებითობა-მრავლობითობას გამოხატავს (დონდუა თსუ შრომები, 33, 1948: 133-166). გ. ბედოშვილი საგანგებოდ აღნიშნავს, რომ ერწო-თიანეთის რაიონში -ეთ სუფიქსიანი სახელები ძირითადად მაკროტოპონიმები და საკუთრივ ტოპონიმებია, რაც საკმაოდ ხშირად გვხვდება: თიან-ეთ-ი, ჟალ-ეთ-ი, ჩელ-ეთ-ი, მაგრან-ეთ-ი (ძვ. ვაგრან-ეთ-ი), კაკვ-ეთ-ი//კაკმ-ეთ-ი, ყორა-ეთ-ი, ცხვინჯ-ეთ-ი, წიაბ-ეთ-ი, ჯიჯ-ეთ-ი, თრიალ-ეთ-ი... მკვლევარი ფიქრობს, რომ ყველა ზემოთ ჩამოთვლილი სახელი იმდროინდელი წარმონაქმნია, როცა -ეთ სუფიქსი დიდი პროდუქტიულობით და სიცოცხლისუნარიანობით გამოირჩეოდა. „ცნობილია, რომ -ეთ სუფიქსის საწარმოქმნო ძალა გვიანდელ ხანებში ერთობ შესუსტდა და ამჟამად მისი დახმარებით აღარც ხდება ახალი ტოპონიმების გაფორმება“ (ბედოშვილი 1980: 19). დ. კვარაცხელია შენიშნავს, რომ თი//თური ძველ სამეგრელოში გამოხატავდა და აღნიშნავდა მეტგვარს, მაგრამ დღეს იშვიათად გამოიყენება. თი გასულია ხმარებიდან მთიანი სამეგრელოს მთისძირის სოფლებში, გაბუნდოვანებულია მისი სემანტიკა,

თუმცა დასტურდება მეტყველებაში მისი ხმარება. მაგალითად, თიში თიქ ლაშქარო გინირთ „მისი ოჯახი ლაშქრად იქცა“ (კვარაცხელია: 2005, 93).

ი. მეგრელიძე იმოწმებს ჯუმათი, ჩიბათი ტიპის გურულ გეოგრაფიულ სახელებს და მიიჩნევს, რომ მათში გამოიყოფა ქართული -ეთ სუფიქსის მეგრულ-ჭანური შესატყვისი -ათ//-თ (Мегрелидзе 1938: 68-75).

ი. ყიფშიძის განმარტებით -თი იგივეა, რაც სახლი, ოჯახი, გვარი, მეთაური (Кипшидзе 1914: 242). ასევე განმარტავს -თი ბოლოკიდურიან ტოპონიმებს გ. ელიავა (ელიავა „მაცნე“, #3, 1972; მისივე გმმ სამეცნ. სესია, XXVII, 1982: 75).

ო. ქაჯაიას „მეგრულ-ქართული ლექსიკონის“ მიხედვით -თი ოჯახია, სახლია, სახლ-კარია. მოხმობილია სათანადო კონტექსტებიც: „ოში ანთასი ჩქიმი თის, აკა მემოხელიში თის! _ ასი ათასი ჩემს ოჯახში, ცოტა (ერთი) მეზობლის ოჯახში“; „ჩქიმ თის ოკო დინორდასია, ნანა _ ჩემს ოჯახში უნდა იდგესო, ნანა“; „ქიმიოდირთეს ართი დიდი დგუმა თის _ მიადგნენ ერთ დიდ სახლს (ოჯახს)“; „მა მეურქ ჩქიმ თიშა _ მე მივდივარ ჩემს სახლში“; „მინილუ ართი კოჩიში თიშა _ შევიდა ერთი კაცის ოჯახში (სახლ-კარში)“ (ქაჯაია II, 2002: 46).

-თი სუფიქსის შესახებ აკად. ს. ჯანაშიას მოსაზრება ასეთია: „აქ უნდა გვქონდეს ოდესღაც თავისთავად არსებული სიტყვა, რომელსაც საფუძვლად დადებული ექნებოდა „ოჯახის“, „გვარის“ ცნება. სათანადო ძიების შედეგად ასეთი რამ მართლაც აღმოჩნდა. პროფესორი იოსებ ყიფშიძე თავის მეგრულ ლექსიკონში უჩვენებს -თი სიტყვას, რომელსაც მისი განმარტებით აქვს შემდეგი მნიშვნელობანი: „ოჯახი“, „სახლი“, „სახლ-კარი“, „საგვარეულო“ (ჯანაშია III, 1959: 152).

ა. ქობალიას „მეგრულ ლექსიკონში“ -თი სიტყვის რამდენიმე მნიშვნელობაა მოცემული: ოჯახი, სახლი, გვარის განაყარი; ოჯახის საცხოვრისი (ქობალია 2010: 315).

ი. კეკელიას აზრით, „თი მორფემა მეგრულში უძველესი ლექსიკური ერთეულია და თავდაპირველად ერთიანი ოჯახის, ერთი სახლობის აღმნიშვნელი ტერმინი იყო, მაგრამ დროთა განმავლობაში გვაროვნული, დიდი ოჯახების დაშლის შედეგად, პატარა ოჯახების, გვარის განაყოფთა ტერიტორიულ-ნათესაური მთლიანობის აღმნიშვნელი ტერმინი გახდა. „თი“ ამასთანავე სუფიქსიცაა, რომელიც ცვლის ტოპონიმებში სა-ო და ლე-ე კონფიქსებს. სწორედ ამ კონფიქსებით იწარმოება გვარისაგან დასახლებული ადგილის სახელწოდება“ (კეკელია იებ, XI, 2009: 432).

მკვლევარი შენიშნავს, რომ **-თი(ი)** ოჯახის, სახლის, სახლ-კარის (სახლობის) მნიშვნელობით დღესაც ხმარებაშია, განსაკუთრებით აბაშის, მარტვილისა და სენაკის რაიონების სოფლებში, ზოგან კი სიტყვის მნიშვნელობა (სემანტიკა) გაბუნდოვანებული ან მიჩქმალულია. სამეგრელოში -თი ბოლოკიდურიანი 200-მდე ტოპონიმის ამოსავალი ფუძე პირთა საკუთარი სახელები და გვარებია“ (იქვე: 415-416). „წინაპრის სახელზე „თი“ ლექსიკური ერთეულის დართვით მიღებული გვარის განაყოფის (შტოგვარის) სახელები ტრანსონიმიზაციის გზით ტოპონიმებად იქცნენ. ადამიანთა სიმრავლის აღმნიშვნელი დერივაციის ქცევა გეოგრაფიული ობიექტის სახელად იშვიათი მოვლენა როდია სამეგრელოში“ (იქვე: 433).

-თი ლექსიკური ერთეულის დანიშნულებაზე სამეგრელოს ტოპონიმიაში მსჯელობს პაატა ცხადაია. -თი ბოლოკიდურიან მეგრულ ტოპონიმთა ნახევარზე მეტისათვის ამოსავალია პირის საკუთარი სახელი (ძირითადად) ან გვარი (იშვიათად). თი-ს წინ დასტურდება ხუთივე ხმოვანი, ხოლო მათგან ყველაზე ხშირად _ -ა (ცხადაია 1985: 87, 89). „თი ამოსავალი ფუძის ნათესაობითი ბრუნვის ფორმას დაერთოდა, _ წერს პ. ცხადაია, _ მაგრამ ბრუნვის ნიშნის სისტემატური დაკარგვის გამო, ტრადიციად იქცა თი-ს დართვა უშუალოდ ამოსავალ ფუძეზე. დროთა განმავლობაში -თი დართული კომპოზიტი, რომელიც გვარის ერთი შტოს ნათესაურ-ტერიტორიულ ერთიანობას აღნიშნავდა, იმ ადგილის საკუთარ სახელად იქცა, სადაც ეს ოჯახები ესახლნენ“ (იქვე: 90). გარკვეულ ტერიტორიაზე თი-ს ლექსიკური მნიშვნელობა გაბუნდოვანდა და ფუნქციურად ზოგ აფიქსთან გატოლების შედეგად საწარმოებელ საშუალებად იქცა (იქვე: 91). მას შემდეგ, რაც შეწყდა ერთი გვარის მიერ ცალკე დასახლებული უბნის შექმნის ტრადიცია, თი-ს საბოლოო გასუფიქსების პროცესიც შეწყდა (იქვე).

ტ. ფუტყარაძის აზრით, -თ(ი) -ეთ-, -თ- მრავლობითობის, კრებითობის, წარმომავლობის სუფიქსთა ფონეტიკური ვარიანტია (ტ. ფუტყარაძე, 1987).

წარმოვადგენთ -თი ბოლოკიდურიან მიკროტოპონიმებს სენაკის მუნიციპალიტეტიდან:

ანდიათი _ უბანი რიონის მარცხენა ნაპირას, სოფელ სირიაჩქონში. გადმოცემით, აქ სახლობდნენ ანდრიები. გ. ელიავას ცნობით, დიდკაც ანდიას აქ ჰქონია თავისი თი. ეს მარალი ადგილი ყოფილა და შემდეგ რიონს წაუღევია (ელიავა, 1989: 15).

ბელეხეთი – დასახელებულია გ. ელიავას წიგნში, დაზუსტებული ლოკალიზაციისა და მოტივაციის გარეშე (ელიავა 1989: 100).

გეჯეთი – სოფელი, ადმინისტრაციული ერთეულის ცენტრი ტეხურის მარცხენა ნაპირას. გეჯეთი←გეჯემ თი „გეჯეს ოჯახი“ (გეჯე პირსახელია).

გუგითი – ხევ-ფერდობები საჯიჯაოს საზღვართან, სოფ. ხორშში. გუგითი←გუგუმ თი „გუგუს შთამომავლობა“.

გიგუთი – ხორშის ადმინისტრაციულ ერთეულში ადგილის დაზუსტებული ლოკალიზაციაა მოცემული (იქვე: 63).

ეკურეთი – ეწოდება ადგილს სიფ. ნაქალაქევში; გ. ელიავა ასახელებს „ძველი სენაკის სასოფლო საბჭოში“, დაზუსტებული ლოკალიზაციისა და ეტიმოლოგიის შესახებ.

ენწათი – დასახელებულია გ. ელიავას წიგნში, „უმაფათის სასოფლო საბჭოს“ ტოპონიმთა ნუსხაში, დაზუსტებული ლოკალიზაციისა და გნმარტების გარეშე (იქვე: 99, 103).

თეკლათი – სოფელი მდ. ცივის მარჯვენა მხარეს, სენაკი-ხობის სარკინიგზო მაგისტრალზე. თეკლათი←თეკლაშ თი „თეკლას შთამომავლობა“.

ივანიათი – გ. ელიავას მიერ „ხორშის სასოფლო საბჭოს“ ტოპონიმთა ნუსხაში დაზუსტებული ლოკალიზაციის გარეშეა დასახელებული, რასაც ახლავს ხალხური განმარტება: „თი მუხურიში კოჩი ივანე რდგ თინა ივანეში თი რდგ - იმ მუხურის კაცი ივანე იყო. ის ოჯახი ივანესი იყო. ივანეს აქ დიდი ოჯახი ჰქონია“ (იქვე: 58).

კარიეთი – სოფ. შუა ნოსირის უწინდელი სახელწოდება. დღეს კი უბანი და რკინიგზის სადგურია სოფლის ცენტრში.

ყვარიათი – ბორცვი უჩა ღალსა და ეკუსქურს შუა, უმაფათში. ამ ბორცვზეა მაცხოვრის ეკლესია. გ. ელიავას წიგნში დასახელებულია პარალელური ფორმა ყვარიათი, რასაც ახლავს ინფორმანტის შემდეგი ცნობა: აქ ესახლა ყვარია. აქ იყო მისი კარ-მიდამო (იქვე: 103).

კვაუთი – სოფელი ტეხურის მარცხენა ნაპირას, ლეძამემს ადმინისტრაციულ ერთეულში. სავარაუდოა.: კვა (პირსახელი)→კვაუთი „კვას შთამომავლობა“→კვაუთი (ტოპონიმი).

კოკითი//კოკი – გ. ელიავას მითითებული აქვს მენჯის „სასოფლო საბჭოს“ ტოპონიმთა ნუსხაში. ხალხური მოტივაცია: აქ ვიღაც კოკის ძალიან შორეულ ეპოქაში ჰქონია დიდი თი, დიდი სახლი, სადაც 20-მდე მელოგინე ყოფილა (იქვე: 43).

კოტიანეთი – სოფელი ძველი სენაკის ადმინისტრაციულ ერთეულში, უნაგირას მთის სამხრეთ-აღმოსავლეთ კალთის ძირას, მდ. ნახურის ნაპირზე. კოტიანეთი „კოტიანეს ოჯახი, შთამომავლობა“ (ელიავა 1989: 77; კეკელია, ოდიშარია 2012: 36-37; ცხადაია VII, 2013: 115-116).

კუპეთი – ტოპონიმი გ. ელიავას ჩაუწერია „უშაფათის სასოფლო საბჭოში“ (იქვე: 103).

კუტალეთი – ფერდობები ნინუეფიშ გოლას აღმოსავლეთ კალთაზე, სოფ. კოტიანეთში. კუტალია გვარსახელია.

მაქულეთი – გ. ელიავა დაზუსტებული ლოკალიზაციის გარეშე მიუთითებს სოფ. უშაფათში, როგორც ნავენახარ ადგილს (იქვე: 103).

მაშათი – სამოვარი ფერდობზე, წიფნასა და მეტერიას შორის, სოფ. ლეგოგიე-ნასაჯუში. ჯგუფური ანთროპონიმი: მაშათი (←მაშა ან მაშავა) „მაშას შთამომავლობა“.

მენათი – დაზუსტებული ლოკალიზაციის გარეშე დასახელებულია ეკის „სასოფლო საბჭოს“ ტოპონიმთა ნუსხაში (იქვე: 82). აქვე წყაროს **მენათწყუ** ჰქვია (იქვე: 83).

მიშველიათი – უბანი მიშველიაშ სკურის ხეობაში, სოფ. შუა ხორშში. რესპ.: „მიშველიათი გვასალიების ერთ-ერთი შტოა. მიშველია ამ შტოს მეთაურის სახელია“ (ცხადაია VII, 2013:237).

უშაფათი – სოფელი მდ. ცივის მარცხენა ნაპირსა და სოფ. ლეკოკაიეს შუა.

ფოცხოლეთი – ტყე-ფერდობები ბაღათურიეფიშ ღალის სათავესთან, სოფ. ლეკოკაიეში.

ქვაჩითი – სერი, სამოვარი სამიქავოს საზღვართან, სოფ. კვაუთში. ქვაჩი (პირსახელია)→ქვაჩითი (ჯგუფური ანთროპონიმი) „ქვაჩის შთამომავლობა“. გ. ელიავას წიგნში დამოწმებულია პარალელური სახელწოდება **ქვაჩათი** (ელიავა 1985: 128).

ღვაბუთი – გორა ცენტრალურ გზაზე, საშურდაიოს საზღვართან, სოფ. ზანაში. ღვაბუს იტყვიან თქვეფით მჭამელ კაცზე, რომელიც შეიძლება ქცეულიყო მეტსახელად (იქვე: 379).

ღვაითი//ღვაითერი – სახნავი სოფ. საადამიოში. საზიარო სოფ. ეკთან.

ყორათი – გ. ელიავას თქმით, ამ ადგილას დღეს ბაქანდელე მიედინება. უწინ მდორე წყალი და ჭენჭყი მდგარა, რაც შემდეგ არხებით დაუწრეტიათ. სახელდებული ობიექტი ამ სახელწოდებით დამოწმებულია „ზემო ქალადიდის სასოფლო საბჭოს“ ტოპონიმთა ნუსხაში (ელიავა 1989: 14).

ყურნათი//კურნათი – ტყე, ხეობა ყურნათიმ ღალის სათავესთან, სოფ.ბეთლემში.

შაფათი – ადგილი ლეძამამეს ადმ. ერთეულში. გადმოცემით, ვიღაც დიდი კაცი შაფა სახლობდა თურმე ძველად ამ ადგილას (იქვე: 127).

ჩოუთი – ფერდობი საჩიჩუოსა და საარჩაიოს შუა, სოფ. ზემო უფალკარში.

ჩხოჩხათი – ფერდობები ტეხურის მარცხენა მხარეს, სოფ. ნოქალაქევში. გ. ელიავას წიგნში ორგან არის დასახელებული „ჩოჩხათის“ ფორმით, დაზუსტებული ლოკალიზაციისა და განმარტების გარეშე (იქვე: 112)

ციზეთი – სოფელი ბია-საშონიოს საზღვართან, შუა ხორშსა და პატარა ზანას შუა (ხორშის ადმინისტრაციული ერთეული).

წყაუთი – „ეკის სასოფლო საბჭოს“ ტოპონიმთა ნუსხაში დასახელებულია წყაროს სახელწოდებად (იქვე: 87).

ჭანიეთი – „ნოსირის სასოფლო საბჭოს ტოპონიმთა ნუსხაში“ დასახელებულ ტოპონიმს თან ახლავს შემდეგი განმარტება: „ჭანიების ნასახლარი. წინათ აქ ჭანები სახლებულან“ (იქვე: 34).

ხაბაზეთი – გორა ქ. სენაკში. გადასცქერის სოფ. სახარბედიოს.

ხვიჩაჩიათი – უბანი მენჯის სკურის მარცხენა ნაპირზე, სოფ. პერტულში. ხვიჩაჩიათი გვასალიების შტოგვარია.

ხორია(თი) – სერი სოფ. ზემო ბიის საზღვარზე, ციზეთში. ხორია პირსახელია.

ხუტნათი – უბანი მიშველიათსა და ოდოსკურს შუა, სოფ. შუა ხორშში. რესპ.: „ხუტნათი გვასალიების შტოა, აქ ესახლნენ“ (იქვე: 421).

ხუფათი – ხევი, ღელე, ტარჩენის მარჯვენა შენაკადი სოფ. ზედა ნაქალაქევში. წარმოადგენს საზღვარს მარტვილის მუნიციპალიტეტის სოფ. ჯოლევთან.

ჯაბახეთი//ჯავახეთი – სერი სოფ. გახომელაში, რომელზეც დგას „ციხეგოჯი“. უკავშირებენ ჯავახიებს ან ჯახიებს. გ. ელიავასეული ლოკალიზაცია ასეთია: „სადაც ახლა ცხელი აბანოა, იმის პირდაპირ, ტეხურას გაღმა მდებარეობს. აქ ცხელი წყალი ამოდის და აბანოებია მოწყობილი. ამ ადგილზე მწყემსებს თხის რემა ჰყავდათ და

კარგები ჰქონდათ მოწყობილი (იქვე: 109). სხვაგან მითითებულია, რომ ჯაბახეთი ეწოდება ჯიხას მიდამოებს (იქვე: 131).

ჯახათი – დასახელებულია გეგეთის „სასოფლო საბჭოს“ ტოპონიმთა ნუსხაში, მდინარისპირა ადგილის სახელწოდებად. მომატებულ მდინარეს თურქების ჯარი წაუღევია ამ ადგილიდან (იქვე: 65).

IV. 1. 2. თური კომპონენტი ტოპონიმებში. სენაკის მუნიციპალიტეტში დასტურდება თური კომპონენტის შემცველი რამდენიმე მიკროტოპონიმიც. გ. ელიავას „თური“ ესმის როგორც გვარი, სისხლის ნათესაობითი ერთობა. კონტექსტი: **თინეფი თურეფი რენა** „ისინი ერთი გვარისანი არიან“ (ელიავა 1997: 175).

ო. ქაჯაიას „მეგრულ-ქართულ ლექსიკონში“ მოცემულია თურის შემდეგი განმარტება: „მოგვარე; სისხლით ნათესავი; ტომის, მოდგმის წარმომადგენელი“, და იქვე მოხმობილია სათანადო კონტექსტებიც (ქაჯაია II, 2002: 67). ა. ქობალიას განმარტებით, თური იგივეა, რაც „რჯული, ჯური, მოდგმა (მოიცავს 5-6 თაობას), გვარი, მოგვარე, სახლეული“. **თურიშ კოჩი** „სახლიკაცია, მოგვარეა“, ხოლო **თურკათა** – „სანათესაო, სახლიკაცები, ერთი გვარის ხალხი“ (ქობალია 2010: 321).

საილუსტრაციო მასალა ტოპონიმიდან:

ბოშიათურეფი – გ. ელიავა „ეკის სასოფლო საბჭოს“ ტოპონიმთა ნუსხაში მიუთითებს უბნის სახელწოდებად და გვთავაზობს ინფორმანტის ცნობას: ამ უბანში ესახლა ბოშია ადამიას ნოცო, მისი დინო, მემკვიდრენი. ადამია ერთი თურია, მას რამდენიმე გამნარცი – დინო (ტოტი) აქვს. მათ შორისაა **ბოშიათურეფი, პაპათურეფი, ხილოთურეფი, კუჭუთურეფი, ზეიგათურეფი** (ელიავა 1989: 83).

ოთარეთურინოხორი – სახნავი ოხვამეკარში, სოფ. პირველ ნოსირში. პ. ცხადაია: ოთარეთური ნიშნავს ოთარეს შთამომავლობას. მაშასადამე, ოთარეთურინოხორი იგივეა, რაც ოთარეს შთამომავლობის ნასახლარი (ცხადაია, VII, 2013: 276)

ჟოლოთურეფი – ნასახლარები ხინწკონში, სოფ. პერტულში. პ. ცხადაიას ცნობით, ჟოლოთურეფი შუახორშელი გვასალიების ერთ-ერთი შტოა (იქვე: 300).

ძღერსკუალები//ძღერსკუალებიშ ნოხორი – მინდორი ღობურსა და ნახაჯუს შუა, სოფ. შუა ხორშში. გადმოცემით, ძღერი გვასალებიშ ერთ-ერთი შტოს ეპონიშის სახელია, რომელიც ამ უბანში ესახლა (იქვე: 314, 400).

ხვიჩაიათურეფი – გ. ელიავა დაზუსტებული ლოკალიზაციის გარეშე მიუთითებს „ხორშის სასოფლო საბჭოს“ ტოპონიმთა ნუსხაში და აღნიშნავს, რომ ხვიჩაიათურეფი ჯიქიების გვარის ერთ-ერთი დინოა (შტოა) (ელიავა 1989: 57).

ხვიჩაიათური სკური ეწოდება ღელეს, სკურის მარცხენა სათავე-შენაკადს შუა ხორშში (ცხადია VII, 2013: 417). ხვიჩაიათი გვასალებიშ შტოგვარია. ხვიჩაიათური სკური შესაძლებელია აღნიშნავდეს იმ ღელე სკურს, რაც ხვიჩაიათის უბნიდან მოედინება. უბანი ამ სახელწოდებით მდ. სკურის მარცხენა ნაპირზე მდებარეობს.

IV. 1. 3. დინო- კომპონენტი ტოპონიმებში. გვარის განაყოფთა ტერმინოლოგია ქართულში მრავალფეროვანია. განაყოფთა სახელწოდებებად ქართულის დიალექტებში ცნობილია ნათესავი, განათესი, ჩვენები//ჩვენიანი//ჩვენებიანთი, განაყრები, განაყოფი, გამრიგო, ნატამალი, მოდგმა, ერთი ტამარი, ერთი ნამრავლი//ნაბრავლი, ჯიში, ჯილაგი, ერთი მოჭრა მამაშვილობა, ბიძაშვილობა, შტო, ნაგრო//ნაგარი//ნაგრამი//ნეგრო//ნოგრო, მკვიდრი//მკვიდრეული, თახუმი//თოხუმი, ყებილე (ჯორბენაძე 1993: 40). სამეგრელოში ამ მნიშვნელობით **დინო** იხმარება. დინო იგივეა, რაც „სახლეული; ერთი გვარის შიდა განშტოება, ერთი დიდი პაპის შთამომავლობა“. თური „გვარი“ რამდენიმე წვრილ ერთეულად, გამნარყად, შტოგვარად, ანუ დინოდ იყოფა. აღნიშნული კომპონენტი სენაკის მუნიციპალიტეტის მხოლოდ ერთ ტოპონიმში დადასტურდა. ესაა **საოჩიგაოშ დინო//საოჩიგაო** – ოჩიგავებიშ უბანი მდ. აბაშის ნაპირას, სოფ. გეჯეთში (იქვე: 332).

IV. 2. 1. -ონ-ა// -ონ-ი სუფიქსი. ქართულში -ნარ სუფიქსის არსებითი სახელის ფუძეზე დართვით გამოიხატება ადგილი, სადაც მრავლად მოიპოვება ფუძით აღნიშნული საგანი. ნარ- ძირითადად მცენარეთა კრებულის სახელებში გამოიყოფა. მაგალითად, ნაძვ-ნარ-, ვარდ-ნარ-ი, მუხ-ნარ-ი, წაბლ-ნარ-ი, იფნ-(ნ)არ-ი, ყვავილ-ნარ-ი, ბაღნარ-ი...

ნარ- სუფიქსის მეგრული ფუნქციური ანალოგი -ონ ასევე უმთავრესად მცენარეთა სიმრავლეს, „იმ ადგილს აღნიშნავს, სადაც ბევრი (ჩვეულებრივ რომელიმე ერთი სახეობის) მცენარეა; უფრო ნაკლებად მას შეუძლია გამოხატოს ცხოველების ან რაიმე საგნების კრებითობა-სიმრავლე“ (ქირია... 2015: 184). რამდენადაც ასე ნაწარმოები სახელების თავდაპირველი და ამოსავალი სპეციფიკური გრამატიკული მნიშვნელობა მაინც სიმრავლის, კრებითობის აღნიშვნაა, მკვლევრები უფრო ლოგიკურად მიიჩნევენ მათ ცალკე ჯგუფად გამორჩევას გეოგრაფიული სახელებისაგან, როგორც ეს აკაკი შანიძეს ჰქონდა წარმოდგენილი (იქვე: 184).

-ონ სუფიქსზე მსჯელობისას აკად. არნოლდ ჩიქობავა აღნიშნავს, რომ მეგრულსა და ლაზურშიც -ონ მასალობრივად ერთი და იგივეა: „ორიოდე შემთხვევაში მეგრულშიც აქვს ადგილი -ონ სუფიქსის ხმარებას; ასეთია: გვიმრონი (ადგილი, სადაც გვიმრა იზრდება); ჭუბურონა (წაბლნარი; ტყის სახელია ეკის მთის კალთაზე, ძვ. სენაკის თემში); ჭორონა (ადგილი, სადაც ახლად აყრილი წვრილი ხეები იზრდება, მაგ., მურყნისა ანუ თხმელასი თუ სხვა რისამე); აქვე უნდა მოვიგონოთ ჭველეთონა (პატარა სოფლის სახელი ჯვარის თემში, სვანეთის საზღვრისკენ, ზუგდიდის მაზრაში). აღნიშნავს „ჭველ“-ი რომ ხარობს ისეთ ადგილს... მეგრულში -ონ სუფიქსს ფართო გავრცელება უნდა ჰქონოდა; საკუთარ სახელებში მისი ხმარება ამის სასაზრგებლოდ ლაპარაკობს; ამჟამადაც შეუძლებელი არაა წარმოება: ლანჯონი, თხომურონი და სხვ.“ (ჩიქობავა 1926: 548). მკვლევარი წარმოების თვალსაზრისით ლაზურისა და მეგრულის ერთგვაროვნებაზე ხაზგასმის მიზნით იქვე იმოწმებს მაგალითებს ლაზურიდან (ჭანურიდან): ბინეხონა, ბინეხეფუნა „много лоз“, ზვარი; ბულონი; ლიმხანაფუნა; ლიმხანაფუნა; ლიმხონონა (ლიმხონა=გვიმრა!), „место поросшее папоротниками пустыня“, თხირეფუნა, თხირონა, თხიონა, ონთხირა, „орешник“. „ამ შემთხვევაში, _ დასძენს არნ. ჩიქობავა, _ -ონ სუფიქსს იგივე მნიშვნელობა აქვს ჭანურში, როგორიც მას აღმოაჩნდა მეგრულში ნაშთის სახით ხმარებულ შემთხვევებში“ (ჩიქობავა 1, 2008: 549). მაშასადამე, ბინეხონა, თხირონა, ლიმხონონა ისეთივე წარმოებისაა, როგორისაც მეგრ. ჭუბურონა, გვიმრონა, ჭორონა... (იქვე). კრებითობის მნიშვნელობით -ონ ლაზურშიც გამოიყენება, მაგრამ -უნა←-ონა ამ ფუნქციით უფრო ნიშანდობლივია (ჩიქობავა 1926: 307-309).

გეოგრაფიულ სახელებში -ონ-ი და -ონა ტოპოსუფიქსი ერთმანეთს ენაცვლება და, როგორც აღვნიშნეთ, ფუნქციით ქართულ -ნარ სუფიქსს შეესატყვისება. -ონა სუფიქსში ა ელემენტი მასუბსტანტივებელი ფუნქციისაა (ჩიქობავა II, 1926: 307; ქაჯაია II, 2002: 436; ქირია... 2015: 184). პ. ცხადაია იმ აზრისაა, რომ მთიან სამეგრელოში -ონ და -ონა სუფიქსებით წარმოქმნილ ტოპონიმთა რაოდენობა თანაბარია (ცხადაია 1985: 73). ეს სუფიქსები ერთი და იმავე ობიექტის პარალელურ სახელწოდებებში ერთმანეთს ენაცვლებიან კიდეც (ნემონა//ნემონი, კაჟონი//კაჟონა, ზაკაონი//ზაკაონა...), მაგრამ -ა ვარიანტიანი ფორმის „ტოპონიმიურობა“ უფრო იგრძნობა: „კრებითობის სახელი, თუკი იგი იხმარება არა როგორც ტოპონიმი, არამედ როგორც მხოლოდ საზოგადო სახელი, ჩვეულებრივ, -ონ სუფიქსს ითხოვს. **ჭუბურ-ონა** მეტყველებაში გამოიყენება როგორც მხოლოდ წაბლნარი ტყის საკუთარი სახელი. როგორც ჩანს, საზოგადო სიტყვაწარმოებაში -ა-ს მასუბსტანტივებელი ფუნქცია უჩანს, ხოლო ტოპონიმიაში -მატოპონიმებელი. -ონ გვაქვს ლანდშაფტის აღმნიშვნელ ტერმინებშიც: **ჯალ-ონ-ი**← **ჯა** „ხე“, **ტყალ-ონ-ი**←**ტყა** „ტყე“ (იქვე: 74).

აქვე წარმოვადგენთ საილუსტრაციო მასალას სენაკის მუნიციპალიტეტის ტოპონიმიიდან: **ადეს-ონა**, **ადეს-ონ-ი** (ვაზის ჯიშია; იგივე **იზაბელა**), **ბულ-ონა**, **ბულ-ონ-ი** „ბლის ბაღი, ბაღნარი“, **ატამ-ონ-ი** „ატამნარი, ატმიანი“, **კვადა-ცონა**, **კვადაც-ონ-ი** „ქაცვნარი, ეკალნარი“; **მატახირ-ონ-ი**; **მატახ-ონა**//**მატახანა** (პ. ცხადაია გვთავაზობს რესპოდენტის განმარტებას: ტყარი ხომა ნოჩანუე დო ნოჟელეფს ნოტახუნა“ (ცხადაია VII, 2013: 228); **გუგუმ ცხიმურონა** „გუგუს რცხილნარი“; **ცხიმურ-ონა**, **ცხემრ-ონ-ი**, **ცხიმურონი** „რცხილნარი“; **ჯაპ-ონა**, **ჯაპონი** „თუთნარი“; **ინჯგიაშ ჯაპონი** „ინჯგიას თუთნარი“; **უმქურონა** „ვაშლნარი“; **ჭითა უმქურონი** „წითელი ვაშლის ბაღი“; **ჭველ-ონა** „ნორჩი თხმელნარი“; **ჭოლონი** „ჭილნარი“ (შდრ. **ჭოლო** „ჭოკი, წვრილი სარი“); **ბერწულონა** „ბროწეულნარი“, **ბოგორონი** „ბოგვერიანი“ (შდრ. ქართ. ურო, მეგრ. გაჯაჯა, ჩე ტყა, ჩე ოდიარე), **ბურღონა** „ბუერნალი“ (შდრ. მეგრ. ბული, ბურღი, იმერ. ფურღველა, ბურღველა; გურ. ბურღავაი, ბულღავაი, ლეშხი; სვან. ბირღვ, ბუურღუ, მუკურთხი), **გერახ-ონა**; **გერეხ-ონა**; **გეროხ-ონა** (გრეხი, გერეხი, გეროხი ვაზის ჯიშია); **გუდათურ-ონ-ი** (შდრ. **გუდა(უ)თური** ვაზის ჯიშია ერთგვარი); **ბერჯღ-ონ-ი**//**ჩხორკ-ონ-ი** (შდრ. **ჩხვერკი**, **ჩხორკი** „ხმელი ტოტი, ფიჩხი; ქუცი; ნარ-ეკალი“. პ. ცხადაია: „ბერჯღი იგივეა, რაც ჩხვერკი, ჩხვერკი, ჩხეკი, ჩხორკი, ე. ი. ხის გაფარჩხული, ხმელი ტოტი, ფიჩხი

(ცხადია VII, 2013: 146); იოსებაშ ბერჯღ-ონ-ი; ვერხ-ონა „ვერხვნარი“; ზაკალ-ონ-ი „ზანარი“; ზედაგ-ონ-ი (ვაზის ჯიშია); ზუმოხ-ონა „ძმერხლნარი“ (შდრ. მეგრ. ზორმეხი „ძმერხლი“, ჭან. ზერმეხი, ზურმეხი; სვან. ზგმეხ, იმერ. ჯმერხლი); თელ-ონ-ი „თელნარი“; თხაბზ-ონა (ყურძნის ჯიშია; შდრ. ლაზ. ცხემზონა „რცხილიანი“.მეგრულ-ქართულ ლექსიკონებში მეგრული მნიშვნელობა მოცემული არაა), თხირ-ონა „თხილნარი“; კვატალ-ონ-ი (შდრ. კვატალა, ქუჩუბენია „ბუსკანტურა“; ზემო იმერ., ქვემო რაჭ. სკვანტილა, სკვანტილო; ქვ. იმერ., მთ. რაჭ. კვანტილა, მურკაფხალა); კიკაჩ-ონა (კიკაჩა, კიკაჩე ვაზის ჯიშია); კოლოშ-ონა (კოლოში ვაზის ჯიშია, რაც მწარე გემოს დაიკრავს); ლანჯ-ონა; ლაჯ-ონა „კოპიტნარი, იფნარი; ლაქაშ-ონა (შდრ. ქართ. ლაქაში; რუს. Порож); ლულ-ონა „ლეღვნარი“; მეხკალ-ონ-ი (შდრ. მეგრ. მეხიკალი; ქართ. ჩვეულებრივი ნეკერჩხალი; ზემო იმერ. მეკერჩხალი; გურ. ლეკონჩხალი; რაჭ., ლეჩხ. მეკენჩხალი...); ნეძოხ-ონ-ი „ნიგვზებიანი ადგილი“; სურ-ონა, სურუ-ონ-ი „სუროვანი“; სხულ-ონ-ი „მსხალნარი“; ტროვან-ონ-ი (ვაზის ჯიშად თვლიან. შდრ. ტოპონიმი ტროვანა//ტრომანა; ლექსიკონებში მეგრული მნიშვნელობა არ დასტურდება) ურთხელ-ონ-ი „ურთხელნარი“; უჩაშ-ონა (უჩაშით (ვაზის ჯიშია) განაშენიანებული ადგილი; ფირდაშ აკაც-ონა; ფშალ-ონა (შდრ. ფშალი „სვია“); ქუნც-ონა, ქუც-ონა „ქაცვნარი“; ჩემ-ონა; ჩემ-ონა, ჩერ-ონა (შდრ. ჩეში - ვაზის ჯიშია); ჩვაჩვაბ-ონ-ი (შდრ. მეგრ. ჩვაჩვაბე, ჩიჩვაბი, თახვანტია, თახვანტიაშ ჯა, ხინთობალაში ჯა, ინჭირაია; ქართ. დიდგულა); ჩხორკ-ონ-ი; ცანაფით-ონ-ი (ლექსიკონებში მეგრ. მნიშვნელობა არ გვხვდება. პ. ცხადიას რესპოდენტისეული განმარტება: „ცანაფითა ყურძნის ჯიშია. თეთრი, მაღლარი, აქვს მჭიდრო მტევანი წვრილი, მცვივანა მარცვლებით“ (ცხადია, VII, 2013: 393-394); ცუგ-ონა „თელნარი“; ცქიცქ-ონა, ცქჯცქ-ონა (შდრ. ცქიცქა ვაზის ჯიშია); ცხენფუზ-ონა (ლექსიკონებში მეგრ. მნიშვნელობა არაა); ძერწ-ონა „ძეწნარი“; ძლილ-ონა „ჯაგნარი“; წალამ-ონა, წელამ-ონა „შალაფნარი“; ჭამურსხულ-ონ-ი (ჭამურსხულა, ჭანურსხული მსხლის ჯიშია (ლექსიკონებში მეგრ. მნიშვნელობა არაა); ჭველოშ-ონა ; ჭითაშ-ონა (შდრ. ჭითაში - ვაზის ჯიშია); ჭორთ-ონა (ჭორთი - ნორჩი ხე, ახალამონაყარი); ჭოდ-ონა (ჭოდი ვაზის ჯიშიცაა და სოკოსიც. ლექსიკონებში მეგრული მნიშვნელობა არ გვხვდება); ჭორთ-ონა (შდრ. ა. ქობალია: „ჭორთი ნორჩი, ახალამონაყარი ხე; ჭოთი, წკეპლა“ (ქობალია 2010: 713); ჭუბურ-ონა „წაბლნარი“; ხაბურზ-ონა (შდრ. მეგრ. ხაბურზაკი, ქართ. საზამთრო); ხაი-ონა „ისლნარი“ (შდრ. მეგრ.

ხაია, მაისირაია; სვან. ისრ); ხარდან-ონ-ი; ხიხ-ონა; ხინწკ-ონა, ხინჭკ-ონა, ხიჭკ-ონა „კუნელნარი“; ხომ-ონ-ი „ხურმიანი“; ხურთ-ონ-ი (შდრ. მეგრ. ხურთი, მაზგრა, მაზურა, დიხაში სურო, დიხაში ცურუ, ბადადია; ქართ. ხვართქლა; ლექსიკონებში მეგრ. მნიშვნელობა მოცემული არაა); დიდრონი ხეებით“; ჯირჩ-ონა (შდრ. ჯირჩე „უცუნა“).

-ონ სუფიქსი, ქართული -ნარ სუფიქსის მსგავსად, აგრეთვე აწარმოებს რაიმე სხვა საგნის სიმრავლით გამორჩეულ ადგილის სახელებსაც. მაგალითად, ქართულში გვაქვს წარმოება: ქვიშ-ნარ-ი, თიხ-ნარ-ი, ქვავ-ნარ-ი... (გოგოლაშვილი 2011: 231). ამ საკითხს ბევრად ადრე შეეხო არნ. ჩიქობავა: „საკუთარი სახელი ქვალონ-იც (დაბა ახალ-სენაკიდან ათიოდე ვერსზე) წარმოებული უნდა იყოს ქვალ-ისაგან (ქვალ//ქვა: ქვალეფი - მრავლ. რიცხვ)“ (ჩიქობავა II, 1926: 548). აქვე მოვიხმობთ ქვა-ქვიშის, ნიადაგის, ტალახ-ჭანჭრობისა და სხვათა, სახელების ფუძეებზე კრებითობის -ონ სუფიქსის დართვით ნაწარმოებ გეოგრაფიულ სახელებს, სენაკის მუნიციპალიტეტიდან: გირიონი – ტბორი გახომელაში; კაჟონა „კაჟნარი“; ლაფარ-ონ-ი 1., „დაქანებული, დამრეცი ველი“; 2. ტვერი, ხშირი ტყე; 3. ბოძზე მდგარი ნალია - ღომის საშრობი (პ. ცხადაია); ლახუტონა (შდრ. მეგრ. ლახუტი პატარა ქვევრი); მალლაკონი (შდრ. ა. ქობალია: მადილოკი, მალლოკი „დადრეკილი, ტეხილი, კლაკნილი“ (ქობალია 2010: 395)); მენჯონა (შდრ. მეგრ. მენჯი „მლაშობი, მარილწყალი, მლაშე წყალი, ვეძა“ (იქვე: 408); ჟვაბონა „სადაც ბაყაყებია“ (შდრ. მეგრ. ჟვაბუ „ბაყაყი“); ტკილონა, ტკილ-ონ-ი (შდრ. ტკილი მერგელის ქანი, ფიქალი; მომწვანო და აგურისფერი, ქვიშის შემცველი ნესტიანი და ადვილად ფშვნადი შლამი; თირი, რბილი კლდე); ტორონჯ-ონ-ა (პ. ცხადაია: ტორონჯი მტრედისფერი მიწის აღმნიშვნელია (ცხადაია VII, 2013: 359); ქვალონი „ქვავნარი“; ქვიშონა „ქვიშიანი“; ქირჩონა (შდრ. ქირჩი ტკილიანი ადგილი“); ქუალონი „ქვავნარი“; ჩექვალონი „თეთრქვიანი ადგილი“; ჩიჩიხონი (შდრ. მეგრ. ჩიჩიხი „ჩიხრიხი, ბამბის გასაპენტი, თესლის გამოსაცლელი ხელსაწყო; ქართ. ჩიხრიხი „საჩეჩელი“); ძლინძლ-ონა//ძლიძლონა; ხორგონი „გოხნარი, ხრიოკი; ხერგებიანი ადგილი; ლოდნარი“...

-ონ-ი ჩანს აგრეთვე ლანდშაფტის აღმნიშვნელ ორ ტოპონიმში: გუგურო(ნი) – სერი ზედა ნაქალაქევის საზღვარზე, ომინჯეშის მარცხენა მხარეს, სოფ. ლებაღათურეში (ცხადაია VII, 2013: 162); შდრ. გუგურო – სერი ეზარქუეში (ზედა ნაქალაქევი); გუგუროშ ფერდი – ფერდობი ზედა ნაქალაქევში, ტეხურის მარცხენა ნაპირსა და გუგუროს შუა (იქვე: 162);

-ონ-ა აწარმოებს აგრეთვე სენაკის მუნიციპალიტეტის შემდეგ ტოპონიმებს:

როკ-ონა – 1. სახნავი პირველ ნოსირში; 2. ტყე საწულეისკირიოში; 3. ჩაის ფართობი საგუგუნავოში; 4. ჩაის ფართობი საცხვიტაოში; აქვე წყაროს **როკონაშ წყურგილე** ეწოდება; 5. სახნავი ლებაღათურეში და სხვ. (**ცხადია VII, 2013: 303**). **როკი** ხის გამხმარი ტოტია (ბერხე, ბებერი, მძლავრი, დაკორძილი ხე, ზეზეურად გამხმარი ხე); მეგრულში მოჭრილი ხის ძირს, ხის ტოტის ძირს, ანუ ნუჟრიან კაპსაც აღნიშნავს (**ქობალია, 2010: 573**); მაგრამ, ამასთანავე, **როკეთი, როკონა** იგივეა, რაც ბუკნარი; ბებერი ტყე (**იქვე: 573**); **ჯალონა** „ტყე დიდრონი ხეებით“ – ტყე კითსა და დიდ გოთეს შუა, სოფ. ისულაში (**იქვე: 423**). **ჯალონა, ჯალონი** ზოგადად აღნიშნავს ტყეს, კორომს (**ქობალია 2010: 734**).

აღნიშნული სუფიქსით ნაწარმოები რამდენიმე ტოპონიმის მოტივაცია გარკვეული არ არის. ასე, მაგალითად, **კაცონი** – სახნავი საგვარამიოში (**ცხადია VII, 2013: 197**); **კურცხანა//კურცხონა** – ტყე ლეკოკაიეში, ლეგაბუნიეს უბანში, სადაც უწინ სავენახე ყოფილა. პ. ცხადიას ცნობით, „კურცხა ფუძის მნიშვნელობა, რაც კი ტოპონიმს მიესადაგებოდა, ვერ დადგინდა“ (**იქვე: 207**); **ქალონი** – ვაკე-სამოვარი სალაკიოსა და საგაბესკირიოს შუა, სოფ. შუა ხორშში. აქვე მოედინება დელე – **ქალონიშ წყარი**: სამატახერიოშ ღალის მარცხენა შენაკადი, საზღვარი სოფ. მენჯთან (**იქვე: 370**); **ქვაფ-ონი** – დელე, ფიჩორის მარჯვენა შენაკადი სირიაჩქონში (**იქვე: 372**); **ხათალი-ონ-ი//ხათალი-ორ-ი** – სახნავები უცაღალის ხეობაში, სოფ. სატყეუჩავოსა და საშურდაიოში (**იქვე: 415**).

ქართულიდან შეთვისებული სიტყვა **მამული** მეგრულში განაშენებული ადგილის, მამულის აღმნიშვნელია და ტოპონიმებადაც დასტურდება. **მამული** ეწოდება ტყეს ბინეხამსა და ოფაჩაფუს შუა, სოფ. ტყირში, და ტყეს ლეკარტოზიეში, რაც სოფ. მეორე მოხაშშია (**ცხადია VII, 2013: 225**). მაგრამ **მამულონი** სახნავის სახელწოდებაა მდ. ცივის მარჯვენა ნაპირას, სოფ. საესებუოში (**იქვე: 225**). **მამულონი**, პ. ცხადიას აზრით, მამულიანს, მამულის ადგილის უნდა ნიშნავდეს (**ცხადია 1985: 75**). ა. ქობალია განმარტავს: „მამული განაშენიანებული, ე. წ. სახასო ადგილი“ (**ქობალია 2010: 388**). ო. ქაჯაიას განმარტებით, მეგრ. **მამული** იგივეა, რაც ქართ. „მამული“; ხოლო გადატანითი მნიშვნელობით **ვენახსაც** აღნიშნავს (**ქაჯაია III, 2002: 211**). მაშასადამე, **მამულონი** ტოპონიმის -ონ სუფიქსი ოდენ მქონებლობის აღმნიშვნელია.

IV. 2. 2. -ონ-//-ონა სუფიქსის იშვიათი შემთხვევისათვის ანთროპოტოპონიმიაში. სამეგრელოს ტოპონიმებზე დაკვირვება ცხადყოფს, რომ -ონ-//-ონა სუფიქსები კრებითობასთან ერთად მქონებლობასაც აღნიშნავს. ი. კეკელია შენიშნავს, რომ სამეგრელოს სინამდვილეში ამ სუფიქსით ნაწარმოები, ოდენ მქონებლობის, წარსულში კუთვნილების აღმნიშვნელი ტოპონიმები, რომელთა ფუძესაც ანთროპონიმისგან, კერძოდ, გვარისაგან წარმოქმნილი საზოგადო სახელი წარმოადგენს, იშვიათად გვხვდება (კეკელია „ქ. მ.“, XII, 2008: 154). პ. ცხადაია ამის საილუსტრაციოდ მხოლოდ ერთ მაგალითს იმოწმებს ყალიჩონას//ყალიჩონას სახით (ცხადაია VII, 2007: 195). ი. კეკელიას სტატიაში დამატებით წარმოდგენილია შემდეგი ტოპონიმები: ხვიჩარონი//ხვიჩარული, ანთიმონი, იაზარონი, ბაკურონი, გაბისონა, შამგონა, ქვარცხონა სუკი, ცხვიტიონი//ცხვიტონი და ჯოლოხონი (კეკელია „ქ. მ.“, XII, 2008: 155-157). დამოწმებული საანალიზო ტოპონიმებიდან ცხვიტიონი//ცხვიტონი ჩაწერილია სენაკის მუნიციპალიტეტში. ასე ეწოდება ადგილს ცხემურონსა და პაპაშ გიოლაფუს შუა, უშაფათის ადმინისტრაციულ ერთეულში. გ. ელიავას აზრით საჯარო, თავშესაფრელი ადგილის სახელია (ელიავა 1989: 103). სახელდებული ობიექტი ცხვიტავას გვარისკაცის ამ ტერიტორიის წარსულში მფლობელობის მიმანიშნებელია (კეკელია იქვე: 157).

ტოპონიმთა ამ რიგში უნდა განვიხილოთ აგრეთვე სენაკის მუნიციპალიტეტის სოფ. პატარა ზანაში, ზანამგის მარცხენა ნაპირას, ფერდობის სახელწოდებად ჩაწერილი გურგენიონი. პ. ცხადაია იმოწმებს რესპოდენტის განმარტებას: „გურგენი კაცს ერქვა. მისი ოჯახი ამოწყდა და ნასახლარს გურგენიონი უწოდეს“; როგორც ჩანს, – დასძენს მკვლევარი, – -ონ შეიძლება ცოცხალი ადამიანის სიმრავლესაც გამოხატავდეს. თუ ეს ასეა, მაშინ გურგენიონი იგივეა, რაც გურგენისანი (ცხადაია VII, 2007: 163). ასეთივე წარმოშობისაა აგრეთვე ტოპონიმი ხვიჩარონი, რაც გ. ელიავას ჩაუწერია სოფ. ფოცხოში. მკვლევარს წარმოდგენილი აქვს მიამიტური განმარტება: ხვიჩარონი „ხვიჩნარი“ (ელიავა 1989: 120). სინამდვილეში ხვიჩარონი შინაარსობრივად იგივეა, რაც ხვიჩარასეული.

IV. 2. 3. -არ სუფიქსი წარმოება ჩანს ტოპონიმში – ბეგვარი (შდრ. ბეგვი – ეკალ-ბარდი). გამოთქმულია მოსაზრება, რომ -არ ქართულის (იმერულის გზით) გავლენით

არის შესული მეგრულში. მაგ., ნა-ეზო(ვ)არ-ი//ნა-ეზუ-არ-ი „ნაეზოვარი“, ნა-ციხე-არ-ი (პარალელური სახელწოდება ნა-ჯიხ-უ) და ნა-ფომტ-არ-ი „ნაფოსტარი“ (ცხადაია 1985: 60).

IV. 2. 4. -ალ, -ილ სუფიქსები აწარმოებს შემდეგ ტოპონიმებს: მიკატახა-ალ-ი „მოსახვევი“; ომორთ-ალ-ი „ასი ქცევა“; ცაცხუგეტახ-ილ-ი „გადატეხილი ცაცხვი“.

IV. 2. 5. -ერ//-ელ. ი. ყიფშიძის აზრით, მეგრულში -ერ//-ელ მიმღეობის, ასაკისა და დროის აღმნიშვნელი სიტყვების მაწარმოებელი სუფიქსებია (ცინ-ერ-ი, ღურ-ელ-ი, წან-ერ-ი, გოწონ-ერ-ი, ჭუმენ-ერ-ი) (Кипшидзе 1914: 0126). პ. ცხადაია, განიხილავს რა მთიანი სამეგრელოს ტოპონიმებს, შენიშნავს, რომ კვადაცერა, ცხიმერა, ბუჯერა, ბუცხერა, უსქერა, ლულერა ტიპის ტოპონიმებში -ერა სუფიქსს მცენარეთა კრებული ადნიშვნის ფუნქცია უჩანს (ცხადაია 1985: 78).

-ერ სუფიქსით ნაწარმოებ ზოგიერთ ტოპონიმზე დაკვირვება ცხადყოფს, რომ მისი ერთ-ერთი ფუნქცია, სავარაუდოდ, კუთვნილების გამოხატვაც უნდა ყოფილიყო.

დავიმოწმოთ საანალიზო მასალა სენაკის მუნიციპალიტეტის ტოპონიმიდან: გუგერი, იმანიერი//იმანიორი, კიკერი, მოსულიერი, ტოტუერი, ფიჩხერი, ქობულიერი, ჭვატერი. ფიჩხერი იგივეა, რაც „ფიჩხაიასელი“. ტოტუერი შესაძლოა აღნიშნავდეს ადგილს, რაც ტოტიას (პირსახელია) ეკუთვნოდა. ტოპონიმი „ქობულიერი“ მიუთითებს, რომ სახელდებული ობიექტი ქობულიას გვარისკაცს ეკუთვნოდა, ქობულიას კუთვნილი იყო. იმანიერი//იმანიორი მაღალი გორაა იოანე ნათლისმცემლის ეკლესიის ნანგრევებით, სოფ. უფალკარში. მაშასადამე, იმანიერი „იოანე ნათლისმცემლისა“... გამოთქმულია მოსაზრება, რომ ანთროპონიმებში -ერ//-ელ სუფიქსები ისეთივე დანიშნულებისა იყო, როგორისაც -ურ//-ულ სუფიქსები, ოღონდ მასზე ადრე უნდა გასულიყო ხმარებიდან (ცხადაია 1985: 85). სენაკის მუნიციპალიტეტში დამოწმებული ზოგიერთი -ერ ბოლოკიდურიანი ტოპონიმის (კოჭერი, თაუზ(ი)ერი, კოხანდიერი, ქვაბერი, ქუნიერი, ღვაითერი, მიგიდერი//მიგუდერი) სემანტიკა გასარკვევია.

საფიქრებელია, რომ კუთვნილებას გამოხატავდა აგრეთვე -ელ სუფიქსიც. ღორჯი-ელ-ი, თორდიელი „თორდიასელი“, სორტიელი, ქებელი, ქვარციელი, ღორჯიელი, ხოჯიელი, ჯვარიშ დინორთელი.

IV. 2. 6. -ილ//-ირ. სამეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ -ილ//-ირ სუფიქსები მეგრულში ოდენ სუფიქსიანი მიმღეობის მაწარმოებელია, ხოლო ქართულში მათ ენაცვლება -ილ, -ულ, გარკვეულ შემთხვევებში -ულ ← -ილ ფონეტიკურ ნიადაგზე (Кипшидзе 1914: 094-095). ამასთანავე -ილ სუფიქსი ყველაზე პროდუქტიულია მიმღეობის მაწარმოებელ ოდენ სუფიქსებს შორის, რაც ქართულიდანაა შეთვისებული. „ამ სუფიქსით ნაწარმოები მრავალი მიმღეობა გასუბსტანტივებულია და შესულია ადგილობრივ სამეურნეო თუ გეოგრაფიულ ტერმინოლოგიაში“ (ცხადაია 1985: 37). საგულისხმოა ის გარემოებაც, რომ გვხვდება ერთსა და იმავე ტოპონიმში -ილ და -ირ სუფიქსების ვარიანტულობა (მაგ., გოხინტკ-ილ-ი//გოხინტკ-ირ-ი, გოჭკად-ირ-ი//გოჭკად-ილ-ი...). -ირ სუფიქსი, ლ. ნადარეიშვილის აზრით, ძირითადია, ხოლო -ილ წარმოადგენს მის ვარიანტს, მიღებულს დისიმილაციის გზით (ნადარეიშვილი იკვ, XIII, 1962: 180). ალ. ღლონტის დაკვირვებით, -ილ სუფიქსი ვნებითი გვარის მიმღეობის წარმოსაქმნელად გამოიყენება და ჰიდრონიმებშიც მიმღეობური წარმოშობის ტერმინებში გვხვდება: ორვ-ილ-ი, ღობ-ილ-ი, ქვიშ-ილ-ი... არაიშვიათად აღნიშნულ სუფიქსს დაერთვის მაკნინებელი -ა: ყვირ-ილა, გახ-ილა... (ღლონტი I, 1971:31).

სენაკის მუნიციპალიტეტში გავრცელებულია როგორც -ირ, ისე -ილ სუფიქსით ნაწარმოები ტოპონიმები. მაგალითები: გითოკირ-ილ-ი „ამოკირული“ გიშაშირ-ილ-ი „გამოცვეთილი, ჩაცვეთილი“; გიშაჭკომ-ილ-ი „ამოჭმული, გამოჭმული“; გიშახორხ-ილ-ი „გამოხერხილი“; გობოგ-ილ-ი „გაბოგილი“; გო(ნ)თხორ-ილ-ი „გათხრილი“; გოკირ-ილ-ი „შეკრული, შემოკირული“; გოლუაფ-ირ-ი „გარშემოვლებული“; გონწყვ-ილ-ი „დამეწყრილი“; გორგ-ილ-ი „შემორგული“; გოსოფ-ილ-ი „გარღვეული“; გოჩეხ-ილ-ი „ჩახერგილი“; გოჭვ-ილ-ოხვამე „შემომწვარი ეკლესია“; გოჭყვად-ილ-ი//გოჭყვად-ირ-ი „გაწყვეტილი“; გოხინტკ-ირ-ი „ჩაჭრილი“; გოხორხ-ილ-ი „გახერხილი“; კინოხონ-ილ-ი „მომწყვდეულ ადგილას მოხნული მიწა“; მგკონწყვ-ილ-ი „მორღვეული“; მგკოტახ-ილ-ი „მოხვეული“; ციგოჭკად-ილ-ი; გობოგ-ირ-

ი; კაკ-ირ-ი „ნაჭდევი“; ტყ-ირ-ი „ერთმანეთში გადაწულ-გადახლართული ჯაგნარ-ბუჩქნარი“; ჩხვართ-ილ-ი; ძონძ-ირ-ი; ჯაპკვათ-ილ-ი „თუთა მოჭრილი“.

IV. 2. 7. -ულ//-ურ სუფიქსი, როგორც მიჩნეულია, ძირითადად ქართულიდან ნასესხებ სიტყვებში გვხვდება. პ. ცხადაია მთიანი სამეგრელოს ტოპონიმიდან ტყეების, მინდვრებისა და სახნავების სახელწოდებად იმოწმებს ემაკება „შემოკავებული“ ზმნის მიმღეობას – გაკებ-ულ-ი „შემოკავებული“ და მის ვარიანტებს: გო-კებ-ულ-ი, შე-კებ-ულ(ლ)-ი, შემოკავებ-ულ-ი (ბ. მ.- თქმა) (ცხადაია 1985: 41).

-ურ/-ულ უძველეს ქართველურ სუფიქსად არის მიჩნეული. არნ. ჩიქობავას აზრით, მისი თავდაპირველი ფუნქცია სახელის დეტერმინაცია უნდა ყოფილიყო (ჩიქობავა 1942: 81), მაგრამ, ამასთანავე, უქონლობასაც გამოხატავდა (თოფურია ენიმკ-ის მოამბე, V-VI, 1940: 537-538). ა. შანიძის აზრით, -ურ/-ულ წარმომავლობის სუფიქსი გეოგრაფიულ სახელთან სადაურობის მაჩვენებელია, მაგრამ სხვა სახელთაგან თვისებასაც აღნიშნავს (შანიძე III, 1980: 128).

შ. ძიძიგური, განიხილავს რა ქართული ისტორიული დიალექტოლოგიის საკითხებს, აღნიშნავს, რომ დასავლურ კილოებში აქა-იქ შეინიშნება -ელ სუფიქსის ნაცვლად -ურ სუფიქსის გამოყენების კვალი (შდრ. ღებელი – ღებური, ქუთათელი – ქუთათური...). მსგავსი წარმოებისაა XVI ს-ის ერთ საბუთში დადასტურებული ასეთი ფორმები: ფოთური (=ფოთელი): „ორი მოსახლე ფოთური“, „ფოთური მებაჟე“; ჭალადიდური (=ჭალადიდელი): „ერთი მოსახლე ჭალადიდური“. „მაგრამ შეიძლება ვიფიქროთ, ეს მოვლენა ამ კონტექსტებში მეგრულიზმია, რამდენადაც ძველი სამეგრელოშია შემუშავებული“ (ძიძიგური 1954: 45). ზემოთხსენებულ საბუთებში გვხვდება შემდეგი ფორმები: ბაბლიური, კილაური, ღვინაური, გველებიანური, მამითური, ჭაჭახაური, გაბიაური, საჩხეური (ნაცვლად საჩხერელისა) და ა. შ.“ (იქვე).

-ურ სუფიქსი კუთვნილებას გამოხატავს მთიულეთის ტოპონიმიაში. პ. ცხადაიას აზრით, ზემო სამეგრელოს ტოპონიმიაში ეს სუფიქსი კუთვნილებას და კუთვნილებითს წარმომავლობასაც გამოხატავს. „კუთვნილებითი წარმომავლობის გამოხატვა (გარკვეული პიროვნებისაგან ადგილის მომდინარეობის აღნიშვნა) ერთგვარად ახლოს დგას პიროვნების ნამყოფობის აღნიშვნასთან. ამითაა განპირობებული -ურ სუფიქსისა და ნა- პრეფიქსის ნაწილობრივი ფუნქციური დამთხვევა, რასაც, თავის მხრივ, უნდა

გამოეწვია ამ ორი აფიქსის გატოლება-პარალელური ხმარება (იხ. ნა-კაკულ//კაკულ-ურ-ი), აგრეთვე -ურ-ის გამოყენება ნა-ს ფუნქციით (იხ. კიჭილ-ურ-ი, ღურწკ-ულ-ი) და პირიქით, ნა-ს ხმარება -ურ-ის ნაცვლად (...ნაგირგოლ)“ (ცხადაია 1985: 81-82). ლ. გვენეტაძის აზრით, ოკრიბის რეგიონშიც -ურ/-ულ სუფიქსის ერთ-ერთი ფუნქცია კუთვნილების აღნიშვნაა, თუმცა საეჭვოა, რომ ყველა ტოპონიმში მოეპოვებოდეს მას აღნიშნული ფუნქციით გამოხატვის შესაძლებლობა (გვენეტაძე 1983: 27). სვანურში -ურ სუფიქსი საგნის უქონლობის გამომხატველია (ტოტ-ურ „უტოტ“), რაც ადრე სხვა ქართველურშიც უნდა ყოფილიყო გავრცელებული (თოფურია ენიმკ-ის მოამბე, V-VI, 1940: 537).

-ურ/-ულ (ურ-ა//ულ-ა) სუფიქსები ერთობ აქტიურ საწარმოქმნო საშუალებად ჩანს ერწო-თიანეთის როგორც საკუთრივ, ისე მიკროტოპონიმისა და ჰიდრონიმიაში. ამასთანავე, -ურა//ულა სუფიქსს კნინობითობასთან ერთად კუთვნილება-წარმომავლობის აღნიშვნის უნარიც უნდა ჰქონდეს (ბედოშვილი 1980: 24-25). -ურ//ულ სუფიქსები ერწო-თიანეთის ტოპონიმიაში ხშირად გვხვდება ნამყო დროის მიმდებარე წარმოშობის ტოპონიმებთან: ამაღლებ-ულ-ი, გამბ-ულ-ი, მოელებ-ულ-ი, მოხვეულ-ებ-ი და სხვ. (იქვე: 25). ფიქრობენ, რომ -ურ და -ულ ალომორფები საქართველოში ოდითგანვე ფართოდ გავრცელებული მატოპონიმებელი ფორმანტებია. მათი ერთ-ერთი ფუნქცია მიწის ნაკვეთის გარკვეული პირისადმი კუთვნილების გამოხატვაა, რაც ცხადად ჩანს XI-XVIII სს-ში შედგენილ ისტორიულ საბუთებში წარმოდგენილ ორსიტყვიან ტოპონიმებში. ამ ტოპონიმთა პირველი კომპონენტი მსაზღვრელის ფუნქციის შემცველი ანთროპონიმებია, ხოლო მეორე კომპონენტი – საზღვრულის ფუნქციის მქონე სიტყვები: მიწა, მამული, ვენახი, ჭალა და სხვ. ამ ტიპის მიკროტოპონიმთა შორის შეგვიძლია დავასახელოთ ბარდა-ულ-ი მიწა „ბარდას კუთვნილი მიწა“, ტურია-ულ-ი ვენახი „ტურიას კუთვნილი ვენახი“, გულა-ურ-ი ჭალა „გულას კუთვნილი ჭალა“ და ა. შ. ისტორიულ საბუთებში დასტურდება -ურ, -ულ სუფიქსის შემცველი ერთსიტყვიანი მიკრო და მაკროტოპონიმები, რომელთა საყრდენი ფუძეც ანთროპონიმებია: ამბროლა-ურ-ი, ანან-ურ-ი, თარგამე-ულ-ი, მანანა-ურ-ი, გუჯაბა-ურ-ი, კვიტა-ულ-ი//კვიტო-ულ-ი და სხვ. (გვანცელაძე „ფ. პ.“, #7, 2015: 16-17). პირსახელებზე დართული -ურ//ულ მატოპონიმებელი სუფიქსებით ნაწარმოები გეოგრაფიული სახელები და პირსახელებზე დართული -ულ//ურ მატოპონიმებელი სუფიქსებით მეორადი სუფიქსაციით

ნაწარმოები გეოგრაფიული სახელები გავრცელებული იყო იმერეთში, რაც დასტურდება XIX ს-ისა და XX ს-ის პირველი მესამედით დათარიღებული ისტორიული საბუთებით (იხ. კეკელია, ქებულაძე 2014; გვანცელაძე „ფ. პ.“, #7, 2015: 17-26).

სენაკის მუნიციპალიტეტში -ულ/-ურ სუფიქსის პროდუქტიულობაზე მეტყველებს შემდეგი ტოპონიმები: ბახ-ურ-ი „ბახიასელი“, გაგ-ურ-ა, გვრიტიშ-ურ-ი, გუდ-ურ-ი; გუნ-ურ-ი „გუნიასელი“; ეჯიბ-ურ-ი „ეჯიბიასელი“; ზიანდ-ურ-ი; კაკ-ურ-ი; კალამ-ურ-ა „ლერწმიანი, ბამბუკოვანი, შალაფოვანი“; კვირკველ-ურ-ი „კვირკველიასელი“; კიკილ-ურ-ი; კოტ-ურ-ი „კოტიასელი“; კოდ-ურ-ი „კოდუასელი“; კომ-ურ-ი „კომიასელი“; ლაბახ-ურ-ი//ლაბახ-ურ-ღალი, ლომ-ურ-ი „ლომიასელი“; მათან-ურ-ი; მოხაშ-ურ-ი; ნადან-ურ-ი//რადან-ულ-ი; პაჭაკ-ურ-ი; ჟვან-ურ-ი „ჟვანიასელი“; ტიტბ-ურ-ი; უჩალ-ურ-ი; ფიცხალ-ურ-ი „ფირცხალავასელი“; ქაჯ-ურ-ი „ქაჯიასელი“; ღვენკელ-ურ-ი; ღვალ-ურ-ი//ღვალ-ურ-ი; ჩაგან-ურ-ი „ჩაგანავასელი“; ჩემ-ურ-ი „ჩემიასელი“; ჩიჩ-ურ-ი; ძიგ-ურ-ი; წკუწკ-ურ-ი; ჭითან-ურ-ი „ჭითანავასელი“; ჭიჭ-ურ-ი; ხარჩილ-ურ-ი „ხარჩილავასელი“; ხუხულ-ურ-ი//ხუხულორი; გურ-ულ-ი, რადან-ულ-ი; ყურ-ულ-ი „ყურუასელი“; თორდ-ულ-ი „თორდუასელი“; ირემ-ულ-ი; კვირკ-ულ-ი „კვირკველიასელი“; კურთხ-ულ-რზენი; პარკ-ულ-ი; პერტ-ულ-ი „პერტიასელი“; რადან-ულ-ი//ნადან-ურ-ი; ქურდ-ულ-ი; ყურ-ულ-ი; ხვიჩარ-უ(ლ-ი) „ხვიჩარიასელი“; ჯაფარ-ულ-ი „ჯაფარასელი“...

IV. 2. 8. -ორ სუფიქსი. აღნიშნულ სუფიქსს ალ. ღლონტი -ურ-ის ვარიანტად მიიჩნევს და შენიშნავს, რომ ჰიდრონიმთა საწარმოებლად იშვიათად გამოიყენება: კოდ-ორ-ი, თიქ-ორ-ი, ფიჩ-ორ-ი, სტ-ორ-ი... (ღლონტი I, 1971: 30). -ორ სუფიქსით ნაწარმოები ტოპონიმების ამოსავალი ფუძეები უმეტეს შემთხვევაში გაბუნდოვანებულია, მაგრამ შეიძლება ითქვას, რომ მეგრულის აპელატიურ (საზოგადო) სიტყვაწარმოებაში იგი სადაურობა-წარმოშობასა და თვისებას გამოხატავს. ეს ითქმის უპირატესად ანთროპონიმულფუძიან გეოგრაფიულ სახელებზე. მაგ., იმანიორი//იმანიერი იგივეა, რაც „იოანე ნათლისმცემლისა“; ხუხულური// ხუხულორი შეგვიძლია გავიაზროთ, როგორც ხუხულიასელი (ხუხულია პირსახელია) და ა. შ. სხვა მაგალითები: ბადიორი, ბილიორი; კვატიორი//კვატიოლი; ფარცხინოლი; შანიორი; ხათალიორი//ხათალიონი.

IV. 2. 9.-ობა სუფიქსი. აკად. ა. შანიძის აზრით, -ობა სუფიქსი რთულია. იგი აწარმოებს განყენებულ სახელებს არსებითთაგან და მიმღეობათაგან: კაცობა, ძმობა, მტრობა, მშენებლობა, დამკვრელობა, გაუტანლობა... -ობა-თი ნაწარმოებ სახელებს შეიძლება კონკრეტული მნიშვნელობაც ჰქონდეს. მაგ., **მეზობლობა** აბსტრაქტულია, როცა ვამბობთ: „მათ კარგი მეზობლობა ჰქონდათ“, მაგრამ კონკრეტულია ამ წინადადებაში: „მთელი მეზობლობა აქ იყო“. აბსტრაქტულმა სახელმა შეიძლება კონკრეტული მნიშვნელობაც მოიპოვოს. ამის გამო, ერთი და იგივე სახელი ერთ შემთხვევაში აბსტრაქტულია („მან სიამოვნებით მოიგონა თავისი მოწაფეობა“), მეორე შემთხვევაში კონკრეტული და აღნიშნავს ერთგვარ საგანთა კრებულს („ჩვენი მოწაფეობა წარმატებით ეუფლება მეცნიერებათა საფუძვლებს“). მსგავსი სახელებია: მასწავლებლობა, სტუდენტობა, ქართველობა, ამხანაგობა, გლეხობა... -ობა დამოუკიდებლად გვხვდება რამდენიმე სიტყვაში: მალლობი, ფართობი, გვერდობი, ჭაობი, ჭყინობი, ჭილობი (შანიძე 1973: 125-127). გ. ხორნაული მთიულეთ-გუდამაყრის ტოპონიმთა ენათმეცნიერული ანალიზისას აღნიშნავს, რომ -ობ-ა ქართულ ენაში აბსტრაქტული სახელების მაწარმოებლად გვევლინება და, ამასთანავე, ერთვის აგრეთვე კონკრეტულ სახელებსაც. მთიულეთ-გუდამაყრის ტოპონიმებს – ძირობას, კლდისძირობას, თულიანთობას, წინათობას და გუმეთობას, -ობა სუფიქსი სწორედ კრებითობის გაგებას ანიჭებს. ზოგიერთ ტოპონიმში ეს სუფიქსი, ჩვეულებრივ, აბსტრაქტული გაგებით იხმარება, ზოგ შემთხვევაში კი კონკრეტული ხატის, საკულტო ადგილის აღმნიშვნელია. ასეთების მაგალითად მკვლევარი იმოწმებს ხატების სახელებს: გიორგობა, მარინეობა, ახოობა, ხადიჯვარობა, პეტრე-პავლობა, კვირიაცხოვლობა, კვირიჯვრობა და სხვ. (ხორნაული 1983: 47). ქართულში -ობა სუფიქსით ნაწარმოები, წმინდანის ხსოვნის დღის აღმნიშვნელი ტერმინები მეგრულშიც ამ ფორმითაა შესული (გერგობა, თერდობა, პერტობა, ბარბალობა და სხვ.). პ. ცხადაია შენიშნავს, რომ -ობა თავისი ფუნქციით უტოლდება -ევ სუფიქსს (ცხადაია VIII, 2013: 196). სენაკის მუნიციპალიტეტში -ობა ნაწილაკით ნაწარმოები 15 მიკროტოპონიმი დასტურდება. ესენია: აფაქური//აფაქურობა, გუდათრობა, თხორილობა, იროდიშ კარობა, კადარობა, კარობა//ოხვამეშ კარობა, კარობა//ხორგიში, კიკაშ კარობა, ლუკაიაშ კარობა, მენჯობა, მირიანეშ კარობა//ქლები, ნოხორიობა, შორნობა, მეკამეჩეობა, მენჯობა,

მეცხენეობა, მირიანეშ კარობა, ნოხორობა, წილოსკირიშ კარობა, წილოსკირიშ ნოხორობა, წისქვილკარობა, წისქვილიშ კარობა და ჭერეხოზა.

IV. 2. 10. -ენ სუფიქსი მეგრულში თავისი ფუნქციით ქართულ -სეულ და -ნარ სუფიქსებს უტოლდება. სენაკის მუნიციპალიტეტში მსგავსი წარმოების ტოპონიმები ძალზე იშვიათია. მაგალითად, აფხაზურ-ენ-ი//ონახუეში ეწოდება ღელეს, რაც გაედინება ზედა ნაქალაქევი. აფხაზურენი შეიძლება გავიაზროთ, როგორც აფხაზავასეული (აფხაზავა გვარია). ბარცხ-ენ-ი ტყის სახელწოდებაა სოფელ გეჯეთში, უჩაღელის ნაპირას. ბარცხენი იგივეა, რაც „ბამგი, ბამგნარი“.

IV. 2. 11. -ამ სუფიქსი მეგრულში მქონებლობის აღმნიშვნელია. მაგალითად, ჩილ-ამ-ი „ცოლიანი“, ფარ-ამ-ი „ფულიანი“, ბადე-ამ-ი „ბადიანი“, ხორც-ამ-ი „ხორციანი“, ტი-ამ-ი „ტილიანი“, ნეძობ-ამ-ი „ნიგვზიანი“, ჯიმუ-ამ-ი „მარილიანი“ და ა. შ. „ამ ელემენტი ახლა ისე შეჰხორცებია ფუძეებს, რომ გამოყოფა ჭირს. ისტორიულად - ამ სუფიქსი ჩანს ასეთ ჰიდრონიმებში: თეძ-ამ-ი, ოკ-ამ-ი, სურ-ამ-ი, ხრამ-ი (მდინარეები ქართლში)“ (ღლონტი I, 1971: 30-31).

პ. ცხადაიას თქმით, „მეგრულში -ამ სუფიქსი იმავე ფუნქციისაა, რაც აქვს ქართ. -იან-ს“ (ცხადაია, VII, 2013: 208). სურამი, ბეკამი, ოკამი და ზოგი სხვა მსგავსი აგებულების ტოპონიმები რ. ქურდაძეს საფუძველს აძლევს, ივარაუდოს, რომ -ამ სუფიქსი ქართულ ენაში კრებითობის ფუნქციის მქონეა (ქურდაძე, სამეცნ. კონფ., 2006: 33). -ამ სუფიქსიანი ტოპონიმები, პ. ცხადაიას აზრით, სამეგრელოში იშვიათია, და რაც არის, ისიც მხოლოდ კომპოზიტურ ტოპონიმებში გვხვდება და არა დამოუკიდებელ სახელწოდებად. ასეთ ტოპონიმთა რიგში მკვლევარს დასახელებული აქვს ცურუ-ამ ღალ „სუროიანი ღელე“, წყარ-ამ-[ი] ღალ „წყლიანი ღელე“, ფუთქურ-ამ წყარი „ხავსიანი წყალი“, კურტან-ამ-[ი] წიფური „კურტნიანი წიფელი“, თოფურ-ამ-[ი] კირდე „თაფლიანი კლდე“ და სხვ. (ცხადაია, 1985: 93).

-ამ სუფიქსი დამოუკიდებელ სახელწოდებად (და არა მსაზღვრელ კომპონენტად) გამოიყოფა სენაკის მუნიციპალიტეტის ოთხიოდე მიკროტოპონიმში. ესენია: ბინეხ-ამ-ი „ვაზიანი“ – ტყე საგარუჟას განაპირას, სოფ. ტყირში, კუჭულ-ამ-ი – ღელე, ოგვერელალის შენაკადი სოფ. საგვიჩიოში. ღელის ნაპირას არის თავწვრილი

კონუსისებური შემადღება. სახელწოდება სწორედ ასეთ შემადღებას გამოხატავს. კუჭულამი „კონუსისებური, თავწვრილი მიწაზვინული“; **მახამკარ-ამ-ი** – ფერდობი საარჩაიოსა და საჩიჩუოს შუა, სოფ. უფალკარში. მოტივაცია უცნობია; **ხარდან-ამ-ი/ხარდანონი** – ჭალა ზანამგის მარჯვენა მხარეს, სოფ. პატარა ზანაში. ხარდანი ერთგვარი ვაზის ჯიშია, მაგრამ ამასთანავე ხარდანი ეწოდება ამ ჯიშის ვაზისათვის დარჭობილ ჭიგოთა სიმრავლეს (**ცხადაია, VII, 2013: 415-416**). როგორც ჩანს, თავდაპირველად გვქონდა კომპოზიტიური ტოპონიმები: **ბინეხამი დიხა, კუჭულამი მინდორი** (ან **ჭალა**), **ხარდანამი დიხა**, ხოლო მოგვიანებით ტოპონიმის სახით დარჩა მხოლოდ მსაზღვრელი კომპონენტი.

IV. 2. 12. -იან რთული სუფიქსის ძირითად დანიშნულებას ყოლა-ქონების გამოხატვა წარმოადგენს, მაგრამ გადააზრების შედეგად სხვა ფუნქციებიც შეუძენია. მისი მიღების ორი გზა ივარაუდება: ა) -ივ-ან→ი-ან; ბ) -ევ-ან→ეან -იან/-ეა კომპლექსის დისიმილაციით (**ჯორბენაძე 1989: 215**). აღნიშნული სუფიქსის გამოყენება განსაკუთრებით პროდუქტიულია აღმოსავლეთ საქართველოს მთის რეგიონების ტოპონიმიაში. ერწო-თიანეთში -იან სუფიქსი მცენარეთა სახელებისაგან მომდინარე გეოგრაფიულ სახელწოდებებში გვხვდება: არყ-იან-ი, არხ-იან-ი, დგნალ-იან-ი, ვაზ-იან-ა, თხილ-იან-ა, კვრინჩხ-იან-ი, მაჟალო-იან-ი, პიტნ-იან-ი... მაგრამ სხვაგვარი ვითარება გვაქვს -ან სუფიქსიან, ანთროპონიმული წარმოშობის სახელებში: ბითა-ან-ი, გეგენა-ან-ი, დოლია-ან-ი, ომარა-ან-ი, ბადა-ან-ი (**ბედოშვილი 1980: 21**). მთიულეთ-გუდამაყარშიც აღნიშნული სუფიქსით მინიშნებულია ამა თუ იმ მცენარის „ქონა“ ამა თუ იმ ადგილას: იფნ-იან-ი, მურყნ-იან-ი, დიდგულ-იან-ი, ლეკ-იან-ი, ნარ-იან-ი. ამასთანავე, გვხვდება აღნიშნული სუფიქსით გაფორმებული ისეთი ტოპონიმები, როგორიცაა კლდ-იან-ი, წყალჭაოპ-იან-ი, მეწყრ-იან-ი, ღორღ-იან-ი, ქვიშ-იან-ი, ნატუს-იან-ი, ნაჭრ-იან-ი... (**ხორნაული 1983: 46**). ამავე რეგიონში -იან სუფიქსი სხვა ფუძეებთანაც გვხვდება. მაგ.: ბეჟანიანი, კლდიანაი, ქვიშიანა, ჩიბუხიანი... (**მსჯელობისათვის იხ. ძნელაძე 2005: 53**). ქვემო ქართლის ტოპონიმებში ეს სუფიქსი მცენარეთა სახელებს ერთვის და კუთვნილების გამომხატველია. მაგალითად: კვრინჩხიანი, ზღმარტლიანი, პანტიანი, ჭინჭრიანი, დუდგულიანი, იფნიანი, შამბიანი, მაყვლიანი, ტყიანი... (**კემულარია 2013: 45-46**). გურიის ტოპონიმიაში -იან სუფიქსიანი ტოპონიმების რაოდენობა ორ

ასეულამდეა. მათი ერთი ნაწილი, რ. ძნელადის აზრით, ადგილის ნიშან-თვისების გამომხატველია. მაგალითად, **ოთხჰექტარიანი, ორმწკრივიანი, ჯვრიანი, აბანოიანი, ჭაიანი, ჭიშკრიანი, ჭალიანი, სილიანი, მაზუტიანი, გოროხიანი, მამულიანი, წისქვილიანი, ვენახიანი, ვაზიანი...** 120-ზე მეტ -იან სუფიქსიან ტოპონიმში ჩანს მცენარის სახელწოდება და მათში მცენარის სიმრავლე, კრებითობა იგულისხმება. საანალიზო სუფიქსი ზოგჯერ თავისი ფუნქციით -ნარ სუფიქსს უტოლდება. მაგალითად, გვაქვს **ნაძენარი და ნაძვიანი, წიფნარი და წიფლიანი, წყავნარე და წყავიანაი** და ა. შ. (ძნელაძე 2005: 54). ზემო აჭარის ტოპონიმიურ მასალაზე დაყრდნობით მ. ქამადაძე შენიშნავს: „შემთხვევითი არაა, რომ -იან სუფიქსით გაფორმებული ზოგიერთი სახელწოდება სხვაგან შეიძლება -ნარ//ნარ-ა ფორმანტითაც შეგვხვდეს“ (ქამადაძე VIII, 1992: 22).

სამეგრელოში, კერძოდ, სენაკის მუნიციპალიტეტში დამოწმებულია მსგავსი წარმოების სამიოდე ტოპონიმი: **გვერდმანათ-იან-ი**, „ნახევარმანეთიანი“, **შქვითჰექტარი-იან-ი//ნაოხვამე და ქარ-იან-ე**.

IV. 2. 13. -უან- სუფიქსი მეგრულში ქონების სახელის მაწარმოებელია (შდრ. გემო _ გემ-უან-ი „გემრიელი“, სახელი _ სახელ-უან-ი „სახელოვანი“). ქართულში მისი შესატყვისია -იან და -ოვან სუფიქსები. -ოვან რთული სუფიქსია (←ოვ+ან), რაც დაერთვის არსებით სახელს, აწარმოებს ზედსართავს და რაიმე ნიშან-თვისების მქონებლობის აღმნიშვნელია. დიალექტებში გვხვდება ფონეტიკური ნაირსახეობები: -ვან, -ონ (ვა←უ), -ოან, -მან (←ვან), -ევან (ჯორბენაძე 1988: 348-349). -ოვან სუფიქსს ფართო გამოყენება ჰქონდა ძველ ქართულში. ილია აბულაძის „ძველი ქართული ენის ლექსიკონიდან“ საამისოდ მრავალი მაგალითის მოხმობაა შესაძლებელი. მაგალითად: ძნელოვანი, ღელოვანი, ყუავილო[ვ]ანი, ცხემლოვანი, ციხოვანი, ცისფეროვანი, ხალო[ვ]ანი და სხვ. მრ. -ოვან სუფიქსის ვარიანტი -უან ხშირია დასავლეთ საქართველოს დიალექტების ტოპონიმიაში. მაგ.: კილდუანი, კოტრუანი, კაპრუანი, კამუანი, ატამუნაი, კალამუნაი და ა. შ. (ძნელაძე 2005: 51-52). მსგავსი წარმოების ტოპონიმები სამეგრელოში ნაკლებადაა გავრცელებული. პ. ცხადაიას აღნუსხული აქვს **ბინეხუანი** „ვენახოვანი“ და ფიქრობს, რომ -უან სუფიქსი უნდა გამოიყოს აგრეთვე

ტოპონიმ „ჭუბურვაგა“-ში: $\text{ჭუბურვაგა} \leftarrow \text{ჭუბურ-უა} \leftarrow \text{ჭუბურ-უან} \leftarrow \text{ჭუბურ-უან-ი}$ გა „წაბლიანი სერი“ (ცხადაია 1985: 93).

სენაკის მუნიციპალიტეტში მსგავსი წარმოების ერთადერთი ტოპონიმია ჩაწერილი. ესაა **ლიფონუანი** – ტყე ღორთოლის ნაპირებზე, სოფ. ტყირში.

IV. 2. 14. -ეფ სუფიქსი. მთიან სამეგრელოში -ეფ სუფიქსი მხოლოდ ორ ათეულამდე ტოპონიმში დასტურდება. პ. ცხადაია ასახელებს რამდენიმე ნიმუშს: **ცხვაცხვ-ეფ-ი** „ცაცხვები“, **ჭყონ-ეფ-ი** „მუხები“, **ნოხორი-ეფ-ი** „ნასახლარები“, და იქვე შენიშნავს, რომ **ზარნაძეების** ტიპის ანთროპონიმი მთიან სამეგრელოში დაფიქსირებული არ არის (ცხადაია 1985: 94).

საზოგადო არსებითი სახელიდან -ეფ სუფიქსის დართვით ტოპონიმის წარმოების ორი შემთხვევა დადასტურდა. ესაა **ჭინიეფი** „წნელები“ და **უჩა დიხეფი** „შავმიწები“. საზღვრულის გარეშეა წარმოდგენილი ტოპონიმი **ჭყონარეფი**.

ტოპონიმ „ჭინიეფის“ მაგალითზე შეიძლება ითქვას, რომ უ-ზე დაბოლოებულ სახელებში შეინიშნება ფონეტიკური პროცესი $\text{უე} \rightarrow \text{იე}$: **ჭინუ** „წნელი“ $\rightarrow$ **ჭინი-ეფ-ი**. მეგრულში მრავლობითობის -ეფ სუფიქსის დართვისას ფუძისეული ა, ი ხმოვნების მოკვეცის ნიმუშებია: **უჩა დიხეფი** და **ჭყონარეფი**. ორივე შემთხვევაში ადგილი აქვს $\text{აე} \rightarrow \text{ე}$, $\text{აი} \rightarrow \text{ი}$ პროცესებს: **უჩა დიხა** $\rightarrow$ **უჩა დიხეფი**, **ჭყონარი** „ჭყონელი“ $\rightarrow$ **ჭყონარეფი**...

შედარებით მრავალრიცხოვანია გვართაგან -ეფ სუფიქსით კომპოზიტურ ტოპონიმთა წარმოების შემთხვევები. მაგალითად, **ბერაიეფიმ ნადიხუ** „ბერაიების ნაქონი მიწა“, **თურქეფიმ ნახუტურუ**, **თურქეფიმ ჯიხა** „თურქების ციხე“, **კვაშილეფიმ ღალ** „კვაშილაკების ღელე“, **კინწურასქუალეფიმ ღალ** „კინწურაშვილების ღელე“, **ფაჩოსქუალეფიმ ჭალე** „ფაჩუაშვილების ჭალა“, **პიტახიეფიმ სუკი** „პიტახიების სერი“, **სხულუხიეფიმ ნაკარუ** „იქ, სადაც სხულუხიების კარავი იდგა“, **ქებურიეფიმ ტყა** „ქებურიების ტყე“, **ქაბურზანიეფიმ სუკი** „ქაბურზანიების სერი“, **შხეფარეფიმ დიხა** „შხეფელების მიწა“, **ჯაიანეფიმ ნოხორი** „ჯაიანების ნასახლარი“ და ა. შ.

-ეფ სუფიქსი ქართული -ებ სუფიქსის შესატყვისია, რაც ტოპონიმებს მრავლობით რიცხვში აწარმოებს. -ებ საზოგადო სახელს დაერთვის და სახელდებული ობიექტის სიმრავლის გამომხატველია. ასე, მაგალითად, მაღაროები – კლდის სახელი

ქვემო ქართლში, სოფელ გომარეთში, მიუთითებს კლდეში პატარ-პატარა მღვიმეების არსებობას, მაღაროთა სიმრავლეს. ტოპონიმი „ბაკები“ ცხვარ-საქონლის სადგომი ბაკების სიმრავლის გამომხატველია (კემულარია 2013: 48).

ფ. მაკალათიას ფშავის ტოპონიმთა ანალიზისას დასახელებული აქვს -ებ სუფიქსით ნაწარმოები რვა ტოპონიმი (აკლდამები, ახუები/ახოები, გეჯები, ველები...) და შენიშნავს, რომ -ებ სუფიქსიანი სახელები ტოპონიმთა წამოებისას მრავლობითობის გაგებას ინარჩუნებენ (მაკალათია „ტოპონიმთა“, I, 1976: 37).

-ებ სუფიქსი პროდუქტიულია ერწო-თიანეთის მიკრო და საკუთრივ ტოპონიმიაში. იგი დაერთვის როგორც მარტივ და წარმოქმნილ ფუძეებს, ისე სიტყვათშეერთებით მიღებულ, რთულ გეოგრაფიულ სახელებს. მაგ.: ბადაან-ებ-ი, ბეწენწურ-ებ-ი, გოჯიან-ებ-ი, გუდანელ-ებ-ი, გპელველ-ებ-ი, დორეულ-ებ-ი, დულუზაურ-ებ-ი, ზარიძე-ებ-ი, იარაჯულ-ებ-ი, კახოიან-ებ-ი, ღულელ-ებ-ი, აბანო-ებ-ი, აკალდამ-ებ-ი, ბოგირე-ებ-ი, ბოსტანე-ებ-ი, ბრძამიან-ებ-ი, გორგოთე-ებ-ი, გორდაგორ-ებ-ი, ვეძ-ებ-ი, ზაქარი-ებ-ი, კვრინჩხ-ებ-ი... (ბედოშვილი 1980: 22-23). გ. ხორნაული აღნიშნავს, რომ მთიულეთ-გუდამაყრის ტოპონიმებში ნართანიანის მრავლობითის პარალელურად ძალზე გავრცელებულია -ებ-იანი წარმოება, რასაც ბარის, ქართლის გავლენას მიაწერს. -ებ სუფიქსი აქ გეოგრაფიულ ობიექტთა სიმრავლეზე, მათ ერთიანობაზე ხაზგასასმელად გამოიყენება. ასე, მაგალითად, ფიცარკლდეები, სასვილეები, რიყეები, ველები და სხვ. (ხორნაული 1983: 46). დამოწმებული მაგალითებიდან ირკვევა, რომ -ებ აწარმოებს, როგორც სუფთა ფუძეს, ისე აფიქსებით გაფორმებულ ფუძეებსაც (პანტიანები) (იქვე).

IV. 2. 15. ორმაგი სუფიქსაცია. საკვლევი მუნიციპალიტეტის რამდენიმე ტოპონიმში კრებითობა და დანიშნულება ერთდროულად ორივე აფიქსის გამოყენებით არის წარმოდგენილი, თუმცა ამგვარი წარმოებისათვის ამოსავალი კრებითობის სახელი უნდა იყოს. **ო-ცხიმურ-ონა, ო-ჭუბურ-ონ-ი, ო-ბულ-ონ-ე** ტიპის ტოპონიმები უნდა გავიაზროთ, როგორც „რცხილნარისათვის დანიშნული“, „წაბლნარისათვის დანიშნული“ და ა. შ. (ცხადაია 1985: 75). მაგალითები სენაკის მუნიციპალიტეტის ტოპონიმიდან: **ო-წიფურ-ონ-ე** – ტყე დღურუს ნაპირას, სოფ. საგუგუნავოში. წიფური იგივეა, რაც „წიფელი“. ოწიფურონე კრებითობის სახელია და აღნიშნავს „წიფლნარს“,

ხოლო ამ უკანასკნელისაგან ორმაგი დერივაციით მივიღეთ ოწიფურონე „წიფლნარისათვის განკუთვნილი“. **ო-ჰნახ-ონ-ე** – ტყე, ხევი ს. ნოქალაქევის საზღვარზე, გახომელაში. ოჰნახუ იგივეა, რაც „საწნახელი“. **ო-ჰნახუ-ე**→**ოჰნახუ-ონ-ე**→**ო-ჰნახ-ონ-ე** (ადგილი, სადაც საწნახელისთვის ხეს ჭრიდნენ); **ო-თხირ-ონი** – ტყე ოღალუეშში, სოფ. მოხაშში. თხირი „თხილი“ →**ოთხირე** „თხილნარი“→**ოთხირონი** „თხილნარი“; **ო-ჰუბურ-ონ-ა** – ღელე, ოკარდილეშის ერთ-ერთი მდგენელი სოფ. ძველ სენაკში. ჰუბური „წაბლი“→ **ჰუბურონა** „წაბლნარი“ →**ჰუბურონა** (ორმაგი სუფიქსაციით); **ო-ჯამპ-ონ-ი** „თუთნარი“ – ფერდობები სოფ. ციხეთში. ჯამპი „თუთა“→**ჯამპონი** „თუთნარი“→**ო-ჯამპ-ონ-ი** (ორმაგი სუფიქსაციით).

თავი V. პრეფიქს-სუფიქსური წარმოება

დანიშნულების სახელთა მაწარმოებელი **ო-** აფიქსები გეოგრაფიულ სახელებში ხშირად გამოიყენება. გამოთქმულია მოსაზრება, რომ პრეფიქსები **ო-(ქართ. სა-)** და **ნო-(ქართ. ნა-)** რეალიზებულია წინა ვითარებისა და დანიშნულების სახელებში. ამ ელემენტთა ფუნქცია სპეციალურ ლიტერატურაში კარგადაა ცნობილი. ზმნურფუძიანი გეოგრაფიული სახელწოდებანი, რომლებიც პრეფიქსურ-სუფიქსური თუ კონფიქსური მორფემების დართვითაა წარმოქმნილი, წარმოადგენს ვნებითი გვარის ნამყო დროის მიმღეობებს, სახელურფუძიანი კი – წინავითარების, დანიშნულების, წარმომავლობის სახელებს (ქირია... I, 2015: 192).

ო- პრეფიქსის შესახებ მთიანი სამეგრელოს ტოპონიმიაში ვრცელი და ამომწურავი დახასიათება მოცემულია პაატა ცხადაიას საკანდიდატო დისერტაციაში. აპელატიურ სიტყვაწარმოებაში მიმღეობის საწარმოებლად მკვლევარი იმოწმებს **ო-** კონფიქსებიან მიმღეობებს, ხოლო **ო- -ალ** და **ო- -არ** აფიქსებით ნაწარმოები ფორმები გეოგრაფიულ სახელთა საწარმოებლად გაცილებით ნაკლები რაოდენობით დასტურდება. უკანასკნელი ორი აფიქსით საკვლევ რეგიონში ფიქსირებული ტოპონიმებიდან საილუსტრაციო მასალად დასახელებულია: **გი-ოჟოთამ-ალ-ი** (გეჟოთამა „გადაგდება“) „გადასაყარი“, **ო-ჭკირ-ა-ი** (ბ. მ. **ო-ჭკირ-ალ-ი**) „საჭრელი“, **ოჭნახუში გიმაღალა-არ-ი** „საწნახლის ჩამოსატანი“ და სხვ. (ცხადაია 1985: 42).

სამეგრელოს ტოპონიმიაში **ო-** კონფიქსებიანი ნაზმნარი სახელების ერთი ნაკადი გასუბსტანტივებულ მიმღეობებს წარმოადგენს. მათ დაუკარგავთ დროისა და გვარის გაგება, გეოგრაფიული (თუ სხვა სახის) ტერმინებად ქცეულან და ჩამდგარან დანიშნულების სახელთა რიგში. მეორე ნაკადი დერივაციული (და არა პრიმარული) წარმოშობისაა. საილუსტრაციოდ შეიძლება დასახელდეს: **ო-ჯინ-უ** „სათვალთვალო“, **ო-რულ-უ**, **ო-რულაფ-უ** „სარბენი, სამარულო ადგილი“, **ო-ფარჩხაფ-უ** „ნადირის გამოსარეკი ადგილი“, **ო-ხარხაფ-უ** (ხარხაფი „დრმა თალარში ჯოხის ქნევა თევზის გამოსადევნად“), **ო-ყაყალ-უ** „საყიყინო“, **ო-ხარკალ-უ** „სახრიგინო“, **ო-ბურთ-უ** „საბურთაო“. მეგრულში, განსაკუთრებით ზუგდიდურ-სამურზაყანულ მეტყველებაში - უ-ს (მათ შორის აფიქსისეულის) ირაციონალურ ბგერაში (**გ-**) გადასვლის პროცესმა

ასახვა ჰპოვა ტოპონიმიაშიც: ო-ფარჩხაფ-უ//ო-ფარჩხაფ-გ, ო-ციმ-უ//ო-ციმგ... (იქვე: 43-44).

მაშასადამე, სამეგრელოში დადასტურებულია ო- - -ე კონფიქსებით ნაწარმოები მყოფადის მიმღეობის ორი ნაკადი: გასუბსტანტივებული და დერივაციული მიმღეობანი.

გამოთქმულია მოსაზრება, რომ მყოფადის მიმღეობის საწარმოებლად გამოყენებულ ო- -ე კონფიქსში -ე სუფიქსი სა- -ე პრეფიქს-სუფიქსის გავლენით უნდა შესულიყო ქართულიდან მეგრულში. თ. გამყრელიძისა და გ. მაჭავარიანის მოსაზრებით, ეს -ე ფონეტიკურ ნიადაგზეა მიღებული. მაგალითად, ქართ. სა- -ე: ზან. ო- -ა. სახელობითი ბრუნვის ნიშანთან კონტრაქციის შედეგად -ა ხმოვანი მოგვევლინა -ე ხმოვნის სახით: ა→ე (გამყრელიძე, მაჭავარიანი 1965: 165).

ო- პრეფიქსის და -ე ხმოვნის შეწყვილებით წარმოიქმნა დანიშნულების სახელების წარმოების ძირითადი საშუალება: ქოთომი „ქათამი“ – ო-ქოთომ-ე „საქათმე“, ღეჯი „ღორი“ – ო-ღეჯ-ე „საღორე“ და ა. შ. (ცხადაია 1985: 49).

სენაკის მუნიციპალიტეტში ო- - -ე პრეფიქს-სუფიქსური წარმოება ჩანს მრავალ ტოპონიმში. მაგალითად, ო-ატამ-ე „საატმე“, ო-ბამბ-ე „საბამბე“, ო-ბამბუკ-ე „საბამბუკე“, ო-ბარბალ-ე „საბარბალო“, ო-ბატ-ე „საბატე“, ო-ბურღ-ე „საბურღო“, ო-გილატ-ე, ო-დაფ-ე „დაფნარი“, ო-დოსკირ-ე, ო-ზერმახ-ე „სამძერხლე“, ო-თიფურ-ე „სათიბარი“, ო-თუნთ-ე „სადათვე“, ო-თხირ-ე „თხილნარი“, ო-ინჭირ-ე „ანწლნარი“, ო-ისირ-ე „საისლე“, ო-კამბეშ-ე „საკამეშო“, ო-კარკალ-ე „საკამკამო, სარაკრაკო“, ო-კაწი-ე „ხერთვისი“, ო-კებურ-ე(ში), ო-კვატი-ე „საიხვე“, ო-კვაც-ე, ო-კირ-ე „საკირე“, ო-ლაგვან-ე „საქვევრე“, ო-ლაკვ-ე „საღეკვე“, ო-ლანჯ-ე „კოპიტნარი“, ო-ლარჭემ-ე „საღერწამო“, ო-მანდარინ-ე „სამანდარინე“, ო-მან-ე „ბუნაგი“, ო-ნარი-ე, ო-პურასქი-ე „საპრასია“, ო-ჟღებ-ე, ო-რტევან-ე, ო-რწუბელ-ე „საწურბლე“, ო-სქალ-ე „საფუტკრე“, ო-ტოფუ-ე „სატოფე (ადგილი)“, ო-ტურ-ე „სატურე“, ო-უშქურ-ე „ვაშლნარი“, ო-ფერწი-ე „სალოკოკინე“, ო-ფუჯ-ე „საფურე“, ო-ქარიან-ე „საქარე“, ო-ქაჯ-ე „საქაჯე“, ო-ღეჯ-ე „საღორე“, ო-ყაყალ-ე „საყიყინო“, ო-შხურ-ე „საცხვარე“, ო-ჩიტ-ე „საჩიტე“, ო-ჩხარჩხალ-ე „საჩხრიალო“, ო-ცხენ-ე, ო-ცხენ-ი-ე „საცხენე“, ო-ცხიმურ-ე „რცხილნარი“, ო-ძილ-ე „სადარნე“, ო-წალამ-ე „მაღაფნარი“, ო-წისქვილ-ე „საწისქვილე“, ო-წყარ-ე, ოწყარიე „წყლიანი ადგილი“, ო-ჭადარ-ე „ჭადრიანი“, ო-ჭუბურ-ე „საწაბლე“, ო-ჭყონ-ე „მუხნარი“, ო-ჯაპ-ე „თუთნარი“, ო-ჯოღორ-ე „საძაღლე“ და სხვ. მრ. ჩამოთვლილ ტოპონიმთაგან ზოგიერთის მოტივაცია დაუდგენელია.

ო- - ე-თი ნაწარმოები ტოპონიმებიდან შეიძლება ცალკე გამოიყოს მარტივ და რთულფუძიანი ტოპონიმები. მარტივფუძიანია: **ო-ატამ-ე; ო-ბამბ-ე; ო-ბამბუკ-ე; ო-ბარბალ-ე; ო-ბატ-ე; ო-გინ-ე; ო-გილატ-ე; ო-დაფ-ე; ო-თუნთ-ე; ო-ისირ-ე; ო-კამბეჩ-ე; ო-კარკალ-ე; ო-კვატი-ე; ო-კვაც-ე; ო-კიც-ე; ო-ლაკვ-ე; ო-ლანჯ-ე; ო-ლებ-ე; ო-ლეჭყ-ე; ო-ისირ-ე; ო-მანდარინ-ე; ო-მან-ე; ო-მუნჩქ-ე; ო-ჟღებ-ე; ო-წურბელ-ე; ო-სქალ-ე; ო-ტოფუ-ე; ო-ფალირ-ე; ო-ლეჯ-ე; ო-ყაყალ-ე; ო-ჩიტ-ე; ო-ცინდალ-ე; ო-ცხიმურ-ე; ო-წალამ-ე; ო-წისქვილ-ე; ო-ჭადარ-ე; ო-ჭინუ-ე; ო-ჭკიდ-ე; ო-ჭორთ-ე; ო-ჭყონ-ე; ო-ხაჯ-ე; ო-ჯოდორ-ე; ო-ჯუმენ-ე...**

რთულფუძიანი ტოპონიმებია: **ო-ბლიშ-ონ-ე; ო-ბულეზ-ან-ე; ო-ქარ-იან-ე; ო-ჩიტ-ოლ-ე; ო-ფიცუ-ღალ-ე; ო-ცხედ-ელ-ე; ო-ხოჯ-ინ-ე; ო-ხოჯ-ურ-ე; ო-ჯირ-ონ-ე...**

V. 1. **ო- -ე-ში წარმოება** ფიქსირებულია ძირითადად ბანძურ-მარტვილური თემის ზონაში. თუმცა გვხვდება **ო- -ე** წარმოების პარალელური ფორმები. მაგალითად, **ო-გვარგვალ-ე//ო-გვარგვალ-ე-ში, ო-ჩხარჩხალ-ე//ო-ჩხარჩხალ-ე-ში, ო-ყაყალ-ე//ო-ყაყალ-ე-ში, ო-კარკალ-ე//ო-კარკალ-ე-ში, ო-ხარკალ-ე//ო-ხარკალ-ე-ში...** (იქვე: 50).

ა. ჩიქობავა მეგრულში დადასტურებულ **ო-ბირე-ში, ო-რეკე-ში** ტიპის ფორმებზე აღნიშნავს, რომ მსგავსი ფორმები ქართული **სა-ხნ-ის-ი→სა-ხან-ე-ის-ის** მსგავსი წარმოებისაა: ადგილი აქვს მყოფადის მიმღეობის გასუბსტანტივებას ნათესაობითი ბრუნვის ნიშნითურთ (ჩიქობავა იკე, V, 1953: 46). პ. ცხადაია ვარაუდობს, რომ თავდაპირველად უნდა გვექნოდა **ო-ბონ-ა-იშ-ი** ფორმა, საიდანაც **აი→ეი→ეე→ე** წარმოების გზით მივიღეთ **ო-ბონ-ეშ-ი** (ცხადაია 1985: 51).

V. 2. **ო- -ურ კონფიქსით წარმოება** იშვიათია სენაკის მუნიციპალიტეტის გეოგრაფიულ სახელწოდებებში. კათაფა „შერთვა, შერევა, შეერთება“ ზმნის ფუძისაგან **ო- -ე** პრეფიქს-სუფიქსი აწარმოებს წყალშესართავის აღმნიშვნელ ტერმინებს – **ო-კათ-უ** და **აკა-კათაფ-უ**, მაგრამ, ამასთანავე, ამათ პარალელურად –ურ სუფიქსიანი ფორმებიცაა გავრცელებული: **ო-კათ-ურ-ი, ო-კათაფ-ურ-ი**. ასეთივე წარმოების ფორმა ჩანს ტოპონიმებში: **გინა-ჩამ-ურ-ი** „ხელზე გადაცემის ადგილი“, **მიკა-რთაფ-ურ-ი** „მოსახვევი“ (იქვე: 51).

თავი VI. ტოპონიმთა სტრუქტურის

ზოგიერთი საკითხი

სტრუქტურული თვალსაზრისით სენაკის მუნიციპალიტეტის გეოგრაფიული სახელწოდებანი სამ ჯგუფად შეიძლება დაიყოს: 1. უაფიქსო, მარტივი სახელები; 2. აფიქსებით (პრეფიქსით, სუფიქსით და პრეფიქს-სუფიქსით); 3. სიტყვათშეერთებით ნაწარმოები (კომპოზიტები).

VI. 1. უაფიქსო, მარტივი სახელები. როგორც სპეციალურ ლიტერატურაშია დადგენილი და აღიარებული, ყველაზე ძველ ფენას გეოგრაფიულ სახელებში მარტივფუძიანი სახელები ქმნის. მარტივფუძიანი ტოპონიმები, თავის მხრივ, სამ ჯგუფში შეიძლება გაერთიანდეს. კერძოდ, ტოპონიმის ფუძეში შეიძლება წარმოდგენილი იყოს არსებითი სახელი, ზედსართავი სახელი ან მიმღეობა. სენაკის მუნიციპალიტეტის ტოპონიმთა სტრუქტურულ ანალიზს სწორედ ამ კუთხით წარმოვადგენთ.

პ. ცხადაია ტოპონიმთა წარმოშობის ორ ძირითად გზაზე მიუთითებს: საზოგადო სახელის გადაქცევა საკუთარ სახელად და საკუთრივ გეოგრაფიულ სახელთა წარმოება. მკვლევარი იმოწმებს ა. შანიძის თვალსაზრისს აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებით: „ყოველგვარი წარმოების საკუთარი სახელი შეიძლება მიეკუთვნოს რომელსამე დასახლებულ პუნქტს ან ფიზიკურ-გეოგრაფიულ ობიექტს და იქცეს საკუთრად“ (ცხადაია 1985: 22; შანიძე I.1953: 139-140). პ. ცხადაია სპეციფიკური (საგანგებოდ ტოპონიმთა საწარმოებლად დანიშნული) ფორმანტების ანუ ტოპოფორმანტების საშუალებით ტოპონიმთა წარმოებას ტოპონიმიკურ აფიქსაციას, ხოლო საზოგადო სახელთა გადასვლას საკუთარ სახელთა კლასში ტოპონიმიკურ კონვერსიას უწოდებს. ორივე ერთად, მკვლევრის აზრით, გვაძლევს ტოპონიმიკურ სიტყვაწარმოებას (ცხადაია 1985: 22-23).

VI. 2. ტოპონიმიკური კონვერსია. ამ ტერმინს ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში ტოპონიმიზაციის მნიშვნელობითაც იყენებენ. პ. ცხადაიას თქმით,

ტოპონიმიკური კონვერსია გულისხმობს საზოგადო სახელის გადასვლას ტოპონიმის განრიგში, საგანგებო ტოპონიმიკური აფიქსაციის გარეშე (ცხადაია 1988: 111).

ტოპონიმიკური კონვერსიის სამი სახე გამოიყოფა: **სემანტიკური, მორფოლოგიური და სინტაქსური**. სემანტიკურ კონვერსიას ადგილი აქვს იმ შემთხვევაში, როცა საზოგადო სახელი უშუალოდ, აფიქსაციისა და სიტყვათშეერთების გარეშე, სტრუქტურის შეუცვლელად გადაიქცევა საკუთარ სახელად. სემანტიკური კონვერსიის გზით წარმოქმნილ ნებისმიერ გეოგრაფიულ სახელწოდებას, პ. ცხადაიას აზრით, **პრიმარული ტოპონიმი** ანუ პირველადი სახელი შეიძლება ეწოდოს (იქვე: 23-24). თქმულის საილუსტრაციოდ მკვლევარი იმოწმებს გეოგრაფიულ სახელებად დადასტურებულ **რობუ „ხევი“, სუკი „სერი“, ცხაცხუ „ცაცხვი“** და სხვა მსგავს საზოგადო სახელებს. ამ უკანასკნელთა გავლილი გზა უფრო მოკლეა: საზოგადო სახელი - „ტოპონიმიზაცია“ (იქვე: 24). ამ შემთხვევაში გეოგრაფიული ობიექტის სახელი უშუალოდ აპელატივისაგან არის ნაწარმოები და მისი იდენტური ფორმისაა (იქვე: 92).

აღნიშნულ საკითხს ეხება თავის საკანდიდატო დისერტაციაში ლუიზა გვენეტაძე. მისი აზრით, „ტბა, წყარო, ქედი, ციხე, ჭალა და ა. შ., საზოგადო სახელებია, რომლებიც გარკვეულ ობიექტებს აღნიშნავენ. ასეთ სახელებს... უჭირავთ საშუალო ადგილი საზოგადო სახელთა კლასსა და ტოპონიმთა კლასს შორის: ისინი არც საზოგადო სახელებია და არც ტოპონიმები... გამოსულნი არიან საზოგადო სახელთა კლასიდან, მაგრამ ჯერ არ არიან შესულნი საკუთარ სახელთა კლასში“ (გვენეტაძე 1983: 10-11; მსჯელობისათვის იხ. ცხადაია 1985: 26).

სენაკის მუნიციპალიტეტის **პრიმარული ტოპონიმები** შეიძლება დაჯგუფდეს ორონიმული, ჰიდრონიმული და ლანშაფტური ტერმინების, აგრეთვე, ნიადაგის სახეობათა, სამეურნეო დანიშნულების ადგილთა, ცალკეულ ხელოვნურ თუ ბუნებრივ ობიექტთა და ხე-მცენარეთა აღმნიშვნელი საზოგადო სახელების სახით.

ა. **ორონიმული** (დედამიწის ზედაპირის რელიეფის თავისებურების დადებითი და უარყოფითი ფორმის ამსახველი) ტერმინებია: **ბეგი „ბეჟი, შემადლებული ადგილი“, გა „სერი“, გაგურუ „დაბალი, ბრტყელი ბორცვი“, გარამი „მღვიმე; ჯურღმული“, გვირაბი, გითოკირილი „ამოკირული“, გითოტახილი „გამოტეხილი“, გიშაშირილი „გამოცვეთილი, ჩაცვეთილი“, გიშახორხილი „გამოხერხილი“, გოსოფილი „გარღვეული“, გოხინტკირი „ჩაჭრილი“, გოხორხილი „გახერხილი“, დაბალი(ა)**

„დაბალი“, მაღალი(ა) „მაღალი“, ზუგა, ზუგუ „მიწაზვინული; მცირე შემადღება, ბეჟობი“, თხორილი „თხრილი“, კადარა, კადარი, კიდა „კედელი, კლდე“, კოდმე, კოდუმე „კბოდე, მდინარის მაღალი ნაპირი“, ლაკარდა „მზისკენ მოქცეული ფერდობი“, ლარე „სწორი, ვაკე ადგილი, გაშლილი სათიბი“, ჩელული „თეთრი ლეღვი“, ჩე ოდიაჩე „თეთრი ბალახი“, ჩხე წყარი „ცხელი წყალი“, ფაქვა, ფოქვა „მღვიმე, კლდის ნაპრალი“, ფოხვი, ფოხუ „ოღროზოღრო, ხევებით დასერილი ფერდობი“...

ბ. ჰიდრონიმთა წარმოქმნაში აქტიურად მონაწილეობს წყლის (წყლიანი) ობიექტის აღმნიშვნელი საზოგადო სიტყვები: წყარო, ტბა, მდინარე, ლენჭყი და ა. შ. დადგენილია, რომ კოლხურ ჰიდრონიმთა ძირითადი ფონდი ადგილობრივი სიტყვებითაა წარმოქმნილი. წარმოდგენილია, აგრეთვე, საერთო-ქართველური წარმოშობის სიტყვები. ჰიდრონიმიაში განსაკუთრებით ხშირია წყარი, წყუ, ღალ და ტობა ჰიდროტერმინები (ცხადია საქ. ტოპ., II, 1999: 283, 302-304).

აქვე მოვიხმობთ ჰიდრონიმულ ტერმინოლოგიას, რაც ხშირად გამოიყენება სენაკის მუნიციპალიტეტის ტოპონიმთა საწარმოებლად: აბანა, აბანო, „სამკურნალო წყალი“, ზღვია „მცირე ზღვა, ტბა“, ზღურზღული „უხვწყლიანი ნაჟური“, ინჭა „ჭა“, კოტო „ქოთან; მორევი“, ღალუ, ღარი, ღარია, ღარუ, ღელე, ღელო „ღელე“, ჩირე „ღრმა ტლაპო, საფლობი“, წყურგილე, წყურგულა, წყურგულე „წყარო“, მენჯი „ვეძა“, ოგვარგვალე „ჩანჩქერი“, ოკარკალე „საკამკამო, სარაკრაკო; ადგილი, სადაც წყალი მირაკრაკებს“, ოლეჭყე „ჭეჭყობი“, ოჩხარჩხალე „საჩხრიალო; ჩანჩქერი“, ოწყარე „წყლიანი ადგილი“, ოხარჩაია „ჩხრიალა“, ლეჭყი „ლენჭყი“...

გ. ლანდშაფტური საზოგადო ტერმინები გვხვდება შემდეგ ტოპონიმებში: ტები „ტევრი, ხშირი ტყე“, ტყელა „ერთმანეთში გადახლართული ეკალ-ბარდი და ბუჩქები“, თხინა „თხილნარი“, ჭყონა „მუხნარი“...

სენაკის მუნიციპალიტეტის გეოგრაფიულ სახელწოდებებში საყოფაცხოვრებო და სამეურნეო დანიშნულების ობიექტთა საზოგადო სახელებად დასტურდება: დოხოჩე „სასახლე“, საჩეხი „საქონლის სამწყვდევად შემოკავებული ადგილი; წისქვილის წყლის საგუბარი“, კარე „კარავი“, გოჭკადილი „გაჭედილი, შეჭედილი; ხიდი“, გოლუაფირი „გარშემოვლებული; თხრილით ან ღობით შემოვლებული ტყე ან სახნავი“, გორგილი „შემორგული“ ...

ტოპონიმებად დადასტურდა ხე-მცენარეთა სახელები: ჭამურცხულა, ცხაცხუ „ცაცხვი“, ჩეჯა „ალვის ხე“, შქერი „შქერი“, ფრიალე „ვერხვი“, უჩა ყურმენი „შავი ყურმენი“, ურთხელა „ურთხელი“, პრობკაშ ჯა „საცობის ხე“, ოჯალეში, კერთოლი (ვაზის ჯიშია), ადესა (ვაზის ჯიშა), მეხკალი „ნეკერჩხალი“, ჩაკაბული...

დ. ოდენ ანთროპონიმი ფიგურირებს რამდენიმე ტოპონიმში: არჩელი//არჩილი (ღელე, ხევი სკურიის მარჯვენა მხარეს, შუა ხორშში); ატატი (მინდორი ჩხარის მარჯვენა მხარეს, საადამიოში), კაკაჩია (სამოვარი ნაცხენესა და ეკუსქურს შუა, უფალკარში (კაკაჩია გვარსახელია); კა(კ)უტია) (ღელე უჩაღალის მარცხენა შენაკადი. საზიაროა შუა ხორშთან და ციხეთთან), კოკინა (ჩაის ფართობი სოფელ სატყებუჩავოში); ნანასქუა//ცანასქუა (ჭა-წყარო გოკირილიშ ღალუს მარცხენა მხარეს, სოფელ საადამიოში. ცანასქუა გვარია).

საგულისხმოა, რომ ზოგიერთ ზემოთ დასახელებულ ტოპონიმს მოეპოვება იმავე სახელ-გვარებისაგან აფიქსაციით თუ სიტყვაშეერთებით წარმოქმნილი ვარიანტი. მაგალითად, კა(კ)უტია//კა(კ)უტიაღალე, ნანასქუა//ცანასქუა//ნანეისქუაშ წყარი. რამდენადაც პრიმარულ ტოპონიმად ცოცხალი არსების (ამ შემთხვევაში ადამიანის) სახელი არაბუნებრივია, ფიქრობენ, რომ აღნიშნული პრიმარული ტოპონიმები მიღებულია ნაწარმოები თუ კომპოზიტური ფორმების გამარტივების შედეგად (მსჯელობისათვის იხ. ცხადაია 1985: 29). მაშასადამე, გეოგრაფული ობიექტების სახელწოდებებად თავდაპირველად უნდა გვექნოდნენ კა(კ)უტიაღალე და ნანეისქუაშ წყარი. წარმოდგენილი ტოპონიმების მეორე კომპონენტის (ღალე, წყარი) გაქრობის შემდეგ კი მივიღეთ კა(კ)უტია და ნანასქუა//ცანასქუა.

VI. 3. სამკომპონენტური ტოპონიმები. ზმნურფუძიანი თხზული ტოპონიმები ან ორშემადგენლიანია ან სამშემადგენლიანი (იშვიათად). სამშემადგენლიანი თხზული ტოპონიმის მოდელი შემდეგი სახით წარმოგვიდგება: I. გარდამავალი ზმნის მიმღეობის მონაწილეობისას: ქვემდებარე+მიმღეობა+პირდაპირი დამატება. ამის მაგალითია ივანე(ი) ნარგი ცხაცხუ „ივანე მიერ დარგული ცაცხვი“, ლუსიმ ნაცხონტა წიფური „ლუსის ჩამონასხლეტი წიფელი“, ჯოტომ ნარაყა ჭუბური „ჯოტოს ნაბერტყი წაბლი“. II. გარდაუვალი ზმნის მიმღეობის მონაწილეობისას: ქვემდებარე+მიმღეობა+ადგილის გარემოება. მაგალითად, ივანეშ ინახუნა ღალე, ლევან ნაშქვიდა ტობა (ცხადაია 1985:

106). „მაშასადამე, – დაასკვნის პ. ცხადაია, – სამშემადგენლიანი ზმნურფუძიანი თხზული ტოპონიმები სტრუქტურულად ერთ მოდელს გვაძლევს: ქვემდებარის წინადადებისეული ბრუნვა შეცვლილია ნათესაობითი ბრუნვით, ხოლო მეორე და მესამე წევრები სახელობითშია“ (იქვე).

ნაზმნარი კონსტრუქცია სრულ წარმოდგენას იძლევა მოქმედ პირზე, სამოქმედო ობიექტზე და მათ შორის დამყარებულ ურთიერთობაზე. ასეთი სამშემადგენლიანი კონსტრუქცია მხოლოდ მიკროტოპონიმიაში დასტურდება და წარმოადგენს პირველ ნაბიჯს წინადადებიდან ტოპონიმისაკენ (იქვე: 107).

სენაკის მუნიციპალიტეტში დადასტურებულია სამკომპონენტის ტოპონიმებიც: **უჩა ტობაშ ტყა** – ტყე უჩატობასთან, სოფ. საშურღაიოში; **დესიაშ ნაოსქუმ ოტორი** „დესიას ნასაღორალის ოტორი“ – ეწოდება ღელეს, ოტორის ერთ-ერთ სათავე-მდგენელს სოფ. ახალსოფელში; **დიდი დიმიტრიშ ნოხორი** „დიდი დიმიტრის ნასახლარი“ – ჩაის პლანტაცია სოფ. დიდ ხორშში; **კოლიაშ ტანიშ ობონუეში** „კოლიას ტანსაბანაო“ – მორევი მდ. ცივზე, სოფ. საშურღაიოში; **ლაზარე პაპაშ ნოხორი** „ლაზარე მღვდლის ნასახლარი“ – სახნავი ლეკორშიეში, სოფ. უშაფათში; **ქუაგელაფუმ ღალ** – ეწოდება ღელეს, ტეხურის მარცხენა შენაკადს; **ცვაშ მამულიშ წყურგილე** – წყარო ვაშ მამულში, სოფ. უფალკარში; **ცხენიშ წყარიშ ოშუმალი//ცხენიშ ოშუმ(უ) წყარი** „ცხენის წყლის დასაღვეი (ადგილი)“ – ღელე, ფიცუს მარცხენა შენაკადი სოფ. ტყირში; **წმინდა ანდრიაშ ოხვამე** „წმინდა ანდრიას ეკლესია“ – ნაეკლესიარი, სასაფლაო სოფ. ახალსოფელში; **წმინდა ბარბალაშ მინდორი** „წმინდა ბარბარეს მინდორი“ – მინდორი წმინდა ბარბალას ეკლესიასთან, სოფ. ისულასთან; **წმინდა გიორგიშ ოხვამე** „წმინდა გიორგის ეკლესია“ – ეკლესია ციხეთში...

VI. 4. ნაგენეტივარი გეოგრაფიული სახელები. სენაკის მუნიციპალიტეტის ტოპონიმიაში, წარმოების თვალსაზრისით, ცალკე ჯგუფად შეიძლება გამოიყოს ნათესაობითი ბრუნვის **-იშ/-შ** ნიშნით ნაწარმოები ნაგენეტივარი გეოგრაფიული სახელები. **-იშ/-შ** ფორმანტი, ისევე, როგორც მისი ქართული შესატყვისი **-ის**, სიტყვაწარმოებითი ფუნქციით არის აღჭურვილი და გამოხატავს კუთვნილებადანიშნულებას. ეს პროცესი მეტწილად მიკროტოპონიმიაში შეინიშნება (ქირია... I, 2015: 195).

მეგრულში ნათესაობითი ბრუნვის ნიშნად გამოყოფილია -ში, როგორც „სრული“ ფორმა და -შ, როგორც „ხმოვანმოკვეცილი“ ვარიანტი. ამასთანავე, აღნიშნულია, რომ -ში აწარმოებს ადგილებისა და მდინარეთა სახელებს: წულიში, ჩხოუში, ჭკადუაში, ქუთეში... (Кипшидзе 1914: 019-020). არნ. ჩიქობავას აზრით, -იმ სუფიქსში -ი ხმოვნის დასუსტება და ბოლოხმოვნიან ფუძეებთან დაკარგვა დიფთონგის გამარტივების შედეგია. კენტად დარჩენილ თანხმოვნით ნაწილს უნდა დამატებოდა ემფატიკური -ი. ასეთი წარმოებისაა ჯიმა-იმ-ი→ჯიმა-ჲშ→ჯიმა-შ → ჯიმა-შ-ი. ასეთივე პროცესს ადგილი აქვს თანხმოვანზე დამთავრებულ ფუძეებზეც: კოჩ-იმ-ი „კაცისა“, მენძელ-იმ-ი „მასპინძლისა“ და სხვ. (ჩიქობავა 1956: 260). ამავე აზრისაა ვ. თოფურიაც: რამდენადაც ყველა ფუძე ბოლოხმოვნიანი გახდა, ნათესაობითში დღეს -შ დაერთვის. ამას ადასტურებს ტოპონიმი ჯიხა-იმ (თოფურია „მოამბე“, #3: 341; მსჯელობისათვის ვრცლად იხ. ცხადაია 1985: 95-102).

საილუსტრაციოდ დავიმოწმებთ ორ ათეულ მიკროტოპონიმს სენაკის მუნიციპალიტეტის სოფლებიდან:

ნა-ანგურუ-შ-ი „ნააგურალისი“; ნა-ბალოტუ-შ-ი „ნატალახარისი“; ნა-ბერძენუ-შ-ი „ნაბერძნალისი“; ნა-ბრულა-შ-ი „ნარბენისი“; ნა-ბურთა-შ-ი „ნაბურთალისი“; ნა-გაბეჩა-შ-ი „ნაგაბეჩავარისი“ (გაბეჩავა გვარია); ნა-გუნუ-შ-ი „ნაგუნიავარისი“ (გუნია გვარია); ნა-დოხოტე-შ-ი „ნასახლარისი“; ნა-ზავოდგ-შ-ი „ნაქარხნალისი“ (заводъ, რუს. „ქარხანა“); ნა-თიფურა-შ-ი „ნასათიბარისი“; ნო-თხოლუ-შ-ი; ნო-კამეჩუ-შ-ი „ნაკამეჩარისი“; ნა-კელა-შ-ი „ნაკელოვარისი“; ნა-კინაშარუ „ნარკინიგზალისი“; ნა-რინა-შ-ი „ნადგომისი“; ნა-საპონუ-შ-ი „ნასაპონარისი“ (საპონელა მცენარეა ერთგვარი); ნა-ტებერუ-შ-ი „ნატევრალისი“; ნა-ფოშტუ/ნაფოჩტუ „ნაფოსტარისი“; ნო-ფაცხუ-შ-ი „ნაფაცხარისი“. წარმოდგენილ ტოპონიმებში ამოსავალი ფუძე მარტივი ან წარმოქმნილი საზოგადო სახელია, ან კიდევ ანთროპონიმია.

VI. 5. ბინარული ოპოზიცია. ბინარული ოპოზიცია გულისხმობს ორი ერთნაირი სახელის მქონე ობიექტის ერთმანეთთან დაპირისპირებას ანტონიმური განსაზღვრებებით. ორმაგი დაპირისპირება განპირობებულია ობიექტების ერთმანეთისგან გამორჩევის მიზნით. ბინარული ოპოზიციის გზით არის მიღებული სენაკის მუნიციპალიტეტის რამდენიმე ათეული ტოპონიმი. საილუსტრაციო მასალა:

ზედა თეკლათი//თეკლათი ზედა – ქვედა თეკლათი//თეკლათი ქვედა, ზედა სალომიო (უბანი ქალაქ სენაკში) – ქვედა სალომიო (უბანი რკინიგზის ხაზის სამხრეთით, ქალაქ სენაკში); ზედა სორტა (სოფ.) – ქვედა სორტა (სოფ.); ზემო კოტიანეთი – ქვემო კოტიანეთი; ზემო საჭითა – ქვემო საჭითა(ო) (საჭითაოს ნაწილი); ზემო სორტა – ქვემო სორტა, ზემო ფოცხო – ქვემო ფოცხო, დიდი გოთე – ჭიჭე გოთე (1. მინდვრები ს. ახალსოფელში; 2. ტყეები სოფელ ისულაში); დიდი დღურუ – ჭიჭე დღურუ (დედებები სოფელ საშურდაიოში); დიდი ოლონტყეში - ჭიჭე ოლონტყეში (სამოვრები სოფელ კოტიანეთში; ოლონტყეში „სატოპელა, სალაფაო“); დიდი შხეფი// შხეფიშ უბანი – ჭიჭე შხეფი (შხეფის უბნები ქალაქ სენაკში); დიდი ჩქონი//ჭიჭე ჩქონი; (ჩქონი „კუნძული“ სახნავები სოფელ ჯიხაში); დიდი ცამდალუ//ჭიჭე ცამდალუ (დედებ ცამდალუს მდგენლები სოფელ დიდ ხორშში); დიდკირდე „დიდი კლდე“ – ჭიჭე კირდე „პატარა კლდე“ (კლდე სოფელ საჩიქობავოში); დაბა(ლ)ია – მაღა(ლ)ია (შემაღლებული ვაკე სოფელ საოდიშარიოში...

ზოგ შემთხვევაში ოპოზიცია არ ჩანს, მაგრამ იგულისხმება. პაატა ცხადაია ამის მაგალითად იმოწმებს ტეხურისპირა ნაქალაქარის ბერძნულ სახელწოდებას – არქეოპოლისს „ძველ ქალაქს“, მაგრამ ახალი ქალაქი არსად ჩანს (ცხადაია 1988: 28).

ასეთი არაერთი მაგალითის მოტანა შეიძლება საკვლევი მუნიციპალიტეტის ტოპონიმიიდან: დიდი ჭყონი „დიდი მუხა“ ეწოდება მინდორს ბჟერის მთაზე, სოფელ კვაუთში, მაგრამ ადგილს არსად ჰქვია ჭიჭე ჭყონი „პატარა მუხა“. დიდი ხორში სოფელია მაღლაკონის ნაპირებზე. მას სამხრეთით შუა ხორში ესაზღვრება, მაგრამ ჭიჭე ხორში „პატარა ხორში“ არსად ჩანს. დიდსუკი „დიდი ბორცვი“ ეწოდება სერს კვარჩხ(ი)ღალსა და გახომელაში, მაგრამ ჭიჭე სუკი „პატარა ბორცვი“ ტოპონიმად არ დასტურდება. მელენრზენი „გაღმა ვაკე“ სახნავის სახელწოდებაა ნისკურის მარჯვენა ქალაში. მოლენრზენი კი უნდა ვიგულისხმოთ ნისკურის მარცხენა ნაპირას მდებარე ქალის სახელწოდებად (ფოცხო). ჭიჭე ჯოლო სენაკის მუნიციპალიტეტის სოფელ ჯოლევის სახელწოდების ადგილობრივი ვარიანტია ლეძამამეს ადმინისტრაციულ ერთეულში, ხოლო დიდი ჯოლო უნდა ვიგულისხმოთ მარტვილის მუნიციპალიტეტის სოფელ ჯოლევის სახელწოდებად, რაც ჭიჭე ჯოლოს აღმოსავლეთიდან ესაზღვრება;

ბინარული ოპოზიცია იგულისხმება აგრეთვე შემდეგ ტოპონიმებში: შქადოკე/შქათოკე, შქაიტები „შუატყე“, შქაიფონი „შუა ფონი; შქაიღალუ „შუა დედე“,

შქარეკა, შქასუკი „შუა ბორცვი“, შქატები „შუა ტევრი“, შქაშსურკი „შუა სერი“, შქაშარა „შუა გზა“...

VI. 6. პოლიონიმები - პარალელური საკუთარი სახელები. სხვადასხვა ლექსემებით გამოხატულ ერთი და იმავე ობიექტის ორ ან მეტ სახელს **პარალელური სახელი/პოლიონიმი** ეწოდება. გამოყენების თვალსაზრისით პარალელური სახელები შეიძლება იყოს ერთდროული ან სხვადასხვადროული. ერთდროული პოლიონიმის ნიმუშად შეიძლება დასახელდეს **თბილისი**, რასაც კოლხთა მეტყველებაში „ქართი“ ჰქვია. სხვადასხვადროულია: პეტერბურგი → პეტროგრადი → ლენინგრადი; ცხინვალი → სტალინირი → ცხინვალი; დიოსკურია → სოხუმი; ფაზისი → რიონი; ეგრისი → ოდიში (**ცხადაია 1988: 90**).

პოლიონიმია (მრავალსახელიანობა) – ონომასტიკური სინონიმის ერთ-ერთი სახეობა, იძლევა პარალელურ სახეებს. გავრცელებულია როგორც ანთროპონიმული, ისე ტოპონიმკური პოლიონიმია. ამ უკანასკნელის რამდენიმე მაგალითი ზემოთ დავასახელეთ.

საკვლევი მუნიციპალიტეტის ტოპონიმკური პოლიონიმები შეიძლება დაჯგუფდეს შემდეგი სახით:

ა). **ერთდროული:** აბანა//აბანაშ წყარი, აბანაშ ფერდი//საბჟალაშ გოლა, არახამიფიშ რობუ//საარახამიოშ რობუ, აფაქური//აფაქურობა, აფხაზურენი//ონახუეში, ბერჯღანი//ბერჯღონი//ჩხორკონი, ბოგორონი//ჩე ოდიარე, ბუგორი//ბოგორი, გამოქვაბული//ქვაბიში, განიშ კანავო//გონთხორილი, გახომელა//გახომილა, გუმოხონჭალე//აშოიანჭალე, დაბალთა//დაბალგოლა, დომნური//დომნურიშ რზენი, დოხორე//ოტიაშ დოხორე//დადიანიშ დოხორე, ესათი//ესათიშ ფარტე, ზენიწყუ//ზეინწყუ, ზისხირიშ გოლა//ზესხირიშ გოლა, ზურგანა// ზურგანეში, თურქულე//ნათურქული, იმანიორი//იმანიერი, იესო ქრისტე//ქირსეშ ოხვამე//ქირსეშობაშ ოხვამე, ინჭირე//ოინჭირე, კინოკურთხუ//ილიაშ კინოკურთხუ, ლაბახური// ლაბახურღალი, ლაჯანა//ლაჯონა, ლექუჩულორე//საქუჩულორე, ლესიგუე//სასიგუო, ლეყურასუქე//საყურაშვილო, ლეხუბუე//სახუბუო, ლეჯოჯუე//საჯოჯუო, ლოგინიაშ ღალუ//ლოგინია, გიონჩურაფუ//საორგიო...

ბ). **სხვადასხვადროული:** ბაბიშ ნოხორი//ანაიაშ ნოხორი, ბერადი//ნაბერადი, ზედა ნაქალაქევი//კოლდდე//კოლმეურნის დდე, უფალკარი//შრომისკარი, ზუგუ//ბესელაშ ზუგუ, კოლონიაშ მინდორი//აკაკიშ ნაკარუ, უფალკარი//შრომისკარი, მონძირი//ახალსოფელი...

VI. 7. მეტაფორიზაცია. მეტაფორული ტოპონიმი გულისხმობს გეოგრაფიული ობიექტის ისეთ საკუთარ სახელს, რაც ემყარება მსგავსებას, შედარებას, ანალოგიას.

მეტაფორულია, მაგალითად, გორის მუნიციპალიტეტის შემდეგი ტოპონიმები: ნამგალა („ადგილს ნამგლისებური მოყვანილობა აქვს“), გვირგვინა („გვირგვინით გადმოიცქირება გორაკის თავი“), ნაბადეები („გაშლილი მიწები“), ლექაჩურა, კამეჩის რქა და სხვ. (ოქროპირიძე „ლიახვი“, 1979).

სენაკის მუნიციპალიტეტის მეტაფორული ტოპონიმებიდან შეიძლება დასახელდეს შემდეგი:

ნაბადა – ტყე დიდტეხიშ ღალსა და სკურდს შუა, სოფელ ლესაჯაიეში. ნაბადა მეტაფორული ნომენია და აღნიშნავს ისეთ ტყეს, რაც მთიდან, ბორცვიდან შავად ჩანს (ცხადაია VII, 2013: 241).

უნანგერეში//ონანგერეში – სერი კვარჩხიღალსა და ძველ სენაკს შუა. სერის უღელტეხილისებურ ჩადაბლებაზე ჯვარი-სენაკის ძველი გზა გადიოდა. უნანგერი „უნაგირი“, როგორც ოროგრაფიული ნომენი, მეგრულში მეტაფორულად აღნიშნავს უღელტეხილს, ჩაღრმავებულ გადასასვლელს მთაზე, სერზე (იქვე: 362).

ცხენიშ გორგალი „ცხენის ქედი“ – სერი ფარიშ გოლასა და საჩიჩუოს შუა, სოფელ უფალკარში. პარალელური სახელწოდებაა სურკი „ბორცვი, გორა“. სერს ცხენის „გორგალს“ – ქედს ამსგავსებენ (იქვე: 396).

ბეყეში „ვარცლისი“ – სახნავი ტეხურის მარჯვენა ნაპირზე, სოფელ ლესაჯაიეში. „ბეყე“ მეგრულში გეჯაა (იქვე: 147). ტოპონიმი ბეყეში დამოწმებულია აგრეთვე წალენჯიხის მუნიციპალიტეტში, ჭალის სატყეო უბნის ტერიტორიაზე. ასე ეწოდება ტყეს და მცირე ტბას ონტეოლსა და ოჭალეს შუა. ტბას ვარცლის ფორმა აქვს, ვარცლს ამსგავსებენ (ცხადაია ქ. ო., VI, 2013: 320).

მესტია – გორა, ჩაის ფართობი სოფელ სახარბედიოში. პ. ცხადაია იმოწმებს რესპოდენტის განმარტებას: „ჩაი გააშენეს, თქვეს, მაღალი ადგილია და მესტია დავარქვათ“ (ცხადაია VII, 2013: 233).

VI. 8. კოპულატიური ტოპონიმები. და კავშირით შეერთებული კოპულატიური ტოპონიმები იშვიათია. ფართოდ არის გავრცელებული ატრიბუტული ან მართულმსაზღვრელიანი გეოგრაფიული სახელწოდებანი, რასაც ასიდენტურ ტოპონიმებსაც უწოდებენ (ცხადაია 1985: 116).

მთიანი სამეგრელოს ტოპონიმურ მასალებში ტერიტორიულად ახლომდებარე ობიექტების სახელწოდებებად დადასტურებულია **სხულდოუშქური** „მსხალი და ვაშლი“ – საბალახო სოფელ ნობულევში; **ციდონისკური** „ცი და ნისკური“ – სახნავი ცივისა და ნისკურის შესართავთან და სხვ. (იქვე: 116).

საკვლევ მუნიციპალიტეტში კოპულატიური ტოპონიმის ნიმუშად დამოწმებულია **დადოდაშ ნანწყვი**. ასე ეწოდება ღრმა და ბნელ კარსტულ ორმოს სოფელ შხეფში, ეკის მთისწინეთში. გადმოცემით, ამ კარსტულ ორმოში ორი და სახლიანად ჩაძირულა.

კოპულატიურ ტოპონიმთა რიგში უნდა განვიხილოთ აგრეთვე **ლეგოგიე-ნასაჯუ**. სოფელი ამ სახელწოდებით ფოცხოს ადმინისტრაციულ ერთეულში, გურძემიის მარჯვენა ნაპირზე, ზ. დ. 140 მ-ზე, ალერტსა და მოხაშს შუა მდებარეობს. ამიერკავკასიის მხარის 1886 წლის კომლობრივი აღწერილობის მასალების მიხედვით ლეგოგიე 83-კომლიანი (460 სული) სოფელია ნოდის სოფლის საზოგადოებაში. 1930 წლის ადმ.-ტერიტ. დაყოფის ცნობარიდან ირკვევა, რომ ამ პერიოდში არსებობს სოფ. ლეგოგიე პირველი და ლესაჯე – ლეძამამეს სასოფლო საბჭოში და ლეგოგიე მეორე და ნასაჯუ – ფოცხოს სასოფლო საბჭოში. მოგვიანებით ერთ სოფლად გაერთიანებული ლეგოგიე-ნასაჯუ შევიდა ფოცხოს სასოფლო საბჭოში და დღემდე ასე რჩება (ცხადაია VII, 2013: 101-102).

პ. ცხადაია, ეხება რა **ქართლ-კახეთისა** და **ლესა-ჭინათის** ტიპის ტოპონიმებს, შენიშნავს, რომ მთიან სამეგრელოში მსგავსი სახელწოდებების წარმოშობა მაშინ ხდება, როცა ერთმანეთის გვერდით მდებარე ორი დასახლებული უბანი ერთად უნდა აღინიშნოს, ან როცა ერთ უბანში ორი გვარის წარმომადგენლები თანაბარი რაოდენობით ცხოვრობენ (რაც იშვიათად ხდება). თითოეული გვარი ცდილობს მისი

„პრესტიჟი“ არ დაჩრდილოს და აუცილებლად გამოჩნდეს სახელწოდებაში. ასეთ შემთხვევაში ხშირად „კომპრომისზე“ მიდიან და ცდილობენ ორივე გვარი გამოჩნდეს სახელწოდებაში, ან ორი სახელწოდება გაერთიანდეს. ორი უბნის გაერთიანების აუცილებლობა ხშირადაა გამოწვეული სოფელში შედარებით მსხვილი დასახლებული ერთეულის გამოყოფის საჭიროებით (მაგალითად, საარჩევნო უბნებისათვის). ამგვარი ხელოვნური გზით წარმოშობილი ტოპონიმი შემდეგ მეტყველებაშიც ვრცელდება“ (იქვე: 16).

მსგავსი ორცნებიანი ტოპონიმებია **ლეთკანთი** (ლეთოფურე-სა და კანთი-ს სახელწოდებების შეერთებით), **საკიკიანო-საზედანო**, **საჩარგაზიო-სამიქაო**, **ეფირცხელე-ემოსიძე** და სხვ. (იქვე: 116-117). რამდენადაც ჩამოთვლილ ტოპონიმებში „და“ კავშირი ივარაუდება, შესაძლებელია კოპულატიურ ტოპონიმთა რიგში მათი განხილვა.

VI. 9. სეკუნდარული ტოპონიმები. როგორც აღვნიშნეთ, პირველადი ანუ პრიმარული ტოპონიმები უშუალოდ აპელატივისაგან წარმოიქმნება და ფორმით მისი იდენტურია (აბანა, ადესა, გვირაბი, დოხოტე, კადარი, კალო, მუხური, ფაქვა...).

სხვა ტოპონიმისგან წარმოქმნილ ტოპონიმს **სეკუნდარული** (ე. ი. მეორეული, არაპირველადი) ეწოდება. მეორეული შეიძლება იყოს ეპონიმური საკუთარი სახელიც. მაგ.: პუშკა (მეტსახელი) → პუშკინი (გვარსახელი) → პუშკინი (ქალაქი), პუშკინის პიკი (მწვერვალი კავკასიონზე); თბილისი (ქალაქი) → თბილისი (უნივერსალი), თბილისის ზღვა და ა. შ. (ცხადია 1988: 65).

მეორეული სახელის წარმოქმნა ხდება აფიქსაციით ან აფიქსის გარეშე, ერთი თანრიგის ონიმის სხვა თანრიგში გადასვლის, აგრეთვე სიტყვათშეერთების გზით.

სენაკის მუნიციპალიტეტში სეკუნდარული ტოპონიმების ნიმუშებად შეიძლება დავასახელოთ **ზანა** (მდინარე) → **ზანა** (სოფელი, ადმ. ერთეულის ცენტრი), **ბეთლემი** (ერქვა ეკლესიას) → **ბეთლემი** (სოფელი ლეძამამეს ადმ. ერთეულში), **ჯიხა** (ისტორიული ციხე-სიმაგრე) → **ჯიხა** (სოფელი ნოქალაქევის ადმ. ერთეულში); **გახომელა**//**გახომილა** „უწყლო, მშრალი სერი“ (ორონიმი), **გახომილა** → მცირე მდინარე; ტეხურის მარჯვენა შენაკადი (ჰიდრონიმი) → **გახომელა** (ოიკონიმი); **კვარჩხილალი** (მდინარე) → **კვარჩხილალი** (სოფელი ძველი სენაკის ადმ. ერთეულში, მდ. კვარჩხილალის

ნაპირებზე); **მენჯი** (ხევი) → **მენჯიშ ღალუ** (ღელე სოფელ მეორე მოხაშში); **მეტერია** (მდინარე) → **მეტერია** (ჭალა მდ. მეტერიის ნაპირას, სოფელ უშაფათში); **მოხაში** (სოფელი) → **მოხაშური** (მდინარე; ხანჯარას მარცხენა შენაკადი)...

VI. 10. კომპოზიტური სახელები ტოპონიმებში. კომპოზიტური სახელი აკაკი შანიძის მიხედვით ეწოდება „ორი ან მეტი დამოუკიდებელი ფუძისაგან შედგენილ ერთ სიტყვას. იგი წარმოიქმნება ორნაირად: ერთი და იმავე სიტყვის გაორკეცვით და სხვადასხვა სიტყვების შეერთებით“ (**შანიძე 1973:149**).

არნოლდ ჩიქობავა შემდეგნაირად განმარტავს კომპოზიტურ სახელს: რთული ფუძე, ანუ კომპოზიტი შედგება ერთზე მეტი ფუძისაგან, ჩვეულებრივ ორისა, იშვიათად სამი ფუძისაგან; შესაძლებელია კომპოზიტი ორი სიტყვისაგან (და არა ფუძისაგან) წარმომდგარიც აღმოჩნდეს (**ჩიქობავა 1974: 26**).

კომპოზიტში შემავალი ფუძეებიდან შეიძლება ყველა მარტივი იყოს: სახლ-კარი, ცოლ-შვილი, გზა-კვალი. შეიძლება ზოგი მარტივი იყოს, ზოგიც ნაწარმოები: თავ-აშვებული, გულ-მოსული, ფშავ-ხევსურეთი, საწერ-კალამი... შესაძლოა ყველა ნაწარმოები იყოს: დედულ-მამული, სასმელ-საჭმელი, ყოფა-ცხოვრება, სარჩო-საბადებელი...

გაორკეცება შეიძლება მოხდეს ხმოვნის შენაცვლებით. ასეთია: ერთურთი. მეორე კომპონენტში შეცვლილია ხმოვანი. მაგ; ხილხული, ბინდბუნდი. შეიძლება მთელი მარცვალი შეიცვალოს: კუჭმაჭი, ძონძმანძი, ქოხმახი.

გვაქვს ნაირფუძიანი კომპონენტები. მაგ., ოც-და-ერთი, ოც-და-ხუთი... ატრიბუტულმსაზღვრელიანია: ვაჟბატონი, გლეხკაცი, ფურკამეჩი, მამაკაცი, ქალიშვილი, სვეტიცხოველი, ახალციხე, ყოვლადწმინდა...

შერწყმული სახელები გავრცელებულია ქართულში და გვაქვს ორგვარი: ტოლადშერწყმული და არატოლადშერწყმული: ფშავ-ხევსურეთი, ტაშ-ფანდური, ძალ-ღონე, ღარიბ-ღატაკი, მთა-ბარი და სხვ.

ავთანდილ არაბული აღნიშნავს, რომ კომპოზიტთა დაწერილობა დიდ ნაირგვარობას არ გულისხმობს. შესაბამისი წესი მარტივი ალტერნატივის სახით წარმოდგება: შერწყმულად დავწეროთ თუ დეფისით? მაგრამ ამ მარტივი ამოცანის უკან კომპოზიტთა საკმაოდ დიდი ნაირგვარობა იგულისხმება. აღნიშნული მიზნით

კომპოზიტთა კლასიფიკაციის დროს უპირველესად უნდა გავმიჯნოთ ორი ჯგუფი: ფუძეგაორკეცებული და ნაირფუძიანი კომპოზიტები.

კომპოზიტები განსაკუთრებულ პროდუქტიულობას იჩენს ტოპონიმიაში. რამდენადაც ტოპონიმია ლინგვისტიკის ერთ-ერთი დარგის – ლექსიკოლოგიის შემადგენელი ნაწილია, ამიტომ აკაკი შანიძის მოტანილი განმარტება კომპოზიტის შესახებ მიესადაგება ტოპონიმსაც.

თუ კომპოზიტი ერთცნებიანია, ანუ არ უდრის მისი შემადგენელი კომპონენტების მნიშვნელობის ჯამს და აქვს დამოუკიდებელი მნიშვნელობა, დაიწერება შერწყმულად.

სენაკის მუნიციპალიტეტის ტოპონიმის ენათმეცნიერული ანალიზით მიზნად ვისახავთ დავადგინოთ კომპოზიტური სახელების სიხშირე და მონაცვლეობა. ხშირად ატრიბუტული მსაზღვრელი შეეზრდება ხოლმე საზღვრულს, მასთან ერთად გვაძლევს ცნების გამომხატველ რთულ სიტყვას. რიგის მიხედვით მსაზღვრელი ჩვეულებრივ პირველ ადგილზეა, იშვიათად მეორეზე. მსაზღვრელად შეიძლება იყოს არსებითი, ზედსართავი, რიცხვითი სახელი, მიმღეობა.

VI. 10. 1. არსებითი სახელი მსაზღვრელად. თუ მსაზღვრელს ფუძე თანხმოვნით უთავდება, შეიძლება იგი სახელობითის ნიშნით შეეზარდოს საზღვრულს, ან შეიძლება მას ეს ნიშანი არ ჰქონდეს. ამ მხრივ ზოგ კომპოზიტში ერთი ვითარებაა (ქალი-შვილი), ზოგში სხვა (ქალ-ბატონი). თუ მსაზღვრელს ფუძე ხმოვნით უთავდება, კომპოზიტში იგი წარმოდგენილია ფუძის სახით: მამა-კაცი, დედა-კაცი, დედა-ბოძი, დედა-მიწა, ქვანახშირი და სხვ.

ტოპონიმები: რკინახინჯი „რკინის ხიდი“; კიწიაშ მეიდანი „კიწიის მოედანი“; ზედიდჭაე „ზედიდის ჭალა“; აბანაშ ტობა „აბანოს ტბა“; ხუხულორიშ დოხორე „ხუხულორის სასახლე“; ეწწერიშ დოხორე „ეწერის სასახლე“; საჩიქობაოშ გო ოა „საჩიქობაოს მთა“; ჯიხაფერდი „ციხის ფერდობი“; ღარწყუ „ღარის წყალი“; ძონძირიშ შარა „ძონძირის გზა“; პაპაშ ნოხორი „მღვდლის სასახლარი“; ჯარუეშ წყუ „ჯარუეს წყარო“; ოხვამეკარი „ეკლესიის კარი“; გახათიაშ რზენი „გახათიას ველი“; უფალკარი „უფლისკარი“; ქვაშხორიშ დოხორე „ქვაშხორის სასახლე“...

VI. 10. 2. რიცხვითი სახელი მსაზღვრელად. რიცხვითი სახელი კომპოზიტებში ყოველთვის პირველ ადგილზეა და ფუძის სახითაა წარმოდგენილი: ორ-წყალი, ორ-

ლობე, ორ-ასი, სამ-ასი... და სხვ. ტოპონიმებია: **სუმდალ** „სამდელე“, **სუმწყუ** „სამწყარო“, **შეკითჰექტარიანი** „შვიდჰექტარიანი“, **ჩხოროწყუ** „ცხრაწყარო“...

მართულმსაზღვრელიანი კომპოზიტი: მართული მსაზღვრელის გამოსახატავად განკუთვნილია ნათესაობითი ბრუნვა. კომპოზიტში შემავალი ასეთი სიტყვა შეიძლება ორივე რიცხვის ფორმით იყოს წარმოდგენილი, თანაც ნათესაობითი ბრუნვის ნიშანი დაიკარგოს სულ, ან ნაწილობრივ.

ა). მხოლოდობითი რიცხვის ფორმა, სრული დაბოლოებით: ცის-კარი, ქინძის-თავი, ენკენის-თვე, იის-ფერი, ცის-ფერი, გუთნის-დედა, ჯარის-კაცი, ძმის-წული და სხვ.

ბ). დაბოლოების ნაწილობრივი შეკვეცით: (ჩამოკვეცილი თანხმომავანი აქ ფრჩხილებშია ჩასმული); ტანი(ს)-სამოსი, წუთი(ს)-სოფელი, მამი(ს)-და, შვილი(ს)-შვილი და სხვ.

გვარი მართულ მსაზღვრელად: კახიანიშ ფერდი „კახიანის ფერდობი“; დადიაშ ტყა „დადიანის ტყე“; ჩიქვანიშ ოხვამე „ჩიქოვანის ეკლესია“; ნარსიაშ ნადუქანუ „ნარსიას ნადუქნევი“; შავდიაშ ნოხორი „შავდიას ნასახლარი“; წოწორიეფიშ წყუ „წოწორიების წყარო“; ჭუბაბრიაშ ტყა „ჭუბაბრიას ტყე“; ქებურიამ კარი „ქებურიას კარი“; წირღვაშ წყუ „წირღვავას წყარო“; ჟვანიაშ ტყა „ჟვანიას ტყე“; დადიაშ ნატახტუ „დადიანის ნატახტარი“; ნანესკუამ წყარი „ნანეიშვილის წყარო“; ჩიქვანიშ ნაბინეხუ „ჩიქოვანის ნავენახარი“; ჩიქვანიშ ოდაფე „ჩიქოვანის დაფნარი“.

სახელი მართულ მსაზღვრელად: გუძამ ტობა „გუძას ტბა“; ბაჩიაშ კარი „ბაჩიას კარი“; მაკაიაშ კარი „მაკაიას კარი“; ათაოზიშ ჭაე „ათაოზის ჭალა“; გაბრიოშ ფერდი „გაბრიოს ფერდი“; ისიდორეშ ჭაე „ისიდორეს ჭალა“; ცაკვაშ ნოხორი „ცაკვას ნასახლარი“; ტარიელიშ დიხა „ტარიელის მიწა“; პეტრეშ ნაკარუ „პეტრეს ნაკარვალი“; თედოშ ტყა „თედორეს ტყე“; იოსეშ ტყა „იოსეს ტყე“; გოჩაშ ნოხორი „გოჩას ნასახლარი“; მამინიაშ ნოხორი „მამინიას ნასახლარი“; გიგუიაშ ნაფაცხუ „გიგუიას ნაფაცხარი“; გიგოშ ნაკარუ „გიგოს ნაკარვალი“; ილიამ წიფურონი „ილიას წიფლნარი“; მატაშ ნაფაცხუ „მატას ნაფაცხარი“; თურუმ ნოხორი „თურუს ნასახლარი“; ბესომ ღალგ ბესოს ღელე“ და სხვ. მრ.

VI. 10. 3. მართულმსაზღვრელიანი ტოპონიმები. სენაკის მუნიციპალიტეტი თვალში გამოირჩევა მართულმსაზღვრელიან კომპოზიტურ გეოგრაფიულ სახელწოდებათა სიმრავლით, რომლის პირველი წევრი ნათესაობითში დასმული სახელია. 3. ცხადაიას თქმით, ზანურში, ისევე როგორც ქართულში, კუთვნილების

(ასევე მასალის, დანიშნულების) გამოხატვის ყველაზე გავრცელებული საშუალებაა ისეთი შესიტყვება, რომელშიც სუბსტანტიური განსაზღვრება აღნიშნავს ობიექტის (საგნის) მფლობელს, ანდა ობიექტს (საგანს), რომელსაც მიემართება მეორე ობიექტი (საგანი)... მეგრულში ნათესაობითი ბრუნვის ნიშანია -იშ, ან მისი ხმოვანდაკარგული ვარიანტი -შ (ხმოვანფუძიან სახელებთან), რომელთაც ემატებათ ემფატიკური ხმოვანი -ი (ცხადია 1985:123-124).

მართულმსაზღვრელიან ტოპონიმებში გვხვდება, როგორც პრეპოზიციური, ისე პოსტპოზიციური წყობა. მართულმსაზღვრელიანი კომპოზიტი ყოველთვის პრეპოზიციურია. პრეპოზიციურია ისეთი კომპოზიტებიც, რომელთა პირველი წევრი რიცხვითი სახელი ან ნაცვალსახელია. სხვა შემთხვევაში, მოპოვებული მასალის მიხედვით მეტწილად კომპოზიტის შემადგენელ ნაწილთა პოსტპოზიცია გვაქვს – მსაზღვრელი მოსდევს საზღვრულს (ქირია... I, 2015: 240-241).

VI. 10. 4. ატრიბუტულმსაზღვრელიანი კომპოზიტები. ატრიბუტულმსაზღვრელიან ტოპონიმებთან დაკავშირებით გვაინტერესებს, თუ როგორია მსაზღვრელი და საზღვრული სახელები შედგენილობისა და შინაარსის მიხედვით, როგორია წყობა, როგორი ცვლილებები მოსდით შეთანხმებულ ფუძეებს და სხვ.

ატრიბუტულმსაზღვრელიან კომპოზიტში მსაზღვრელად გამოყენებულია ზედსართავი სახელი, ხოლო საზღვრულად – რიცხვითი და არსებითი სახელები. მეტწილად წინამდგომ მსაზღვრელს ეკვეცება ბოლო ხმოვანი, იქნება იგი ხმოვანფუძიანი თუ თანხმოვანფუძიანი. წარმოების თვალსაზრისით, ასეთივე სიტუაციაა ლაზურში (ქირია... I, 2015: 242).

საილუსტრაციო მასალა სენაკის მუნიციპალიტეტის გეოგრაფიული ნომენკლატურიდან: **ჭკადურობუ** „ჭყედლის ხევი“; **ჯვეშ ნადუქანუ** „ძველი ნადუქნევი“; **ჟიმოენნოქალაქენი** „ზედა ნოქალაქევი“; **ჯვეში შარა** „ძველი გზა“; **დიდტყა** „დიდი ტყე“; **ჭვირტყა** „ნაწვი ტყე“; **დიდჭაე** „დიდი ჭალა“; **დიდი ჩქონი** „დიდი კუნძული“; **ჭიჭე გოთე** „პატარა ველი“; **ჯვეში ნოხორი** „ძველი ნასახლარი“; **გიძე ტყა** „გრძელი ტყე“; **ჩედიხა** „თეთრი მიწა“; **მელენი სახარბედიო** „გაღმა სახარბედიო“; **შქაღეე** „შუაღელე“; **ჩხოროწყუ** „ცხრაწყარო“...

თავი VII - სემანტიკურ-მორფოლოგიური ტოპონიმიზაცია

სემანტიკურ-მორფოლოგიური ტოპონიმიზაცია გულისხმობს პლურალური, წარმოქმნილი თუ რთული სახელების ტოპონიმებად, ე. ი. სახელსაღებ ობიექტთა კონკრეტიზაციის საშუალებად გადაქცევას. პლურალური ონიმისათვის მრავლობითი რიცხვი ერთადერთ და ძირითად ფორმას წარმოადგენს. გეოგრაფიული სახელწოდებანი, რომლებიც სემანტიკურ-მორფოლოგიური ტოპონიმიზაციის გზით წარმოიქმნენ, შეიძლება იყოს ზმნური, ან სახელურფუძიანი.

საკვლევი მუნიციპალიტეტის ტოპონიმურ მასალას სწორედ ამ პრინციპების საშუალებით წარმოვადგენთ.

მიმღეობა→ტოპონიმი:

ბრულა „სირბილი“→ნაბრულა „ნარბენი“→ნაბრულაში (ტოპონიმი: სახნავი სოფელ საადამიოში), **სხოდი** რუს. **Сход** „ყრილობა“→ნასხოდუ (ტოპონიმი: მაღალი გორა სოფელ შუა ხორშის ცენტრის დასავლეთით); **ზვინუა** „დაზვინვა“→ნაზონა „ნაზვენი“ (ტოპონიმი: 1. მინდორი სისრიაჩქონში; 2. ყორღანისებური შემადღება საჩიქობავოში); **თხორუა** „თხრა“→ნათხორა//ნათხორაპიჯი (ტოპონიმი: სახნავი სკურიაში; ნათხორუ→არხი ძველ სენაკში); **კაკუა**→ნაყვა; ბ. კოდვა; გ. სასაზღვრო ხის დაჭდევა; დ. ხის შემოქერქვა→ნაკაკა (ტოპონიმი: ტყე ჩხვიაღალის სათავესთან, ს. ციხეთში; ნაკაკუ→ბორცვი, წყარო ლეხოკუჩეში); **კელუა** „კალოზე ლეწვა“→ნაკელა (ტოპონიმი: 1. ბორცვი მეტერიის მარცხენა მხარეს, ს. ფოცხოში; 2. სახნავი გურემიის მარჯვენა მხარეს, ს. ბეთლემში); **ჯარალა/ნჯარალა**→სახალხო სეირნობა, ცეკვა-თამაში→ნამჯარუ (ტოპონიმი: მინდორი გეჯეთში), **ჭულა** „დაწვა“→ნანიაჭვირი (ტოპონიმი: ღელე, ხეობა ს. კვაუთში); **ნწყულა** „დამეწყვრა, ჩაქცევა“→ნანწყვი (ტოპონიმი: 1. ფერდობები ს. ფოცხოში; 2. ღრმა ტბა საგაბესკირიოში); **ნანწყუ** (ტოპონიმი: ფერდობი ქ. სენაკში); **ბირა** „სიმღერა“→ნაობ(ი)რეში (ტოპონიმი: მინდორი ს. კოტიანეთში); **სხაპუა** „ცეკვა-თამაში“→ნაოსხაპუ (ტოპონიმი: ბორცვი ს. შუა ხორშში); **რინა** „დგომა. ყოფნა“→ნარინუ „ნარონი, ნადგომი“ (ტოპონიმი: 1. სახნავი ს. უშაფათში; 2. სახნავი სოფელ უფალკარში); **სილუა** „მოსილვა; სილის დაყრა“→ნასილა „სილადაყრილი“ (ტოპონიმი: სახნავები ფოცხოსა და ეწერში); **ტკილუა** „ტკილის მოყრა“

– ნატკილა „ტკილმონაყარი“ (ტოპონიმი: 1. მინდორი ს. ეწერში; 2. სახნავები ფოცხოში, მოხაშში, ლეგოგიე-ნასაჯუსა და სხვაგან); **ყიდირი** „ყიდვა“→ნაყიდერი „ნაყიდი“ (ტოპონიმები: მინდორი ქალაქ სენაკში); **(გო)ჩეხუა**/(გო)ჩიხუა „მდინარის გადაკედლვა ქვის ჯებირით“→ნაჩეხა (ტოპონიმი: 1. მორევეები საგუგუნავოში, ლეგოგინესა და საშურლაიოში; 2. სახნავები საესებულოსა და ჯიხაში...); **ჩხუბი** „ჩხუბი“→ნაჩხუბუ „ნაჩხუბარი“ (ტოპონიმი: ბორცვი გახომელაში); **ცალუა** „თიბვა, კაფვა“→ნაცალა „ნათიბი, ნაკაფი“ (ტოპონიმი: 1. ჩაის ფართობი სოფელ ფოცხოში; 2. ვაკე-სამოვარი სოფელ უფალკარში); **ჭკირუა** „ჭრა, კაფვა“→ნაჭკირა „ნაკაფი“ (ტოპონიმი: ერქვა ტყე-ნაკაფს სენაკსა და საგვარამიოში); **ხეკუა** „ფხეკა“ – ნახეკა (ტოპონიმი: სახნავი სოფელ ზანაში); **ხვეტუა** „ხვეტა“→ნახვეტა „ნახვეტი“ (ტოპონიმი: ფერდობი სოფელ პატარა ზანაში); **გეყვილა** „დაკლვა“→გერიშ გინაყვილა „მგელნაკლავი“ (ტოპონიმი: ჩაის ფართობი სოფელ ეწერში); **გეჩეხუა**→მიწის დამუშავება, ჩენგით გაჩორკვნა→გეჩეხილი „გაჩორკნილი“ (ტოპონიმი: 1. სახნავი სოფელ რეკაში; 2. ღელე პირველ ნოსირში); **გეჭულა** „დაწვა“→გეჭვილვეხი „დამწვარი ვერხვი“ (მინდორი სოფელ ტყირში); **გითოჭულა** „გამოწვა“→გითნაჭვი „ნახანძრი“ (ტოპონიმი: ტყე სოფელ სახარბედიოში); **გითოკირუა** „ამოკირვა“→გითოკირული „ამოკირული“ (ტოპონიმი: 1. კლდეში გაჭრილი გზა ქალაქ სენაკში; 2. გამოქვაბული, წყარო სოფელ საადამიოში); **გითოტახუა** „გამოტეხვა“→გითოტახილი „გამოტეხილი“ (შესასავლელი ციხის კედელში, სოფელ ჯიხაში); **გიშაჭკომუა** „ამოჭმა, გამოჭმა“→გიშაჭკომილი „ამოჭმული, გამოჭმული“ (ტოპონიმი: გზა-გასასვლელი სოფელ უფალკარში; 2. ვაკე-ხევი სოფელ საჩიქობავოში); **გიშახორხუა** „ამოხერხვა, გამოხერხვა“→გიშახორხილი (ტოპონიმი: 1. გზა-გასასვლელი სოფელ უშაფათში; 2. ნაგზაური სოფელ ლესაჯაიეში); **გობოგუა** „გაბოგვა, ხიდის გადება“→გობოგილი „გაბოგილი“ (ტოპონიმი: 1. ღელე სოფელ მოხაშში; 2. ჩაის ფართობი სოფელ მეორე მოხაშში); **კირუა** „შეკრვა, შემოკირვა“→გოკირილი „შეკრული, შემოკირული“ (ტოპონიმი: ხიდის ნაშთი სოფელ ბათარიაში); **სოფუა** „გარღვევა“→გოსოფილი „გარღვეული“ (ტოპონიმი: ღელე სოფელ გოლასკურში); **გოხინტკუა** „მაგარი საგნის ჩაჭრა, ჩაკვეთა“→გოხინტკირი „ჩაჭრილი“ (ტოპონიმი: გზა, სერზე გასასვლელი ზედა ნაქალაქევეში) ...

სახელურფუძიანი დერივატი→ტოპონიმი:

სემანტიკურ-მორფოლოგიური ტოპონიმიზაციით წარმოქმნილ ტოპონიმთა საწარმოებელ სადერივაციო საშუალებად გამოიყენება **ნა-**, **სა-** და **ო-** პრეფიქსები, აგრეთვე **-ურ**, **-ულ**, **-ოურ**//**-ოულ** და სხვა სუფიქსები.

ნა- პრეფიქსით (სხვადასხვა სუფიქსით) ნაწარმოები სახელურფუძიანი დერივატის ტოპონიმად გადაქცევის ფაქტი დადასტურებულია შემდეგ გეოგრაფიულ სახელებში: **აბანა** „აბანო“//**ნააბანუ** „ნააბანოვარი“ (ტოპონიმი), **ანგურა**//**ანგური** „აგური“→**ნაანგურუ** „ნაანგურალი“ (ტოპონიმი); **ბარაკი** რუს. Барак→ქართ. ბარაკი//**ნაბარაკუ** (ტოპონიმი: მინდორი სოფელ გოლასკურში); **ბერადი** „ბაირადი“→**ნაბერადუ** (ტოპონიმი: 1. ბორცვი სოფელ შუა ხორშში; 2. მწვერვალი ზჟერის მთაზე, სოფელ კვაუთში); **ბინეხი** „ვენახი“→**ნაბინეხუ** „ნავენახარი“ ტოპონიმი: 1. ბორცვი სოფელ სახარბედიოში; 2. სახნავი სოფელ შუა ხორშში; 3. ფერდობი სოფელ ეკში და სხვაგან); **თუნთი** „დათვი“→**ნათუნთერა** „ნადათვარი“ (ტოპონიმი: სახნავი სოფელ პირველ ნოსირში); **კარე** „მწყემსის ბინა, კარავი; მწყემსის საცხოვრებელი დროებითი ნაგებობა“→**ნაკარუ** (ტოპონიმი); **კინაშარა** „რკინიგზა“→**ნაკინაშარუ** (ტოპონიმი: ნაგზაური სენაკ-სახარბედიოში); **მენჯი** „ვეძა“→**ნამენჯუ** „ნავეძარი“ (ტოპონიმი: სახნავი სოფელ ზანაში); **ტები** „ტევი“→**ნატებერა** „ნატევრალი“ (ტოპონიმი: მინდორი ზჟერის მთის კალთაზე, სოფელ კვაუთში); **ფოშტა** „ფოსტა“→**ნაფოშტარი** „ნაფოსტარი“ (ტოპონიმი: ტყე სოფელ უშაფათში); **ხაჯი** „ცერცვი“→**ნახაჯუ** „ნაცერცვალი“ (ტოპონიმი: 1. ბორცვი სოფელ ხორშში; 2. სახნავები ფოცხოში, საგუგუნავოსა და საგვიჩიოში; 3. მინდორი ქალაქ სენაკში...); **ხოჯი** „ხარი“→**ნახოჯერა** „ნახარალი“ (ტოპონიმი: საძოვარი სოფელ სახარბედიოში); **ჯიხა** „ციხე“→**ნაჯიხური** „ნაციხარი“ (ტოპონიმი: ციხის ნაშთი სოფელ ძველ სენაკში)...

ო-ე პრეფიქს-სუფიქსით ნაწარმოები სახელურფუძიანი დერივატის ტოპონიმად ქცევის მაგალითებია: **ატამა** „ატამი“→**ოატამე** „საატმე“ (ტოპონიმი: 1. ბუჩქნარი სოფელ კოტიანეთში); **ბამბე** „ბამბა“→**ობამბე** „საბამბე“ (ტოპონიმი: 1. ტყე-ფერდობი სოფელ ბეთლემში; 2. საძოვარი სოფელ გეჯეთში; 3. სახნავი სოფელ კვაუთში და სხვ.); **ბურლი** „ბუერა“→**ობურლე** „საბუერო“ (ტოპონიმი: ტყე, ხევი სოფელ მეორე მოხაშში); **გინი** „ხბო“→**ოგინე** „სახბორე“ (ტოპონიმი: სახნავი სოფელ მოხაშში); **ინჭირე**, **ინჭირი**

„ანწლი“→ოინჭირე „საანწლე“ (ტოპონიმი: ხევი სოფელ ლესაჯაიესა და ლეძამამეში);
ლაგვანი „ქვევრი“→ოლაგვანე „საქვევრე“ (ტოპონიმი: მინდორი სოფელ შუა ხორშში; 2.
 ღელე სოფელ უფალკარში); **ლებია** „ლობიო“→ოლებიე „სალობიო“ (ტოპონიმი:
 ბუჩქნარი სოფელ უფალკარში; 2. ტყე, ფერდობი სოფელ ზედა ნაქალაქევში); **მუნჩქვი**
 „მაჩვი“→ომუნჩქვე „სამაჩვე“ (ტოპონიმი: 1. სახნავი სოფელ პატარა ზანაში; 2. ტყეები
 შუა ხორშსა და ფოცხოში; 3. ჩაის ფართობები სოფელ საესებუოსა და კვაუთში); **უმქური**
 „ვამლი“→ოუმქურე „ვამლნარი“ (ტოპონიმი: სახნავი სოფელ ლეკოკაიეში და სხვ. მრ.).

სა-ა, სა-ო პრეფიქს-სუფიქსები: **ანგურა** „აგური“→საანგურო „სააგურო“
 (ტოპონიმი: სახნავები სოფელ ახალსოფელსა და სახარბედიოში); **ბურთი**
 „ბურთი“→საბურთალო (ტოპონიმი: მინდორი სოფელ სკურიაში); **კლასი**
 „სკოლა“→საკლასო (ტოპონიმი: ჩაის ფართობი სოფელ საშურლაიოში);
მეველე→სამეველომანი (ტოპონიმი: ღელე სოფელ ნოსირში; **ოტკა** „არაყი“→საოტკო
 „საარყე“ (ტოპონიმი: მინდორი სოფელ შუა ხორშში); **ტივი/სატივო**→ღელე (ტოპონიმი);
 ფაცერი→თევზის საჭერი წნული ღარი, იგივე **გეჩა**→საფაცერო (ტოპონიმი: ღელე
 სოფელ სირიაჩქონში); **ფილია/საფილიო, ფოჩხუა/საფოჩხუო, ფულარია/საფულარიო,**
ქირია/საქირიო, შაფათა(ვა)/საშაფათო, შონია/საშონიო, შურღულაია/საშურღულაიო,
ჩარტია/საჩარტიო და სხვ. მრ.

-ურ //-ულ, -ოურ //-ოულ: **კაკუა** (გვარსახელი) ან **კაკო** (პირსახელი)→კაკური
 (ტოპონიმი: ვენახი სოფელ კოტიანეთში); **კვირკველია** (გვარი)→კვირკველური „რაც
 კვირკველიას ეკუთვნოდა“ (ტოპონიმი: ტყე სოფელ საწულეისკიროში); **პერტია**
 (საკუთარი სახელი პეტრე)→პერტული კომონიმი: სოფელ მენჯის ადმ. ერთეულში);
ჟვანია (გვარი)→ჟვანური „ჟვანიასეული“ (ტოპონიმი: ტყე სოფელ გახომელაში); **ბახა**
 (პირსახელი) ან **ბახია** (გვარი)→ბახური „ბახასეული“ ან „ბახიასეული“ (ტოპონიმი: ტყე
 სოფელ უფალკარში); **კიკილია** (პირსახელი)→კიკილური (ტოპონიმი: ფერდობი სოფელ
 კვაუთში);

კრებითობის სახელი→**ტოპონიმი:** **კვატალია** „ბუსკანტურა“ (მცენ.)→კვატალონი
 (ტოპონიმი: სახნავები სოფელ გეჯეთსა და პირველ ნოსირში); **კიკაჩე**→ვაზის
 ჯიში//კიკაჩონა (ტოპონიმი: 1. ნავენახარი სოფელ ციზეთში; 2. საძოვარი სოფელ
 საშურლაიოში; 3. სახნავი სოფელ სახარბედიოში; 4. ფერდობები სოფელ საგუგუნავოში
 და სხვ.); **ჟვაბუ** „ბაყაყი“→ჟვაბონა „სადაც ბევრი ბაყაყია“ (ტოპონიმი: ტყე-ჭანჭრობი ქ.

სენაკში); **უმქური** „ვაშლი“→უმქურონი „ვაშლნარი“ (ტოპონიმი); **გეჯე** (პირსახელი)→**გეჯეთი** (ოიკონიმი: ჯგუფური ანთროპონიმი//„გეჯეს შთამომავლობა“); **კვაუ** (პირსახელი)→**კვაუთი** (ოიკონიმი: „კვაუს შთამომავლობა“); **კუტალია** (გვარი)→**კუტალეთი** (ტოპონიმი: ფერდობები სოფელ კოტიანეთში)...

კნინობითობის სახელები:

დაბაი „დაბალი“→**დაბა(ლ)ია** (ტოპონიმი: სახნავი სოფელ საოდიშარიოში); **ზღვა** „ზღვა“→**ზღვაია** „მცირე ზღვა, ანუ ტბა“ (ტოპონიმი: ტბა ეკის მთაზე, სოფელ სახარბედიოში); **როკი** „ხის გამხმარი ტოტი“→**როკია** (ტოპონიმი: ბორცვი სოფელ პატარა ზანაში)...

მრავლობითობის სახელი:

ჭინუ „წნელი“→**ჭინუფი** „წნელები“ (ტოპონიმი: სახნავი სოფელ საოდიშარიოში); **ჭყონი** (სოფელი)→**ჭყონარეფი** (ტოპონიმი: მინდორი სოფელ ისულაში)...

ქონებისა და უქონლობის სახელი→**ტოპონიმი**. **ბინები** „ვაზი“→**ბინებაში** „ვაზიანი“ (ტოპონიმი: ტყე სოფელ ტყირში); **დუდი** „თავი“→**უდუდე ღალე** „უთავო ღელე“ (ტოპონიმი: ღელე სოფელ საგვიჩიოში)... სენაკის მუნიციპალიტეტში უქონლობის სახელები დასტურდება კიდევ ორ ტოპონიმში: **ურეკი** და **უჟი** „დაუმუშავებელი მიწა“. უქონლობის სახელებს მეგრულში, ქართულის მსგავსად, **უ-** პრეფიქსი აწარმოებს. მ. კემულარია ქვემო ქართლის მაგალითზე, სოფელ მამულოში დადასტურებულ ტოპონიმ **უ-საბლ-უ-ებ-ის** მაგალითზე ასახელებს უქონლობის სახელს და ობიექტის სახელდების მოტივაციასთან დაკავშირებით აღნიშნავს: სოფელში გაუყოფელი მიწების გაყოფა ხდებოდა საბლით – დაგრეხილი თოკით. გაუნაწილებელი მიწა „უსაბლოდ“ იწოდებოდა, რომლის ამოსავალი ფორმა უნდა ყოფილიყო **უ-საბელ-ო-ებ-ი**, **უ-საბლ-უ-ებ-ი** (კემულარია 2013: 60).

ნაგენეტივარი სახელი→**ტოპონიმი**:

თონე „თონე“→**ოთონეში** (ტოპონიმი: ფერდობი სოფელ ძველ სენაკში); **კარდილა** „სპილენძის დიდი ქვაბი“ – **ოკარდილეში** (ტოპონიმი: ღელე სოფელ ძველ სენაკში); **კატუ** „კატა“→**ოკატუეში** (ტოპონიმი: ბორცვი სოფელ გახომელაში); **ლაგვანი** „ქვევრი“→**ოლაგვანეში** „საქვევრისი“ (ტოპონიმი: მორევი მდ. გურძემიაზე, სოფელ მოხაშში); **ლაკვი** „ლეკვი“→**ოლაკვეში** „სალეკვია“ (ტოპონიმი: ხევი სოფელ კვაუთში);

ლევი „შლამი, ლამი, ლურჯი მიწა“→ოლეკე „საშლამე“→ოლეკეში „ადგილი, სადაც ლამი ან ლურჯი მიწაა“ (ტოპონიმი: ტლაპო სოფელ საგაბესკირიოში; 2. ჭეჭყობი სოფელ გახომელაში); **მენჯი** „ვეძა“→ომენჯე „სავეძე“, ომენჯეში//ომინჯეში (ტოპონიმი: ხეობა, დელე სოფელ ლეზალათურესა და ზედა ნაქალაქევეში); **ფშალა, ფშალო** „სვია“ – ოფშალე „სადაც სვია ხარობს“→ოფშალეში (ტოპონიმი: 1. ტყე ეკის მთაზე, ქ. სენაკში; 2. ბურჭნარი სოფელ სახარბედოში); **ღუ** „ბუ“→ოღუე „საბუე“→ოღუეში „საბუისა“ (ტოპონიმი: 1. მღვიმე სოფელ საადამიოში; 2. ბორცვი, სასაფლაო სოფელ შუა ხორშში); **გერიე** (პირსახელი)→გერიეში (ტოპონიმი: სახნავი სოფელ სატყეუჩავოში); **გითი** (პირსახელი)→გითიში//გითიშ წყარი (ტოპონიმი: წყარო სოფელ უფალკარში); **მოხა**→ხორბლის ჯიში→მოხაში (ოიკონიმი); **ცალი** „ყელი, კისერი“, ცალიში//ცაიში „უღელტეხილისა“ (ტოპონიმი: ხევი, ტაფობი სოფელ გახომელაში)... **ქუა** „ქვა“→ქუა(დ)ინოხუ „ქვაა ჩამხოზილი“→ქუა (დ)ინოხუ (ჰიდრონიმი: მორევი მდ. ცივზე)...

სენაკის მუნიციპალიტეტის დღემდე გამოცემულ ტოპონიმურ მასალებში ფრაზის, წინადადების, ტოპონიმად გადაქცევის არც ერთი ფაქტი დადასტურებული არ არის.

თავი VIII - საზღვრული ინდიკატორები ტოპონიმებში

ინდიკატორი გულისხმობს ყოველგვარ გეოგრაფიულ ტერმინს, იქნება ლიტერატურული თუ დიალექტური, რაც შედის ტოპონიმის შემადგენლობაში და მიუთითებს აღსანიშნი ობიექტის სახეობაზე (ცხადია 1988: 52). ე. მურზაევი ინდიკატორს „ადგილობრივი გეოგრაფიული ტერმინის“ მნიშვნელობით იყენებს (Murzaev 1974 :22).

ტერმინი „ინდიკატორი“ აღნიშნავს სიტყვათშეერთებით ნაწარმოები გეოგრაფიული სახელების შემადგენელ ისეთ საზღვრულ სიტყვებს, რაც მეორდება სხვა ტოპონიმებშიც, სხვადასხვა სიხშირით, დამოუკიდებლად კი რომელიმე ბუნებრივი ადგილის ამსახველი გეოგრაფიული ტერმინია (მაკალათია „ტოპონიმისა“, I, 1976: 81-82). გეოგრაფიულ სახელებში განმეორებად საზღვრულ სახელებზე, ე. წ. ინდიკატორებზე, ა. შანიძე აღნიშნავს: „დასახლებული პუნქტების ერთი წყება წარმოადგენს კომპოზიტს, რომლის მეორე ნაწილი საზოგადო სახელია: ქალაქი, დაბა, სოფელი, უბანი, ციხე, ჯვარი, წყარო, ყანა, ხიდი და სხვ., პირველი ნაწილი კი წარმოშობით მისი მსაზღვრელია: ახალ-ქალაქი, ახალ-სოფელი, ახალ-დაბა, ურიათ-უბანი, უფლის-ციხე და სხვ., მდინარეთა სახელების ერთი ჯგუფიც კომპოზიტს წარმოადგენს, რომლის მეორე ნაწილია „წყალი“ („წყალა“): ცხენის-წყალი... ხეობათა სახელებში ხშირად „ხევი“ ან „ხევა“ შედის. ასეთმა სახელებმა შეიძლება წყალიც აღნიშნოს, მთელი ხეობაც და სოფლის სახელადაც იქცეს: კავთის-ხევი, კისის-ხევი...“ (შანიძე I, 1953 : 138).

კომპოზიტად შედგენილ გეოგრაფიულ სახელთა მეორე კომპონენტად – ინდიკატორებად შეიძლება გამოიყოს რომელიმე კონკრეტული მხარის ტოპონიმიაში იშვიათად (ერთხელ ან ორჯერ) დადასტურებული ყოველი საზღვრული. კონკრეტული მხარის ტოპონიმისათვის დამახასიათებელი ინდიკატორი შესაძლებელია დამოწმებულ იქნას სხვა მხარეთა გეოგრაფიულ სახელწოდებებში, ანუ გაფართოვდეს მისი გავრცელების არეალი და გასცდეს დიალექტის ან ენის გავრცელების საზღვრებს. ტოპონიმების ინდიკატორთა მიხედვით კვლევა იძლევა სტრუქტურულ-სემანტიკური ტიპოლოგიის გამოაშკარავების, არქაული თუ დიალექტური ლექსიკის მრავალი

ნიმუშის გამოვლენის შესაძლებლობას. მაშასადამე, ინდიკატორთა კვლევა გეოგრაფიულ სახელწოდებათა სემანტიკური ანალიზის თვალსაზრისით მეტად მნიშვნელოვანია (მაკალათია „ტოპონიმია“, I, 1976: 84).

სენაკის მუნიციპალიტეტის ტოპონიმებზე დაკვირვება ცხადყოფს, რომ ინდიკატორად შეიძლება გამოიყოს არა მხოლოდ ორჯერ ან მეტჯერ განმეორებადი სახელი, არამედ თუნდაც ერთხელ ნახმარი საზღვრულიც. ამ უკანასკნელის არეალი, შესაძლებელია, გაფართოვდეს სხვა კუთხეთა ტოპონიმურ მასალებთან შედარება-გაანალიზებით.

შევეცდებით საკვლევი ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული ერთეულის ტოპონიმებში დადასტურებული ინდიკატორები ქვემოთ წარმოვადგინოთ. პირობითად შეიძლება შემდეგი ინდიკატორები გამოიყოს:

არხი: ბაბულიაშ არხი...

ბოგირი, ბოგა: ბულბოგა, გირძელია ბოგა, თორდუაშ ბოგა, თხომბოგა, ვატაიშ ბოგირი, ტრუბაშ ბოგა, მკკართბოგა...

ბეგი: გინძე ბეგი, დიდი ბეგი...

გარამი: დიდგარამი, ჭიჭე გარამი...

გა: ანჯაფარიაშ გა, გირძეგა, მესხიშგა...

გოთე: დიდი გოთე, ნაოხვამგოთე, ჭიჭე გოთე...

გოლა: ბჟერიშ გოლა, ეკიშ გოლა, დაბალგოლა, ზისხირიშ გოლა...

დიხა: ბესაშ დიხა, ბეჩუშ დიხა, ერაკიშ დიხა, კუჭაშ დიხა...

დობერა: ზარულუაშ დობერა, შქადობერა...

დოხორე: დადიანიშ დოხორე, ენწერიშ დოხორე, ოჭანდიეშ დოხორე, ოტიაშ დოხორე, ხუხულორიშ დოხორე...

დუდი: აბანაშდუდი, ბარცხენიშდუდი, ბოგაშდუდი, თოლდუდი, მენჯიშდუდი, სურონაშდუდი, ტყაშდუდი...

ეზო: იორაშ ეზო, ლადიშ ეზო ...

ენწერი, ეწერი: აბანაშ ენწერი, ზანაენწერი, ზანაეწერი, კოკი-ენწერი...

ზედა, ზემო: ზედა თეკლათი, ზედა ნაქალაქევი, ზედა სალომიო, ზედა სორტა... ზემოკარი, ზემო კოტიანეთი, ზემო საჭითა, ზემო სორტა, ზემო უფალკარი, ზემო ფოცხო...

ზურგე/ზუგუ: ბესელიაშ ზუგუ, გაბუნიხემ ზურგე, დიხაზურგე, დიხაზუგუ, მაღალზუგუ...

თუდოენი: თუდოენმუხური.

კარი: აბულამემ კარი, ანდრიშ კარი, არჩილიშკარი, ბაკურაშკარი, ბარბალეკარი, გაიოზიშ კარი, გიგოიაკარი, გოგუაკარი, დავითიშკარი, დოხოლეკარი, დუქანკარი, ვასილიშკარი, იპოლიტეშკარი, კადრიბიშკარი, კატიშკარი, კირცხალიაშკარი, კუპრაშკარი, მისარონკარი, მუხუიაშკარი...

კირდე: დიდამოკაშ კირდე, დიდკირდე...

კურთხუ: კონდრატემ კურთხუ...

მამული: ბერიძემ მამული, გიძე მამული, დადიამ მამული, დამენიეფიშ მამული, შქამამული...

მენჯი: ილარიონიშ მენჯი, მელტონიშ მენჯი, სქვერმენჯი, უჩამენჯი...

მინდორი: გინძე მინდორი//გირძე მინდორი, დიდმინდორი, ზემინდორი, კოლონიაშ მინდორი, კოწიამ მინდორი, ლაუმ მინდორი, საჯარო მინდორი...

მუხური: ანდიშ მუხური, ბედიამ მუხური, თუდოენმუხური, ჟიმოენმუხური...

ნაშენი: ბაბუნაშენი, ბაბუმ ნაშენი...

ნოხორი: ადამიშ ნოხორი, აესანდრემ ნოხორი, ავლაჩხაშ ნოხორი, ალერტნოხორი, ალმასხანიშ ნოხორი, აფხაზაშ ნოხორი, ელახნოხორი, კინონოხორი, წემანოხორი, ბესა გოგოლიშ ნოხორი, ცაკვაშ ნოხორი, შარცვაშ ნოხორი, თურუმ ნოხორი, ხარჩიამ ნოხორი, სუმოიამ ნოხორი, გიგომ ნოხორი...

ომაწე: ტურაშ ომაწე...

ოხვამე: არჩაიამ ოხვამე, გოჭვილოხვამე//წმინდა გიორგიშ ოხვამე, ისულამ ოხვამე, მანცხვაროხვამე//ჩარტიაშ ოხვამე, მარნემ ოხვამე, მისარონიშ ოხვამე, სტეფანემ ოხვამე, ჯვარკარიშ ოხვამე...

პიჯი: აბანაპიჯი, ტეხირპიჯი, ტოპჩაპიჯი, შარაპიჯი...

ჟიმოენი: ჟიმოენმუხური.

რახა: შქაშრახა...

რზენი: გვიარზენი, დამბაზენი, გაბიორზენი, დირზენი, დომნურიშ რზენი, კუთხულრზენი, მაგდაზენი, მელენრზენი, სულარზენი...

რობუ: არახამიეფიშ რობუ// საარახამიომ რობუ, ვახანიარობუ, იაკობაშ რობუ...

სუ(რ)კი: გოგიაშ სუკი, დიდსუკი, ელიეფიშ სუკი, ტყელაშ სუკი, შქასუკი, შქაშსურკი...

ტები: ბოკუჩაშ ტები, გასილაშ ტები, გუგულიაშ ტები, გუგუსქუაშ ტები, დიდი ტები, დინოხონტები, ზაკაიაშ ტები, კეკუაშ ტები, შქაიტები...

ტობა (ტომბა): აბანაშტობა, აბანოტობა, ბიტუმ ტობა, გვაჩილაშ ტობა, გუძაშ ტობა, დამბაშ ტობა, იუტობა, მიჭკოტობა, უჩატობა...

ტყა: არჩაიაშ ტყა, არჩილიშ ტყა, ბანკიშ ტყა, ბულიაშ ტყა, გვადაშ ტყა, გინძე ტყა, გოგულიაშ ტყა, დადიაშ ტყა//ბანკიშ ტყა//მაიაშ ტყა, თომაშ ტყა, იოსემ ტყა, ლუტუმ ტყა...

უჩა: უჩალაღ, უჩაღე, უჩალაღფონი...

ფარტე: ესათიშ ფარტე...

ფერდი: აბანაფერდი, არჩილიშ ფერდი, გაგუაშ ფერდი, გუგუროშ ფერდი, გუჯუმ ფერდი, ესაიაშ ფერდი, კინტირიაშ ფერდი, კოწიაშ ფერდი, ლაკარდაშ ფერდი...

ფონი: ანდრიშ ფონი, ენწერფონი, კვაზაფონი, კიცხირაფონი, შქაიფონი, შქაშფონი...

ქვედა, ქვემო: ქვედა თეკლათი//თეკლათი ქვედა, ქვედა სალომიო, ქვედა სორტა, ქვემო კოტიანეთი, ქვემო საჭითა(ო), ქვემო სორტა, ქვემო ფოცხო...

ქუა: ათანასიშ ქუა...

ღალგ, ღალი, ღელე, ღელო: ანდრიშ ღალგ, არახამიეფიშ ღალგ, არჩაიაშ ღელე, ბაბშონემ ღელო, ბათლომემ ღელე, ბარცხემღალგ, ბერღალი, ერაგიაშ ღალგ, თხორილღალი, კვარჩხიღალი, ვალენტინაშ ღალი, ლოგინიაშ ღალგ, შქაიღალგ, შქაირალუ//შქაშღალ...

ცვანა: საბეზიო ცვანა, გინძე ცვანა...

შანი: ბეგლარიშ შანი, ბერღალიშ შანი...

შარა: ბანძაშ შარა, გერანიშ შარა, გორტოფუშარა, თემშარა, მეკამბეჩემ შარა, ტყაშარა, შქაშშარა, ძონძირიშ შარა...

შეკებული: ემელიანემ შეკებული, ერასტომ შეკებული, უტაშ შეკებული...

შკა, შქა (შვა, შუა): შქადობერა, შქადოკე//შქათოკე, შქა ეკი, შქაიტები, შქაიფონი,//შქაშფონი, შქაიღალ?, შქაიღალუ//შქაშღალ, შქამამული, შქამანგარი, შქა

ოთოკე, შქარეკა, შქასუკი, შქატები, შქა უშაფათი, შქაღალ, შქაშონე, შქაშპალოტი, შქაშრაზა, შქაშსურკი, შვაღა//შვაღე, შოღა, შვაღე, შუა ეკი, შუა ნოსირი, შუა ხორში...

ჩაი: ალიაშ ჩაი, არსენაშ ჩაი, კომნაშ ჩაი...

ჩე: ჩეგოლა, ჩედიხა, ჩეოხვამე...

ჩქონი: გებენაჩქონი, დიდი ჩქონი, ჟიმოენჩქონი, ბედიამ ჩქონი...

ძგა: ტებიძგა...

წკვარამი: გაგიაწკვარამი...

წყარი: აბანაშ წყარი, ბათლომეშ წყარი, ბულწყარი, გამოქვაბულიშ წყარი, გითიშ წყარი, გრაფიშ წყარი, დადიანიშ წყარი, ლოლაშ წყარი, ლომურიშ წყარი...

წყუ: არჯამანძემ წყუ, ბაკურიშ წყუ, ბეჟაშ წყუ, გაგაწყუ, გუჯუმ წყუ, თარია(შ)წყუ, კოკაშ წყუ, კოტოწყუ...

წყურგილე (წყურგილი): აკაკიმ წყურგილე, ალესიამ წყურგილი, ბარამიეფიმ წყურგილე, ბახვიაშ წყურგილი, ბებიაშ წყურგილი, ბეკოიამ წყურგილე, ბიბლაშ წყურგილე, გაგუამ წყურგილე, გუჯუმ წყურგილე, თურქეფიმ წყურგილე, ივანემ წყურგილე...

ჭალე: აბანაჭალე, აბაშაჭალე, ალექსიმ ჭალე, ანდრიაშჭალე, ანტომ ჭალე, აფაქიამ ჭალე, აღათიამ ჭალე, აშოიანჭალე, ბარბალებჭალე, ბერიძეფიმ ჭალე, ბეჩუმ ჭალე, გაგუამ ჭალე, ბეჩუმ ჭალე, გემოხონჭალე, გურძემიაჭალა, ელახონჭალე, რიონჭალე, ნანაშ ჭალე, ატაოზიმ ჭალე, ისიდორემ ჭალე, ...

ჭითა: ჭითა უშქური, ჭითა კოდე, ჭითა ღეე, ჭითა წყარი...

ჭორთი: ბაგრატიმ ჭორთი...

ხაბო: გაბურჩიამ ხაბო, გაცხაბო, ნინუამ ხაბო...

ჯინჯი: ბულიშ ჯინჯი, ვაკაციაშჯინჯი, ვერხიშჯინჯი, თელაშჯინჯი, თხირიშჯინჯი, ლანჯიშჯინჯი, ლუდიჯინჯი...

ჯიხა: დავითიმ ჯიხა...

გამოყოფილი ინდიკატორების საფუძველზე შეგვიძლია დავასკვნათ:

ა. ინდიკატორებად გამოიყოფა 60-ზე მეტი სიტყვა;

ბ. ინდიკატორებად დასტურდება გეოგრაფიული ტერმინები (გოლა, გა, სუკი, ჭალე...) და ადამიანის შემოქმედების (წისქვილი, ოხვამე, ცუდე...) ან სხვა საგნის (კარი, არხი, ბოგა, ბოგირი, ეზო...) აღმნიშვნელი ნებისმიერი საზოგადო სახელი.

გ. გავრცელების სიხშირის მიხედვით უპირატესად გვხვდება შემდეგი ინდიკატორები: ბოგირი, ბოგა, დუდი, კარი, ნოხორი, ოხვამე, რზენი, ტები, ტობა, ტყა, ფერდი, ღალგ, ღალი, ღელე, ღელო, წყარი, წყუ, წყურგილე, ჭალე, ჯინჯი, ზედა, ზემო, შკა//შქა (შუა), ქვედა, ქვემო,...

თავი IX: ზოგიერთი ფონეტიკური პროცესისათვის სენაკის მუნიციპალიტეტის ტოპონიმიაში

IX. 1. რედუქცია. მეგრული ტოპონიმის ანალიზი ცხადყოფს, რომ რედუქციას იწვევს ყველა პრეფიქსი: ლე-, ნა-//ნო-, ო-, სა-, მა- და სხვ.; ამასთანავე, რედუცირდება ხუთივე ხმოვანი და ირაციონალური გ. პრეფიქსის დართვის შედეგად ფუძის თავკიდურ ან მომდევნო მარცვალში სუსტდება და ამოვარდება ხმოვანი. რედუქცია მეგრულში დაკავშირებულია თავმარცვლის მახვილთან. პ. ცხადიას დაკვირვებით, „პრეფიქსული წარმოებისას სიტყვის მთავარი მახვილი პრეფიქსზე გადადის, რაც აადვილებს მომდევნო პირველი ან მეორე მარცვლის ხმოვნის დასუსტებასა და დაკარგვას“ (ცხადია 2002: 10). ფუძე-გვარში ხმოვნის რედუცირების ფაქტი დასტურდება სენაკის მუნიციპალიტეტის შემდეგ ანთროპოტოპონიმებში: ბარდემასქუა → ლე-ბარდემსქუ-ე, ტყებურ[ავა] → ლე-ტყებრ-ე, ლორთქიფანიძე → ლეთქიფანიხე → ლეთქფანიხემ ნოხორი „ლორთქიფანიძის ნასახლარი“, ქუჩულორია → ლექუჩლორე//საქუჩლორიო, ხარებ[ავა] → ლეხარბე; ბარდემასქუა → საბარდემსქუო, გარუჩავა → საგარჩა//მაჟია ტყირი, გოგებაშვილი → გოგებასკუა → საგოგებასკუო, გოგინაშვილი → გოგნასკუა → საგოგნასკუო, კალანდარიშვილი → კალანდარისკუა → საკალანდარსკუომ ჯიხა, კემულარია → საკემლარიო, ნაროუშვილი → ნაროუსქუა → სანარსქუო, სანიკიძე→სანიგია→სანგია→სანგიაშ ნოხორი „სანიკიძის ნასახლარი“, ქაშიბაძე → საქაშბაძო, ქაჩიბაია → საქაჩბაიო, საქაჩბაიომ ტყა, მიმისეიშვილი→ მიმციეშვილი → სამიმციესკუო „სამიმსეიშვილო“, ხუბულ[ავა] → სახუბლა; ოთიფურე „სათიბარი“ → ნაოთიფურენი → ნათფურენი „ნასათიბარი“, ლაბახუა → ნალაბახუ → ნალბახუ, ობინეხე „სავენახე“ → ნაობინეხუ → ნაობნეხუ „ნავენახარი“, სანიკიძე → სანიგია→ სანგია→ ნასანგუ, სამიკიტნო → ნასამკიტანო, საანგურო „საანგურო“ → ნასაანგურე → ნასანგურე, საყარაულო → ნასაყარულე, სილახ[ავა] (გვარია) → ნასლახუ; ბადილე „ბედელი“→ ნობადლენი, ობულე შანი → ობლეშანი, ობირეში → ობრეში „სამდერეთი“, პურასკია „პრასი“ → ოპრასკიე//ოპრასკია, ოტურე „სატურია“ → ოტურედალი: ოტრედალი, ოყოფარე „მოსავლიანი, ნაყოფიერი“ → ოყოფარეში → ოყოფრეში→ ოყობრეში; არჯევანიძე → არჯამანძე: არჯამანძემ წყუ, არჯევანძემ წყუ

„არჯევანიძის წყარო“; აფშილავა → აფშია: აფშიაშ წყუ „აფშილავას წყარო“; ბასილიკა (პირსახელია) → ბასილკა: ბასილკაშ წყუ „ბასილკას წყარო“; ბიბლაია (გვარია) → ბიბლა: ბიბლაშ წყურგილე „ბიბლაიას წყარო“; გერასიმე → გერასიმეშ ნაკარუ „გერასიმეს ნაკარვალი“; გუდაუთური „ის, ვინც ან რაც გუდაუთიდანაა“: გუდაუთურობა → გუდათურობა, გუდაუთურონი → გუდათურონი; ჟვანია → ჟვანიხე: ჟვანიხეშ ნოხორი „ჟვანიას ასულის ნასახლარი“, სურო → სურონა → სურნა „სუროვანი“; ტობაუჩა „ტბაშავი“ → ტობჩა, ტყებუჩავა → ტყებჩაშ ჭალე „ტყებუჩავას ჭალა“, ჩემინ[ავა] (გვარია) → ჩემნეფიშ ნოხორი „ჩემინავების ნასახლარი“, ჩემნეფიშ წყუ „ჩემინავების წყარო“; ჩხეტია (გვარია) → ჩხეტიხე: ჩხეტიხეშ ნაფაცხუ „ჩხეტიას ასულის ნაფაცხევი“; ცხემური „რცხილა“ → ცხემურონი: ცხემრონი „რცხილნარი“; ძიმისეიშვილი → ძიმციეშვილი → ძიმცესქუა: → ძიმცესქუაშ ნოხორი „ძიმისეიშვილის ნასახლარი“; ძიმცესქუაშ წყურგილე „ძიმისეიშვილის წყარო“; ჭაავა → ჭეფიშ ოხვამე „ჭაავების ეკლესია“; ჭიჭიკო (პირსახელია) → ჭიჭკოშ ნაკარუ „ჭიჭიკოს ნაკარვალი“; ჭოლონა „ჭილნარი“ → ჭოლნა, ჭყონიშჯინჯი „მუხისძირი“ → ჭყოიჯინჯი, ხაჭაპურიძე → ხაჭაპურიძეშ ნაისირუ „ხაჭაპურიძის ნაისლევი“; ხუბუნაია (გვარია) → ხუბნაიეფიშ ნოხორი „ხუბუნაიეების ნასახლარი“; ხუტუნა (ეპონიმი) → ხუტნათი, ჯოჯუა (გვარია) → ჯოჯხეშ ჭალე „ჯოჯუას ასულის ჭალა“; ჯღანჯღ[ავა] (გვარია) → ჯღანჯღეფიშ ნოხორი „ჯღანჯღავების ნასახლარი“.

საინტერესოა პ. ცხადაიას დაკვირვება რედუქციასთან დაკავშირებულ ერთ საკითხზე: ფუძე-გვარების ნაწილში რედუქცია უნდა მომხდარიყო ამ გვარებით ტოპონიმების წარმოქმნამდე (ცხადაია 1985: 153). ჩვენთვის საინტერესო შემთხვევაში ფუძისეული ხმოვნის ამოვარდნას ტოპონიმის წარმოქმნამდე ადგილი ჰქონდა შემდეგ გვარებში: ტყებჩა, გარჩა, გოგნასკუა, კემლარია, სანგია, ქაჩბაია, ძიმცესქუა...

IX. 2. ჰაპლოლოგია. ფუძეთა შეერთებისას თუ დერივაციისას მარცვლის ამოვარდნა დამახასიათებელია მეგრული ანთროპონიმისა (იშვიათად) და ტოპონიმისათვის (უფრო ხშირად). გამოთქმულია მოსაზრება, რომ მეგრულში ფართოდ გავრცელებული და მრავალფეროვანი ეს ფონეტიკური მოვლენა უწინ მოქმედი ძლიერი მახვილის გამოძახილი უნდა იყოს (ცხადაია 2002: 11). ტოპონიმიური მასალების ანალიზის საფუძველზე დადგენილია, რომ ჰაპლოლოგიის შემთხვევები დასტურდება ფუძისეულ

მორფმათა, ძირისეულ და დერივაციულ მორფმათა საზღვარზე, ერთი ფუძის ფარგლებში, იდენტურ ან მსგავს მარცვალთა შორის.

ჰაპლოლოგიას ადგილი აქვს აგრეთვე იმ შემთხვევაში, თუკი დისიმილატორი და დისიმილირებული მარცვლების თანხმოვნები ერთგვაროვანია ჩქამიერობის ან სონორობის მიხედვით. იშვიათად დასტურდება კონტაქტური (დისტანციური) ჰაპლოლოგია (იქვე: 11).

ჰაპლოლოგიის კვალი ჩანს სენაკის მუნიციპალიტეტის 20-მდე მიკროტოპონიმში. აქვე წარმოვადგენთ საილუსტრაციო მასალას: **ბოგოტახირი** ← ბოგაგოტახილი „ჩატეხილი ბოგირი“ - ღელე სოფ. ბერთემში; **გუსქუაშ ნოხორი** ← გუგუსქუაშ ნოხორი „გუგუშვილის ნასახლარი“ - სახნავი საშურღაიოში; **დირზენი** ← დიდი რზენი „დიდი ვაკე“ - სახნავი საესებულოში; **თარანგელოზი** ← მთავარანგელოზი - 1. ეკლესია კვაუთში; 2. ნაეკლესიარები სენაკში, საკილასონიოში, ფოცხოში, საადანაიოში, ლეგოგიე-ნასაჯუსა და სხვაგან; **თარსქუაშ ნოხორი** ← თათარსქუაშ ნოხორი „თათარაშვილის ნასახლარი“ - მინდორი უფალკარში; **კაჟოტახუე** ← კაჟიშოტახუე „კაჟის სატეხი ადგილი“ - ფერდობი საადანაიოში; **კინოხოხორი** ← კინოხოხონხოხორი - ბორცვი, სახნავი ლესაჯაიეში; **ნათისცემი//ნაცმერი//ივანე ნაცმერი//ნათლისმცემელი//იოანე ნათლისმცემელი** ← გაღავნით შემოზღუდული გორა საადამიოში; **ოჯირონი** ← ოჯიბირონი - მინდორი ძველ სენაკში; **პანწყუ** ← პაპანწყუ - ნამეწყრი ფერდობები ციხეთსა და საშურღაიოში; **ჟვანოხორი** ← ჟვანიაშ ნოხორი „ჟვანიას ნასახლარი“ - ჩაის ფართობი ლეგოგინეში; **სკურდი** ← სკურდიდი - მდინარე; სათავეს იღებს სოფ. გურძემში და ლეგოგიეს ტერიტორიაზე, საარზიანოს უბანში, მარცხნიდან შეერთვის გურძემიას; **სათარსქუო** ← სათათარსქუო „თათარაშვილის უბანი“ - უბანი უფალკარში, სადაც თათარაშვილები ცხოვრობენ; **სიბისტროშ ოჩხარჩხალე** ← სილიბისტროშ ოჩხარჩხალე - ნაკადული ლეგოგიე-ნასაჯუში; **ქონოხორი** ← ქორთუშ ნოხორი „ქართველის ნასახლარი“ - სერი უფალკარში; **ხუბნათხორა** ← ხუბ(უ)ნაიაშ ნათხორა „ხუბუნაიას (გა)ნათხარი“ - სამოვარი საცხვიტაოში; **ჯა(ი)ნაჯუხურუ//ჯანაჯუხური** ← ჯაიანიშ ნაჯუხურუ - გორა მოხაშში; **ჯაფხინჯი** ← ჯაპიშ ხინჯი „თუთის ხიდი“ - ღელე, უჩაღალის შენაკადი გოლასკურში; **ჯირჩე** ← ჯინჯი რჩე - სახნავი ლეგოგიე-ნასაჯუში.

IX. 3. ბგერათა გადასმა (მეტათეზისი). სენაკის მუნიციპალიტეტის რამდენიმე ტოპონიმში დადასტურდა ბგერათა გადასმის (მეტათეზისის) ისეთი ფაქტები, როგორიცაა: სხუნელა//სხულონა „მსხალნარი“, ნადანური//რადანული, ნოდარბაზენი//ნოდაბარზენი, რშიმი//შრიმი, შორნობა//შონურობა, ორწუბელი//ოწურბელი, ორზე//ერზო, ოფერწეი//ოფერწიე (შდრ. ქართ. მუხნარი//მუხრანი, თხუთმეტი//თუთხმეტი).

IX. 4. დიფთონგიზაცია. აღნიშნული ფონეტიკური მოვლენა – დიფთონგიზაციისაკენ მიდრეკილება იკვეთება ტოპონიმში – შოლა//შვალა „შუაღელე“. ცვლილების პირველი საფეხურია უა-ს დავიწროება ო-დ: უა→ოა→ოო: შუაღა(ი)→შოაღა(ი)→შოღა(ი).

თავი X . ტოპონიმთა სემანტიკური კლასიფიკაცია

X. 1. მცენარეთა და ცხოველთა სახელები ტოპონიმებში

X. 1. 1. მცენარეთა სახელები. მცენარეთა სამყაროს ლექსიკამ ასახვა ჰპოვა სენაკის მუნიციპალიტეტის ტოპონიმიაში. ა. მაყაშვილის „ბოტანიკური ლექსიკონი“ თითქმის სრულად ასახავს კოლხეთის ფლორას, მაგრამ გეოგრაფიულ სახელწოდებათა ლექსიკონებთან შედარება ცხადყოფს, რომ ყველა ფიტოგრაფიული (მცენარის ამსახველი) ტერმინი ვერ იქცა ტოპოლექსემად. კერძოდ, სენაკის მუნიციპალიტეტში ტოპონიმების საწარმოებლად 20-ზე მეტი მცენარის სახელია გამოყენებული. ამ კუთხით ტოპონიმური მასალის გაანალიზება, წმინდა ლექსიკური პრობლემების თვალსაზრისით, მეტად საგულისხმოა, რამდენადაც ამ გზით შესაძლებელია გამოვავლინოთ უცნობი ლექსიკური ერთეულები; ასევე შესაძლებელია გამოვლენილი ვარიანტების დადგენა-დაზუსტება და ტოპონიმური სახელების პროცესების კვლევა.

სენაკის მუნიციპალიტეტის ტოპონიმების საწარმოებლად გამოყენებული ფიტოგრაფიული ტერმინები თემატურად შეიძლება დაჯგუფდეს შემდეგი სახით: 1. ხეხილის სახელები; 2. ბუჩქოვან მცენარეთა სახელები; 3. მერქნიან მცენარეთა სახელები; 4. ბალახეულ მცენარეთა სახელები; 5. სოკოს სახელები; 6. ბოსტნეულის სახელები; 7. ვაზის სახელები; 8. სათესი კულტურების სახელები; 9. ტექნიკური კულტურის სახელები და სხვ.

ხეხილის სახელები. მეხილეობა საქართველოში ოდითგანვე ისტორიულად ჩამოყალიბებულ, ტრადიციულ დარგს წარმოადგენდა. ფიქრობენ, რომ საქართველოში მეხილეობის განვითარება დაკავშირებულია მსოფლიოში მეხილეობის განვითარების დასაწყისთან. მეხილეობის ისტორიის დასაწყისად კი უნდა ჩაითვალოს ის დრო, როცა ადამიანმა დაიწყო ბინადარი ცხოვრება და საცხოვრებელი სახლის მახლობლად გარეული ხილის ფორმები გადმოიტანა. „ხილის ნარგაობას იყენებენ გამწვანებისთვის, ფერდობ ადგილებზე ნიადაგის დასამაგრებლად, ეროზიული მოვლენების წინააღმდეგ, ქარსაფარი ზოლების შესაქმნელად. მერქანს იყენებენ სახარატო მრეწველობაში.

ფოთლებს, ქერქს და ნაჭუქს სამღებრო მრეწველობაში და ა. შ.“ (ტყებუჩავა, ცაგურიშვილი... 2008: 179).

საილუსტრაციო ტოპონიმური მასალა: ატამონი, ატანიერი, ბერწულონა, „ბროწეულნარი“, ბულბოგა „ბლის ბოგირი“, ბულიშჯინჯი „ბლისძირი“, ბულონა, ბულონი, ბულოღალე „ბლის ღელე“, ბულწყარი „ბლისწყარო“, თხინა, თხირიშჯინჯი „თხილის ძირი“, თხირონა „თხილნარი“, თხირონა// ნათხირე, თხირღალე, „თხილის ღელე“, ლუღიში „ლეღვისა“, ლუღიშჯინჯი „ლეღვისძირი“, ლუღონა „ლეღვნარი“, ლუღწყარი „ლეღვისწყალი“, ნათხირე, ნათხირუ, ნამანდარინუ, ნაჩვარუ (ჩვარა ნეძი „გულცარიელი, ფშუტე კაკალი“), ნაჯიხუ//ბულიშჯინჯი, ოატამე, ობულეშანი, ოთხირე, ოთხირონი, ომანდარინე, ოუშქურე „სავაშლე, ვაშლნარი“, ოუშქურე//უშქურჯინჯი, ოჯამპონი, ოჯაპე, ოჯაპე//ჯაპონი, ჭამურსხულა// ჭამურსხულონი - ჭანური მსხალი, სხულწყუ//ღვიათერი//ღვიათი, ცომურიშჯინჯი, ჩელული „თეთრი ლეღვი“, ჭითა უშქური „წითელი ვაშლი“, ჭითა უშქურონი „წითელი ვაშლის ბაღი“, ხომაშ ფონი „ხურმის ფონი“, ხომაშჯინჯი „ხურმისძირი“, ხომონი „ხურმნარი“, ხოროშანა (ხოროში, ხორა, ხორაში - ატმის ჯიშია), ხოროშინა//ხორაშინა...

1. ბუჩქოვან მცენარეთა სახელები: სურონა „სუროვანი“, სურონაშდუდი, სურუონი, ქუნცონა „ქაცვნარი“, ქუცონა, ცუნა, (ცურუ „სურო“→ცურონა „სუროვანი“ (ცურნა - ცუნა), ძერწონა „ძეწნარი“, წალამონა//წელამონა (წელა, წელამი, წელამი იგივე შალაფაა), ხი(ნ)წკონა (ხინწკი „კუნელი“), ხინჭკონა (ხინჭკი „კუნელი“), ხიჭკონა; აღაშ ჩაი, ანტონიაშ ჩაი, არსენაშ ჩაი, ბარცხენი „ბაძგი, ბაძგნარი“, ბარცხენია, ბარწო, ელონა, ზაკალონი „ბზანარი“, ზუმოხოხა, კვადაცონა „ქაცვნარი“, კვადაცონი;

2. მერქნიან მცენარეთა სახელები: გედუშ ოყონე, გეჭვილვები „დამწვარი ვერხვი“, გუგუშ ცხიმურონა „გუგუს რცხილნარი“, გუძიაშ ჭყონი „გუძიას მუხა“, დიდვერხიშჯინჯი „დიდი ვერხვისძირი“, დიდი ჭყონი „დიდი მუხა“, ვაკაციშჯინჯი „აკაციის ძირი“, ვერხიშჯინჯი „ვერხვისძირი“, ვერხონა „ვერხვნარი“, ვერხიშჯინჯი „ვერხვისძირი“, თელაშჯინჯი „თელისძირი“, თელონი „თელნარი“, თხომბოგა „თხმელის ბოგირი“, კიდანეძი, ლანჯიშ ჯინჯი „იფნის ძირი“, ლანჯონა, ლაჯანა//ლაჯონა „კოპიტნარი“, მახარჭკინა//ხინწკონა - ხინწკი „კუნელი“, მეხკალი „ნეკერჩხალი“, ლიფონუანი, ლიფონლელო (ლიფონი „ლაფანია“), მეხკალიშჯინჯი „ნეკერჩხლისძირი“, მეხკალონი, ნალაკაცუ, ნაწიფუ „ნაწიფლარი“, ნეძიშჯინჯი,

ნემიჯინჯი, ნემძუხური, ნემობონა, ნემობონი, ნემონა, ნემონი „ნიგვზნარი“, ოზამბუკე „საზამბუკე“, ოლანჯე (ლანჯი „კოპიტი, იფანი“), ოცხიმურე „რცხილნარი“, ცხიმურონა, ოწიფურონე „წიფლნარი“, ოჭადარე, ოჭუბურე „საწაბლე“, ოჭუბურონა, ოჭყონე „სამუხე“, ჭადარეჯინჯი, ჭადარჯინჯი „ჭადრის ძირი“, ჭველონა „ნორჩი თხმელნარი“, ჭველა „ახალძირნაყარი თხმელა“), ჭველონი; პრობკაშ ჯა „საცობის ხე“, საჩეხიშ ცხაცხუ, ურთხელია, ურთხელონი, ფირდაშ აკაცონა, ფრიალე „ვერხვი“, ფრიალეში, ფრიალეჯინჯი „ვერხვისძირი“, ჩეჯა „ალვის ხე“, ცაცხვიშჯინჯი „ცაცხვისძირი“, ცუგონა „თელნარი“ (ცგ„თელა“→ცუონა „თელნარი“→ცუგონა“), ცქუმუნტურიშჯინჯი „ზღმარტლისძირი“, ცქცქონა („ცქცქც ჯოხო ჯას, უჩა კვარკვანტელა მიკოჩანდგ, ჭგვანა ფურცელამი, ზესქვი ჭკომუნდ?, ქუცის გუდუ, ასე ვაჩანს“ (ცხადია VII, 2013: 396), ცხაიჯინჯი→ცაცხვიშჯინჯი „ცაცხვისძირი“ (სხვა ვარაუდით: ცხალჯინჯი „ნეკერჩხლისძირი“→ცხაიჯინჯი (იქვე: 396), ცხაცხუ//ცხაცხუმ ფერდი, ცხაცხუგეტახილი „გადატეხილი ცაცხვი“, ცხაცხუშჯინჯი, ცხემურონი „რცხილნარი“, ცხემრონი, ცხიმურონი, ცხერმენჯი (ცხერი გურულსა და იმერულში რცხილაა), ცხიმურიშჯინჯი//ნალღამუმ ჯინჯი, ცხიმურონა, ცხიმურწყარი, წიფანა „წიფლნარი“, წიფანასკური, წიფანღალგ, წიფურგელულა, წიფურწყარი, წკირიშჯინჯი (რესპ. „წკირი ქაცუამ აკაცია რე“. 3. ცხადიას განმარტებით „წკირი აკაციის მსგავსი მცენარეა, რუსულ აკაციასაც უწოდებენ... წკირ- სიტყვის ეს მნიშვნელობა მეგრულ ლექსიკონებში ჯერ კიდევ არაა დაფიქსირებული. შდრ. ფშაური წკირი – ტოტის წვერი, წვრილი ფიჩხი (ცხადია VII, 2013: 404). ჭოლოშანა//ჭველოშანა (ჭველა „თხმელა“), ჭუბურონა „წაბლნარი“, ჭუბურჯინჯი „წაბლისძირი“, ჭყოიჯინჯი//ჭყონიშჯინჯი „მუხისძირი“, ჭყონა „მუხნარი“, ჭყონარა//ჭყონორა „მუხნარი“, ჭყონგინორთელი „გადახრილი მუხა“, ჭყონიშჯინჯი „მუხისძირი“ (7), ჭყონორა (2), ჭყონღალგ „მუხის ღელე“, ჯაპანა „თუთნარი“, ჯაპკვათილი „მოჭრილი თუთა“, ჯაპონა „თუთნარი“ (6), ოჯაპე//ჯაპონი (1), ჯაპშენი, ჯაფხენი, ჯაფხენპიჯი, ჯაფხენ(ჯი), ჯაფხინჯი, ჯვარწიფური (სასაზღვრო ნიშნად ჯვარი ამოუჭრიათ), ჯვეშ ჯაფხენი...

3. ბალახეულ მცენარეთა სახელები: ბოგორი, ბოგორონი//ჩეოდარე, ბუგორი, ბურღონა, გვიმარეში „გვიმრისა“, გიორგიშ ნაისირგ „გიორგის ნაისლევი“, თემრაზიშ ნაისირგ, ინჭირე//ოინჭირე, კალამურა „ლერწმიანი, ბამბუკოვანი, შალაფოვანი“, კვატალონი, ლაქაშონა, მათეიაშ ნაო(ი)სირუ, ნაისირუ, ნალისგრგ,

ნაოისირუ, ნასაპონუ→საპონელა, ერთწლიანი პატარა მცენარე ფურისულისებრთა ოჯახისა..., ოზურღე „საბურღო“, ოინჭირე//ინჭირე, ოისირე, ოისირემ ტყა, ოისგრე, ოისგრეკარი, ოლარჭემე „სალერწამო“, ოლისირე, ოწალამე, ოხაიე, ოჯუმენე, ჭინჭერი, ჭოლნა//ჭოინა (ჭოლი „ჭილი“→ჭოლონა „ჭილნარი“→ჭოლნა//ჭოინა), ჭოლონი, ხაიონა (ხაია _ ისლისებური მცენარე), ხაიონაშ ღალგ, სიკოიაშ ნაისირუ „სიკოიას ნაისლევი“, ფშალონა (ფშალი „სვია“→ფშალონა), ქუჩუმ ნაისირუ, ჩეოდირე „თეთრი ბალახი“ (რესპ. „ჩე ოდირე ბალახია წვრილი, თეთრზოლიანი, მაღალი, ჩე დუდეღია აქვს და ფოთლებსაც საქონელი ეტანება“ (ცხადია VII, 2013: 390).

5. სოკოს სახელები: ნოჭადენი (2), ჭოდონა (2)...

6. ბოსტნეულის სახელები: ნახაჯუ „ნაცერცვალი“, ოლებიე „სალობიო“, ოპრასკია//ოპრასკიე „საპრასია“, ოპურასქიე „საპრასე“, ოხაჯე „საცერცვე“.

7. ვაზის სახელები: ადესა, ადესონი, გუდათურონი, ზედაგონი, თხაბზონა, კერთოლი, კიკაჩონა, კიპშონე, კოლოშანა, კოლში, კოლშინა, კოლშონა, მახვატელი, ნაადესუ//ადესონი, ოჯალეში, სამარჭო-სამაჭრო-სამაჭარო, უჩა ოხარდანე (უჩა ხარდანი ვაზის ჯიშია), უჩა ცურზენი, უჩაშონა, უჩაშონაშ ღალგ/გაბუნიაშ ღალგ, უჩაშონაშ წყურგილე, შონური, შორნობა, ხარდანა, ხარდანამი//ხარდანონი (2), ხეხუნა//ხიხონა (ხიხვი ვაზის ჯიშია), ტროვაიანა//ტრომაინა, ტროვანონი (ტროვანი ვაზის ჯიშია), ჩეშონა, ჩეჩონა, ცანაფითონი, ცქიცქონა, ჭითა ხარდანი „წითელი ხარდანი“, ჭითაშონა „წითელი შონა“ (ჭითაში ვაზის ჯიშია), ჭგფეშონა (ჭგფეში).

8. სათესი კულტურების სახელები: ნაქერუ „ნაქერალი“ (3), ნაქობაღუ „ნახორბლევი“, ნაქობაღე „ნაღომარი“, ნაჭკიდუ „ნაფეტვარი“ (5), ნაჭუ „ნაჭვავარი“ (3), ოჭკიდე „სადაც ჭკიდიშ ჭკიდი ითესებოდა“, ხაბურზონა (ხაბურზაკი „საზამტრო“).

9. ტექნიკური კულტურის სახელები: ნაბამბუ „ნაბამბარი“ (5), ნაკარტოფიღე, ნაპერელუ//ნაპერულუ, ნარამუ, ნასულუ (სუ „სელი“), ნაჭარხალ//ნაჭარხალუ „ნაჭარხლევი“, ობამბე, „საბამბე“, ოდაფე „დაფნარი“, შქერი (სახნავი ჩხარის ნაპირას, სოფ. საწულეისკირიოში. მეგრულში დაფნას შქერსაც ეძახიან (ცხადია VII, 2013: 385), წუღელო (წუ _ სელი, ნამჯა, ბზე).

X. 1. 2. ცხოველთა სახელები. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, კოლხეთის ფაუნის მრავალფეროვნების მიუხედავად, ცხოველთა სამყაროს ამსახველი ქართველური

(მეგრული, სვანური) ლექსიკა სრულად გამოვლენილ-შესწავლილი ჯერ კიდევ არ არის. სენაკის მუნიციპალიტეტის გეოგრაფიულ სახელწოდებათა საწარმოებლად გამოყენებულია რამდენიმე ათეული ცხოველის სახელი, რაც ბევრად ნაკლებია იგივე დანიშნულებით გამოყენებულ მცენარეთა სახელთან შედარებით. ზოოლოგიური ტერმინები ნაკლებ მრავალფეროვანია. ტოპონიმებში ფიგურირებს ოთხფეხაგარეული, თუ შინაური ცხოველის, აგრეთვე წყლის ცხოველების, ქვეწარმავლებისა და ფრინველების სახელები.

საილუსტრაციოდ წარმოვადგენთ ტოპონიმურ მასალას სენაკის მუნიციპალიტეტიდან:

გარეული ცხოველების სახელები: ლიზაშ ომუნჩქონა „ლიზას სამაჩვე“, ნომუნჩქენი „ნამაჩვარი“ (მინდორი მდინარე ცივის მარცხენა მხარეს), ოთუნთე „სადათვე“, ოკატუე (ბორცვი, სოფელ გახომელაში; ტყის კატები ბინადრობენ ამ ადგილას), ომუნჩქერობუ „სამაჩვე ხევი“, ომუნჩქეში „სამაჩვისი“, ოტურელაღ, ოტურეში „სატურე“, ოტურე ძუგა „სატურე ბორცვი“, ტურაშ ომანე „ტურას ბუნაგი“, ტურონი...

შინაური ცხოველების სახელები: ნაცხენე//ოცხენეში, ნაჯოლორი (მკვდარ ძაღლებს ყრიდნენ ხევში), ოკამბეჩე „საკამეჩე“, ოგინე „სახბორე“, ოლაკვე „სამაღლე“, ოლაკვეში „სალეკვისი“, ოფუჯე „საფურე“, ოფუჯია, ოშხურე კარე „საცხვრე ბინა“, ოხოჯე „სახარე“, ოხოჯია, ოხოჯინა, ოხოჯურე, ოხოჯური, ოჯოლორე „სამაღლე“...

წყლის ცხოველების სახელები: ალესიაშ ოჩხომური (სათევზაო ადგილი - ოჩხომური), ოგორდე რობუ „საბაყაყე ხევი“, ოკიბოლღალი „საკიბორჩხლე ღელე“, ოწურბელე „საწურბელე“, ოწკინტალე (რესპოდენტთა განმარტებით პატარა ტანის თევზია, ან პატარა ჩიტია)...

ქვეწარმავლები: ოგვერღალე „საგველე ღელე“, ოფერწიე, ოფერწიემ ღალე(ფიქრობენ, რომ სახელწოდება უკავშირდება ფერწოს, რაც ლოკოკინაა); გაბუნიაშ ღალე „გაბუნიას ღელე“...

მწერები: ოსქალე „საფუტკრე“...

ფრინველები: ობატე (ბატი, ან ზაქი, კოზაკი); ოკვატიე, ოქოთომური „საქათმური“ (ხოხობი), ოლუეში „საბუისა“, ოჩვამეში (ჩვამა „თევზიყლაპია“), ოჩიტე//ოჩოტოლი – „საჩიტე (ადგილი)“; ოცინდალე, ოძერე ძუგა „საძერო ბორცვი“;

ფლორისა და ფაუნის ამსახველ ტოპონიმებზე დაკვირვება ცხადყოფს, რომ სენაკის მუნიციპალიტეტის გეოგრაფიულ სახელწოდებათა განხილულ ჯგუფში ენობრივ-დიალექტური ნიშნის მიხედვით შეიძლება გამოიყოს ოთხი ფენა:

1. ქართულ ენასთან საერთო ტერმინები, ან ფონეტიკური შესატყვისობები თუ ვარიანტები: აკაცია (ლაკაცია, აკაცია, ვაკაცია), ბამბე, ბული (ბუი), ზაკალი (ზაკაი), გვიმარა, იფონი (ლიფონი), თხირი, იბლი (ეი, ?ოი), ჭუბური, ცხემური (ცხიმური), წიფა (წიფური), ხომა „ხურმა“, მანდარინა, უშქური, ბერწული...

2. ტერმინები, რომლებიც საერთოა ქართული ენის დასავლურ კილოებთან (გურული, იმერული), ან ერთ რომელიმე დასავლურ კილოსთან: ბურღი (შდრ. იმერ. ბურღავა, ბურღელა), ლეკუხა (შდრ. გურ. **ლეკუმფხა**) და სხვ.

3. ტერმინები, რომლებიც მხოლოდ მეგრულის კუთვნილება ჩანს:

ჯგრჩე „უცუნა“, ბოხონები (კაკლის ჯიშია), ბარცხი „ბამგი“, კოლოში (ვაზის ჯიშია), შონური (ვაზის ჯიშია), ხაია (ისლისნაირი მცენარეა), მიგირი, ჯაპი „თუთა“, ჩვარა ნემი, ხოროში (ატმის ჯიშია), ხინწკი//ხინჭკი, ცქუმუნტური „ზღმარტლი“...

4. რუსულენოვანი ტერმინები: **პრობკაშ ჯა**. ტოპონიმის პირველი კომპონენტი რუსულენოვანია.

წარმოდგენილი საილუსტრაციო მასალა ადასტურებს, რომ ადგილის სახელწოდების მცენარეთა თუ ცხოველ-ფრინველთა სახელებისაგან წარმოება ხშირია მეგრულ ტოპონიმიაში. ყველა შემთხვევაში სახელს თავისი ძირითადი მაწარმოებელი აქვს. მაგალითად, მცენარეთა სახელთაგან ტოპონიმები ნაწარმოებია **-ონ-ა,- ონ-ი, -ერ, -ურ** სუფიქსებით (ბერწულონა, ატამონი, ატანიერი, სურონა, ქუცონა, წალამონა, კალამურა...) და **ო-ე** პრეფიქს-სუფიქსით (ობულე, ოთხირე, ოჯაპე). ცხოველთა და ფრინველთა სახელთაგან ტოპონიმებს ძირითადად აწარმოებს პრეფიქს-სუფიქსი **ო-ე**: ოთუნთე, ოკატუე, ოტურე ძუგა... **-ონ** სუფიქსის გამოყენების იშვიათ შემთხვევას წარმოადგენს ტოპონიმი „ტურონი“. **-ონ**, ამ შემთხვევაში ცოცხალი არსების კონკრეტული სიმრავლის გამომხატველია.

X . 2. ლანდშაფტური ნომენკლატურა: საარაზამიოშ რობუ _ ხევი, ტყე ეკის მთის აღმოსავლეთ კალთაზე (კოტიანეთი); არჩაიაშ ტყა _ ტყე ჯოლას გოლასა და შალამბერიძეშ გოლას (ნოქალაქევი) შუა (კოტიანეთი); დიხაგინძე „მიწაგრძელი“ _

ტყე ქვარციელის სათავესთან (უფალკარი); **ეკიმ გოლა** „ეკის მთა“ – მთა სოფ. ეკის თავზე (ეკი); **ელაიამ ომანე** – კლდე ხვიჩარულთან, ოროპის მარჯვ. მხარეს (ფოცხო); **ბჟერიმ გოლა** – მთა. იწყება სოფ. კვაუთში და მიემართება ჩრდ. -ით (კვაუთი); **გაგუ** – ბორცვი მეტერიასა და ხანჯარს შუა (ფოცხო); **გარამეში** – ტყე ონახვეშის მარცხენა მხარეს, ოტყობენჯის პირდაპირ (ლეკოკაიე); **გერახონა** – ტყე, ფერდობი ზანამგის მარცხენა მხარეს (ზანა); **გოლა//ეკიმ გოლა** „ეკის მთა“ – შხეფის მთიანი ნაწილი (სენაკი); **გუგურო** – ბორცვი ლეზარქუეში (ნოქალაქევი); **ვახანიეფიმ ფერდი** – ფერდობი ზედა ნაქალაქევის საზღვართან (ლებადათურე); **ზუგუ** – ბორცვი ჩაის ფართობით მდ. აბაშის მარჯვენა მხარეს (გეჯეთი); **ზურგანა** – ტყე და ბორცვი (საგვიჩიო); **იაკობაშ რობუ** – ხევი ზედა სალომიოში (სენაკი); **მენჯირობუ** „ვეძისხევი“ – ხევი გურძემიის მარცხენა მხარეს (ლემამამე); **მიმახონი** – ტყე, ხევი სურკის დასავლეთ კალთაზე (უფალკარი); **ნარტიაშ რობუ** – ხევი ლეჯოჯუეში. ნარტია პირსახელია (ლეგოგიენასაჯუ); **პანწყუ** – ხევი ხობისწყლის მარცხენა ნაპირას (ციზეთი); **ტობეში** – ტყე, ხევი ცივის მარჯვენა ნაპირზე (საგაბესკირიო); **ფოქორიმ რობუ** – ხევი, რომელიც ფოქორიდან ჩამოდის ცივის ქალაში (ფოცხო)...

X . 3. მეთევზეობასთან დაკავშირებული ტოპონიმები. თევზჭერა მეურნეობის ერთ-ერთი ტრადიციული და საკმაოდ განვითარებული დარგი უნდა ყოფილიყო, რაც დასტურდება არქეოლოგიური, ეთნოლოგიური და ონომასტიკური მასალებით.

სენაკის მუნიციპალიტეტის ტერიტორიაზე, ნოქალაქევის ადრეული ხანის კულტურულ ფენებში აღმოჩენილია ერთ ათეულამდე ბრინჯაოსგან დამზადებული სხვადასხვა ზომისა და ფორმის ანკესი. მათგან სამმა მთლიანი სახით მოაღწია ჩვენამდე, დანარჩენები კი ფრაგმენტულად არის წარმოდგენილი. ანკესთა სხვადასხვა ზომა ასევე სხვადასხვა ზომისა თუ ჯიშის თევზის საჭერად გამოყენებაზე უნდა მიგვანიშნებდეს. „სავარაუდოდ, ადგილზე წარმოებული მაღალხარისხოვანი სელის ნართისგან მზადდებოდა სათევზაო ბადეები და სხვა სათევზაო აქსესუარები – წვრილი თოკები ანკესებისათვის, რომელთა საშუალებითაც ხდებოდა თევზრეწვა მდინარე ტეხურისა და აბაშისწყლის ორმდინარეთში. ლოგიკურია ვიფიქროთ, რომ ქალაქსა და მის შემოგარენში უნდა არსებულიყო პროფესიონალ მეთევზეთა დასახლებები. შემთხვევითი არ უნდა იყოს ის ფაქტი, რომ იგივე ნოქალაქევის ელინისტური ხანის

სამაროვანზე არცთუ იშვიათად დასტურდება ანკესთა სამარხში ჩატანების ფაქტები“ (ლომიტაშვილი 2003: 185).

ნოქალაქევის ძვ. წ. III-I სს-ით დათარიღებულ მასობრივ არქეოლოგიურ მონაპოვარში მრავლად გვხვდება ატიკური (?) წარმოების შავლაკიანი სათევზე ლანგრები სასაწებლებით (ლომიტაშვილი „ძ. მ.“, #3, 2003: 186).

სენაკის მუნიციპალიტეტში ჩაწერილი, მეთევზეობასთან დაკავშირებული ტოპოლექსემები შეიძლება წარმოდგენილ იქნას სემანტიკური ქვეჯგუფების მიხედვით:

ა) თევზჭერის ადგილები: **ალესიაშ ოჩხომური** – მორევი ტეხურზე, სოფ. ჯოლევეში. „ალესია აქ ხშირად თევზაობდა ბადით“ (ცხადაია VII, 2013: 134).

ბ) თევზჭერის იარაღები და მოწყობილობანი: ო. ქაჯაიას „მეგრულ-ქართული ლექსიკონის“ მიხედვით **გორდოჟუ** ეწოდება გოდორყურს, ვიწრობოლოიან დაწნულ მაღალ კალათას თევზის დასაჭერად, რაც კონუსის მოყვანილობისაა და გიდელს წააგავს (ქაჯაია II, 2002). ა. ქობალიას განმარტებით, **გორდ(ო)ული** იგივეა, რაც „მორკალული გოდორი; გოდოლი; კუნოს მსგავსი, გოდორივით დაწნული, ქვევრის მოყვანილობის თევზსაჭერი მოწყობილობა, რომელსაც მიადგამენ ხოლმე მდინარეში გახიდულ ნათოსს, რომ დამფრთხალი და გზააბნეული თევზი შევიდეს და ვეღარ გამოვიდეს“ (ქობალია 2010: 196). **გორდიელი** ეწოდება ღელეს, ბერღალის მარცხენა შენაკადს სოფ. უფალკარში. მოედინება დადიაშ ნატახტუს კალთებიდან; **თემრაზიაშ ნაგორდოუ/ნაგორდოუ** მინდორია ტეხურის მარცხენა ნაპირას, სოფ. გეჯეთში.

თევზჭერისათვის იყენებდნენ აგრეთვე **კუნოს**. ო. ქაჯაიას მიხედვით კუნო იგივეა, რაც გორდოჟუ – თევზის დასაჭერი გიდელივით მოწნული მახე, კონი. დამოწმებულია საილუსტრაციო მასალაც: **კუნო გიდელიჯგურა ღობილი რე ჩხომიშ ოჭოფალო** – კუნო გიდელივით დაწნულია თევზის დასაჭერად... **კუნოს მალე წყარს გედგუნა ჩხომიშ ოჭოფალო** – კუნოს მიმდინარე წყალზე დგამენ თევზის დასაჭერად. შდრ. **კონი** თევზის საპყრობი“ (ქაჯაია II, 2002: 167). ა. ქობალიას „მეგრულ ლექსიკონში“ მოცემულია შემდეგი განმარტება: „კუნო სათევზაო წნული, ე. წ. კუდმოზვერი გიდელის ფორმისა. წყალში დგამენ დინების წინააღმდეგ (დაღმა მცურავი) და დინების მიმართულებით (აღმა მცურავი) თევზისთვის. თევზი წყალთან ერთად შედის კუნოში, წყალი ღობურიდან გადის, ხოლო თევზი შიგ რჩება. თუ წყალი მდორე და ღრმაა, კუნოს პირაღმა ჩაკიდებენ და მძიმე საგანს გამოაბამენ. შიგ თევზის ჩასატყუებლად საკვებსაც

ყრიან“ (ქობალია 2010: 375). ნაკუნუ ეწოდება სახნავს გურძემიის მარცხენა ნაპირზე, სოფ. მოხაშში. სახელწოდება მიუთითებს, რომ უწინ გურძემიაში, ამ ადგილზე, თევზის დასაჭერი კუნო იყო ჩადგმული.

თევზის საჭერ მოწყობილობას წარმოადგენს აგრეთვე გეჩა. ესაა რამდენიმე მეტრის სიგრძის ღარის ფორმის წნული, რომლის თავიც ღიაა, ხოლო ბოლო – დახშული. გეჩას მდინარის ნაკადში ჩადგამენ. წყალი წნულიდან გადის, ხოლო თევზი შიგ რჩება. გეჩა იგივეა, რაც გეჯა. გეჩათ ჩხომუა „გეჩათი თევზაობა“ სამეგრელოში ფართოდ იყო გავრცელებული (ქობალია 2010: 104). ნაგეჩუ//ოდეჯე ტოპონიმად დასტურდება სენაკის მუნიციპალიტეტის სოფ. ეკში. ასე ეწოდება სახნავს ცივის მარცხენა მხარეს, რეჭთან. გადმოცემით, უწინ ცივის ტოტზე გეჩა – თევზის საჭერი ძარა ჰქონიათ ჩადგმული (ცხადაია VII, 2013: 243).

თევზის საჭერი ძარა ფაცერის სახელითაც იყო ცნობილი. ო. ქაჯაიას განმარტებით, ფაცერი იგივე გეჩაა, თევზის დასაჭერი ლასტის მახეა. „მსხვილად დაწნული ლასტი, რომელსაც კიდევზე ორი წკნელი აქვს შემოყოლებული. რამოდენიმე ადგილას მიმაგრებული აქვს კურსული (გიდელის ძირის მსგავსი). ფაცერიდან თევზი მოემწყვდებოდა კურსულში“ (ქაჯაია III, 2002: 92). მოხმობილია ეთნოლოგიური მასალაც: „ფაცერი შეერი ორდუ ჭინუთი. შუნდეს პერწიში, თხირიში ჭინუშე. ცანჭიმ ჩერტიცალი რდუ – ფაცერი მოწნული იყო წნელით. ქსოვდნენ ძეწის, თხილის წნელისაგან. აბრეშუმის ჭიის ჩელტის მსგავსი იყო“ (იქვე).

ნაფაცერუ ჰქვია სახნავს ტეხურის მარცხენა ნაპირას, ნოსირსა და საოდიშარიოში. პ. ცხადაიას ცნობით, „აქ, ტეხურის ტოტზე, ჩადგმული ყოფილა ფაცერი – მოწნული ლასტი – თევზის დასაჭერი მახე“ (ცხადაია VII, 2013: 258-259). საფაცერო ღალჯ ეწოდება ღელეს, ქვაფონის მარცხენა შენაკადს სოფ. სირიაჩქონში. სახელწოდება მიუთითებს, რომ ამ ღელეში თევზის საჭერი ღარი ჰქონდათ ჩადგმული.

X. 4. მონადირეობასთან დაკავშირებული ტოპონიმები. მონადირეობა სამეგრელოში ძირითადად გასართობი და სპორტული ხასიათისა იყო. მთებსა და ტყეებში ბინადრობდა მრავალი სახეობის ნადირ-ფრინველი: გარეული ღორი, დათვი, კურდღელი, ტურა, მელა, ტყის ქათამი, შაშვი, ჩხიკვი, ჩხართვი, მწყერი, მიმინო, ქორი, შევარდენი, გარეული ბატი, იხვი და ხოხობი.

სამეგრელოს ეთნოგრაფიისადმი მიძღვნილ გამოკვლევაში ისტორიკოსი დ. შავიანიძე შენიშნავს, რომ ეთნოგრაფიული მასალებით და კვლევით დასტურდება ნადირობის უდიდესი როლი საქართველოს ამ მხარეში. თუმცა ნადირობასთან დაკავშირებული ტრადიციები დღეს მივიწყებულია და აღარც „ხელოვანი მონადირეები“ არიან (შავიანიძე 2015: 28).

კოლხეთში უძველესი დროიდან გავრცელებული ყოფილა გარეულ ცხოველებზე მარეკების დახმარებით ნადირობა. ამ მოქმედების გამომხატველი სიტყვა მეგრულში არის **ფა(რ)ჩხაფი//ფა(რ)ჩხუა**, რაც მასალობრივად, და, ერთგვარად, სემანტიკურადაც, ქართულ **ფარჩხ-//ფარცხ-** (ფარჩხატ//ფარცხატ) სიტყვებთან არის დაკავშირებული. მარეკები ნადირის დასაფრთხოვად და გამოსარეკად ტყეს ყიჟინით, ხმაურით შეესეოდნენ და ტაშტ-ვედროების ბრახუნით წინ მიიწევდნენ. სწორედ ამ პროცესს ასახავს **ფა(რ)ჩხაფი//ფა(რ)ჩხუა** ზმნის მნიშვნელობა. გამოთქმულია მოსაზრება, რომ მარეკებით ნადირობის წესი სათავეს უნდა იღებდეს პირველყოფილი ადამიანებისათვის დამახასიათებელი კოლექტიური ნადირობის აუცილებლობიდან. ამიტომ არაა გამორიცხული, რომ სათანადო ტერმინებიც მაშინ შემუშავებულიყო (ცხადაია I, 1999: 72). მას შემდეგ, რაც კოლხეთში ტყე განადგურდა, ნადირიც მოისრა, ჭაობებიც კი აღარ დარჩა სათვალსაჩინოდ, ადამიანის ხელითა და გონებით შექმნილი მრავალი ძეგლი გაუჩინარდა, დაიკარგა არაერთი მშვენიერი კოლხური სიტყვა. მაგრამ, პ. ცხადაიას თქმით, ეს მარგალიტი **ფარჩხუა//ფარჩხაფ-** სიტყვამ და ტოპონიმმა **ოფარჩხაფუმ** (1. სოფელი ზუგდიდის მუნიციპალიტეტში; 2. ჩაის ფართობი ქ. ჯვარში) შემოგვინახა (იქვე: 73).

მარეკებით ნადირობის ტრადიციას უნდა ასახავდეს აგრეთვე ტოპონიმი **ურეკი**. სახელდებული ობიექტი ალბათ ის ადგილია, „სადაც არ უნადირიათ“; ამასთანავე, **ურეკი** აღნიშნავს „გაუვალ, ხშირ, უღრან ტყეს“ (ქეგლ VI). იმავე ლექსიკონში მოცემულია **სარეკი** სიტყვის განმარტება: „ადგილი, საიდანაც ნადირობის დროს ნადირს ერეკებიან სახუნდარისკენ“. სულხან-საბა ორბელიანს **რეკა** სიტყვა ესმის როგორც „მორეკა ნადირთა“, ხოლო **სარეკი** „ნადირთ მოსალაღავი“, „ნადირთ მოსადენელი“ (სულხან-საბა 1928: 280, 298).

ზურაბ ჭუმბურიძის აზრით, „კოლხური სიტყვა **ურეკი** გაუვალ, უღრან ტყეს ნიშნავს. წინათ ბატონები სანადიროდ რომ წავიდოდნენ, ტყეში მარეკებს დაგზავნიდნენ

ნადირის დასაფრთხოვად და გამოსარეკად, თვითონ კი მოხერხებულ ადგილას ჩასაფრებოდნენ და ასე ნადირობდნენ. ურეკი ერქვა ისეთ ტყეს, სადაც ასეთი რამ არ ხერხდებოდა, ე. ი. სადაც ნადირობა შეუძლებელი იყო ხშირი, გაუვალი ტყის გამო“ (ჭუმბურიძე 1987: 510).

ამ საკითხს ვრცლად შეეხო ცნობილი ენათმეცნიერი პ. ცხადაია, რომელიც აღნიშნავს, რომ „სარეკი, ჩვეულებრივ იყო ისეთი ტყეებიც, რომლებსაც ვერ მიუდგებოდნენ (ვთქვათ, ხშირი ეკალ-ბარდით დაბურულობის გამო) ნადირის გამოსალალავად. ამიტომ, რა თქმა უნდა, გვექნებოდა სარეკის ანტონიმური სიტყვა ურეკი“ (ცხადაია I, 1999: 105-106).

მარეკებით ნადირობის წესები იცოდნენ ქართლშიც. მონადირეები წინასწარ შეისწავლიდნენ გარეული ღორის კოლტის სამომრავო ბილიკებს. სახუნდარს საიმედოდ შენიღბავდნენ, ხოლო რამდენიმე ღონიერი შუბოსანი ბილიკის მოხერხებულ ადგილას ჩასაფრდებოდა. ჯაგნარსა და ლაქაშში გაფანტული მარეკი შუბოსნების ხმაურსა და ყვირილს სანადიროდ წაყვანილი ძაღლების ყეფაც ბანს აძლევდა. გამაყრუებელი ხმაურისაგან თავზარდაცემული გარეული ღორის კოლტი თავის გადარჩენას ნაცნობი ბილიკებით მიუვალი ადგილებისკენ გაქცევით ცდილობდა. სწორედ ამ დროს, გარეული ღორებიდან ერთ-ერთი მაინც, აუცილებლად შეერჩებოდა შუბმომარჯვებულ მონადირეებს (ჩიქოვანი 1987: 132).

ტერმინი ურეკი ქვემო სამეგრელოს ტოპონიმებშია დადასტურებული. ასე, მაგალითად, ურეკი//მანგარი ეწოდება ღელეს სოფელ დღვაბაში, ურეკები//ურეკი სამოვარია სოფელ თხმელარში; ურეკია//კუჭუმ ურეკია ტყის სახელწოდებაა ს. ცვანეში (ცხადაია I, 1999: 106).

მარეკებით ნადირობის ტრადიციის ამსახველია ტოპონიმი ფიჩორსარეკი. ასე ეწოდება ღელეს, ფიჩორის მარჯვენა შენაკადს სოფ. საგვიჩოში (ცხადაია VII, 2013: 368). ამავე სოფელში ღელეს, ზღურღულია ღალის მარჯვენა შენაკადს სატივო ღელე//ურეკი ღელე ეწოდება (იქვე: 335, 362).

წარსულში მწყერსა და გარეულ იხვზე მიმინოთი ნადირობაც ყოფილა გავრცელებული. მანამდე საჭირო იყო მიმინოს დაჭერა ბადისგან გაკეთებული კაკანათით, რისთვისაც სპეციალურად დადიოდნენ ბჟერის მთაზე.

სოფელ კვაუთში, ბჟერის მთაზე მდებარე მინდორს **მიმინოშ ოჭოფალი** „მიმინოს დასაჭერი“ ერქვა. პ. ცხადაიას წიგნში მოტანილია რესპოდენტის შემდეგი ცნობა: „ბანძიდან დღესაც მოდიან აქ მიმინოს დასაჭერად. აფართხალებენ ჩიტს, რომელსაც ბადე აფარია. მიმინო ბადეს ვერ ხედავს, ჩიტს დააფრინდება და ბადეში გაეხვევა“ (ცხადაია VII, 2013: 235).

ბჟერის მთაზე ამოსული მონადირეები მიმინოს დასაჭერად მოხერხებულ ადგილებში ჩასაფრდებოდნენ ხოლმე. ასეთი ადგილები იყო **თუდონგაბანო** „ქვემო აბანო“, **ჟიდონგაბანო** „ზემო აბანო“, **გვიმარონა** „გვიმრიანი“, **ბუიში** „ბლისა“, **ეიკოკა** „იელი“, **სხუი** „მსხალი“, **ხიტში ნაცალა** „ხიტის (გა)ნაცელი“, **რობუ** „ხევი“ (იგორ კეკელიას ინფორმაცია)...

ნადირობასთან არის დაკავშირებული სოფელ ტყირში, ცივის მარცხენა მხარეს მდებარე ტყის სახელწოდება **ნახუნდუ** „ნახუნდარი“. მახე-ხაფანგებით ნადირობა ფრიად გავრცელებული ყოფილა. ამ ადგილას ნადირის შესაპყრობი ხუნდი ჰქონიათ დადგმული (ცხადაია VII, 2013: 266). **ხუნდი**, **ხუნჯი** მეგრულში აღნიშნავს დიდი ნადირის დასაჭერ მახეს. მონადირეობას უკავშირდება აგრეთვე ქ. სენაკში, ფიცუს მარცხენა მხარეს მდებარე მინდვრის სახელი **ხორცორიგებუ** „ხორცის დასარიგებელი“. ტყეში ნადირობის შემდეგ, მონადირეები აქ შეიკრიბებოდნენ და ნანადირევს თანაბარწილად იყოფდნენ.

X. 5. მეტივეობასთან დაკავშირებული ტოპონიმები. ეთნოგრაფიული მასალებით ირკვევა, რომ იაფი და მეტად ხელსაყრელი სამეურნეო-საჭაპანო საშუალების – მეტივეობის განვითარებას ჩვენს ქვეყანაში, ტყის მასივების არსებობასთან ერთად, ხელს უწყობდა ხის სამშენებლო მასალაზე არსებული დიდი მოთხოვნილება. მდინარის მეშვეობით ხე-ტყის დაცურებას ფრიად მნიშვნელოვანი ეკონომიკური ხვედრითი წონა ჰქონდა ზემო ქართლის, კერძოდ კი, სამშენებლო ტყით ოდითგანვე განთქმულ სამებისა და თორის წარსულ ყოფაში. მტკვრის პირას მდებარე სოფლებში გამართული იყო სატივეები და ხე-ტყის ტივებით დასაცურებლად, მეტივეებად უმთავრესად მტკვრისპირა სოფლების გლეხები გამოდიოდნენ (**ჩიქოვანი 1987: 122-123**). XIX საუკუნის შუა წლებში ტივი საკმაოდ პოპულარულ და თანაც ეგზოტიკურ სატრანსპორტო საშუალებად ითვლებოდა. ძირითადი დანიშნულების გარდა, ტივი წყლის

ტრანსპორტის ფუნქციასაც ასრულებდა. სარკინიგზო და საავტომობილო ტრანსპორტის განვითარებამ, მდინარეებზე ელექტრო-სადგურებისა და წყალშემკრები კაშხლების გაშენებამ მეტივეობას, როგორც საუკუნეების მანძილზე მოქმედ ხალხურ სატრანსპორტო-საჭაპანო საშუალებას, საბოლოო ზღვარი დაუდო და შორეული ცხოვრების ექოდ აქცია (იქვე: 126-127), მაგრამ მის შესახებ საინტერესო ცნობები შემოინახა ფოლკლორულ-ეთნოლოგიურმა და ტოპონიმიურმა მასალებმა.

როგორც ჩანს, მეტივეობას სამეგრელოს მოსახლეობაც მისდევდა. განსაკუთრებით ეს ითქმის რიონისპირა სოფლებზე: მუხური, საგვიჩიო, სირიაჩქონი და ა. შ. ხე-ტყის ტივებით დაცურების ტრადიციას ასახავს სოფელ საგვიჩიოში ჩაწერილი ტოპონიმი **სატივო ღელე/ურეკი ღელე**, ასე ეწოდება ღელეს, ზღურზღულის მარჯვენა შენაკადს. რიონისპირა ტყეებში დამზადებული და სპეციალურად შერჩეულ ადგილზე შეგროვებული სატივე მორები, გამწევი ძალის, ძირითადად ხარ-კამეჩის საშუალებით მოჰქონდათ ამ ღელემდე, აქედან ტივების საშუალებით – პალიასტომის ტბაში, ხოლო შემდეგ ფოთის სახერხ ქარხანაში გაჰქონდათ.

X. 6. მეფუტკრეობასთან დაკავშირებული ტოპონიმები. ადამიანი უხსოვარი დროიდანვე იყო დაინტერესებული მეფუტკრეობით. საქართველოში ამ სამეურნეო დარგის განვითარების შესახებ პირველი ცნობები დაცულია ბიზანტიელ ისტორიკოსთან – ქსენოფონტესთან, რომელიც მოღვაწეობდა ძვ. წ. IV საუკუნეში. ქსენოფონტე მოგვითხრობს, რომ „მოშინაურებული ფუტკრის ოჯახები კოლხეთის დაბლობზე უამრავი რაოდენობით ჰყავდათ ადგილობრივ მცხოვრებლებს. ყველა ჯარისკაცი, ვინც ამ სკებიდან ფიჭიანი თაფლი მიირთვა, კარგავდა გონებას, ეწყებოდათ პირღებინება და ფაღარათი; არცერთ მათგანს არ შეეძლო ფეხზე დგომა. მათ, ვინც ზომაზე მეტი მიიღო, გონება აერიათ, ზოგიერთი მათგანი სიკვდილის პირზეც მივიდა. ჯარისკაცები ისე ეყარნენ მიწაზე, როგორც დამარცხებულნი დიდი ბრძოლის შემდეგ“.

ბერძენი ისტორიკოსის – სტრაბონის ცნობით, კოლხეთში, პომპეუსის ლაშქრობისას „მათრობელა თაფლით სავსე ჭურჭლებს დგამდნენ გზებზე კოლხელები. ჯარისკაცები თვრებოდნენ თაფლის მიღების შემდეგ, ხოლო ადგილობრივ მცხოვრებთა რაზმები ხოცავდნენ მათ. პომპეუსის ლაშქრობის დროს ასეთ მახეში გაება რომაელთა ჯარის დიდი ნაწილი. კოლხეთში, ასეთივე მათრობელა თაფლით, ადრე

დაზარალებულა ქსენოფონტეს არმიაც“. მეფუტკრეობის შესახებ არქეოლოგიური მასალებიც მოგვეპოვება.

ბუნებრივ პირობებში ფუტკარი ხის ფულუროში, კლდის ნაპრალსა და სხვა დაცულ ადგილებში იბუდებდა, ხოლო მას შემდეგ, რაც ადამიანმა ფუტკრის მოშენება დაიწყო, ის მოათავსა ჰორიზონტალურად დადგმულ ხის გეჯში. ამჟამად, ფუტკრის ოჯახები სკებში ბუდობენ.

ეთნოგრაფიული მასალებით დასტურდება, რომ მეფუტკრეობა სოფლის მეურნეობის დარგთა შორის ერთ-ერთი გამორჩეული დარგი იყო სამეგრელოში. გავრცელებული იყო სვანური ჯიშის მონათესავე მეგრული ჯიშის ფუტკარი. სკა ამოტეხილ მორში ბუდობდა, რასაც **როფო, როფო** ერქვა. ფუტკარს თავისი როფოთი ქვემო სამეგრელოში **ბუკს** ეძახიან. ბუკის ან როფოს სახელითაა იგი ცნობილი გურიაშიც, ხოლო როფო თათრული ბუკის სახელწოდებაა (იხ. მასალები... IV, 1987: 31, 33). ფუტკრის აღზრდა, საზრდოს შენახვა და გამრავლება სწორედ სკის ბუდეში ხდება (იქვე: 31).

მეფუტკრეობასთან დაკავშირებული ლექსიკის შესწავლის თვალსაზრისით ჩვენი ყურადღება მიიპყრო სენაკის მუნიციპალიტეტის გეოგრაფიულმა სახელწოდებებმა. მეფუტკრეობასთან დაკავშირებული მხოლოდ ორი ტოპონიმია დამოწმებული საკვლევ მუნიციპალიტეტში. სოფ. ლეკოკაიეში, ეკუსქურის მარცხენა მხარეს, სახურციოში მდებარე ტყიანი ფერდობის სახელწოდებად დადასტურებულია **ბუკიში**. „ბუკი“ სიტყვას სამეგრელოში რამდენიმე მნიშვნელობით გამოიყენებდნენ. ა. ქობალიას „მეგრულ ლექსიკონში“ მოცემულია შემდეგი განმარტებები: „**ბუკი** ბუნებრივად ღრუ ან საგანგებოდ ამოღრუნტული ხე (უფრო ბლისა) ან ნამორი, რომელსაც უძველეს დროში ადამიანის დასამარხად იყენებდნენ; ბუნებრივი სკა, დაფუტუროებული ხე, კუნძი, რომელშიც იბუდებს ფუტკარი; კერიაზე შეშის სასთუმლად გადებული დიდი ჯირკი, რომელსაც ზამთარში შუაცეცხლს მიუწოდებენ და ნელ-ნელა იწვის“ და ა. შ. (ქობალია 2010: 68). **ბუკელი, ბუკერი**, იმავე ლექსიკონის მიხედვით „ბუკის ტყეა, ძველი უღრანია“, ხოლო **ბუკი-სკა** იგივეა, რაც „გეჯა-ფუტკარი; ბუკის სკა“; ხის ან ნამორის ხელოვნურად საფუტკრედ ამოღრუნტვას მეგრულში გამოხატავს სიტყვა **ბუკუა** (იქვე). პ. ცხადაიას განმარტებით „ბუკი ფუტურო ხეა, რომელშიც ფუტკარია დაბუდებული“ (ცხადაია VII, 2013: 149).

მეფუტკრეობის გავრცელების მაუწყებელია აგრეთვე ტოპონიმი **ოსქალე** „საფუტკრე“. ასე ეწოდება სახნავს მოხაშურის მარცხენა მხარეს, სოფელ უშაფათში. ძველად სცოდნიათ ტყეში, ან განმარტოებით მდგარ ხეზე ბუკების დადგმა. მეფუტკრე ბუკს ხეზე აიტანდა და ტოტზე თოკით მიამაგრებდა. მთხრობელები მიუთითებენ, რომ ველურ გარემოში ფუტკარი სიცხე-სიცვისგან თავდაცვის მიზნით, ხის ბუნებრივ ფულუროს, ან კლდეში არსებულ გამოქვაბულს ირჩევდა (**შავიანიძე 2015: 62**). **ოსქალე** სწორედ ის ადგილი უნდა იყოს, სადაც ფუტკარს ედო ბინა. **სკა** მეგრულში აღნიშნავს ფუტკარს, **სკას**. **სკაია** ფუტკარმრავალი ადგილია, ხოლო **ოსკალე** და **სკალონა** იგივეა, რაც საფუტკრე (**ქობალაძე 2010: 545, 595**).

X. 7. მეაბრეშუმეობასთან დაკავშირებული ტოპონიმები. მეაბრეშუმეობა მრეწველობის ერთ-ერთი ძველისძველი დარგია. იგი ყოველთვის გამოიყენებოდა, როგორც შრომითი რესურსების რაციონალური გამოყენების, ოჯახის ფულადი შემოსავლის ზრდისა და ეკონომიკის განმტკიცების წყარო (**ნიკოლეიშვილი, საკანდელიძე 2009: 3**).

გავრცელებული ვერსიის მიხედვით ამიერკავკასიაში და, კერძოდ, საქართველოში, აბრეშუმის გრენის შემოტანა მეფე ვახტანგ გორგასლის სახელს უკავშირდება. ფიქრობენ, რომ მეაბრეშუმეობა საქართველოში უნდა შემოსულიყო არა უშუალოდ ინდოეთიდან, არამედ უფრო ადრე – სპარსეთიდან. ტერმინი „აბრეშუმი“ სპარსული წარმომავლობისაა. ამ ტერმინის ძველქართული სახელწოდება „ჭიჭნაუხტი“ ყოფილა. „შუშანიკის წამება“ გვაუწყებს, რომ ქართლის დიდებულთა მანდილოსნებს აბრეშუმის ქსოვა და ქარგვა V საუკუნეშიც სცოდნიათ. ილია აბულაძე ჭიჭნაუხტის საქმეს განმარტავს, როგორც აბრეშუმთქსოვას და აბრეშუმის ხელსაქმეს.

ძვ. წ. II საუკუნეში ჩინეთი ტრანსკონტინენტური სავაჭრო-საქარავნო გზის საშუალებით ხმელთაშუა და შავი ზღვისპირა ქვეყნებს დაუკავშირდა. კასპიის ზღვის გამოვლით გზა გაივლიდა ამიერკავკასიაში, მტკვრისა და სურამის უღელტეხილის, ყვირილასა და ფაზისის (რიონის) სამდინარო მაგისტრალის საშუალებით გადაკვეთდა საქართველოს ტერიტორიას და ფაზისამდე (ფოთი) აღწევდა. აქედანი კი, ბიზანტიისა და რომისკენ მიემართებოდა (**მსჯელობისათვის ვრცლად იხ. ზვიადაძე 1989: 18-20**).

მაღალხარისხოვანი ქართული აბრეშუმი ოდითგანვე საქვეყნოდ განთქმული იყო და დიდი მოწონებით სარგებლობდა მსოფლიო ბაზარზე. „მსოფლიოში ქართულ აბრეშუმს, ხარისხის მიხედვით, ინდოეთთან ერთად, მესამე-მეოთხე ადგილი უჭირავს ჩინურისა და იაპონურის შემდეგ“ (იქვე: 25).

სენაკის მუნიციპალიტეტი ყოველთვის გამოირჩეოდა მეაბრეშუმეობის მაღალი კულტურით და განვითარებული კუსტარული წარმოებით.

თუთის პლანტაციის გასაშენებლად არჩევდნენ ნოყიერ, მშრალ, წყალგამტარ და სარწყავი წყლით უზრუნველყოფილ, შედარებით ფართო ნაკვეთებს. განლაგების მიხედვით სამეგრელოში თუთის ნარგაობის რამდენიმე ტიპი იყო გავრცელებული: ა) პლანტაციის სახით გაშენებული შტამბოვანი და ბუჩქოვანი მცენარეები; ბ) არხებისა და საირიგაციო სისტემების გასწვრივ გაშენებული ზოლებრივი, ანუ მწკრივობრივი ტიპი; გ) ქარსაფარ და სხვა მცენარეებთან შერეული რიგები ან ჯგუფები; დ) საკარმიდამო ნაკვეთებზე ერთეული ნარგაობა. ჩამოთვლილ ტიპებს შორის სრულყოფილად ითვლება თუთის პლანტაცია, რაც მოითხოვს სპეციალურ ფართობებს. ამასთანავე, თუთის ნარგაობის გაშენებას მიმართავდნენ სარების (ჭიგოს) დამზადების, ცოცხალ ღობედ გამოყენების, ადგილმდებარეობის გამწვანება-განაშენიანების, აგრეთვე ქარსაფარ ზოლებში წყლისმიერი და ქარისმიერი ეროზიის წინააღმდეგ ბრძოლის მიზნით (ნიკოლეიშვილი, საკანდელიძე 2009: 36).

მეაბრეშუმეობასთან დაკავშირებული მიკროტოპონიმები ძირითადად იმ ადგილებზე მიუთითებს, სადაც თუთის პლანტაციები იყო გაშენებული. საილუსტრაციო მასალა:

ოჯამპონი „თუთნარი“ – ფერდობი საგვათუოში, სოფელ ციხეთში;

ოჯაპე „სათუთე“ – 1. მინდორი კოტიანეთში; 2. სახნავი ბეთლემში; 3. სახნავი რეკაში;

ოჯაპე/ჯაპონი – სახნავი კვაუთში;

ჯაპანა „თუთნარი“ – 1. მინდორი კვაუთში; 2. სახნავი ძველ სენაკში;

ჯაპონა – 1. სამოვარი ქვედა სორტაში; 2. სახნავი ჯოლევიში; 3. სახნავი ისულაში; 4. ტყე გახომელაში; 5. ჩაის ფართობი საგუგუნავოში; 6. ჩაის ფართობი ფოცხოში;

ჯაპშენი – მინდორი სახარბედიოში.

X. 8. იდეოლოგიზებული ტოპონიმები. სენაკის მუნიციპალიტეტის ტოპონიმიაში ასახვა ჰპოვა სოციალისტური ცხოვრების შედეგებმა. გეოგრაფიულ ობიექტებს ხალხმა ახალი მოვლენების შესაფერისი სახელწოდებები უწოდა. ნედლეულის წყაროებთან აიგო ქარხნები, ფაბრიკები; ამ ადგილებს ძველი სახელწოდების ნაცვლად ამ ახალი შინაარსის შესაფერისი სახელი ეწოდა, – წერს გ. ელიავა და შემდეგ დასძენს: „სოფლის მეურნეობაში სოციალისტურმა გარდაქმნებმა ძირეული ცვლილება შეიტანა მხარის ტოპონიმოკაშიც. საკოლმეურნეო ცხოვრების რელსებზე შემდგარმა სოციალისტურმა სოფლებმა თანდათანობით დაკარგეს ძველი სახელწოდებები და ეწოდათ საბჭოთა ცხოვრებისეული სახელები, როგორიცაა: **პირველი მაისი, შრომა, საქართველო, განთიადი, ორჯონიკიძე** და სხვ. სოფლებს ახალი სახელები კოლმეურნეობების მიხედვითაც ერქმოდა – „საქართველო“, „განთიადი“, „შრომის სამეფო“, „შეერთებული ძალა“, „მშრომელი“ და სხვ. (ელიავა 1962: 125, 127). ტოპონიმთა ამ რიგს შეიძლება დავმატოს აგრეთვე მიქავა (სოფელი წალენჯიხის მუნიციპალიტეტში; ყოფილი „ფუქი“), კიროვი, კაგანოვიჩი, კომნაშარა (ჩაის პლანტაცია სოფელ ლექარჩეში), ხაკო – ხაბუმის კოლექტივი (უბანი, ჩაის პლანტაცია სოფელ ხაბუმეში) და ა. შ. ცალკეულ სოფლებში კოლმეურნეობების უმეტეს ნაწილს ერქვა ლენინის, კალინინის, კუბიშევის, კიროვის, ორჯონიკიძის და სხვა სახელები (იქვე: 129).

ამ სახელწოდებათა სიცოცხლისუნარიანობა საქართველოში 70-წლიანი კომუნისტური მმართველობის პერიოდით განისაზღვრა. გასული საუკუნის 80-იანი წლების მიწურულიდან დღის წესრიგში დადგა კომუნისტური, იდეოლოგიზებული სახელების გადარქმევისა და ისტორიული სახელების აღდგენის საკითხი.

1933 წელს ქ. ახალ სენაკს, ლენინის მეგობრისა და თანამებრძოლის, ცნობილი რევოლუციონერის – **მიხა ცხაკაიას** (1865-1950 წწ.) სახელი მიენიჭა. 1958 წელს ქალაქის ცენტრში მისი ძეგლიც დაიდგა და გაიხსნა მემორიალური მუზეუმიც (**იხ. კეკელია, ოდიშარია 2010: 70**); 1990 წლამდე ქალაქი ცხაკაიას სახელით იყო ცნობილი, ხოლო შემდეგ აღდგა ისტორიული სახელი სენაკი, ეპითეტ „ახალის“ გარეშე.

კომუნისტურ იდეოლოგიას ასახავს აგრეთვე სენაკის მუნიციპალიტეტის სოფ. **ახალსოფლის** სახელწოდებაც. იგი მდებარეობს ოდიშ-გურიის დაბლობზე, სენაკიდან 3 კმ-ის დაშორებით, ზ. დ. 20 მ-ზე. ადმინისტრაციული ერთეული ორ სოფელს – ახალსოფელსა და ისულას აერთიანებს. „საქართველოს გეოგრაფიულ სახელწოდებათა

ლექსიკონის“ მიხედვით საბჭოთა ხელისუფლების წლებში საქართველოში ორ ათეულზე მეტი სოფელი ატარებდა სახელწოდება „ახალსოფელს“. ქვეყანაში იმპერიული ენობრივი პოლიტიკის განსახორციელებლად რუსეთის ცარიზმი და საბჭოთა კავშირის ხელისუფლება იყენებდა გეოგრაფიულ პუნქტებზე უკვე საუკუნეების მანძილზე დანერგილი და დამკვიდრებული სახელწოდებების მასობრივი გადარქმევის ხერხს, რაც ემსახურებოდა კონკრეტული მიზნების განხორციელებას. ასე გაჩნდა საქართველოში ტოპონიმები – ახალსოფელი, ახალშენი, განახლება, შრომა, წითელსოფელი, წითელწყარო, წითელხევი, ახალი ულიანოვკა, განათლება, განათლებისკარი, განთიადი, დიდი განთიადი, ჟდანოვი, კალინინი და სხვ. მრ.

ბ. პაპავას შეფასებით, „ამ სახელებიდან ერთი ნაწილი კომუნისტური იდეოლოგიის ამსახველი ტოპონიმებია. მათი მეშვეობით ხელისუფლება ცდილობდა მოსახლეობისათვის ჩაენერგა ის აზრი, რომ სოციალისტური წყობა განახლების, სინათლის, სიკეთის მომტანია ყველასთვის. ამ ტიპის სახელებია: **ახალშენი, განახლება, მზისა, შუქურა**. ამავე ჯგუფს მიეკუთვნება აგრეთვე, **შრომა**, რომლის მეშვეობითაც ხაზი გაესვა შრომის აუცილებლობას საზოგადოებაში“ (პაპავა „ქ. ო.“, IV, 2010: 196).

საბჭოთა ხელისუფლების წლებში სახელი გამოუცვალეს სენაკის მუნიციპალიტეტის კიდევ რამდენიმე სოფელს. ასე, მაგალითად, სოფელში სალოცავის მიმანიშნებელი სახელწოდების მატარებელ **უფალკარს** (ეკის ადმ. ერთეული) საბჭოთა პერიოდში **შრომისკარი** ერქვა (კეკელია, ოდიშარია 2012: 81; ცხადაია VII, 2013: 26, 363, 383).

მანცხვარკარი „მაცხოვრისკარი“ ამჟამად, უბანია სოფელ ციზეთში, ქორცხანის სერზე, ნიშიის სათავესთან, სადაც შემორჩენილია მაცხოვრის სახელობის ეკლესიის ნანგრევები. საბჭოთა პერიოდში მას **ზემოკარი** ერქვა. საქართველოს სსრ ადმ.-ტერიტ. დაყოფის 1930 წლის ცნობარში ეკის სასოფლო საბჭოში შემავალ სოფლებს შორის დასახელებულია 155-კომლიანი სოფელი **ზემო კარი (მაცხოვრისკარი)** (იხ. კეკელია, ოდიშარია 2012: 116). 1949 წლის ცნობარის მიხედვით ზემო-კარი 47-კომლიანი (200 სული) სოფელია ხორშის სასოფლო საბჭოში (იქვე: 119).

პ. ცხადაიას ცნობით, გასული საუკუნის ოცდაათიან წლებში **კოლდლე - კოლმეურნის დლე** ერქვა ამჟამინდელ **ზედა ნაქალაქევს**, სოფელს ტეხურის მარცხენა

ნაპირიდან ჯოლევაშდე, და ბეთლემის სასოფლო საბჭოში შედიოდა (ცხადია VII, 2013: 182).

1949 წლის 1 სექტემბრის მდგომარეობით ცხაკაიას რაიონში უკვე არსებობდა ოქტომბრის სასოფლო საბჭო, ორი სოფლით – ნოსირი და საკილასონიო, და პირველმაისის სასოფლო საბჭო სამი სოფლით – პატარა ზანა, საგუგუნაო და დიდი ხორში (კეკელია, ოდიშარია 2012: 121). როგორც ვხედავთ, ოქტომბერი და პირველი მაისი კომუნისტური, იდოლოგიზებული ოიკონიმებია.

საბჭოთა ხელისუფლების ენობრივი პოლიტიკის შედეგი იყო აგრეთვე, ჩაის ფართობებისათვის ისეთი სახელების დარქმევა, როგორიცაა – **იმედი** (ქვემო საჭითაო), **პირველი ნაბიჯი** (სატყებუჩავო) და **სინათლე** (ს. სატყებუჩავო). გასული საუკუნის 30-იან წლებში ჩამოყალიბებულ საკოლმეურნეო ამხანაგებობებს ამ ადგილებში ჩაი გაუშენებია.

პ. ცხადია ხეხილნარის სახელწოდებად ცივის მარცხენა მხარეს, ს. საწულეისკიროში მიუთითებს ტოპონიმს – **ალონიშე**, და გვთავაზობს ინფორმანტის განმარტებას: XX საუკუნის 30-იან წლებში შექმნილ ამხანაგობას **ალონიშა** „განთიადისკენ“ ერქვა. ალონი მეგრულში აღნიშნავს აისს, განთიადს, რიჟრაჟს, ალიონს (ცხადია VII, 2013: 135). საბჭოთა ეპოქის გამოძახილია აგრეთვე ტოპონიმი **ბლიუხერი** – ჩაის ფართობი ცივის მარცხენა მხარეს, სოფელ ლეგოგინეში. თვით „ბლიუხერი“ XX საუკუნის 30-იან წლებში შექმნილი სოფ-ის (მიწის კოლექტიურად დამამუშავებელი საზოგადოების) სახელი იყო (იქვე: 147). შდრ.: იმედი//დიდი ჩაი – ჩაის ფართობი ტეხურის მარცხენა ნაპირზე, ს. თამაკონში. რესპოდენტის ცნობით „იმედი ერქვა სოფს, რომელმაც ეს ჩაი გააშენა“ (ცხადია VI, 2012: 249). **პირველი სხივი** ერქვა სოფ-ს სოფელ პატარა თამაკონში (მარტვილის მუნიციპ.), და იქცა ტოპონიმ „ნაშენის“ ვარიანტად (იქვე: 509).

კომნაშ ჩაი „კომუნის ჩაი“ – ჩაის ფართობი ზედა ნაქალაქევის საზღვართან, ლებაღათურეში.

XIX საუკუნიდან ქართველების ინტენსიურმა ურთიერთობამ რუსეთის იმპერიასთან ასახვა ჰპოვა სალიტერატურო ქართულსა და ზეპირ მეტყველებაში. შემოვიდა და დამკვიდრდა ათასობით რუსული სიტყვა. რუსული აპელატივი მეგრულში ან სალიტერატურო ქართული ენიდან არის ნასესხები, ანდა ზეპირი გზით არის შეთვისებული.

დავასახელებთ რუსულენოვანი მასალის ძირითად ნაწილს სენაკის მუნიციპალიტეტის ტოპონიმიდან:

აკაცია → რუს. **Акация** (ლათ. **acacia**) → ქართ. **აკაცია**→მეგრ. **აკაცია, ვაკაცია, ლაკაცია**. ტოპ. **ვაკაციაშჯინჯი** „აკაციის ძირი“ →1. ფერდობი გახომელაში, უჩაღალის ნაპირას; **ნალაკაცუ** → მორევი ეკუსქურზე, სოფელ უფალკარში. მორევის ადგილას აკაციის ხე მდგარა.

კანავო → რუს. **Канавы** „თხრილი“. ტოპ. **განიშ კანავო/გონთხორილი** →1. არხი სოფელ მუხურში, რაც წარმოადგენს საზღვარს ხობის მუნიციპალიტეტთან; 2. არხი გოლასკურში. რესპოდენტის განმარტებით, განივი არხია, რადგან აღმოსავლეთიდან დასავლეთით მიედინება და იერთებს ყველა არხს (**ცხადია „ქ. ო. „ V, 2011: 324**). განი მეგრულში აღნიშნავს „განივს, გვერდითს“, ხოლო გონთხორილი→„ნათხარს; გათხრილს“.

ბათარია, ბატარეა (ფრანგ. **Batterie** → რუს. **Батарея**) → ქართ. **ბატარეა** „საარტილერიო ქვედანაყოფი“. ტოპ. **ბათარია/ბატარეა** – სოფელი და თემის ცენტრი სენაკის მუნიციპალიტეტში, მენჯის ადმინისტრაციულ ერთეულში, მდინარე ცივის მარჯვენა ნაპირას, სენაკ-სოხუმის გზატკეცილზე. სენაკს დაშორებულია 4 კმ-ით. უწინ გოკირილი ერქვა. გ. ელიავა იმოწმებს ინფორმატორის განმარტებას: ბათარია დიდი ველია, სადაც რუსეთის ჯარის ბატალიონი იდგა ქვემეხებით. აქედან გაუხსნიათ ცეცხლი თურქებისათვის (**ელიავა 1989: 26**).

პ. ცხადია განსხვავებულ ვერსიას გვთავაზობს: ბათარია, ანუ ქუფე თევზის საჭერი, მოღობილი ძარაა, რაშიც ქვაა ჩაყრილი და დამბას ჰგავს (**ცხადია VII, 2013: 68**).

ბანკი – რუს. **Банк** „ბანკი“. ტოპ. **ბანკიშ ტყა** „ბანკის ტყე“ – 1. ტყე ლოგინიასა და საზღვარღალს შუა, სოფელ საგვიჩიოში; 2. ტყე სქურეს მარცხენა მხარეს, სოფელ საბესელოში; 3. ტყე სოფ. პატარა ზანაში. იგივე **დადიაშ ტყა**. ზანამგასა და ხობისწყალს

შუა, საჯიჯაოს საზღვართან მდებარე რამდენიმე ასეული ჰექტარი ეკუთვნოდა მაია დადიანს და ბანკში დაუგირავებია (იქვე: 166).

დამბა→გერმ. **Damm**→რუს. **Дамба** „ჯებირი, დამბა“→ქართ. **დამბა** „ხელოვნური მიწაყრილი ან ნაგებობა მდინარის ან ზღვის ნაპირების გასამაგრებლად“. ტოპ. **დამბა**→1. არხი. იწყება საგადელიოსა და აეროდრომს შუა. ერთვის „სლუჟის“ არხი და მდინარე ცივი (ს. ახალსოფელი); 2. მორევი მდ. ტეხურზე, სოფ. კოტიანეთში; **დამბაზენი**→სახნავი ცივის მარჯვენა მხარეს, სოფ. სახარბედიოში. მდინარეზე დამბა ყოფილა გაკეთებული, ხოლო იქვე ახლოს იყო რზენი „ვაკე“ (იქვე: 167); **დამბაშ ტომბა**→მორევი მდ. ცივზე, სოფ. ეკში; **ნადამბუ** „ნადამბარი“ – ტბორი რიონის მარჯვენა ნაპირზე, სოფელ ისულაში (იქვე: 243).

დუმა, სხოდი→რუს. **Дума** „სათათბირო“→**Госдума** „სახელმწიფო სათათბირო“; **сход**→ყრილობა; **селский сход** „სოფლის ყრილობა“. ტოპ. **ნადუმუ/ნასხოდუ**→მაღალი გორა სოფელ ხორმის ცენტრის დასავლეთით. პ. ცხადია იმოწმებს რესპოდენტის განმარტებას: აქ იკრიბებოდა ხალხი, ეწყობოდა სხოდი, ანუ დუმა. ეკიდა ზარი და საჭირო დროს დარეკავდნენ ხოლმე, რითაც სოფელს უხმოზდნენ ასისტავები და ოცისტავები“ (იქვე: 244). შდრ. **სხოდი**→მინდორი სოფელ გეჯეთის ცენტრში, ნაფაცხურთან. „ძველად აქ იკრიბებოდა მთელი სოფელი. ამ შეკრებას ერქვა ცხოდი“ (იქვე: 398); **ნაფაცხუ/საცხოდო**→მინდორი სოფელ გეჯეთის ცენტრში, სადაც საოფლო საბჭოს შენობა იდგა (იქვე: 259).

ზავოდი→რუს. **Завод** „ქარხანა“→მეგრ. **ზავოდი**. ტოპ. **ნაზავოდუ**→ნახევარკუნძული მდ. შების ნაპირას, სოფ. ფოცხოში; **ნაზავოდუ**→1. მინდორი რიონის ნაპირას, სოფელ სირიაჩქონში. აქ მდგარა წყალზე მომუშავე ხის სახერხი ქარხანა; 2. მინდორი მდ. ტეხურის მარცხენა ნაპირზე, სოფელ ჯიხაში.

კაზარმა→იტალ. **Cazerma** „სამხედრო ნაწილების საცხოვრებელი შენობა“→რუს. **Казарма**→ქართ. „ყაზარმა“. მეგრულ მეტყველებაში „კაზარმა“ ფორმით დამკვიდრებულა. მისი მნიშვნელობაა „ბოსელი, ფარდული, რომელიც გამოიყენებოდა სხვადასხვა დანიშნულებით: თამბაქოს ან აბრეშუმის პარკის საშრობი, ჩალის შესანახი, სიცხესა თუ წვიმაში ჩაის მკრეფავთა თავშესაფარი და ჩაის ასაწონი“. ალ. ქობალია კაზარმას განმარტავს, როგორც ყაზარმული ტიპის გრძელ, გაუტიხრავ, ერთსართულიან ნაგებობას, რასაც სათავსოდ იყენებენ. ო. ქაჯაიას განმარტებით, კაზარმა იგივეა, რაც

ბოსელი (მსჯელობისათვის იხ. ცხადია „ქ. ო.“ V, 2011: 322). ტოპ. ნაკაზარმუ _ 1. სახნავი სოფელ ფოცხოში. აქ მდგარა პარკსაშრობი ფარდული; 2. სახნავი სოფელ ახალსოფელში. ამ ადგილას კოლმეურნეობის სასიმიინდე მდგარა; 3. ჩაის ფართობი დღურუს მარცხენა მხარეს, სოფ. პატარა ზანაში; 4. ჩაის ფართობი სოფ. ეწერში, საზარანდიოში. აქ, ჩაის პლანტაციაში, ყაზარმა „ფარდული“ მდგარა (ცხადია V, 2013: 246). კაზარმა მეგრულში აღნიშნავს როგორც ფარდულს, ისე ბოსელს, სასიმიინდეს და დროებით საცხოვრებელს (იქვე: 323).

კარტოფილი→გერმ. **Kartoffel**→რუს. **Картофель**→ქართ. კარტოფილი. ტოპ. ნაკარტოფილუ „ნაკარტოფილარი“ _ მინდორი სოფ. საჩიქოზავოში, საჩიქოზავ გოლაში.

კლასი→რუს. **Класс** (სხვადასხვა მნიშვნელობით)→მეგრ. კ(ი)ლასი//კლასი „სკოლა, დაწყებითი სკოლა, რვაწლიანი სკოლა“. ტოპ. კლასკარი _ ჩაის ფართობი ხანჯარის მარცხენა მხარეს. სოფ. ლეგოგინეში, რვაწლიან სკოლასთან; ნაკილასუ _ 1. მინდორი კოტიანეთის სასაფლაოთან. XIX საუკუნეში კლასი სამეგრელოში სკოლის აღმნიშვნელი იყო. ნაკილასუ აღნიშნავს ადგილს, სადაც სკოლა იდგა; 2. მინდორი სოფ. ლეგოკაიეში, ლეგაბუნიეში; ნაკლასუ _ 1. მინდორი ცაცხუგეტახილთან, სოფელ უმაფათში; 2. სახნავი ეკუსქურის მარცხენა მხარეს, სოფელ უფალკარში; 3. მინდორი სოფელ კვაუთში. ნარმამ კლასი _ ერქვა სკოლას ქ. სენაკში, რომლის დირექტორი გვარად ნარმანია ყოფილა.

ლაგერი→რუს. **Лагерь** „ბანაკი“. მეგრულში ზეპირი მეტყველების გზით შემოსულია XIX საუკუნეში. ტოპ. ნალანგერუ _ 1. მინდორი გითოკირილთან, ქ. სენაკში, სადაც თურქეთთან ომის დროს რუსის ჯარი მდგარა; 2. ნაციხარი ხორიათზე, სოფელ ციზეთში. 1855 წელს რუსეთ-თურქეთის ომის დროს, აქ თურქების „ლაგერი“ ყოფილა (ცხადია VII, 2013 : 249).

მანდარინი → რუს. **Мандарин** „მანდარინი“. ტოპ. ნამანდარინუ _ 1. ბაღი ტეხურის მარცხენა მხარეს, სოფ გეჯეთში; 2. სახნავი ოხვამეფერდის დასავლეთ კალთაზე, სოფ. ფოცხოში; 3. სახნავი ჯიხირთან, სოფ. პირველ ნოსირში; 4. ფერდობი სოფ. კოტიანეთის სასაფლაოთან.

მაჩარკა _ ერთლწლიანი მცენარე გოგრისებრთა ოჯახიდან. დამუშავების შემდეგ ტანის გასახეხად (დაბანისას) იყენებენ. ქართულში ლუფა (luffa) ეწოდება. რუსული შესატყვისია **Мочалька** (**мочальная тыква**). მეგრულს ორი ფორმით შეუთვისებია:

მაჩალ(ი)კა და მაჩალ(ი)გა. ტოპ. მაჩარკატყა – ტყე ქ. სენაკში, საკინწურაშვილოში. აქვე წყაროს მაჩარკაშ წყარი ეწოდება.

ობში→ოფში რუს. **Овщий** „საერთო, საზოგადო, საყოველთაო, საზიარო“. **Овщина** „თემი“→მეგრ. **ობშინა** . შდრ. **Овщинный** „სათემო, თემისა“. ტოპ. **საო(ბ)შო** – ჭალა-სახნავები ხობისწყლის მარჯვენა მხარეს, ეწერში. რესპოდენტის განმარტებით, სახნავებს ერთად ამუშავებდნენ და იყოფდნენ (ცხადაია VII, 2013: 331).

ონტკა→რუს. **Водка** „არაყი“→მეგრ. **ონტკა**. ტოპ. **საოტკო** „საარყე“ – მინდორი სახარბედიოში, სოფ. შუა ხორშში. რესპოდენტის განმარტებით, „მენშევიკების დროს არყის გამოხდა აკრძალული იყო და აქ, ტყეში, ხდიდნენ მალულად“ (იქვე: 332).

პარონი→რუს. **Паром** „ბორანი“→მეგრ. **პარონი, პარომი**. პ. ცხადაიას აზრით, პარონამდე ბორანს უბრალოდ ნიში „ნავი“ უნდა რქმეოდა. ნაბორნალ ადგილთა სახელებად სამეგრელოში ჩაწერილია ონიშონი, ონიშოლი (ცხადაია, „ქ. ო.“ V, 2011: 336). ტოპ. **ნაპარონუ** „ნაბორნალი“ – 1. მორევი და სახნავი მდინარე ცივის მარჯვენა ნაპირას, სოფელ ბათარიას ცენტრში. 2. სახნავი ტეხურის მარცხენა ნაპირზე, სოფელ პირველ ნოსირში (ცხადაია VII, 2013: 253).

პერილა, პერელა, პერულა. რუს. **Перилла** „род однолетних трав“, **перилла масличная** „ზეთის პერილა“→მეგრ. **პერილა//პერელა**. „ქართული საბჭოთა ენციკლოპედიის“ მიხედვით პერილა ერთწლოვანი ბალახოვანი მცენარის გვარია, ტუჩოსანთა ოჯახისა. პერილას თესლისაგან იღებენ ზეთს, ხოლო ჩენჩოს საქონლის საკვებად იყენებენ. ტოპ. **ნაპერელუ/ნაპერულუ** – სახნავი ტეხურის მარჯვენა ნაპირზე, სოფ. ლეძამამეში.

პრობკა→რუს. **пробка** „საცობი, კორპი“. ტოპ. **პრობკაშ ჯა** „საცობის ხე“ – ტყე-ნარგავები ეკის მთაზე, სოფ. ძველ სენაკსა და კვარჩხიდალში. ეს მცენარე ამ ადგილას გასული საუკუნის 30-იან წლებში დაურგავთ (ცხადაია VII, 2013: 299).

რისი→რუს. **Русь** „რუსები, რუსობა“. პ. ცხადაიას თქმით, „ქართულში რუსი აღნიშნავს რუსი ეროვნების ადამიანს, ან რუსებს“ (ცხადაია „ქ. ო.“ V, 2011: 341). ტოპ. **ნარუსუ** „ნარუსალი“ – 1. მინდორი ტეხურის მარცხენა ნაპირას, სოფ. გეჯეთში. გადმოცემით, აქ, რუსის ჯარი ყოფილა დაბანაკებული; 2. სახნავი ტეხურის მარცხენა მხარეს, სოფ. პირველ ნოსირში; 3. მინდორი საჩალიგავოში, სოფ. ბათარიაში; 4.

ნაგზაური მდ. ცივის მარჯვენა ნაპირას, სოფ. სახარბედოში. გზა რუსებს გაუყვანიათ (ცხადია VII, 2013: 254).

საჯენი→რუს. **Сажень**→ქართ. **საჟენი**. ტოპ. **ნასაჯენუ** – ტბორი ქ. სენაკში, ხუხუების უბანში. რკინიგზის ხაზის გაყვანის შემდეგ ღრმა ორმოში წყალი ჩამდგარა (ცხადია VII, 2013: 256).

სკოლა. რუს. **Школа** „სკოლა“. ტოპ. **ნასკოლ(უ)** – მინდორი ქ. სენაკში.

ტრასა. რუს. **Трасса** (გერმ. **Trasse**) – გეზ-ნიშანი; გზის, არხის და მისთ. მიმართულების ხაზი. ტოპ. **ტრასა** – ჩაის ფართობი ცივის მარცხენა მხარეს, სოფ. ლეგოგინეში. რესპოდენტის განმარტებით, „აქ გზა არ გადის და მაინც ასე ჰქვია“ (ცხადია VII, 2013 : 360).

ტრუბა. რუს. **Труба** „მილი“. ტოპ. **ტრუბაშ ბოგა** – ხიდი ქ. სენაკის საზღვართან, სოფ. ძველ სენაკში, უსახელო ღელეზე ჩადებულია მილი და ზედ გზა გადადის (ცხადია VII, 2013: 361).

ტუნელი. რუს. **Тоннель** „გვირაბი“→მეგრ. **ტუნელი** „გვირაბი, მღვიმე“. ტოპ. **ტუნელიშ წყარი** „გვირაბის წყალი“ – ღელე, ნახურის მარჯვენა შენაკადი სოფ. ძველ სენაკში.

ფაბრიკა. რუს. **Фабрика**→ქართ. **ფაბრიკა**. ტოპ. **ფაბრიკაშ ნადიხუ** – სახნავი მეტერიის მარცხენა ნაპირზე, სოფ. ლეგოგინეში.

ფერმა, ფირმა. ფრანგ. **Ferme**→რუს. **ферма**→ქართ. **ფერმა** (ალბათ რუსულის მეშვეობით)→მეგრ. **ფერმა** „მესაქონლეობის ფერმა“. ტოპ. **ნაფერმე** „ნაფერმალი“ – 1. მინდორი ჭკერგელეს მარჯვენა მხარეს, სოფ. კოტიანეთში, სადაც მდგარა კოლმეურნეობის ფერმა; 2. ჩაის ფართობი გურძემიის მარჯვენა მხარეს, სოფ. კვაუთში; 3. ბორცვი მაღლაკონის მარჯვენა მხარეს, სოფ. დიდ ხორშში; 4. მინდორი ტეხურის პირას, სოფ. მიგიდერში; 5. ტყე სოფ. მოხაშში... (ცხადია VII, 2013: 259); **ნაფირმე** „ნაფერმალი“ – ხეხილი გრიგოლეთის დასავლეთ კალთაზე, სოფ. ზედა ნაქალაქეში (იქვე).

ფოსტა→ფრანგული **foste**, თუ პოლონური **poczta** რუსულში დამკვიდრებულია, როგორც **Почта**. გასარკვევია, ფოსტა ფრანგულიდან არის შემოსული, თუ რუსულიდან, მაგრამ ცხადია, მეგრულს იგი იმ რუსებისგან შეუთვისებია, რომლებიც მუშაობდნენ სოხუმ-თბილისის სამხედრო გზის მშენებლობაზე. ამ გზაზე მრავალგან აგებულ

ცხენების სადგომს ეწოდა **ფოშტა** (და არა ფოსტა) (ცხადია „ქ. ო.“; V, 2011: 344-345). ტოპ. **ნაფოშტარი** „ნაფოსტარი“ – ტყე სოფელ უშაფათში, სადაც საფოსტო გზა გადიოდა; **ნაფოშტუ/ნაფოშტუ** – მინდორი ლეყურეში, სოფელ ფოცხოში. გადმოცემით აქ მდგარა რუსის ჯარი და აქვე გადიოდა ძველი სამხედრო გზა (ცხადია VII, 2013: 259); **ფოშტამ შარა** „ფოსტის გზა“ – ნახიდარი მდინარე ცივზე, სოფელ სახარბედოში. XIX საუკუნეში რუსეთის ჯარის სამოძრაოდ გზა გაუყვანიათ (იქვე: 369).

შოსე. ფრანგ. **Chausse**→რუს. **Шоссе** „გზატკეცილი; საავტომობილო ტრასა“→ქართ. **შოსე**, **შოშე** „საავტომობილო გზატკეცილი“ ტოპ. **ჯვეშ ნაშოსუ** – ნაგზაური წყემის საზღვართან, სოფ. საკილასონიოში.

ჩაი. რუს. **Чай** (ჩინ. ჩაი)→ქართ., მეგრ. **ჩაი**. აღნიშნავს, როგორც მცენარე ჩაის, ისე ამ მცენარის პროდუქტს და ჩაის პროდუქტისგან დამზადებულ ცხელ სასმელს. ტოპ. **ალიაშ ჩაი** – ჩაის ფართობი საზარანდიოში (სოფ. ეწერი); **ანტონიაშ ჩაი** – ჩაის ფართობი ლეტორჩინეში (სოფ. მოხაში)...

ჩერბაკი. რუს. **Черпак** „ციცხვი, ჩამჩა, ხაპია“. Черпак экскаватора – ექსკავატორის ხაპია – черпалка „ხაპია“. მისი ვარიანტია „ჩორბაქი“. ტოპ. **ნაჩორბაქუ** – ტყე, ხომლაცყის ნაწილი სოფ. ახალსოფელში. აქ არხის გაყვანაზე მუშაობდა ექსკავატორი „ჩორბაქი“ (ცხადია VII, 2013: 263).

ციტრუსი. ლათ. **Citrus**→რუს. **Цитрус**→ქართ. **ციტრუსი** „სუბტროპიკული ხეხილი – ფორთოხალი, ლიმონი, მანდარინი, ციტრონი და სხვ. (ქეგლ, VIII)→მეგრ. **ციტრუსი//ტრიფოლიატა**. „სამყურა ლიმონი“. ტოპ. **ნაციტრუსუ** – სამოვარი დიდი შხეფის საზღვართან, სოფ. საჩიქოზავოში, სადაც ციტრუსოვან მცენარეთა სანერგე ყოფილა (ცხადია VII, 2013: 263).

ჰექტარი. რუს. **Гектар** (ფრანგ. **Hectare**)→ჰექტარი (1000 მ²). ტოპ. **შქვითჰექტარიანი//ნაოხვამუ** – სახნავი ზანათის საზღვართან, სოფ. საოდიშარიოში.

შეიძლება დავასკვნათ, რომ სენაკის მუნიციპალიტეტის ტოპონიმიაში დამოწმებულ რუსულ ლექსებში ორი ჯგუფი გამოიყოფა: ა) რუსული ლექსიკური ერთეულები, რაც დამკვიდრებული იყო ქართულ სალიტერატურო-სამწერლობო ენასა და ოფიციალურ დოკუმენტებში და იქიდან გავრცელდა ქართველურ ენა-კილოებში; ბ) სიტყვები, რაც უშუალოდ გამოიყენებოდა რუსულად მოსაუბრეთა მეტყველებაში და გავრცელდა მეგრელთა მიერ წარმოთქმის მიხედვით.

რუსული ლექსიკის შემოჭრა უნდა დაწყებულიყო ძირითადად XIX საუკუნეში, ანუ მაშინ, როდესაც რუსეთის იმპერია ესწრაფვის საქართველოს შავიზღვისპირეთის ათვისებას, აქ რუსთა დასახლებების დაარსებას და სამეგრელოს მდინარეების სამეწარმეო საქმიანობის კუთხით გამოყენებას, კერძოდ, მთებში მოჭრილი ხეების დასაცურებლად...

რუსული ლექსიკის მეგრულში შემოსვლა-დამკვიდრებას ხელი შეუწყო აგრეთვე XX საუკუნის 30-იანი წლებიდან კოლხეთის ჭაობების ამოშრობამ და მისმა გადაქცევამ სუბტროპიკული კულტურების მხარედ, რაც, თავის მხრივ, იწვევდა სადრენაჟო სისტემასთან დაკავშირებული ტექნიკური საშუალებების სახელებისა და სათანადო ნომენკლატურის დანერგვას ადგილობრივი მოსახლეობის მეტყველებაში (მსჯელობისათვის იხ. ცხადაია „ქ. ო.“ V, 2011: 351-352).

კულტურის ასახვა ტოპონიმიაში

ტოპონიმის ერთ-ერთ სახეობას ეკლესიონიმი ეწოდება (ბერძნ. ეკლესია „შეკრების ადგილი; ეკლესია“). პ. ცხადაიას თქმით, მასში ერთიანდება საკულტო წეს-ჩვეულებათა აღსრულების, რელიგიური თაყვანისცემის ადგილის, კერძოდ ეკლესიის, ნიშის, ხატის, საჯვარის, ცალკე მდგომი საკურთხეველის, წმინდა ქვის, სალოცავი ხისა თუ წყაროს სახელი (ცხადაია 1988: 42; მისივე 2005: 175). მ. ბერიძე აზუსტებს ამ განმარტებას და შენიშნავს, რომ პ. ცხადაიას მიერ მოხმობილი განმარტების მიხედვით ტოპონიმთა ეს სახეობა სცილდება ქრისტიანული შინაარსის სახელებს, რადგან „წმინდა ხის, ქვის ან წყაროს და მსგავს ობიექტთა სახელები ყოველთვის ქრისტიანული არ შეიძლება იყოს“ (ბერიძე 2010: 3).

ზოგიერთი სოფლის სახელი თავისი წარმოშობით ეკლესიონიმია. საკუთარ სახელთა წარმოქმნის ერთ-ერთ გზას ტოპონიმთა მიგრირება წარმოადგენს. გეოგრაფიული სახელწოდების მიგრირება, ანუ გადატანა ერთი ქვეყნიდან შორეულ ან ახლო ქვეყანაში (რეგიონში) ხდება მაშინ, როცა ადგილი აქვს მოსახლეობის მასობრივ ადგილგადანაცვლებას ან ახალი რელიგიური აღმსარებლობის გავრცელება-დამკვიდრებას. საქართველოში ქრისტეს მოწამეობრივ ცხოვრებასთან დაკავშირებული არაერთი ადგილის სახელწოდებაა დამკვიდრებული. ასე, მაგალითად, იერუსალიმური სიწმინდეების სახელწოდებანი - ბეთლემი, თაბორი, გეთსამანია, ბეთანია, ჯვარი, გოლგოთა, საბა განმწმენდელის მონასტერი და სხვ., საქართველოშიც არაერთგან გვხვდება (მსჯელობისათვის იხ. ბერიძე 2010: 3-5; ცხადაია, „ქ. ო.“, VI, 2013 : 297).

სენაკის მუნიციპალიტეტის ტოპონიმიაში ასახვა ჰპოვა წინაპართა სულიერი და მატერიალური კულტურის ისტორიამ.

იერუსალიმური ტოპონიმებიდან მუნიციპალიტეტის ტერიტორიაზე დამოწმებულია ბეთლემი. ასე ეწოდება სოფელს ლეძამამეს ადმინისტრაციულ ერთეულში, ტეხურის მარცხენა მხარეს, გურძემიის შესართავთან. სოფლის სახელწოდების ადგილობრივი ვარიანტია ბერთემი. ბეთლემი ზ. დ. 140 მ-ზე მდებარეობს და მუნიციპალიტეტის ცენტრს, ქ. სენაკს 19 კმ-ით არის დაშორებული. ამიერკავკასიის 1886 წლის კომლობრივი აღწერის ცნობარის მიხედვით ბეთლემი ოფიციალურად სოფლის სტატუსის მქონე დასახლებული პუნქტია და იმ დროისათვის

უმაფათის სოფლის საზოგადოებაში შედიოდა (კეკელია, ოდიშარია 2012: 14; ცხადაია, VII, 2013: 56).

გ. ელიავას წიგნში წარმოდგენილია სოფლის სახელწოდების ხალხური ეტიმოლოგია: აქ დასახლებულ ბერს ბაღები გაუშენებია, წყაროსწყალი ამოუყვანია და ადგილი წალკოტად უქცევია. შემდეგ ეს წალკოტი დადიანთა სამემკვიდრეო სამფლობელო გამხდარა (ელიავა 1989: 123). გ. ბედოშვილის მიერ ჩაწერილი ხალხური მოტივაციის მიხედვით, ბერთემი ძველისძველი სოფელია. სენაკებში ცხოვრობდნენ ასაკოვანი ბერები. მაშასადამე, თითქოს, ბერთემი←ბერთემი იგივეა, რაც ძველისძველი თემი, ან ხნირ ბერთა თემი (ბედოშვილი I, 2001: 81).

მისაღები უნდა იყოს ზურაბ კიკნაძის მოსაზრება, ბეთლემის (←ბეთლემე „სახლი პურისა“), როგორც პალესტინური წარმომავლობის სახელწოდების, სწორედ პალესტინიდან მიგრირების შესახებ (კიკნაძე 1987: 98-103). გ. ბედოშვილის ვარაუდით ბეთლემი ჩვეულებრივი რელიგიურ-საკულტო მსახურების აღმნიშვნელი ერთეულია და უნდა წარმომდგარიყო ბეთლემისაგან... სამეგრელოში არსებული საკულტო ნაგებობის სახელი ბეთლემი შემდგომ სოფელს დარქმევია ბერთემის ფორმით (ბედოშვილი I, 2001: 81). ამ მოსაზრებას იზიარებენ ი. კეკელია და დ. ოდიშარია: „მისაღებია მოსაზრება რელიგიურ-საკულტო მსახურების აღმნიშვნელი სიტყვა ბეთლემი-საგან სოფლის სახელწოდების წარმომავლობის შესახებ. აქ უნდა მდგარიყო ბეთლემის სახელობის საკულტო ნაგებობა - ეკლესია, რაც შემდეგ სოფლის სახელად ქცეულა“ (კეკელია, ოდიშარია 2012: 15). ბეთლემი ეწოდება ქალაქს იერუსალიმის სამხრეთით, იორდანიაში. სახარების ტრადიციის მიხედვით, სწორედ აქ დაიბადა იესო ქრისტე, ხოლო ქართული ტრადიცია ბეთლემს დავითის სამშობლოდ მიიჩნევს. „სოფლის სახელწოდება „ბეთლემიც“ ტოპონიმური მეტონიმის გზითაა მიღებული. ჩანს, რომ აქ იდგა ბეთლემის სახელობის ეკლესია, რაც შემდეგ სოფლის სახელწოდებად იქცა. ეს ბიბლიური წარმომავლობის ებრაული სიტყვა საქართველოში უშუალოდ იერუსალიმის გავლენით, ანალოგიით უნდა შექმნილიყო. ბეთ ლემე→ბეთლემი, იგივე „პურის სახლია“. ამ სახელწოდებით ცნობილია კიდევ რამდენიმე პუნქტი საქართველოში“ (კეკელია, ოდიშარია 2012: 16, და იქვე მითითებული ლიტერატურა). ასე, მაგალითად, ბეთლემი ეწოდება ნასოფლარს მესხეთში, ასპინძის

მუნიციპალიტეტის სოფელ ოთასთან (ბერიძე 2010: 5). შდრ.: ბეთლემური – სახნავი კაკასხიდში (საქ. ტოპ. III, 2003: 38).

მეორე სოფელი, რაც თავისი წარმოშობით ეკლესიონიმია, სენაკის მუნიციპალიტეტის ეკის ადმინისტრაციულ ერთეულში შემავალი სოფ. უფალკარია. „ქართული საბჭოთა ენციკლოპედიის“ მიხედვით უფალკარი მდებარეობს ეკის მთის დასავლეთ კალთაზე, მდინარე ცივის მარცხენა მხარეს, ზ. დ. 70 მ, სენაკიდან 17 კმ (ქსე, XI). პ. ცხადაია აზუსტებს სოფლის ადგილმდებარეობას: უფალკარი ეკუსქურსა და მის მარცხენა შენაკად ჭყონიაღელის შუა, უფალოხვამეს გარშემო მდებარეობს. ზემო უფალკარს და ქვემო უფალკარს ყოფს მათ შუა მდებარე საგრიგოლიო (ცხადაია VII, 2013: 26). XIX საუკუნის საარქივო დოკუმენტებში დამოწმებულია სოფლის სახელწოდების სხვადასხვა ვარიანტი: უფალკარი, უფლისკარი, უფალი-კარი, უფალის-კარი. ი. მეუნარგია ზუბის მაზრის სოფლებს შორის ასახელებს უფალ-კარს (მეუნარგია 1939: 112; მსჯელობისათვის ვრცლად იხ. კეკელია, ოდიშარია 2012: 80-81). „უფალკარი ეკლესიონიმია და სოფელში სალოცავის არსებობის მიმანიშნებელი, ხოლო შრომისკარი საბჭოთა ხელისუფლების პერიოდში განხორციელებული პოლიტიკის - კომუნისტური იდეოლოგიის ამსახველი ოიკონიმია, – წერენ ი. კეკელია და დ. ოდიშარია (იქვე: 81). წმ. გიორგის ხის ეკლესია მდგარა უფალკარში, საელიავოს უბანში, ეკის მთაზე, ჭყონიაღელსა და საგუნიაღელს შუა. ეკლესია გასული საუკუნის 20-იან წლებში კომუნისტებს დაუნგრევიათ და სკოლა აუშენებიათ (ცხადაია VII, 2013: 27).

საერთოდ, მეგრულ ქრისტოლოგიურ ნომენკლატურაში ორ ნაკადს გამოყოფენ: ა) ქართულიდან ნასესხები და ტოპონიმიაში დადასტურებული, და ბ) უშუალოდ ქართულიდან ნასესხები, ან თარგმნილ-კალკირებული სიტყვები (ცხადაია VI, 2013: 299-300). სენაკის მუნიციპალიტეტის ტოპონიმებიც შეგვიძლია ამ სახით დავაჯგუფოთ. ტოპონიმებში ფიგურირებს უშუალოდ ქართული საეკლესიო ენიდან შეთვისებული ისეთი ქრისტოლოგიური ტერმინები, როგორიცაა: ნათლისმცემელი (ვარიანტები: ნათისცემი, ნაცმერი, ივანე ნაცმერი, ნაცმეი, ნაციცმელუ), მაცხოვარი (ვარიანტები: მანცხვარი, მანცხოვარი), მთავარანგელოზი (ვარიანტები: თავარანგელოზი, თარანგელოზი, თარანგილოზი).

ნათისცემი//ნაცმერი//ივანე ნაცმერი გალავნით შემოზღუდული გორაა სოფ. საგუნის საზღვართან, საადამიოში. ეს გორა წარმოადგენს ეკის მთის ჩრდილო-

დასავლეთ განშტოებას და მასზე დგას იოანე ნათლისმცემლის სახელობის ეკლესია. აღნიშნული გორა **ნაცმერიშ სუკის** სახელითაა ცნობილი.

გ. ელიავას „ეკის სასოფლო საბჭოს“ ტოპონიმთა ნუსხაში დამოწმებული აქვს ტოპონიმი „ნათმელი“, და მიუთითებს, რომ აქ დგას ნათლისმცემლის სახელობის სამნავიანი ბაზილიკა, ხოლო გალავნის ეზოში კოშკის პირველი სართულია შემორჩენილი (**ელიავა 1989: 86**).

ნაცმეი – დაზუსტებული ლოკალიზაციის გარეშე დასახელებულია „მენჯის სასოფლო საბჭოს“ ტოპონიმთა ნუსხაში. გ. ელიავას მიერ ჩაწერილი გადმოცემა ამ ადგილზე მიუთითებს იოანე ნათლისმცემლის სახელობის ძველი სალოცავის არსებობას (**იქვე: 43**).

ნათიცემელი ეწოდება სასაფლაოს სოფ. ქვედა სორტაში (ძველი სენაკის ადმ. ერთეული). აქ, ტეხურის მარჯვენა მხარეს, იოანე ნათლისმცემლის ხის ეკლესიის არსებობაზე მიუთითებენ (**ცხადია VII, 2013: 245**).

მანცხვარი – ა. ქობალიას „მეგრული ლექსიკონის“ მიხედვით აღნიშნავს „მაცხოვარს, მაცხოვრებელს“. მანცხვარი იგივეა, რაც „მაცხოვრის კარი“, ხოლო **მანცხვარ-წკნელი** უფლის ეპითეტია.

მანცხვარი „მაცხოვარი“ ეწოდება ეკლესიას და სასაფლაოს ს. ძველი სენაკის ცენტრში. მაცხოვრის შობის სახელობის გუმბათოვანი ეკლესია XIX საუკუნის შუა წლებშია აგებული.

მანცხვარკარი „მაცხოვრისკარი“ უბანია სოფელ ციხეთში, ქორცხანის სერზე, ნიშიის სათავესა და ხობისწყლის ხეობას შუა. შემორჩენილია ეკლესიის ნანგრევები, რაც მიუთითებს, რომ იგი მაცხოვრის სახელობისა ყოფილა. საბჭოთა პერიოდში ამ უბანს ზემოკარი ერქვა (**ცხადია VII, 2013: 226**).

მანცხვაროხვამე/ჩარტიაშ ოხვამე – ნაეკლესიარი ციხეთში, საჩარტიოში, ზემო ბიის საზღვართან.

მანცხოვარი „მაცხოვარი“ ეწოდება გორას და მასზე მდებარე ნაეკლესიარს სოფელ ლესაჯაიეში, საგაბუჩიოს უბანში (ლემდამეს ადმ. ერთეული).

გ. ელიავა „ეკის სასოფლო საბჭოს“ ტოპონიმთა ნუსხაში ადასტურებს ტოპონიმ **ნამაცხვარუს**, ნასოფლარის, ეკლესიისა და სასახლის სახელწოდებად (**ელიავა 1989: 84, 86**).

მაცხვარი „მაცხოვარი“ ნაეკლესიარი და სასაფლაოა ლეგვეშა და ეკუსქურს შუა, სოფ. უშაფათში.

თარანგელოზი, თარანგიოზი მეგრულში მთავარანგელოზის შესატყვისია (ქობალია 2010: 313). დასტურდება ტოპონიმები:

თავარანგილოზი – ეკლესია, სასაფლაო ოხვამეკარში (ლეკოკაიე);

თარანგელოზი – ეკლესია, სოფლის მთავარი სასაფლაო ბჟერის მთისძირას, სამიძცესქუოში (კვაუთი);

თარანგილოზი – ნაეკლესიარები, სასაფლაოები ქ. სენაკში, საკილასონიოში, საადანაიოში, ლეგოგიე-ნასაჯუსა და სხვაგან (ცხადია VII, 2013: 185).

თარანგიოზი – სასაფლაო, ნაეკლესიარი სოფ. გეჯეთში (იქვე);

მთავარანგელოზი – ნაეკლესიარი და სასაფლაო ს. მენჯში (ქ. სენაკი).

ფიქრობენ, რომ **მანცხვარ-** ტერმინის შემოსვლამდე სამეგრელოში არსებულ სათანადო სალოცავებს „ქირსეს“ უწოდებდნენ (ცხადია ქ. ო., II, 2004: 223). შდრ. **ქირსემანცხვარი** „ქრისტეს მაცხოვარი“. ასე, მაგალითად, **დიდაქირსა//დიდაქირსე** ბორცვისა და ნაციხარ-ნაეკლესიარის სახელწოდებაა წალენჯიხის მუნიციპალიტეტის სოფ. ლიაში. მის გვერდით მდებარე გზას და ფერდობს **ჭიჭაქირსა** ეწოდება (ცხადია 2015: 76). **დიდა ქირსემ ეკოლ(გ)// დიდაქირსემ შარა** ეწოდება საურმე გზას, რითაც მლოცველები ადიოდნენ სალოცავზე (იქვე). **დიდა ქირსემ ნაჯიხ(გ)** ციხე-სიმაგრის ნაშთია დიდა ქირსეს გორაზე (იქვე).

ქირსე, ქრისტე „ქრისტე, ქრისტეშობა“ ფიგურირებს სენაკის მუნიციპალიტეტის რამდენიმე მიკროტოპონიმში. კერძოდ:

ქირსემ ოხვამე „ქრისტეს სალოცავი“ ეწოდება ბორცვს და სასაფლაოს სოფ. უშაფათში. პარალელური სახელწოდებაა **ნაოხვამე**.

ქირსემ ოხვამე//ქირსეშობამ ოხვამე ჰქვია ეკლესიას ბეთლემის საზღვართან, ლეკარტოზიეში, რომელიც სოფ. მოხაშში მდებარეობს;

ქირსეშობამ ოხვამე//ქირსემ ოხვამე//იესო ქრისტე ნაეკლესიარისა და სასაფლაოს სახელია ლეკირცხალიეში, ტყელას სუკის სერზე (ბეთლემი, ლეძაძამეს ადმ. ერთეული). გ. ელიავას მიერ „ლეძაძამეს სასოფლო საბჭოს“ ტოპონიმთა ნუსხაში დაზუსტებული ლოკალიზაციის გარეშე დასახელებული „ქრისტეშობა“ სწორედ ტყელაშ სუკის სერზე მდებარე ნაეკლესიარი უნდა იყოს (ელიავა 1989: 125). მკვლევარი აღნიშნავს, რომ ამ

ადგილას მდგარი ქრისტეს შობის სახელობის ეკლესიის მედგამენი ყოფილან ბარკალაიები და კარტოზიები (იქვე).

იმანიერი//იმანიორი, პ. ცხადაიას ცნობით, ეწოდება მაღალ გორას ეკლესიის ნანგრევებით, საფარცვანოში, საფარღალასა და სადავითაიოს შუა, ბერღალ-ჟვანიაშ წყუს გამყოფ სერზე, სოფელ საადამიოში. უთუოდ ეს ეკლესია იგულისხმება 1707 წლით დათარიღებულ შეწირულების წიგნში, სადაც მოიხსენიება „ეკს ნათლისმცემლის საყდარი“ (კაკაბაძე I, 1921: 97). 1733 წლით თარიღდება აფხაზეთის კათალიკოს გრიგოლ ლორთქიფანიძის გუჯარი, რაც გვაუწყებს, რომ ეკის მონასტერში - იმანიერში მას ბერი დაუყენებია: „ამ მონასტერზედ ბერი დავაყენეთ და მისი სარჩო კაციან ალაგიან საწირავიან სალოცავიან ყოვლის ფერიანათ მიუჩინეთ და ერთი მოსახლე მოჯალაბე ჩვენი არს“ (კაკაბაძე I, 1921: 142); მსჯელობისათვის ვრცლად იხ. კეკელია, ოდიშარია 2012: 19-21).

დავით დადიანისეული ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული დაყოფის ცნობარიდან ირკვევა, რომ XIX ს-ის 30-40-იან წლებში იმანიერი სოფლის სტატუსით შედიოდა ზუბის მაზრაში (მეუნარგია 1939: 112), რაც პ. ცხადაიას აფიქრებინებს, რომ ასე ერქვა დღევანდელ საადამიოს, ან მის ერთ-ერთ უბანს, ვინაიდან იოანე ნათლისმცემლის სახელობის მონასტერი სწორედ საადამიოს ტერიტორიაზე მდებარეობს (ცხადაია VII, 2013: 191).

გ. ელიავას მიერ ეკის სასოფლო საბჭოს ტოპონიმთა ჩამონათვალში ორგან დასახელებულ ტოპონიმ „იმანიორს“ არასწორი განმარტებები ახლავს: 1. იმანიორი თითქოს „ნანიორალი“, და 2. იმანიორში იდგა **მანცხვარიში ოხვამე** - მაცხოვრის ეკლესია (ელიავა 1989: 80, 84). სინამდვილეში ამოსავალია იოანე ნათლისმცემელი: **ივანიერი** (იოანე ნათლისმცემლისა, -ერ სუფიქსით)→იმანიერი→იმანიორი (ცხადაია VII, 2013: 191).

გვხვდება სხვა ქრისტიან წმინდანებთან დაკავშირებული ეკლესიონიმებიც:

ბა(რ)ბალეკარი – სახნავი შუა ნოსირში. აქ მდგარა წმინდა ბარბარეს სახელობის ეკლესია, რაც შემდეგ მეზობელ სოფელ წყემში (აბაშის მუნიციპალიტეტი) გადაუტანიათ. იმავე სოფელში გეგუეთისკენ მიმავალი გზა **ბარბალეკარიშ შარად** იწოდება;

ბარბალებში ეწოდება ბორცვს ეკის მთის დასავლეთ კალთაზე, ნებიწეხუსა და ზისხირგოლას შუა, სოფ. სახარბედიოში. აქვე მოედინება ღელე ბარბალებში - მდ. ცივის მარცხენა შენაკადი (ცხადია VII, 2013: 141-142);

ბარბალებქალე _ სახნავები ფოცხოსა და პირველ ნოსირში (იქვე: 142);

წმინდა ბარბალა//ისულაშ ოხვამე ცხენიში _ ნაეკლესიარი ისულაში; აქვე მინდორს ეკლესიასთან **წმინდა ბარბალაშ მინდორი** ჰქვია;

წმინდა ბარბალე _ ნაეკლესიარი, სასაფლაო ტეხურ-გურძემიის წყალგამყოფ სერზე, სოფელ ლესაჯაიეში (იქვე: 402).

ბარბალობას _ წმ. ბარბალებს სახელობის დღესასწაულს აღნიშნავდნენ ძვ. სტილით 4 დეკემბერს. ქრისტიანული კალენდრის მიხედვით, ეს იყო წმ. ბარბალებს დღე. ამ დღეს იკვლებოდა საგანგებოდ ნასუქი ობარბალე ნეზვი _ წმ. ბარბალებზე შესახელებული. ეს წმინდანი მიაჩნდათ სულით დაავადებულთა მკურნალად. ბარბალებსთვის შეწირული სხვა მრავალი შესაწირავიც არსებობდა. წმ. ბარბალებს სახელზე სალოცავში მისატან ყვავილწულს, შემკულს ფერადი ლენტებით, **ობარბალე ბეჭილია** ერქვა. იცოდნენ აგრეთვე ყვავილებითა და თეთრ-წითელი ლენტებით შემკული უღლის _ **ობარბალე უღუს** ყელზე შებმა. სულით დაავადებული და ზოგჯერ სხვა სენით შეპყრობილი ქალიშვილის ოჯახში კლავდნენ **ობარბალე ღეჯს** „საბარბალო ღორს“. წმ. ბარბალებზე შესახელებულ **ობარბალე ჩხოუს** _ საფურე ხბოს ან ფურს ასევე პატივით ზრდიდნენ. აკრძალული იყო მისი გაყიდვა ან გაცვლა. შეწირვისთანავე ოჯახში ახალ შესაწირავს დააყენებდნენ და წმ. ბარბალებს სახელზე წაღმა შეაბრუნებდნენ. შესაწირავის ერთ-ერთი სახეობა იყო ფერადი, უპირატესად წითელი და თეთრი, ორ არშინამდე ზომის ჩითის ნაჭრები ან საალაბო თავსაფრები, რომელთაც საკრალურ, წმინდა ხეების ტოტებზე ჰკიდებდნენ, ან მიჰქონდათ სალოცავში, სადაც დაფარნებად გამოიყენებდნენ ხოლმე სასულიერო მსახურები. წმ. ბარბალებსთვის შესაწირ ამ ქსოვილს **ობარბალე ჩინთი** ერქვა (ქობალია 2010 : 530);

წმინდა გიორგი _ 1. ბორცვი ჯოლევეში; 2. ეკლესია, სასაფლაო ბეთლემში; 3. ნაეკლესიარი საკილასონიოს ცენტრში; 4. ნაეკლესიარი, სასაფლაო ლესაჯაიეში. იგივე **წმინდა გიორგი** (იქვე: 404-405);

წმინდა გიორგიმ ოხვამე – 1. ეკლესიები ციხეთსა და კოტიანეთში; 2. ნაეკლესიარები თეკლათში, შუა ნოსირში, სახარბედიოსა და პატარა ზანაში; 3. სასაფლაოები ძველ სენაკში, პირველ ნოსირსა და გეჯეთში... (იქვე: 405);

წმინდა გიორგიმ ოხვამე/საკალადარიშვილომ სასაფლაო – სასაფლაო საკალადარიშვილოში (ქ. სენაკი);

მარნეშ ოხვამე – ერქვა სასაფლაოს ლემალანიეში, სოფელ მეორე მოხაშში, სადაც მდგარა მარიამ ღვთისმშობლის სახელობის ეკლესია (ცხადაია VII, 2013: 228).

ორმოცი – ორმოცი წამებულის სახელობის ეკლესია ნოქალაქევი. ეკლესია თარიღდება V ს-ის II ნახევრით, ან VI ს-ის I ნახევრით (Чубинашвили 1970: 101; **Леквинадзе** სსმმ. XXX-B, III, თბ., 1974: 119). ეკლესიის ფერწერული დეკორი შეისწავლა ზ. სხირტლაძემ და მოხატულობის თავდაპირველი ფენა VI-VII საუკუნეებით დაათარილა (სხირტლაძე 1987: 126-135).

იმ დროისათვის, რა დროითაც ნოქალაქევის ორმოცმოწამეთა სახელობის ეკლესიაა დათარიღებული, ორმოცი სებასტიელი მოწამე დიდი ხნის კანონიზირებულია, რასაც მოწმობს ჯერ კიდევ IV საუკუნეში შექმნილი ჰომილია ბასილი დიდისა – „ორმოცთა მოწამეთათვის“. ვ. სილოგავა ფიქრობს, რომ „V-VI სს-ში ორმოცი სებასტიელი მოწამის სახელზე ეკლესიის აგება საქართველოში და განსაკუთრებით დასავლეთ საქართველოში, ბიზანტიის ეკლესიასთან მისი მჭიდრო კავშირის გათვალისწინებით, სავსებით შესაძლებელია“ (სილოგავა III, 1993: 155, სქოლიო 12).

სტეფანეშ ოხვამე // **სტეფა(ნე)წმინდა** – ეკლესია სამაჭავარიანოში (უფალკარი);

ქართული საეკლესიო ენიდან შეთვისებული ქრისტოლოგიური ტერმინი **წმინდა** მეგრულში გვხვდება **წიმდა, წიმიდე, წიმინდა, წიმინდე** ვარიანტების სახით.

ა. ქობალიას განმარტებით, **წიმდა** სიტყვის ერთ-ერთი მნიშვნელობაა „წმიდა, წმინდანი“ (შდრ. **წიმდა ზისხირიში** „წმინდა სისხლისა“, **წიმდა შურიში** „წმინდა სულისა“; **წიმდა წყარიში** „წმინდა წყლისა“) (ქობალია 2010: 696). იმავე ლექსიკონში **წიმიდე, წიმინდე** განმარტებულია როგორც „წმინდა, წმინდანი“ (შდრ. **წიმინდას** „წმინდად, მკაფიოდ“); ასევე განმარტებული **წინა** (შდრ. **წინა კვირკვე** „წმინდა კვირიკე“, **წინაგოლა** „მთაწმინდა“) (იქვე: 696, 697). **წმინდა, წმინდე** სიტყვებს კი ახლავს შემდეგი განმარტება: „წმინდა, წმინდანი; იხმარება ხატის მნიშვნელობითაც“ (იქვე: 699).

ტოპონიმები:

წმინდა ბარბალე – ნაეკლესიარი ლესაჯაიეში;

წმინდა გიორგი/წმინდა გიორგი – ნაეკლესიარი, სასაფლაო ტეხურ-გურძემის წყალგამყოფზე, ლესაჯაიეში;

წინაგიორგიმ ოხვამე „წმინდა გიორგის სალოცავი“ – სასაფლაოები ლეგოგინესა და საგაბესკირიოში;

წინატეხირი//ჭინატეხირი – სახნავი ტყეში, აბაშისპირიდან აღმოსავლეთით 1,5 კმ-ზე, ნაჭვიშ ღალის ნაპირას, გეჯეთში (ცხადია VII, 2013: 402, 410);

წმინდა ანდრიაშ ოხვამე – ნაეკლესიარი, სასაფლაო სოფლის ცენტრში (ახალსოფელი);

წმინდა ივლიტეშ ოხვამე/წმინდა კვირკვეშ ოხვამე – ნაეკლესიარი პირველ ნოსირში;

წმინდა კვირკვეშ ოხვამე/წმინდა ივლიტაშ ოხვამე – ნაეკლესიარი სოფ. პირველ ნოსირში;

წმინდა სტეფანე – 1. ნაეკლესიარი მარაგანის მარჯვენა ნაპირას, საოდიშარიოში; 2. სასაფლაო ნაეკლესიარით, სამაჭავარიანოში, სოფ. უფალკარში (იქვე: 405);

წმინდა ცხენ(დ)ა//ჭეფიშ ოხვამე/ცხენიშ ოხვამე/ცხენიში – სასაფლაო ეკლესიით, მოხაშის ცენტრში, ოღალუშის სათავესა და წიფანის გამყოფ სურკის სერზე (იქვე: 405).

აქვე მოვიხმობთ საილუსტრაციო მასალას სენაკის მუნიციპალტეტის ტოპონიმიდან:

წმინდა გიორგიშ ოხვამე/გოჭვილობვამე – სასაფლაო გეჯეთში, საჯღამაიო-საკობიოს უბანში. გადმოცემით, ეკლესია თურქებს დაუწვავთ. ამიტომ ჰქვია გოჭვილი „შემომწვარი“ (ცხადია VII, 2013: 161).

ოხვამე მეგრულში აღნიშნავს, როგორც სამლოცველოს, ეკლესიას, ისე სასაფლაოს, საგოდებელს (ქობალია 2010: 558). ო. ქაჯაია განმარტავს: ოხვამე (ოხვამეს) სალოცავი, საყდარი; ეკლესია. იმოწმებს საილუსტრაციო მასალასაც: „წოხოლეშე ოხვამე დო უკახალე სახარება... *ი. ყიფშ., გვ. 147* - წინიდან საყდარი და უკან სახარება... ხეშქაგურიშორო მორჩქუ ჯვეშ ოხვამე წენდიხური: *მასალ., გვ. 19* – ხელისგულივით მოჩანს ძველი საყდარი წალენჯიხური. ოხვამეშე ღურელი ვედირთუნია: *ხალხ. სიბრ., გვ.113* - ეკლესიიდან მკვდარი არ დაბრუნდებაო. ფართას ქედობსქელადედ ჩქიმი

ოხვამეში კარი: კ. სამუშ.ქბჰს, გვ. 156 – ფართედ (ლიად) დარჩენოდა ჩემი სალოცავის კარი. შდრ. ლაზ. ხვამ: **ოხვამზე** ეკლესია (ნ. მარი)“ (ქაჯაია II, 2002: 470).

ა. ქობალიას „მეგრული ლექსიკონის“ მიხედვით **ოხვამე** დო **ოწანაფე** იგივეა, რაც „ლოცვისა და რწმენის საგანი; სალოცავი და სამსხვერპლო; ტაძარი და ბომონი“. **ოხვამეკარი** იგივეა, რაც „სამლოცველო, სალოცავი ნიში; კარის საყდარი“, ხოლო **ოხვამუ** განმარტებულია, როგორც „სალოცავი ადგილი“ (ქობალია 2010: 558, 559);

მენათი//ოხვამეკარი – ნაცმერის ეკლესიის კუთვნილი ტყე-ფერდობები გორის კალთაზე, ნაცმერის ჩრდილოეთით, სოფ. საადამიოში (ცხადაია VII, 2013: 231);

ნაოხვამე „ნაეკლესიევი; ნასალოცავი“ – ფერდობი ნოტეხში (გახომელა);

ნაოხვამუ „ნაეკლესიევი“ – 1. ბორცვი საკილასონიოში; 2. მინდორი გეჯეთში; 3. სახნავი საოდიშარიოში. იგივე **შქვითჰექტარიანი**; 4. ტყე კოტიანეთში, სადაც შემორჩეულია ნაგებობის ნაშთი; 5. შემადლება სოფ. რეკაში; 6. ბორცვი მეტერიის მარცხენა მხარეს, სერზე, კვაუთში. გადმოცემით, ალერტის ეკლესია აქ მდგარი და შემდეგ დაშლილი ეკლესიის ქვებით არის აშენებული (ცხადაია VII, 2013: 253);

ნაოხვამ(უ) – ბორცვი ქ. სენაკში (იქვე: 253);

ოხვამეკარი – 1. ბორცვი ფოცხოში; 2. მინდორი, სასაფლაო ბჟერის მთის კალთაზე, კვაუთში; 3. სამოვარი რიონის ჭალაში, ისულაში; 4. სახნავი, სასაფლაო საადანაიოში; 5. უბანი კარიეთსა და სოფ. საკილასონიოს შუა, შუა ნოსირში და სხვ. (ცხადაია VII, 2013: 293);

ოხვამეკარი//ნაოხვამუ – ბორცვი ლეკოკაიეში;

ოხვამეკარი//ოხვამეფერდი – გორა სოფ. ზანას სამხრეთ-დასავლეთ ნაწილში;

ოხვამეფერდი – 1. გორა და სახნავი ფოცხოში; 2. ბორცვი ქ. სენაკში; 3. გორა, ნაეკლესიარი ლეგოგიე-ნასაჯუში; 4. ფერდობი ეკის მთის დასავლეთ კალთაზე, სახარბედიოში... (იქვე: 293);

ოხვამეშკარი – 1. ბორცვი, სასაფლაო დიდ ხორშში; 2. სახნავი პატარა ზანაში (იქვე: 293);

ოხვამეშ ფერდი – ფერდობი ლესაჯაიეში;

ოხვამეშ წყურგილე – წყარო, მარაგანის შენაკადი შუა ნოსირსა და საოდიშარიოში (იქვე: 294);

ტურაშ ნაოხვამუ – ტურავების სასაფლაო დაბალთაში (ქ. სენაკი);

ჩეოხვამე „თეთრი საყდარი“ – ნაეკლესიარი, სასაფლაო გზის პირას, საჩიჩუოში (გახომელა);

ჯვარი სიტყვა მეგრულში აღნიშნავს, როგორც ჯვარს, ისე ხატს. **საჯვარო** მეგრულში აღნიშნავს, როგორც გზაჯვარედინს, ისე საჯვარეს, ჯვრის დასასვენებელს; სამლოცველოს; საკურთხეველს; კარის ეკლესიას; ნიშს (**ქობალია 2010: 590**). **ჯვარი** ფიგურირებს რამდენიმე ტოპონიმში:

საჯვარო/საჯვარო ოხვამე – 1. ბორცვი გურძემიის მარჯვენა მხარეს, ლეზარკალაიეში (ბეთლემი); 2. ერქვა ნიშს – ხის მცირე ნაგებობას მდ. ცივის მარჯვენა მხარეს, საგვარამიოში (თეკლათი);

ქეჯვარი – ბორცვი კოტიანეთის საზღვართან, უჩაღალის მარჯვენა მხარეს, გახომელაში (**ცხადია VII, 2013: 372**). ქეჯვარს მეგრულში ორი მნიშვნელობა აქვს: 1. ჯვარ-სვასტიკა; 2. ქიაჩის ჯვრის სალოცავი. **ქეჯვარობა** ერქვა ქიაჩის ჯვრის ხატობის დღეს (**ქობალია 2010: 634**).

ჯვარიშ ოხვამე – სასაფლაო ლესიგუეში (კვაუთი);

ჯვარიში „ჯვარისა“ – 1. მინდორი საკუჭასა და კადარს შუა, სოფ. ეკში, სადაც გადმოცემით, დაუსვენებიათ ხატი და გადაუციათ ყურსალები (**ცხადია VII, 2013: 426**); 2. ნაცმერის ეკლესიისთვის შეწირული მინდორი საგუნიოში (**იქვე: 426**);

ჯვარკარი – მაღალი გორა ნაეკლესიარით, სოფლის აღმოსავლეთ ნაწილში, სოფ. საგუგუნაოსა და საადანაიოს გადასახედზე, შუა ხორშში (**იქვე: 426**).

ხატის „ხატის“ განმარტებას ო. ქაჯაიას ლექსიკონში ახლავს საილუსტრაციო მასალა: **ხატიქ თქუა** „ხატმა თქვაო“; **ხატის ქემიათამამესია დო ფიციშ ცოთამა ქუდუჭყესია** „ხატს გაუთამამდნენ და ნაფოტის სროლა დაუწყესო“; **ჩხორო ხატიქ გიგაჭყორუა** „ცხრა ხატი გაგიწყრესო“ (**ქაჯაია III, 2002: 522**).

ა. ქობალიას განმარტებით, **ხატდიხა** და **ხატიშ დიხა** იგივეა, რაც „ხატის მიწა, უნჯი მიწა, რომელიც ხატის საკუთრებას წარმოადგენდა“; **ხატიშ ტყა** ხატის ტყეა, რომელშიც შესვლა და ხის ჭრა იკრძალებოდა (**ქობალია 2010: 719**). **ნახატული**, **ნახატური** იმავე ლექსიკონში განმარტებულია, როგორც ნახატარი, ხატის, ეკლესიის ნაქონი, ნაკუთვნი; გაუქმებული სალოცავი (**იქვე: 520**).

გ. ელიავას აზრით ხატმამულები იგივე საეკლესიო მამულებია (**ელიავა 1962: 45**). ასეთი ხატის მიწები, ხატის მამულები სამეგრელოში ბევრგან ტოპონიმებადაა

დადსტურებული. მაგალითად, ხატმამუ(ლ)ი//ხატიშ დიხა – სამოსახლო ერუხაიეში, სოფ. ქვაითში; ხატმამუ(ლ)ი – ტყიანი ფერდობი სამაჯგაიოში, ნაოხვამუსთან, რაც ქვაითშია.

ი. კეკელია წერს, რომ მარტვილის მონასტრის სანახებში რამდენიმე ადგილი **ხატის მამულის, ხატმამულის** სახელით არის ცნობილი. აქ მოწეულ მოსავალს ეკლესია განკარგავდა (კეკელია 2009: 138); შდრ. **ხატიში დიხა//ხატმამუი** – 1. ტყე სერგიეთში; 2. სახნავი ჭაბურთაში (იქვე)...

გ. ელიავას წიგნში ტოპონიმი „ხატმამული“ დაზუსტებული ლოკალიზაციის გარეშე დასახელებულია ფოცხოსა და ლეძამამეს სასოფლო საბჭოების ტოპონიმთა ჩამონათვალში. ლეძამამეს „ხატმამულის“ განმარტებისას კი აღნიშნავს, რომ „ეს მამული ხატს აჩუქა გაბუჩიამ“ (ელიავა 1989: 120, 130, 131).

ხატიში დიხა, გ. ელიავას მასალების მიხედვით, ერქვა საეკლესიო მამულს გეჯეთის სასოფლო საბჭოს ტერიტორიაზე (იქვე: 64). ამავე სახელის მატარებელი ადგილი ძველ სენაკში წმინდა გიორგის ეკლესიის საკუთრებას შეადგენდა (იქვე: 74).

ხატი სიტყვა დამოწმებულია აგრეთვე პ. ცხადაიას სალექსიკონო მასალებში:

ხატიშდიხა „ხატის მიწა“ – სახნავი ქუნიერის გვერდით, გეჯეთში (ცხადაია VII, 2013: 416);

ხატიშკარი – ტყე საჯვარო ოხვამესთან ბეთლემში (იქვე);

ხატმამული – 1. მინდორი საძიმცესკოში, ერიმ ნოხორიმ სერზე, რაც სოფ. კვაუთშია (იქვე); 2. მინდორი ნადემუს ფერდობზე, შუა ხორშში; 3. სახნავი ალესიამ ღალუს მარცხენა მხარეს, საკალანდარიშვილოში. აქვე წყაროს **ხატმამულიშ წყურგილე** ჰქვია (სენაკი); 4. ტყე უშაფათში, ოხვამეშ კარობას აღმოსავლეთით; 5. სასაფლაო, უწინ სახნავის სახელწოდება ლესაჯაიეში; 6. სახნავი დიდ ხორშში; 7. ტყე ოხვამეკართან, ლეკოკაიეში და სხვ. მრ. (იქვე).

ჭალაგუნა//ჭალაგონა//ჭალაგუნა – სახნავი ცის მარჯვენა მხარეს, ჭალაში. საზიაროა საგაბესკირიოსა და საწულეისკირიოსთან (ცხადაია VII, 2013: 407, 423);

ჯგერაგუნა იგივეა, რაც „წმინდა აგუნა“. **ჯგერაგუნაშ ხვამა** – ფუტკრის მფარველი ღვთაების ლოცვა სრულდებოდა ამალლების დღეს, წაბლის ან ბლის ქვეშ, შინ ან ხატის ტყეში. რიტუალის შესრულებისას იყენებდნენ თაფლის სანთელს, წაბლის ან ბლის შემაზე მოხარშულ თაფლაკვერს და სანთლის არაყს. ა. ქობალიას „მეგრული

ლექსიკონის“ მიხედვით აგუნა მიიჩნევა მწიფობის, მოსავლის ნაყოფიერების ღვთაებად, ღვინის ხატად (**ქობალია 2010: 8**). აგუნას, ღვინის ხატის დღეობას **აგუნაშ ხატი** ერქვა და იმართებოდა ახალი წლის საღამოს, რომელიც ძველ სამეგრელოში სექტემბერში დგებოდა. იცოდნენ აგუნას გადაძახება სიმღერით (**იქვე: 8**).

ჯგირაგუნას – ფუტკრისა და თაფლის ღვთაების რიტუალი აღწერილი აქვს კ. სამუშიას. ლოცვა იცოდნენ იმ ხის ქვეშ, სადაც კოლხური ფუტკრის თაფლით სავსე ფიჭები იყო. ენგურის ხეობაში, ტყაბედნერის „ტყებედნიერის“ სახელით ცნობილ ადგილზე, ფაშტახირის დავაკებაზე ლოცვა იმართებოდა ახალი წლის მეორე, ფეხობის დღეს. მლოცველებს მიჰქონდათ ძირფართო და დიდი გოგრამწარა (მწარეკვახი), რასაც ყელის არეზე უკეთებდნენ ნახვრეტებს და ზედ წვრილად ჩამოქნილ სანთლებს ამაგრებდნენ. უხუცესი მამაკაცი ლოცვით მიმართვდა მდინარე ენგურს და შემდეგ ანთებული სანთლებით გოგრამწარას მდინარეში ჩასდგამდა. მისივე ცნობით, **ჯგირაგუნას** ლოცვა სცოდნიათ ნასოფლარ ხუდონის ცენტრის ზემოთ, ენგურის მარჯვენა ნაპირზე, იმ ადგილას, რასაც „ქულაგვანი“ ერქვა. ამ ქვევრს შემდეგ მეხი დასცემია და გაბზარულა. ამის შემდეგ ლოცვაც შუწყვეტიათ. თვით ქვევრი ენგურჰესის მაღლივი კაშხალის წყალსაცავში ჩაუშენებიათ (**სამუშია 1990: 125-126**).

გ. ელიავას „მეგრულ-ქართული ლექსიკონის“ მიხედვით **ჯგარაგუნა//ჯგერაგუნა** ფუტკრისა და თაფლის წარმართული ღვთაება და ამ ღვთაების სალოცავი დღეა (**ელიავა 1997: 394**). ასეთივე განმარტებაა მოცემული ო. ქაჯაიას „მეგრულ-ქართულ ლექსიკონში“ (**ქაჯაია III, 2002: 600**). **ჯგერაგუნას//ჯგერეგუნას** განმარტებისას ო. ქაჯაია აღნიშნავს, რომ ესაა ფუტკრისა და მეფუტკრის ღვთაება. იმოწმებს ი. ყიფშიძის მოსაზრებას იმის შესახებ, რომ **ჯგერეგუნა** ანუ **ჯგერაგუნას** პატივსაცემად მეფუტკრეები ქრისტეს ამალეების დღეს ასრულებდნენ შეწირვის წესს – **ოკუმაფუში გილადვალას** „საკმევლის ჩამოდებას“. საკმევლის გარდა შესაწირავად გამოიყენებოდა ელიფსური მოყვანილობის სიმინდის მჭადი ჭვიშთარი, რასაც ჭამდნენ წესის შესრულების ადგილზე, იმ მიზნით, რომ ფუტკარი ყრის დროს შორს არ გაფრენილიყო (**ქაჯაია III, 2002: 601**).

იმ გარემოების გათვალისწინებით, რომ „აგუნა“ მხოლოდ დასავლეთ საქართველოშია გავრცელებული, ირინე ჩაჩანიძე ვარაუდობს მის ბერძნულ წარმოშობას. მკვლევარი ყურადღებას მიაპყრობს იმ ფაქტს, რომ ერთი ბერძნული ლექსემისა და მისგან წარმოებული სიტყვების ძირითადი მნიშვნელობები (ბრძოლა,

ასპარეზობა, მოღვაწეობა; „მებრძოლი, მოაპარეზე, მოღვაწე) ემთხვევა აგუნას ქართულ მნიშვნელობებს – ძლიერს, ღონიერს, აბრიალებულს. „აგუნა აბრიალებული ცეცხლის ეპითეტია“.

რამდენადაც, ი. ჩაჩანიძის აზრით, დასავლეთ საქართველოში ადრიდანვე დიდი იყო ბიზანტიური საეკლესიო მსახურების გავლენა, ბუნებრივია, ძველთაგანვე ფეხი მოეკიდებინა ბერძნულ-ბიზანტიურ რელიგიურ ტერმინოლოგიას, რომლის კერძო შემთხვევას შეიძლება წარმოადგენდეს წმ. გიორგის ზედწოდება „აგუნა“, მაგრამ ქართულში აგუნას სხვა მნიშვნელობების გათვალისწინებით გამორიცხული არაა ბერძნულიდან მისი უშუალო, ბუნებრივი სესხება რელიგიური რიტუალის გარეშე (ჩაჩანიძე იკვ, 1979: 151).

ჯგებარიონი//ჯგემარიონი – ბორცვი, სასაფლაო გურძემიასა და ტეხურს შუა მდებარე ვაკეზე. შემორჩენილია გალავანშემოვლებული ეკლესიის ნაშთი (ბეთლემი). **ჯგემარიონი** ეწოდება აგრეთვე გორას, სასაფლაოს და ეკლესია ლეტყეზში, სოფ. მეორე მოხაშში. ფოცხოს სასოფლო საბჭოს ტოპონიმთა ჩამონათვალში გ. ელიავა ასახელებს **ჯგემარიონს** და გვთავაზობს ინფორმანტის განმარტებას: აქ იყო უძველესი სალოცავი ჯეგე მისარონისა, ჯეგე მარიონისა. წმინდა მისარონი დიდ ღვთაებად მიაჩნდათ (ელიავა 1989: 116). ლეძამამეს სასოფლო საბჭოს ტოპონიმთა ჩამონათვალში დასახელებულია **ჯგემარიონის ეკლესია** – საკულტო ადგილი ლეძამამეს გზისპირას, მიკოტახილის ბოლოს, ჯიხას ქვემოთ, მდინარე გურძემიას ნაპირას. გადმოცემით, აქ უხსოვარი დროიდან ქვის ნაგებობა მდგარა. მის ეზოშია დაკრძალული ნიკო დადიანი მეუღლესთან ერთად. ჯგემარიონი წმინდა მითრას, შემდეგ წმინდა მარიამის სალოცავია (იქვე: 124).

ჯგემარიონის შესახებ მსჯელობას ვხვდებით გ. ელიავას ავტორობით 1971 წელს გამოცემულ წიგნში: ჯგემარიონი უძველესი წარმართული სალოცავის ქრისტიანულ სტილზე გაკეთებული ნაგებობის ნაშთია. ესაა ოთხთაღიანი ნაგებობა, რაც ნოქალაქევის ეკლესიის ეზოში დაცული სამლოცველო-სარიტუალო ნაგებობის მსგავსია. აგების სტილითა და თავისებურებით გ. ელიავა ორივე ძეგლს ერთ პერიოდს აკუთვნებს. თვით სახელწოდება ჯგემარიონი მითრას (მისრას) კულტიდან უნდა მომდინარეობდეს. ქრისტიანობის გავრცელების შემდეგ რიტუალი დარჩა და მითრა წმინდა მარიამმა, ან კიდევ წმ. გიორგიმ ჩაანაცვლა (ელიავა 1971: 73-74).

ა. ქობალიაც მიიჩნევს, რომ **ჯგემარიონი** მითრას საკულტო-სარიტუალო კერაა (**ქობალია 2010: 736**). ჩვენი აზრით, ჯგემარიონის ამოსავალია **ჯეგე მარიამი** „წმინდა მარიამი“. ჯგემარიონი მიუთითებს იმ ადგილზე, სადაც წმ. მარიამის ეკლესია იდგა, ან წმ. მარიამის ხატი იყო დასვენებული. შდრ. ჯგერიანი - სოფელი სამურზაყანოში, ქ. ოჩამჩირიდან 40 კმ-ზე. ჯგერიანი, გადმოცემით, თავდაპირველად ერქვა ტყით დაფარულ ფართო სერს, მდ. ოხურეიწყაროსა და ბებეშეას ღალუს წყალგამყოფს. ამ სერზე შემორჩენილია ეკლესიის ნაშთი. ამ ეკლესიაში ესვენა **ჯგემარიას//ჯგემერიას** ხატი, რაც, რა თქმა უნდა, იგივე **ჯ(გ)ეგე მარიამი** „წმინდა მარიამია“ (**მსჯელობისათვის იხ. ცხადია ქ. ო., II, 2004: 225**).

ჯგემა ეწოდება ხევს ლეგოგიეს აღმოსავლეთ ნაწილში, ერთვის მეტერიას მარჯვენა მხრიდან. პ. ცხადია არ გამორიცხავს, რომ ჯგემა ჯგემარიონის შემოკლებული ფორმა იყოს (**იქვე : 425**).

სენაკის მუნიციპალიტეტის ეკლესიონიმებიდან ყურადღებას იპყრობს **ჯგირელია** „წმინდა ელია“. ასე ერქვა მინდორს, წყაროს ეკის მთაზე, თაკადარსა და საჩიქოზაშ გოლას შუა (**ცხადია VII, 2013: 425**).

ფიქრობენ, რომ მეგრული **ჯგირი**, რაც დღეს „კეთილს“, „კარგს“ ნიშნავს, ძველად წმინდის მნიშვნელობით გამოიყენებოდა (შანიძე „მაცნე“, #2, 1971). „ძველად“ გულისხმობს ქრისტიანობის პერიოდს, მაგრამ პაატა ცხადიას მოსაზრებით, წარმართობის ხანაში „ჯგირის“ ძირითადი მნიშვნელობა „კეთილი“ იყო. ამის დასტურად მკვლევარი იმოწმებს მის მიერ მოძიებულ ტოპონიმ **ჯგირელიას** „წმინდა ელიას“. ეპითეტ „ჯგირის“ ძველი მნიშვნელობის დასადგენად პ. ცხადია იმოწმებს ფუტკრის ღვთაების სახელს, ჯგერაგუნას. აქაც ჯგერი, ჯგირი „კეთილს“ უნდა ნიშნავდეს. პ. ცხადიას ვარაუდით, „ჯგერაგუნა ნიშნავს „კეთილ აგუნას“. დღევანდელ მეგრულ მეტყველებაშიც გვხვდება სიტყვები, რომლებშიც **-ჯგირ** ფუძე აღნიშნავს „კეთილს“. მაგალითად: მოჯგირე „მოკეთე“, „ნათესავი“; ჯგირობუა „სიკეთე“ (**ცხადია ქ. ო., II, 2004: 226-227**). ამას შეიძლება დავუმატოთ ჯგირ დღა „დღეკეთილი; დღეკეთილობა; დარი“; ჯგირიმ მაზალეხელი „კეთილის მსურველი, კეთილი განზრახვის მქონე“; ჯგირიმ მორაგადე „კეთილად მომხსენებელი, კარგის მოქმელი“; ჯგირკიდირიში „მკერდბედნიერი, სვიანი“; გჯირიმ მაკეთებელი „კეთილისმქმნელი“; ჯგირსქუა „კეთილშობილი“; ჯგირმა! „სასიკეთოდ!“ „სიკეთის ნიშანი იყოს!“...

ქრისტიანობის წიაღში **ჯგირი** „კარგი, კეთილი“ ბერძნული ქრიტოლოგიური ტერმინის - ჰაგიოსის ეკვივალენტად ქცეულა. ამასთანავე, ჯგირი **გეგე**-სგან ფონეტიკურ გარდაქმნათა გზითაა მიღებული. **ჯგეგე**, **ჯეგე** სიტყვასაც „წმინდას“ მნიშვნელობა შუძენია (იქვე: 227).

ა. ქობალიას „მეგრული ლექსიკონის“ მიხედვით **ჯგერი** იგივეა, რაც კარგი, კეთილი; წმინდა (წმინდანის ეპითეტი); კეთილშობილი, კარგა ძლიერი (ქობალია 2010: 736). **ჯგეგე** და **ჯგერგე** იმავე ლექსიკონის მიხედვით წმინდა გიორგია (იქვე). **ჯგერგეშია** წმინდა გიორგის მონაა. **ჯეგე**, ამასთანავე, ზოგადად აღნიშნავს „წმინდას, წმინდანს“. შდრ. **ჯეგე** თეიროსანი, **ჯეგე** თოროსანი „წმ. გიორგი „თეთროსანი“, „წმ. გიორგი „თოროსანი“; **ჯეგე** მარიამი „წმ. მარიამი“; „წმ. გიორგი თეთრტაიჭოსანი“; **ჯეგე** ხანგარამი „წმ. გიორგი ლახვროსანი (შუბოსანი)“ (ქობალია 2010: 737).

ო. ქაჯაიას განმარტებით საქონლის ღვთაებას, რომლის პატივსაცემად იმართებოდა დღესასწაული **მირსობა**, მეგრულში **მირსა//მისრა** ეწოდება. მკვლევარი იმოწმებს სათანადო სამეცნიერო ლიტერატურას (ი. ყიფშიძე, ს. მაკალათია) და აღნიშნავს, რომ **მირსობა** სამეგრელოში იმართებოდა თებერვალში, დიდმარხვის დაწყებამდე, ხუთშაბათ დღეს. **მირსას** სწირავდნენ საგანგებოდ გამოზრდილ ღორს - **ომირსეს** (ქაჯაია II, 2002: 283, და იქვე მითითებული ლიტერატურა).

ა. ქობალიას მიაჩნია, რომ **მირსა** სინათლისა და ცეცხლის მბრძანებელი ღვთაებაა. **მირსა** „მზის, მთვარისა და ვარსკვლავების მეშვეობით ებრძვის ბნელ ძალებს, ამიტომ თვალის ჩინის მომნიჭებლადაც ითვლება“ (ქობალია 2010: 45). **მირსათუთა**, მისივე განმარტებით **მირსას** თვეა, **მირკანია**, ხოლო **მირსობა** დუმილის აღთქმაა, მდუმარებაა, ხსენებაზე ტაბუს დადება. ასე იწოდება ღვთაება **მირსას** სახელობის დღე, რომელსაც აღნიშნავდნენ დიდმარხვამდე 24 დღით ადრე, ზოგან კი ნაადგომევს, ახალი კვირის სამშაბათს ან ხუთშაბათს. **მირსობის** ლოცვის ტექსტი ასეთია: **დღარი მირსობაში მოზოჯუა, მა დო ჩქიმ ჩილ დო სქუას ბედი მეჩი, ბედინერი დარინე, ირი ალიანი დო ჩალიანი ქუგაფართხი, ირი უბადო შარას, წყარს დოთხილე, სქან სახელი ხვამელი...** **მირსობის** მობრძანებავ, მეც და ჩემს ცოლ-შვილს ბედი მოგვეცი, ბედნიერად გვამყოფე, ყველა სიავე და მოარული სენი გვაშორე, ბოროტება განგვიფრთხე, ყველა ავბედით გზაზე, წყალში დაგვიცავი, დაილოცოს შენი სახელი... **მირსობას**, ა. ქობალიას აზრით, ზოგან **მისარონობას**, ზოგან **ნირსობას**, ხოლო **მირსას** **მისარიონს** უწოდებენ. სხვა

მოსაზრებით მისარონობა იგივეა, რაც მეისარნობა, წმ. გიორგი მოისარის დღე. მირსობის დღეს მირსონი, ანუ მირსაზე მლოცველი, მირსას მსახური ბავშვებს სათითაოდ შეულოცავდა. მირსაზე შესახელებული კვერების თვალეზე მიდება ან ჩვრით თვალეების ამოწმენდა თვალის ავადმყოფობისგან იცავდა ადამიანს (**ქობალია 2010: 451-452**). მირსასთან, მითრასთან არის გაიგივებული საქონლის მფარველი წარმართული ღვთაება მისარონი, რომელსაც მოგვიანებით დაემატა ეპითეტი ჯეგე „წმინდა“; ასევე, წმინდა გიორგი მოისარი (**იქვე: 452**). მისარონობა, ისევე როგორც მირსობა//მისრობა, მისარონის, მირსას ხატის დღეობაა. „მისარონს თვალის განკურნებაცა და დავსებაც შეუძლია (გადმოცემით, მისარონკარის ხატმა - მისარონმა თვალეები დაუვსო მის გამტაცებელ თურქებს, რამაც ისე დააფრთხო ისინი, რომ თავადვე მოაბრძანეს უკან). ამიტომ, ამ დღეს თვალისჩინისთვის ლოცვაც აღევლინება. მისარონობა დღეს ორ სამირსო (ომირსე) კვერს ჩინდაკარგულს თვალეზე მიადებდნენ და მისარიონის ხატს შესთხოვდნენ, განკურნეო“ (**ქობალია 2010: 452**).

3. ცხადაია იმოწმებს გაზეთ „ილორში“ გამოქვეყნებულ წერილს – „სათემო, საგვარეულო და საოჯახო სალოცავები სამეგრელოსა და აფხაზეთში“. წერილის ავტორი აღნიშნავს, რომ „კოლხეთში ნისლიანობა „ნირსობა“ მარტ-აპრილში იცის. სწორედ ამიტომ, ეს სალოცავი დიდმარხვამდე 24 დღით ადრე სრულდებოდა... ოჯახის უფროსი მუხის ხესთან აანთებდა სანთელს და ღმერთს ევედრებოდა, ნისლს არ გაენადგურებინა ხეხილის ბაღი“ (**„ილორი“, 23-30 აგვისტო, 2011**). 3. ცხადაიას მართებული მოსაზრებით მირსობასთან ნირსობის ლექსიკური გაიგივება ცრუ ხალხურ ეტიმოლოგიად უნდა ჩაითვალოს. სინამდვილეში მირსობა ირანულ-სპარსული ღვთაება მითრას, მეგრ. მირსას, მისრას სახელობის დღეა (**ცხადაია 2015: 135**). მკვლევარი ასევე არ იზიარებს მისარიონისა და მირსობის იგივეობის შესახებ არსებულ თვალსაზრისს (ო. ქაჯაია) და შენიშნავს, რომ სინამდვილეში მისრა//მირსა ინდურ-ირანული სამყაროდან შემოღწეული ღვთაებაა (მითრა→მისრა→მირსა), ხოლო მეისარონი//მისარონი „მოისარე“ წმინდა გიორგის ერთ-ერთი ეპითეტია. „საგულისხმოა, რომ ქრისტიანობა 3-4 საუკუნე ებრძოდა მითრაიზმს და საბოლოოდ მხოლოდ V საუკუნისათვის გაიმარჯვა“ (**იქვე: 135**).

თუკი მეისარონს, მისარონს წმინდა გიორგი მოისართან გავაიგივებთ, მაშინ ჯეგე თეიროსანის, ჯეგე თოროსანის, ჯეგე ჩეცხენამისა და ჯეგე ხანგარამის მსგავსად, **ჯეგე**

მეისარონი, ჯეგე მისარონი წმ. გიორგის ერთ-ერთ ეპიტეტად უნდა მივიჩნიოთ და გამოვრიცხოთ მისი კავშირი შინაური საქონლისა და მონადირეთა მფარველი ღვთაების - მირსას, მისრას სახელთან.

აქვე დავასახელებთ საილუსტრაციო მასალას სენაკის მუნიციპალიტეტის მიკროტოპონიმიდან:

მეისარონი//მისარონი – ბორცვი და სასაფლაო ტეხურის ნაპირზე, სერზე, სოფ. ლესაჯაიეში;

მისარიონკარი – ღვინჯილების, ყურაშვილებისა და ჯოლოგუების სალოცავი სოფ. ფოცხოში;

მისარონი – 1. ბორცვი, სასაფლაო ფოცხოში, სოფ. მეორე მოხაშის საზღვართან, ხანჯარისა და მირგატიალის წყალგამყოფ სერზე; 2. სახნავი, ნაეკლესიარი ჯიხირში, გეჯეთის ადმ. ერთეულის ტერიტორიაზე (ცხადია VII, 2013: 236-237).

გ. ელიავა გეჯეთის ტოპონიმთა ჩამონათვალში ასახელებს **ნაოხვამუს//ჯეგემარიონს** – საკულტო ადგილს მდ. აბაშის პირას. აქ მდგარი ცაცხვის სამი ხე ჯეგემისარონის კუთვნილ ხეებად მიაჩნდათ. მახვეწრებს აქ სცოდნიათ ჩამოლოცვა. მიჰქონდათ ფული, ნემსები, სანთელი, მოჰყავდათ მამლები, თიკნები და სხვ., და სწირავდნენ სალოცავს. ფეხშიშველა მოსული მლოცველები ითხოვდნენ ჯანმრთელობასა და დღეგრძელობას. ჯეგემისარონი, ჯეგემარონი მითრას სალოცავი ადგილია (ელიავა 1989: 64). გ. ელიავა იმავე სოფელში ასევე ასახელებს ტოპონიმ მისარონს და იმოწმებს ინფორმანტ სამსონ ლუკას ძე თურქიას ნაამბობს: აქ, მირსას, მისრას სალოცავი ყოფილა და პატარა ეკლესია მდგარა. ცაცხვის ხეების ძირში იდო დიდი ქვა, ხოლო ამ ქვაზე ზედ შემოდებული ყოფილა მრგვალი და თლილი ქვა. მას „მალაზონის ქვას“ ეძახდნენ. ქვასთან სცოდნიათ ლოცვა თვალის ტკივილის დროს და შესაწირავის სახით წვრილი ფულის მიტანა (იქვე: 65).

მსგავსი გადმოცემა ჩაუწერია პროფ. პაატა ცხდაიას: ფართო ლოდზე აღმართულ, კაცის სახის მქონე მომცრო ლოდთან დებდნენ ფულს, ანთებდნენ სანთელს, იწერდნენ პირჯვარს და შესთხოვდნენ ჯანმრთელობას“ (ცხადია VII, 2013: 236).

მისარონიშ ოხვამე – სასაფლაო კადარღალსა და მენჯღალის წყალგამყოფზე, სოფ. დიდ ხორშში. სახელწოდება მიუთითებს ამ ადგილას მისარონის სალოცავის არსებობაზე.

კაპუნია ეწოდება სერს ნიშიის სათავესთან, სოფელ ციხეთში (ცხადია VII, 2013: 195).

გ. ელიავა შენიშნავს, რომ კაპუნობის დღესასწაული იცოდნენ ყველიერის წინა ხუთშაბათს. ამ დღეს მოსავლისა და საქონლის ნაყოფიერებაზე ლოცულობდნენ (ელიავა, 1997: 193).

ო. ქაჯაიას „მეგრულ-ქართული ლექსიკონის“ მიხედვით კაპუნია იმ კერპის სახელწოდებაა, რომელიც მარტვილის მონასტრის ადგილას იდგა. ჩუგუნისგან გაკეთებული კაცის ღია პირში ქურუმები ათავსებდნენ კერპისათვის შეწირულ ცოცხალ ბავშვებს. კაპუნიას წარმართულ ღვთაებას სწირავდნენ ოკაპუნე, ე. ი. საკაპუნო ღორს (ქაჯაია II, 2002: 108).

იმავე ლექსიკონის მიხედვით კაპუნობის დღესასწაული დიდმარხვის დაწყებამდე 10 დღით ადრე იმართებოდა კაპუნიას პატივსაცემად. ადამიანის მსხვეპლის ნაცვლად, ამ დღესასწაულისათვის, კლავდნენ საგანგებოდ გასუქებულ ღორს, წარმოთქვამდნენ სათანადო ლოცვას. ო. ქაჯაია იქვე იმოწმებს პროფ. სერგი მაკალათიას ეთნოგრაფიულ მასალასაც: ყველიერის წინაკვირას, ხუთშაბათ საღამოს სამეგრელოში იხდიდნენ კაპუნობას და მსხვერპლად სწირავდნენ კურატს (ქაჯაია II, 2002: 108; მაკალათია 1941: 307).

ოკაპუნე იგივეა, რაც საკაპუნე: მ. კვირტიას ცნობით იგი ითვლებოდა ღორ-კამეჩის ღვთაების სალოცავად. ო. ქაჯაია იმოწმებს საილუსტრაციო მასალას: „ოკაპუნე ლეჯი (კერი) საკაპუნე ღორი (კურატი). ოჰმარეს გეირჩქენდგნა ოკაპუნე კერიცალო „დილას შემოგეყრებიან (გაგიჩნდებათ) საკაპუნე კურატივით“. ცანჭის ოგვანუანქინი, ლეჯი გაფუნო ოკაპუნე „აბრეშუმის ჭიას რომ ასუქებ, ღორია საკაპუნე“ (ქაჯაია II, 2002: 429).

ა. ქობალიას „მეგრული ლექსიკონის“ მიხედვით კაპუნია წარმართული ღვთაებაა, ცეცხლისა და სინათლის მბრძანებელი. წარმოდგენილი ჰყავთ ფრინველის ან სპილენძის კაცის სახით. ფრინველში გასხეულებული კაპუნია გრიფონის მსგავსი არწივისთავიანი არსებაა და ზესკნელში ცხოვრობს, ამიტომ სრულდება კაპუნობა ცაშხას, ცის დღეს, ხუთშაბათს, ყველიერში. სპილენძის კაცის სახით წარმოდგენილ კაპუნიას დიდი პირი აქვს და ყბებს აკაპუნებს. მისი გულის მოსაგებად იკვლება საკაპუნო ღორი, ადრე სწირავდნენ ბავშვებს“ (ქობალია 2010: 354). იქვე, კაპუნობასთან დაკავშირებით ა. ქობალია შენიშნავს, რომ კაპუნიას სახელობის წარმართული

დღესასწაული „აღინიშნება დიდმარხვამდე 16 დღით ადრე, ყველიერის წინა კვირას, ბორსობის მომდევნო ხუთშაბათს. სწირავდნენ **ოკაპუნე**, კაპუნიაზე შესახელებულ ღორს, სისხლს მიწაზე აქცევდნენ“ (იქვე).

სენაკის მუნიციპალიტეტის ტერიტორიაზე მრავალი ისტორიული ძეგლი და ადგილია. გეოგრაფიულმა სახელწოდებებმა შემოგვინახა ცნობები ზოგიერთი ისტორიული ნაგებობის შესახებ. ქართულ ისტორიოგრაფიაში მიღებულია მოსაზრება, რომ ეგრისის სამეფოს დედაქალაქი იყო **ნოქალაქევი-არქეოპოლისი**. ნოქალაქევის ადმინისტრაციულ ერთეულში შემავალი ერთი სოფელი დღესაც **ჯიხას** სახელს ატარებს. ციხე-სიმაგრეების სახელწოდებებში ხშირად ფიგურირებს საზოგადო სიტყვა **ჯიხა** „ციხე“. ტოპონიმებია:

თურქეფიშ ჯიხა „თურქების ციხე“ - ნაციხარი ს. საჩიქობავოს საზღვართან, ძველ სენაკში. ხალხური გადმოცემა ციხის აგებას „დიდი თურქობის“ პერიოდს უკავშირებს.

რამიშ ჯიხა//ფაჩოსქუალეფიშ ჯიხა//ჯიხა - ნაციხარი უბადო მიკოლის გვერდით, ნოქალაქევის საზღვართან, ს. კოტიანეთის ჩრდილოეთით, უნაგირას მთის ერთ-ერთ შვერილზე. ციხის მახლობლად მიწას ფლობდა რამი ფაჩოშვილი. ციხის ნაშთი დგას საარახამიოსა და ეკის მთის კალთებს შუა, საფაჩოსკუოში, ფერდობზე. **ფაჩოსკუა** ფაჩოშვილის ადგილობრივი მეგრული ვარიანტია. ტოპონიმის პარალელური ფორმა **ფაჩოსქუალეფიშ ჯიხა** „ფაჩოშვილების ციხე“ იმ ვითარების ამსახველია, რომ ნაციხარი ფაჩოშვილების უბანში დგას. ძეგლს 1982 წელს მიაკვლია აკად. ს. ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მუდმივმოქმედმა ნოქალაქევის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ, ხოლო არქეოლოგიური სამუშაოები წარმოებდა 1983 წლიდან. კოტიანეთის ციხე პ. ზაქარაიას აზრით ეგრისის სამეფოს ცენტრალური ნაწილის დაცვის სისტემის ერთ-ერთი რგოლი იყო. „ამ სისტემაში შედის როგორც ციხე-ქალაქი, ისე დიდი ციხეები და მცირე მასშტაბის სადაზვერვო ციხეებიც. ამ უკანასკნელთა კატეგორიას მიეკუთვნება კოტიანეთიც (მისი სიგრძე-სიგანეა: 16, 4 – 23, 2)“ (ზაქარაია, „ნ. ა.“, III, 1993: 49). ციხე აგებულია კოლხეთის დაბლობის მოსაზღვრე მთების დასაწყისში მდებარე მცირე გორაზე. აქ უნდა გაევიღო აღმოსავლეთიდან დასავლეთის მიმართულებით მიმავალ გზას, ნოქალაქევზე გავლით. ციხე აუგიათ რელიეფის თავისებურებათა გათვალისწინებით: მისი გეგმა ირეგულარულია და დაგრძელებულია დასავლეთ-აღმოსავლეთის ხაზზე. ციხე შედგება გალავნის, სწორკუთხა გეგმის, 4-5 მ-ის

სიმაღლეზე შემორჩენილი კოშკისა და სამხრეთ-აღმოსავლეთის კუთხეში მდგარი პატარა ზომის (6, 2-8, 4 მ) ეკლესიისაგან. ციხის გალავნისა და კოშკის მშენებლობისთვის სანახევროდ გათლილი მოზრდილი ქვა გამოუყენებიათ. „გალავნის შიგნით და გარეთ, გათხრებისას გამოვლენილი მცირერიცხოვანი არქეოლოგიური მასალა არ იძლევა კონკრეტულ თარიღს, ზოგადად კი IV-VI საუკუნეებით თარიღდება. თვით ციხეც, ყველა თავისი მონაცემით, იმავე დროისაა, ე. ი. ეგრისის სამეფოს მაღალი პერიოდისა“ - წერს პ. ზაქარაია (ზაქარაია, ნ. ა., III, 1993: 50).

შხეფის ჯიხა „ შხეფის ციხე“ - შუა საუკუნეების ციხე-სიმაგრე ქ. სენაკის მახლობლად, 3 კმ-ის მანძილზე, სენაკი-მარტვილის საავტომობილო გზის მარცხენა მხარეს, მთაზე. შემორჩენილია გალავანი და კოშკი. ფერდობი, რომლის თავზეც ციხეა აგებული, **ჯიხაფერდის** სახელით არის ცნობილი.

საკალანდარსქოშ ჯიხა - გალავნით შემოზღუდული კოშკი ქალაქის ცენტრალურ ნაწილში.

ჯიხახუტა - ციხის ნაშთი მდ. ცივის მარჯვენა მხარეს, ს. ხორშში.

ჯიხა ტოპონიმებად დასტურდება აგრეთვე ს. საადანაიოსა და საგუგუნავოში, ორივეგან გორის სახელწოდებად, თუმცა ციხის ნაშთი არსად ჩანს (ცხადაია, VII, 2013: 427). **ნაჯიხუ** „ნაციხარი“ ეწოდება ბორცვებს ზედა სორტასა და უფალკარში, ხოლო **ნაჯიხუ/ზულიშჯინჯი** წყლიანი არხით შემოვლებული მაღალი ბორცვია ანდიათის დასავლეთით, ს. სირიაჩქონში. **ნაჯიხური** ეწოდება ციხის ნაშთს ნახურის მარჯვენა მხარეს, საქანთარიოში, რაც ს. ძველ სენაკშია. **გითოკირილი** „ამოკირული“ გამოქვაბულია ნაცმერის სუკის ჩრდილო-აღმოსავლეთ კალთაზე, ს. საადამიოში. აქედან გამომდინარე ღელეს **გითოკირილიშ ღალუ/ციტუნიაშ ღალ** ჰქვია. გამოქვაბულის შესასვლელი ქვითკირით არის ამოშენებული, რაც იმაზე მეტყველებს, რომ გვიან შუა საუკუნეებში იგი ადგილობრივი მოსახლეობის თავდაცვით სასიმაგრო საფარს წარმოადგენდა.

ტოპონიმებს ცნობები შემოუნახავთ ისტორიული ხიდების შესახებ. **გოკირილი** „შეკრული, შემოკირული“ ეწოდება ხიდის საფუძველს მდ. ცივზე, ს. ბათარიაში. გადმოცემით, თათრებს ხიდის გადება განუზრახავთ, მაგრამ მათთვის რუსებს მოუსწრიათ და განუზრახვის სისრულეში მოყვანა ვერ მოუსწრიათ.

ამდენად, წინაპართა სულიერი და მატერიალური კულტურის ისტორიის შესასწავლად გეოგრაფიული სახელწოდებები და ხალხური გადმოცემები მნიშვნელოვანი ინფორმაციის შემცველია. ტოპონიმი მიუთითებს იმაზე, თუ რას ეწოდება ესა თუ ის სახელი - საკულტო წეს-ჩვეულებათა აღსრულების, რელიგიური თაყვანისცემის ადგილს (კერძოდ ეკლესიას, ნიშს, ხატს, საჯვარეს, ცალკე მდგომ საკურთხეველს, წმინდა ქვას, სალოცავ ხეს, წყაროს) თუ ისტორიულ საერო ნაგებობას (ციხე, კოშკი, ციხე-გალავანი, ციხე-ქალაქი, ციხე-დარბაზი...).

თავი XIII - ქალაქ სენაკის ურბონიმია

ცალკეული ქალაქისა თუ დაბა-სოფლის ისტორიული წარსულის, ეთნოგრაფიული ყოფისა და კულტურის, გეოგრაფიისა და სხვა საკითხების შესასწავლად განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება ქუჩების სახელწოდებებს, რომლებსაც ადგილთა სხვა სახელებთან ერთად მიკროტოპონიმიაში აერთიანებენ. ტოპონიმის ეს სახეობა **ურბონიმის/ურბანონიმის** (ფრ. urbanisatio, ლათ. urbanus „ქალაქები“, „საქალაქო“) სახელითაც არის ცნობილი (მდრ. **ურბანიზაცია** - წარმოებისა და მოსახლეობის ქალაქებში თავმოყრის პოზიტიური პროცესი და ქალაქების როლის ზრდა, მაგრამ ურბონიმი/ურბანონიმი ზოგადად ნებისმიერი შიდასაქალაქო ობიექტის საკუთარი სახელია. მათ შორის იგულისხმება აგრონიმი (მგ. ბერძნ. **აგორა** „შეკრების ადგილი - მოედანი, ბაზარი“; ქალაქის მოედნის, ბაზრის საკუთარი სახელი: წითელი მოედანი, რესპუბლიკის მოედანი, მალაკნების ბაზარი, დეზერტირების ბაზარი, მწვანე ბაზარი...), **ჰიდრონიმი** (ნებისმიერი ჰიდროგრაფიული (წყლის, წყლიანი) ობიექტის საკუთარი სახელი), ქალაქის **ქორონიმი** (ქალაქის ტერიტორიის, რაიონის, უბნის, კვარტალის, პარკის, მოედნის, სასაფლაოს სახელწოდება: ბოტანიკური ბაღი, თავისუფლების მოედანი, დიდუბე, გამარჯვების პარკი, კუკიის სასფლაო), ცალკეული შენობის სახელწოდება (ქრელი აბანო, ანჩისხატი, სასტუმრო „აჭარა“) (**მსჯელობისათვის იხ. აფრიდონიძე 1981; ცხადაია 1988: 122**). ურბონიმებსაც, სხვა გეოგრაფიული სახელების მსგავსად, სამისამართო ფუნქცია აკისრია. ურბონიმის გარეშე თანამედროვე ცხოვრება წარმოუდგენელი იქნებოდა. უსახელო ქუჩის შემთხვევაში, როგორც გ. ხორნაული შენიშნავს, ყველაფერი აირეოდა, ყველას და ყველაფერს გზა-კვალი აერეოდა. ამ, ერთი შეხედვით უმნიშვნელო, შეუმჩნეველი ტოპონიმების ძირითადი და უმთავრესი ფუნქცია ადგილზე ზუსტი მითითებაა. „ქალაქის ქუჩების თითოეულ სახელს ისეთივე ფრთხილი მოპყრობა, ისეთივე ფრთხილი აწონ-დაწონა სჭირდება, როგორც სამუზეუმო ნივთებს“ (**ხორნაული 2003: 139**).

ქუჩების სახელებში, როგორც ზემოთ აღინიშნა, ასახვას ჰპოვებს ქალაქის ისტორია და გარდასული ყოფა-ცხოვრება. ამიტომ წერდა იოსებ გრიშაშვილი ძველი თბილისის ქუჩების შესახებ: „ყოველ ქუჩას თავისი ისტორია აქვს, ქუჩაც ადამიანივით ცოცხლობს,

იცვლის ფერს, სახეს და ადამიანივით კვდება... არც ქუჩის სახელწოდებაა შემთხვევითი მოვლენა. ეს სახელწოდება ადამიანს აგონებს იმ დროს, იმ ვითარებას, თუ „რანი ვიყავით გუშინ“ და რა საბაბით დაერქვა ესა თუ ის სახელი ქუჩას, შუკას, ჩიხს და სხვ...

ქუჩები თავისი შთაგონებით სხვადასხვა დასტებად შეიძლება დაიყოს: არის ჯეელი ქუჩა, ბებერი, უიღბლო, ფეოდალური, რევოლუციური, ტალახის ქუჩა და სხვ. ყველა ქუჩას თავისი შთაგონება აქვს“... (ციტირება იხ. ხორნაული 2003: 140-141).

1917 წლის ოქტომბრის სოციალისტური რევოლუციის შემდეგ საქართველოს დიდ ქალაქებში (თბილისი, ბათუმი, ქუთაისი, სოხუმი, ფოთი...) საბჭოთა ხელისუფლების მესვეურებმა მასობრივად დაიწყეს ქუჩებისათვის ისეთი ძველი სახელების გადარქმევა, როგორიცაა სალოცავის ქუჩა, საეკლესიო შესახვევი, მიძინების ქუჩა, კადეტის ქუჩა, იუნკრების ჩიხი, სურპ-კარაპეტის დაღმართი და სხვ. „იმ დროს, - შენიშნავს გიგი ხორნაული, - ეპოქალური გარდატეხის მიჯნაზე, ეპოქალური დაპირისპირების დროს, სახელთა გადარქმევა-შერქმევაშიც, სწორედ, ასეთივე დაპირისპირების პრინციპი მოქმედებდა: ერთგვარი ანგარიშსწორება ძველ წყობილებასთან. რუსეთის იმპერატორთა ოჯახის წევრებისა და მეფისნაცვალ-გენერალთა სახელების ნაცვლად, მოედნებსა და ქუჩებს მიეკუთვნა ე. წ. რევოლუციონერთა სახელები. ერქვა ოლღას ქუჩა, შეარქვეს ლენინის ქუჩა, სასახლის ქუჩა (მეფისნაცვლის, ვორონცოვის სახლთან), კომინტერნის ქუჩა, ეკატერინეს მოედანი→დეკაბრისტების მოედანი, ერმოლოვის ქუჩა→შ. ჩიტაძის ქუჩა, რომანოვის ქუჩა→პროლეტარის ქუჩა, პოლიციის ქუჩა→მილიციის ქუჩა, სალოცავის ქუჩა→კომკავშირის ქუჩა, ტროცკის ქუჩა→განათლების ქუჩა, ვორონცოვის მოედანი→მარქსის მოედანი და სხვ.“ (იქვე: 141).

ზოგადად, ასეთივე სიტუაცია გვაქვს ქალაქ სენაკის ქუჩების ურბონიმების შემთხვევაშიც. ჩვენს ხელთ არსებული ქალაქის ქუჩების სიიდან ირკვევა, რომ საბჭოთა ხელისუფლების წლებში, ანუ მაშინ, როცა თვით ქალაქიც მიხა ცხაკაიას სახელს ატარებდა, ქუჩების მთელ რიგს კომუნისტური პარტიის ბელადთა, აგრეთვე ძველი ბოლშევიკების, პარტიული მუშაკების სახელები დაერქვა, ხოლო ქვეყანაში კომუნისტური მმართველობის ეპოქის დასრულებას საბჭოთა ხელისუფლების ერთგული მსახურების სახელთა გარდაქმევა მოჰყვა და ეს პროცესი დღემდე გრძელდება. ასე, მაგალითად, ქ. სენაკში ქუჩები ატარებდა კომუნისტის, პრავდის, კუიბიშევის, კომკავშირის, ბელინსკის, ხუბულავას, გრომოვის, კარლ მარქსის,

ლიბკნეხტის, ფილიპე მახარაძის, მიხა ცხაკაიას, ფრიდრიხ ენგელსის, ალექსანდრე (საშა) გეგეჭკორის, კომუნარების, დიმიტროვის, იური გაგარინის, ჩქალოვის, მიჩურინის, სამსონ მამულიას, სუვოროვის, ტელმანის, კრუპსკაიას, ლევანდოსკის, ჟდანოვის, შალვა ასკურავას, ვალენტინა ტერეშკოვას, მაქსიმ გორკის, ბაიდუკოვის, ბელიაკოვის, კამოს, საბჭოს, ალექსანდრე (საშა) წულიკიძის, კალანდარიშვილის, სერგო ორჯონიკიძის, ფრუნზეს, წითელი დროშის, კიკვიძის, ლენინის, ოქტომბრის სახელებს.

იდეოლოგიზირებული, კომუნისტური სახელის მატარებელი ქუჩებისათვის სახელების გადარქმევის პროცესი ქალაქ სენაკში 1989 წლიდან დაიწყო. ამ წელს ფ. მახარაძის სახელობის ქუჩას ქართველთა ეროვნული გმირის – **ცოტნე დადიანის**, მიხა ცხაკაიას სახელობის ქუჩას – **მერაბ კოსტავას**, ხოლო ლენინის ქუჩას – **ილია ჭავჭავაძის** სახელები მიენიჭა (მსჯელობისათვის იხ. კეკელია, სულავა „გონი“, #4, 2016:182).

1991 წელს სახელი შეეცვალა მარქსის ქუჩას და მას ოდიშის დიდი მთავრის – **ლევან II დადიანის** (1611-1657 წწ.) სახელი ეწოდა. 1990 წელს ქალაქის ერთ-ერთი პატარა ქუჩის - ლევანდოსკის ქუჩის სახელი **კონსტანტინე სანაიას** სახელით შეიცვალა. 1992 წელს **დავით აღმაშენებლის** სახელი ეწოდა ქუჩას, რაც მანამდე სერგო ორჯონიკიძის სახელს ატარებდა.

სახელების გადარქმევა მიმდინარეობდა 1994-1995 წლებშიც. ამ პერიოდში გამარჯვების ქუჩას – გივი ღვინჯილიას, ალექსანდრე (საშა) გეგეჭკორის ქუჩას – **ჟიული შარტავას**, კომუნარების ქუჩას – **ვარლამ განგაის**, დიმიტროვის ქუჩას – **დომენტი ქობალავას**, გაგარინის ქუჩას – **ვენე არჩაიას**, სამსონ მამულიას ქუჩას – **ჯერ ოთარ კვირაიას**, მოგვიანებით (2009 წელს) – **აგარაკის**, კრუპსკაიას ქუჩას – **გიორგი ურიდიას**, კამოს ქუჩას – **ვალერიან ჯანაშიას**, ალ. წულუკიძის ქუჩას – **გენო ადამიას**, კალანდარიშვილის ქუჩას – **ნოდარ კანკიას** სახელები მიანიჭეს (იქვე).

უკანასკნელად 2014 წელს თითო ქუჩას და ჩიხს გამოეცვალა სახელი: ხუბულავას ქუჩის მონაკვეთს შავი ზღვის ქუჩიდან მშვიდობის ქუჩამდე – **იგორ ნარმანიას**, ხოლო, პეტრე ქავთარაძის ჩიხს – **დავით დემურიას ჩიხი** ეწოდა.

სამწუხაროდ, უკანასკნელ ოცწლეულში ქუჩებისათვის ბოლშევიკ მოძალადეთა სახელების გადარქმევისას ზოგიერთი სახელმწიფო მოხელის ინიციატივითა და პირადი სიმპათია-ანტიპათიისა თუ გემოვნების მიხედვით საკითხის გადაწყვეტამ სავალალო, და, შეიძლება ითქვას, სამარცხვინო შედეგი გამოიღო. კერძოდ,

კომუნისტურ სახელებს მიაყოლეს ისეთი სახელებიც, რომლებსაც არანაირი შეხება არ ჰქონიათ საბჭოთა ხელისუფლებასთან. ასე, მაგალითად, 1999 წლამდე, ქ. სენაკში ერთ-ერთი ქუჩა ატარებდა გამოჩენილი ქართველი მწერლის – **გიორგი ჭალადიდელის (ქოჩაკიძის)** სახელს, მაგრამ რატომღაც მისი სახელი **ანტონ ნადარეიშვილის** სახელით ჩაანაცვლეს (იქვე: 183).

ახალი სახელების შესავსებად ისედაც უამრავი მარაგის მიუხედავად, 2009 წლის 25 თებერვალს **ილია ვეკუას** ქუჩას ისე გამოეცვალა სახელი და მას ისე მიანიჭეს ლევან თეფანიას სახელი, რომ არავის აზრად არ მოსვლია, თუ რა დააშვა დიდმა მათემატიკოსმა. სხვათა შორის, სახელოვანი მეცნიერის რეპრესიები ამით არ ამოწურულა: ილია ვეკუას სახელობის ერთ-ერთ ქუჩას სენაკში ჯერ **კაპიტან ბუხაიძის** სახელი მიენიჭა, ხოლო 2009 წლის 31 მარტს ეს უკანასკნელი **ქაქუცა ჩოლოყაშვილის** სახელით შეიცვალა. ლევან თეფანიას სახელის ქუჩისათვის მიკუთვნების წინააღმდეგი არავინაა, მაგრამ რა დაშავდებოდა, თუკი მისი სახელი მიენიჭებოდა ქალაქში არსებულ სხვა რომელიმე ქუჩას, ან თუნდაც ჩიხს? სხვა ქალაქების გამოცდილებით თუ ვიმსჯელებთ, რატომ არ შეიძლება ქალაქის ყოველ ქუჩაზე, სულ უმნიშვნელო ორ სახლს შორის გასასვლელს თავისი, სრულიად დამოუკიდებელი, კონკრეტული სახელი ერქვას, ყოველგვარი ჩიხისა თუ შესახვევის გარეშე (**მსჯელობისათვის იხ. ხორნაული 2003: 143**).

სენაკში დღესაც ქუჩები ატარებს შალვა ელიავას, ძმობის, კოსმონავტის, რაკვერეს სახელებს. გვაქვს აგრეთვე დავით აღმაშენებლის II ჩიხი და III შესახვევი, თედო სახოკიას, ანტონ ფურცელაძისა და შალვა ნუცუბიძის I და II ჩიხი, სტალინის I, II და III, ქუთაისის I, II და III ჩიხი. ურიგო არ იქნებოდა ამ ქუჩებისა და ჩიხებისათვის გვეწოდებინა **ნიკო დადიანის, პეტრე ქავთარაძის, პარმენ ზაქარაიას, შალვა პონტოელის (კუჭავას), ბორის წიფურიას, მურმან ხუნწარიას, ანდრია აფაქიძის სახელები ...**

სენაკის შიდასაქალაქო ობიექტების საკუთარ სახელებად გვხვდება აგრეთვე:

ა. **აგრონიმი**, ანუ მოედნის სახელწოდება. ესაა **ვახტანგ გოგოლაძის სახელობის მოედანი**, რაც 2002 წლის სექტემბრამდე **თეატრალური მოედნის** სახელით იყო ცნობილი.

ბ. **ხეივანი**: 1998 წლის მარტის თვეში **პიონერის ხეივანს** სახელი შეუცვალეს და **ახალგაზრდობის ხეივანი** უწოდეს.

გ. ჩიხები და შესახვევები: დავით აღმაშენებლის, შოთა რუსთაველის, იოსებ სტალინის, ჯიხას, თბილისის, ქუთაისის, ბორჯომის (უწინ გაბესკირიას), ანტონ ფურცელაძის, შალვა ნუცუბიძის, თედო სახოკიას, აკაკი ხორავას, აკაკი ბელიაშვილის, იპოლიტე ჩხეტიას, მელორ სტურუას, ნოდარ კანკიას, ვენე არჩაიას, დავით დემურიას, ეკატერინე გაბაშვილისა და იგორ ნარმანიას ქუჩები ჩიხებითურთ; აგრეთვე დავით აღმაშენებლის III, თედო სახოკიასა და ნოდარ კანკიას შესახვევები (კეკელია, სულავა „გონი“, #4, 2016: 183)...

დ. სასაფლაო: ძმათა სასაფლაო – გ. ელიავა დაზუსტებული ლოკალიზაციის გარეშე ასახელებს და შენიშნავს, რომ „ძველი საერთო სასაფლაოა“ (ელიავა, 1989: 52);

საკალანდარიშვილოშ სასაფლაო/წმინდა გიორგიშ ოხვამე – სასაფლაო თაღოვანი შესასვლელის მქონე დარბაზული ეკლესიით, საკალანდარიშვილოში.

ე. უბნები: საკალანდარიშვილო/საკალანდარისკუო – კალანდარიშვილების უბანი ქალაქის ცენტრალურ ნაწილში, ეკის მთისძირას, საკინწურაშვილოსა და სახაჯალიოს შუა. საქართველოს სსრ ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული დაყოფის 1910 წლის ცნობარის მიხედვით საკალანდარიშვილო სოფლის სტატუსით შედიოდა თეკლათის სასოფლო საბჭოში (დაყოფა 1930).

სახელაიო – დასახლებული უბანი ზედა სალომიოსთან. გ. ელიავა მიუთითებს დაზუსტებული ლოკალიზაციის გარეშე, ხელაიების გვარის უბნის სახელწოდებად (ელიავა 1989: 51).

სალომიო – ქუთაის-სოხუმის სარკინიგზო მაგისტრალით ორად გაყოფილი უბანი იწოდება ზედა სალომიოდ და ქვედა სალომიოდ. ზედა სალომიო რკინიგზის ხაზის ჩრდილოეთითაა, ქვედა – სამხრეთით (ცხადაია VII, 2013: 327). პ. ცხადაია აზუსტებს: ზედა სალომიო დასახლებული უბანია ეკის მთის სამხრეთ კალთაზე, ქ. სენაკიდან მონასტერში მიმავალ მთავარ გზაზე, ხოლო ქვედა სალომიო მოიცავს ტერიტორიას რკინიგზის სამხრეთით, სოფ. საგვარამიოს საზღვართან (იქვე: 172-173).

სათულაძეო – მიკროუბანი ზედა სალომიოში. გ. ელიავა დაზუსტებული ლოკალიზაციის გარეშე ასახელებს ტოპონიმ „სათულაძეს“ (ელიავა 1989: 52).

საგეგენა – გეგენაების უბანი ზედა სალომიოსა და მენჯის სანატორიუმს შუა;

საგრიგალო/საგირგალო – უბანი შხეფის აღმოსავლეთ ნაწილში. ცხოვრობენ გრიგალაშვილები (ადგ. ვარიანტი – გრიგალა).

საკინწურასქუო//საკინწურეისქუო/საკინწურაშვილო – უბანი ეკის მთასა და სახოფერიოს შუა, შხეფის ჩრდილო-აღმოსავლეთ ნაწილში. მასში ორი ქვეუბანი შედის: **მიკოხოწარეფი** „აღმოსავლელნი, იქითურნი“ და **ეკოხოწარეფი** „დასავლელნი; აქეთურნი“ (ცხადია VII, 2013: 322-323). ერთ დროს საკინწურაშვილო სოფლის სტატუსითაც სარგებლობდა, სადაც ამ გვარის 50-ზე მეტი კომლი ესახლა. გადმოცემით, გორდიდან სამი ძმა კინწურაშვილი ჩამოსახლებულა, აქ ერთმანეთის ახლომახლო დასახლებულან და გამრავლებულან. გვარში ორი შტოა. ამათგან ერთს **კინწურია** ეწოდება (იქვე).

საეჯიბიო – 1. ეჯიბიების უბანი მდ. ცივის ნაპირას. საზიაროა სოფ. სახარბედიოსთან; 2. ყოფილი დასახლებული უბანი სოფელ მენჯთან.

საკულუო – უბანი მდ. ცივის ნაპირას. საზიაროა თეკლათსა და მენჯთან. გ. ელიავა „საკულავოს“ ასახელებს მენჯის სასოფლო საბჭოს ტოპონიმთა ჩამონათვალში და განმარტავს, როგორც „კულავების გვარის ნასახლარს“ (ელიავა, 1989: 45). სინამდვილეში საკულავო კულუას გვარის სამოსახლოს, უბანს ნიშნავს.

საკუჭა(ო) – ერქვა კუჭავების უბანს საგრიგალოს დასავლეთით, რიონის მარცხენა შენაკადის, საკუჭაღალის სათავესთან.

სანინუო – ნინუების უბანი შხეფის ჩრდილოეთ ნაწილში. სამხრეთით სასახოკომდე ვრცელდება (ცხადია VII, 2013: 331);

სასახოკიო – სახოკიების უბანი შხეფის ციხესა და ტეხურისპირა ჭალას შუა, ძველი სენაკის საზღვართან (იქვე: 334);

საფილიო – ფილიების უბანი ცივის მარცხენა მხარეს;

საქაჩიბაიო – უბანი საკინწურაშვილოსა და ეკის მთას შუა. უწინ სოფლის სტატუსით შედიოდა თეკლათის სასოფლო საბჭოში;

საჩალიგაო – ჩალიგავების უბანი შხეფის აღმოსავლეთ ნაწილში;

საჩემიო – უბანი ტეხურის მარცხენა მხარეს, საჩემიოშ გოლას კალთაზე, ტობაღელესა და საკუჭაღელეს შუა (იქვე: 341).

საძიძიგურო – უბანი სანინუოსა და სასახოკიოს შუა, სადაც ორიოდ კომლი ძიძიგური სახლობს (იქვე: 343).

სახოფერიო//სახუფერიო – უბანი საკალაღარისქუოსა და საკუჭაღელეს შუა;

სახუხუო – ხუხუების უბანი მდ. ცივის მარჯვენა მხარეს;

საჯლანჯღაო – უბანი შხეფის სამხრეთ-აღმოსავლეთ ნაწილში;

ქალაქის ურბონიმიდან აქვე დავასახელებთ ცალკეული უბნების სახელებსაც. ესენია: ახალხორი, მენჯი და შხეფი.

ახალხორი – ასე იწოდებოდა სენაკის მაზრის ტერიტორიის ადმინისტრაციული ცენტრი, რაც მდ. ტეხურსა და ღელე ფიცუს შუა მდებარეობდა. სამეგრელოს სამთავროს ოლქებად (ზუგდიდის, სენაკისა ლეჩხუმის) დაყოფის შემდეგ სენაკის ოლქის რუსული მმართველობა იმდროინდელი სენაკის (ახლანდელი ძველი სენაკი) მახლობლად - ქვაშიხორში დამკვიდრდა. რკინიგზის სადგურის აშენების შემდეგ სენაკის მაზრის ხელმძღვანელობის რეზიდენციამ ძველი სენაკიდან (ქვაშიხორიდან) ახალხორში, „ახალ დასახლებაში“ გადაინაცვლა, რის შემდეგაც რკინიგზის სადგურის ტერიტორიას და მის გარშემო არსებულ დასახლებას **ახალსენაკი** ეწოდა (მსჯელობისათვის იხ. კეკელია, ოდიშარია 2012: 72-75; ელიავა 1989: 45-49; ცხადაია VII, 2013: 139).

მენჯი – ქალაქის უბანი და ბალნეოლოგიური კურორტი მდინარე ცივის მარცხენა მხარეს, ზ. დ. 29 მ-ზე, ზედა სალომიოსა და ქვედა სალომიოს შუა. სენაკს 1969 წელს შემოუერთდა (ცხადაია 2007, 2013: 232). გ. ელიავას აზრით სენაკმა თავისი არსებობის პერიოდში შემოიმტკიცა თეკლათისა და სხვა მომიჯნავე სოფლების ტერიტორია. შემომტკიცებული ტერიტორიის შიდა საზღვრების დადგენა შესაძლებელია ადგილობრივ ხანდაზმულთა გადმოცემებით: აკაკი ხორავას ქუჩასა და მდ. ცივს შორის მოქცეული ქალაქის ცენტრალური ნაწილის ტერიტორია, კურორტი მენჯი, მისი შემოგარენი და საეჯიბიოს უბანი უწინ თეკლათის შემადგენლობაში ყოფილა (ელიავა 1989: 46).

ამასთანავე, მენჯი ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული ერთეულის ცენტრია ქ. სენაკის ჩრდილო-დასავლეთით, ეკის მთასა და ხობის მუნიციპალიტეტს შუა. აერთიანებს სოფლებს: ბათარიას, პერტულს, საგაბესკირიოს, საწულეისკირიოს, სახარბედიოსა და სკურიას (ცხადაია VII, 2013: 66-74; კეკელია, ოდიშარია 2012: 45-47).

ნატოჩუ/ნალარჩუ – პ. ცხადაიას თქმით ფიცუსა და ტეხურს შუა უწინ ტორჩინავები სახლებულან, ხოლო უფრო ადრე ტყე-ჭაობი ყოფილა (ცხადაია VII, 2013: 258). გ. ელიავა ახალსენაკის ტოპონიმთა ჩამონათვალში ტეხურის ნაპირას მდებარე ქალაქის უბნის სახელწოდებად ასახელებს „ნატოჩაოს“ და განმარტავს: „ნატოჩაოზე

ამბობენ, რომ აქ ტოჩიები ცხოვრობდნენო წინათ. ტოჩია გვარი ყოფილა. დღეს ასეთი გვარის აქ არავინ ცხოვრობს “ (ელიავა 1989: 53).

შხეფი – ქალაქის უბანი სენაკი-მარტვილის გზის მარცხენა მხარეს, სენაკიდან 3 კმ-ზე. ოდიშ-ლენინის დავით დადიანისეული ადმ.-ტერიტ. დაყოფის მიხედვით, შხეფი სოფლის სტატუსით შედიოდა სუჯუნის მაზრაში, ხოლო XIX საუკუნის 80-იანი წლებისთვის – სენაკის მაზრის ნაქალაქევის უბნის თეკლათის სოფლის საზოგადოებაში. 1949 წლის ადმ.-ტერიტ. დაყოფის ცნობარის მიხედვით შხეფი ცალკე სასოფლო საბჭოა და აერთიანებს ორ სოფელს – საკუთრივ შხეფს და საკინწურაშვილოს. მას შემდეგ, რაც ქ. ახალსენაკი ტერიტორიულად გაფართოვდა, შხეფის ძირითადი ნაწილი, შხეფის ციხესთან, **დიდი შხეფის/შხეფიშ უბანის** სახელწოდებით ქ. სენაკს, ხოლო, მისი გაგრძელება **ჭიჭე შხეფის** სახით სოფ. ძველ სენაკს შეერწყა (მსჯელობისათვის იხ. ცხადია VII, 2013 : 386).

ურბონიშთა ჯგუფში აერთიანებენ **საქალაქო ეკლესიონიშთა** – საკუთარ სახელს რელიგიური, საკულტო წეს-ჩვეულებათა აღსრულების ადგილისა (მათ შორის – ეკლესიისა, ცალკე მდგომი საკულტო ნაგებობისა (ნიში, სახატე, საჯვარე, საკურთხეველი, სენაკი).

სენაკში, გორაზე მდებარე მონასტერს, სადაც ქუთაისის ქუჩა გადის, **დედათა მონასტერს** ემახიან, სადაც 1814 წელს აგებული ღვთისმშობლის სახელობის ეკლესია დგას. პ. ცხადიას ცნობით 1884 წლამდე აქ მამათა მონასტერი ყოფილა. უწინ მთელი ტერიტორია სოფ. თეკლათის შემადგენლობაში იყო (ცხადია VII, 2013:168).

გ. ელიავა რაიონული ცენტრის – ქალაქ სენაკის ტოპონიშთა ჩამონათვალში ასახელებს ტოპონიმ **ოხვამეს** „ეკლესიას“, ადგილის სახელწოდებად და იქვე მიუთითებს, რომ ეს „სობორი“ ქალაქის მმართველის სალოცავი იყო (ელიავა 1989: 51). აქ, ალბათ, XIX საუკუნის რუსული მმართველობა იგულისხმება. ტოპონიშთა ჩამონათვალში სამგან ვხვდებით აგრეთვე **ნაოხვამუს** „უძველესი ნასალოცვარის“ სახელწოდებად. ტოპონიშთა დაზუსტებული ლოკალიზაცია არაა მოცემული (იქვე: 51, 53, 55). ერთ-ერთ ნაოხვამუს შემდეგი განმარტება ახლავს: ჩიქობავებს აქ ჰქონიათ ძირის ხატი – ოდუდიაშ ოხვამური. მთელი გვარი „ომარაშონეთ“ (სამარიამობოდ) აქ იკრიბებოდა და იხდიდა საგვარეულო ლოცვას – სათურო ოხვამურს (იქვე: 55).

საქალაქო ეკლესიონიმთა რიგში უნდა განვიხილოთ აგრეთვე ტოპონიმები: **ნაოხვამ(უ)** – ბორცვის სახელწოდება საკინწურაშვილოსა და სახოფერიოს შუა; **ოხვამეფერდი** „სალოცავის ფერდობი“ – ბორცვი საკუჭაღალის ნაპირას; **მთავარანგელოზი** – ნაეკლესიარი და სასაფლაო მენჯში; **თარანგილოზი** – ნაეკლესიარი და სასაფლაო საჩემიო-საკინწურაშვილოში.

ტყეში ან ველზე განმარტობით მდგარი ცალკეული ხე ადამიანთა კოლექტივისათვის თვალსაჩინო ოერიენტირს წარმოადგენდა, მაგრამ, ამასთანავე, სხვადასხვა პერიოდში ზოგიერთი ჯიშის ხეს, არამარტო საორიენტაციო, არამედ საკულტო დანიშნულებაც ჰქონდა და ზოგან დღესაც აქვს. მცენარეთა კულტი ანიმისტური შეხედულების ერთ-ერთ გამოვლენად არის მიჩნეული, ვინაიდან ადამიანს სჯეროდა ყველა საგანში სულის არსებობისა. საქართველოში ამ მხრივ, გამორჩეული ადგილი ეკავა მუხას. ქრისტიანული ღვთისმსახურება მუხის (იშვიათად სხვა ხის) ქვეშ ტარდებოდა (**ცხადაია 2005: 170-171**). სამეგრელოში საკულტო მცენარედ იყო მიჩნეული აგრეთვე თელა, ურთხელი, კაკლის ხე და ცაცხვი.

სენაკის მუნიციპალიტეტში დადასტურდა ცაცხვის სალოცავების არსებობა. ტოპონიმებია: **ცაცხვიჯინჯი** „ცაცხვისძირი“ – გ. ელიავა ასახელებს დაზუსტებული ლოკალიზაციის გარეშე, როგორც თავშეყრისა და ლოცვის ადგილს (**ელიავა 1989: 54**); **კ. ცხადაიას** წიგნში დამოწმებულია ვარიანტი **ცხაცხუშჯინჯი** – ბორცვი საკვირკველიოში (**ცხადაია VII, 2013: 396**).

საკულტო ხის სახელწოდებად გ. ელიავას წიგნში ვხვდებით აგრეთვე **ჯგერენაიაში ცაცხუ-ს**, რასაც ახლავს განმარტება: „ჯგერაიას ცაცხვი“. აქ ყოფილა ჯგერაიას „საოხვამურო“ (სალოცავი) ცაცხვი (**ელიავა 1989: 55**). სინამდვილეში ამოსავალია გვარი **ჯგერენაია** (ადგ. ვარიანტი **ჯგერნაია**).

ეკლესიონიმად უნდა მივიჩნიოთ აგრეთვე **ორეკეში** „სარეკისი“. ტოპონიმი დაზუსტებული ლოკალიზაციის გარეშე დასახელებულია გ. ელიავას წიგნში, სენაკის ტოპონიმთა ნუსხაში, რასაც ახლავს ინფორმანტის შემდეგი ცნობა: „აქ გამოლოცვა ხდებოდა, აქ რეკვით ლოცულობდნენ“ (**იქვე: 51**).

ეკლესიონიმთა რიგში განიხილება თვით ქალაქის სახელწოდება **სენაკიც**. ადგილობრივი არაოფიციალური ვარიანტია **სანაკი**. კონტექსტი: „**სანაკიშა მეურქი**“, „**სანაკის ვორდი სტუმარო**“ (**ცხადაია VII, 2013: 9**); „**სანაკი დო ფუთიშ შქას მეფორჩილო**

ლუმე ჩანს“ – „სენაკსა და ფოთს შორის მობიბინე ღომი ხარობს“... (ცანავა 1990: 265; მსჯელობისათვის იხ. კეკელია, ოდიშარია 2012, 75). შდრ. ტოპონიმი სანაკჭალე – ქალა ტეხურის მარჯვენა ნაპირზე, სოფელ ძველ სენაკში (იქვე: 329).

შიდასაქალაქო ობიექტის საკუთარ სახელთა შორის ასევე შეიძლება გამოიყოს ოიკოდომონიმი – შენობის, როგორც ხელოვნების ძეგლის საკუთარი სახელი (ბერძნ. ოიკოდიმე „შენობა, ნაგებობა“, რაც იშვიათად გამოიყენება. მსოფლიოში ცნობილი ოიკოდომონიმებიდან პ. ცხადია ასახელებს პარიზის ღვთისმშობლის ტაძარს, პიზის კოშკს, ოქროს ტაძარს (ინდოეთში), კაპიტოლიუმს (აშშ-ის კონგრესის რეზიდენციას), პენტაგონს (აშშ-ის თავდაცვის სამინისტროს შენობას) და სხვ. თბილისური ოიკოდომონიმებია: მუნთუანთ დარბაზი (XIX საუკუნეში მუნთუაშვილს აქ გასაქირავებელი საქორწილო დარბაზი ჰქონია), ზარაფხანა (ფულის საჭრელი და შესანახი სახლი მდგარა თათრის მოედნის ჩრდილო-აღმოსავლეთით, მტკვრის მარჯვენა სანაპიროზე), თერთმეტსართულიანი (სახლი გმირთა მოედანზე), რუსთაველის თეატრი, ზუბალაშვილების სახლი... (ცხადია VII, 2005: 174).

ქ. სენაკი ღარიბია ოიკოდომონიმებით, მაგრამ მაინც შეგვიძლია დავასახელოთ აკაკი ხორავას სახელობის თეატრი, კინოთეატრები – „რუსთაველი“, და „ოქტომბერი“, სანატორიუმი „მენჯი“, სასტუმროები – „ეგრისი“, „ვერსალი“, „კოლხეთი“, და „ოსკარი“, ხალიჩების კომბინატი, საკონსერვო ქარხანა, მიხა ცხაკაიას მუზეუმი (ამჟამად არ არსებობს), ჟიული შარტავას მუზეუმი, მტს-ი, რკინიგზის სადგური „სენაკი“, კირის ქარხანა „საკირე“, შხეფიშ ჯიხა „შხეფის ციხე“ – შუა საუკუნეების ციხე-სიმაგრე ქალაქის მახლობლად; საკალანდარსქუოშ ჯიხა „საკალანდარიშვილოს ციხე“ – გაღავნით შემოზღუდული ციხესიმაგრე ქალაქის ცენტრალურ ნაწილში (კეკელია, სულავა „გონი“, #4, 2016: 185).

მართებული გააზრებისათვის

მხარეთმცოდნე გივი ელიავა ზემო ჭალადიდის „სასოფლო საბჭოს“ (ამჟამად ადმინისტრაციული ერთეულის) ტოპონიმთა ნუსხაში ასახელებს ტოპონიმს – **გვალასუ** და შენიშნავს, რომ ასე ეწოდება სოფლის ნაწილს, რაც თეკლათამდე გრძელდება. გ. ელიავას განმარტებით, გვალასუ იგივეა, რაც „მთაზე“ (ელიავა 1989: 17). ვფიქრობთ, რომ ეს განმარტება უმართებულოა. გვალასუ, ჩვენი აზრით, კომპოზიტია: **გვალა** იგივეა, რაც „მთა“, ხოლო **სუ, სქუ** აღნიშნავს წყაროს, ნაკადულს. მაშასადამე, გვალასუ შეიძლება გავიაზროთ, როგორც „მთის წყარო“.

ოცონომელე დაზუსტებული ლოკალიზაციისა და განმარტების გარეშე დასახელებულია ადგილის სახელწოდებად, ახალი სოფლის „სასოფლო საბჭოს“ ტოპონიმთა ნუსხაში (იქვე: 21). ცონა, ცვანა მეგრულში იგივეა, რაც „ყანა“. **ოცონომელე** ნიშნავს „გაღმა საყანეს“. სახელწოდება მიუთითებს, რომ სახელდებული ობიექტი მდინარის (ან ღელის) გაღმა მხარეს მდებარეობს.

გ. ელიავას ცნობით **თოლიში დუდი** ეწოდება ადგილს თეკლათში. დაზუსტებული ლოკალიზაცია არ არის მოცემული, ხოლო განმარტება („თვალის თავი“) არასწორია. „თოლ(იში) დუდი“ უნდა გავიაზროთ, როგორც „წყაროს სათავე“. წყუთო(ლ)ი „წყაროსთვალა“, თოლდუდი – წყაროს (ნაკადულის) სათავე.

ნოსირის „სასოფლო საბჭოს“ ტოპონიმთა ნუსხაში საყანე და სამოვარი მასივის სახელწოდებად მითითებულ ტოპონიმს – **თურქული**, ხალხური განმარტება ახლავს: „ნათურქ ადგილად თვლიან. წინათ ტყიანი ადგილი იყო“ (იქვე: 36). ჩვენი აზრით ნათურქუ მიუთითებს, რომ ეს ადგილი თურქიას გვარისკაცს ეკუთვნოდა, თურქიას მფლობელობაში (საკუთრებაში) იყო.

გულუბრიყვლო ეტიმოლოგიის ნიმუშია აგრეთვე ტოპონიმ **ქოისის** გ. ელიავასეული განმარტება: „იყოს შენ!“ (იქვე: 39). **ქოდო, ქოლო** წყაროში ჩადგმული ხის გულამოდებული მორია. ქოლოს იყენებენ წყლის შესაკრებად და სუფთად შენახვის მიზნით. ქოლო სამეგრელოს მრავალ ჰიდრონიმში ფიგურირებს. ქოისი, ქოიში უნდა განიმარტოს, როგორც „ქოლოსი“, ანუ ადგილი, სადაც ქოლოა ჩადგმული.

ლომური – ტოპონიმი დასახელებულია დაზუსტებული ლოკალიზაციის გარეშე ზემო ჭალადიდის „სასოფლო საბჭოში“, რასაც ახლავს არასწორი განმარტება: „ნაომარი“ (იქვე: 20). ხალხური განმარტებით ეს არის თურქებთან ნაბრძოლი ადგილი (იქვე).

სინამდვილეში ტოპონიმის ამოსავალია გვარია ლომია. ლომური იგივეა, რაც „ლომისეული, ლომიას კუთვნილი“.

ღანკული. „ზემო ჭალადიდის სასოფლო საბჭოს“ ტოპონიმთა ნუსხაში გ. ელიავა ასახელებს დაზუსტებული ლოკალიზაციის გარეშე და მიუთითებს, რომ ესაა ღელის სახელწოდება (იქვე: 15). მსგავსი ტოპონიმი დამოწმებულია სოფ. ბანძაში, სადაც ღელეს ეწოდება **ღანკუე ღარი**. ეს ღელე გაედინება ვედიდკარის ტერიტორიაზეც. გ. ელიავას წიგნში მოცემულია აღნიშნული სახელწოდების შემდეგი განმარტება: „დაკლავნილი ღელე“ და „ღვრავნილი ღელე“ (ელიავა 1977: 69, 87). **ღამანკია, ღანკია** მეგრულში იგივეა, რაც „დაღრეკილი, მიხვეულ-მოხვეული“ (კეკელია, 2011: 43). ღელე მრუდედ, კლავნილად მიედინება.

ღანჩერო. გ. ელიავა მიუთითებს ღელის სახელწოდებად, დაზუსტებული ლოკალიზაციის გარეშე, სოფელ ზემო ჭალადიდში, რასაც ახლავს ინფორმანტ ი. ბოჯგუას განმარტება: „წინათ წკნელით გადაღობავდნენ და წისქვილის არხს ჰქმნიდნენ“ (იქვე: 18). პ. ცხადიას წიგნში დასახელებულია პარალელური ფორმა **ღანჩირო** – ღელე, ფიჩორის მარჯვენა შენაკადი სანძღვარდალს ქვემოთ, სოფ. საგვიჩიოში. **ღანჩერო** შესაძლებელია გავიაზროთ როგორც **ღალჩირე** „ღელე-ჭაობი“, ან როგორც „ღელის ნაგზაური, ნაღვარევი“.

წილაბერიშ ნაკარუ ზემო ჭალადიდის „სასოფლო საბჭოს“ ტოპონიმთა ნუსხაში დამოწმებულია დაზუსტებული ლოკალიზაციის გარეშე და მოცემულია არასწორი განმარტება: „წინაბერის ნაკარვალი“ (იქვე: 19). სინამდვილეში ამოსავალია გვარი **წილაბერია**. მაშასადამე, წილაბერიშ ნაკარუ იგივეა, რაც „წილაბერიას ნაკარვალი“.

ცურული ეწოდება ადგილს ფოცხოს ადმინისტრაციულ ერთეულში. გ. ელიავას წიგნში ტოპონიმი დასახელებულია დაზუსტებული ლოკალიზაციის გარეშე, რასაც ახლავს შემდეგი ეტიმოლოგია: **ცურული** „დაყრუებული, ყრუებისა. ყრუ და გაუვალი ადგილი ყოფილა წინათ. ახლა სულ შიშველია“ (იქვე: 119). სინამდვილეში ტოპონიმის ამოსავალია გვარია **ცურუა, ყურუა**. ცურული აღნიშნავს ცურუასეულს და ისეთივე წარმოშობისაა, როგორისაც თორდული, დომნური, კვირკველური, ჭითანური...

ძირითადი დასკვნები

სენაკის მუნიციპალიტეტის ტოპონიმის ენათმეცნიერული ანალიზით დგინდება შემდეგი გარემოება: საკვლევი ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული ერთეულის ტოპონიმია ძირითადად მიჰყვება მეგრული ტოპონიმური სიტყვაწარმოების საერთო სისტემას, გვიჩვენებს გამოყოფილი აფიქსების ფუნქცია-დანიშნულებას, პროდუქტიულობას და ტერიტორიულ განაწილებას; გამოავლენს აფიქსაციით თუ სიტყვათშეერთებით წარმოქმნილი ტოპონიმების ხვედრით წონას, ტოპონიმთა ეტიმოლოგიის თავისებურებებს.

სტრუქტურული თვალსაზრისით სენაკის მუნიციპალიტეტის გეოგრაფიული სახელწოდებანი სამ ჯგუფად შეიძლება დაიყოს: 1. უაფიქსო, მარტივი სახელები; 2. აფიქსებით (პრეფიქსით, სუფიქსით და პრეფიქს-სუფიქსით) ნაწარმოები სახელები; 3. სიტყვათშეერთებით ნაწარმოები სახელები (კომპოზიტები).

ანთროპონიმულფუძიანი ტოპონიმი, ანუ ანთროპოტოპონიმი წარმოიქმნება ანთროპონიმზე **ლე-**, **სა-** ან **ნა-** პრეფიქსების დართვით. **ლე-** პრეფიქსი -ე სუფიქსთან ერთად სამეგრელოს ტოპონიმიაში ერთ-ერთ ძირითად მაწარმოებლად გვევლინება და, ისევე როგორც სვანურში, კუთვნილება-დანიშნულების გამომხატველია. მეგრულში ამ ფუნქციით **ო-** პრეფიქსიც გამოიყენება. ეს პრეფიქსები ფუნქციურად თითქმის ერთმანეთის იდენტურია; თუმცა საწარმოებელი ფუძეები სხვადასხვაგვარად არის განაწილებული. **ლე-** -**ე** ინფიქსით ტოპონიმთა წარმოება ძველია, **სა-** -**ო** ინფიქსით წარმოება კი – ახალი. ორივე ტიპის წარმოებისას ამოსავალია გვარი, რომლითაც იყო დასახლებული სოფელი. მაგალითად, ლეარზიანე/საარზიანო, ლეზარდემსქუე, ლეზაღათურე, ლეზოკუჩე, ლეგაბედე, ლეკირცხალიე, ლენარსიე, ლესაჯაიე და სხვა, მსგავსი წარმოების სოფლებისა და უბნების სახელწოდებათა ამოსავალია გვარები: არზიანი, ბარდემაშვილი→ბარდემასქუა, ბაღათურია, ბოკუჩავა, გაბედავა, კირცხალია, ნარსია, საჯაია. ამ დასახლებულ უბნებში უმრავლესობას სწორედ **ლე-ე** პრეფიქს-სუფიქსიანი ტოპონიმების ფუძეებში წარმოდგენილი გვარის წარმომადგენლები წარმოდგენენ.

სენაკის მუნიციპალიტეტის ტოპონიმიაში დადასტურებული, **ლე-** პრეფიქსიანი სახელწოდებით ცნობილი დაუსახლებელი ობიექტები (ბორცვი, ხეობა, ტყე, პლანტაცია, სახნავი და ა. შ.) ოდესღაც იმ გვარით იყო დასახლებული, რომელსაც ამ გვარიდან **ლე-** პრეფიქსით ნაწარმოები სახელი შერჩენია.

განაღიზებული მასალების მიხედვით შეიძლება თამამად ითქვას, რომ სენაკის მუნიციპალიტეტის ტოპონიმიაში ლე- პრეფიქსიან გეოგრაფიულ სახელთა (ანთროპოტოპონიმთა) რაოდენობა საკმაოდ პროდუქტიულია და ბევრად აღემატება მკვლევართა მიერ (ი. ყიფშიძე, არნ. ჩიქობავა...) სამეცნიერო ლიტერატურაში აქამდე დასახელებულ მაგალითებს.

-აია, -ია, -უა, ავა, -იან, -ძე დაბოლოების მქონე გვარებით ნაწარმოებ ტოპონიმებში ყურადღებას იქცევს შემდეგი სახის ფონეტიკური პროცესები: -აია-ე → აი-ე: ბარკალაია → ლე-ბარკალაი-ე, სანაია → ლე-სანაი-ე; ია-ე → -ე: ბაღათურია → ლე-ბაღათურ-ე, ქადარია → ლე-ქადარე, ძაძამია → ლე-ძაძამ-ე.

ზოგჯერ გვარის -ია დაბოლოება მთლიანად არ არის მოკვეცილი, -ი შენარჩუნებულია: -ია-ე → -ი-ე: ბეზია → ლე-ბეზი-ე; კარტოზია → ლე-კარტოზი-ე; კაცია → ლე-კაცი-ე...

ასეთივე შემთხვევასთან გვაქვს საქმე გვარის -უა დაბოლოების შემთხვევაშიც (ბარძემასქუა ← ბარძემაშვილი → ლე-ბარძემსქუ-ე; სამთასკუა ← საბახტარაშვილი → ლე-სამთასკუ-ე...). -იან და -ძე სუფიქსებით დაბოლოებულ გვარებში შემდეგი სახის ფონეტიკურ პროცესს აქვს ადგილი: არზიანი → ლე-არზიანე, ბერიძე → ლე-ბერიძ-ე, ბუსკაძე → ლე-ბუსკაძ-ე; წითლიძე → ლე-წითინძე. -ავა დაბოლოებიანი გვარებით ნაწარმოებ ტოპონიმებში, რამდენადაც ასეთი გვარები შემოკლებულად წარმოითქმის, -ე სუფიქსი უშუალოდ ფუძეებს (გაფორმების გარეშე) დაერთვის. ამ დროს ადგილი აქვს -ა-ე → -ე პროცესს (ბოკუჩავა → ლე-ბოკუჩ-ე, გაბედავა → ლე-გაბედ-ე...).

საკვლევ ტერიტორიაზე ფიქსირებულია რამდენიმე ათეული სა- პრეფიქსიანი ანთროპოტოპონიმი. მათგან 17 ოიკონიმია, სხვა დანარჩენი კი მიკროოიკონიმია (გაბეჩა → სა-გაბეჩა; გეგენა → სა-გეგენა; გუდავა → სა-გუდა; ხორავა → სა-ხორა...).

დადგენილია, რომ აია-ზე დაბოლოებული გვარებით ნაწარმოებ ტოპონიმთა ფუძეში ფონეტიკური ცვლილებები არ ხდება. დაბოლოებაში იკვეცება მხოლოდ -ა ხმოვანი. ასეთივე სიტუაციაა საკვლევ მუნიციპალიტეტის გეოგრაფიულ სახელწოდებებშიც. -ია და -უა დაბოლოების მქონე გვართაგან ნაწარმოებ ოიკონიმთა და მიკროოიკონიმთა საწარმოებელ ფუძეშიც დასტურდება -ა ხმოვნის შეკვეცის ფაქტები. -ა[ვა] დაბოლოების სრულად გაქრობის ნიმუშებად შეიძლება დასახელდეს შემდეგი

მიკროოიკონიმები: აბშილა[ვა]→სა-აბშილ-ა; აფშილა[ვა]→სა-აფშილ-ა; ბჟალა[ვა]→სა-ბჟალ-ა; გარუჩა[ვა]→სა-გარჩ-ა...

-ო სუფიქსი ჩანს გვარის -ა[ვა] დაბოლოებით ნაწარმოებ ტოპონიმებში: განგა[ვა]→სა-განგა-ო; გუდა[ვა]→სა-გუდა-ო; დუდუჩა[ვა]→სა-დუდუჩა-ო...

ზოგ შემთხვევაში ოიკონიმი ინარჩუნებს -ავა დაბოლოების -ავ ნაწილს: ჩიქობა[ვა]→სა-ჩიქობავ-ო; ცხვიტა[ვა]→სა-ცხვიტავ-ო.

გვართა -ძე და -შვილი დაბოლოებით ნაწარმოებ ტოპონიმებში ადგილი აქვს ძე-სა და შვილი-ს ხმოვნითი ნაწილის დაკარგვას (ბაკურაძე→სა-ბაკურაძ-ო; ბაქრაძე→სა-ბაქრაძ-ო; თულაძე → სა-თულაძ-ო...).

ცვლილებას არა აქვს ადგილი იან- დაბოლოების მქონე ისეთ გვარებში, როგორცაა გოლობიანი, დადიანი, მაჭავარიანი (შდრ. სა-გოლობიან-ო; სა-დადიან-ო, სა-მაჭავარიან-ო). სა- - -ო წარმოებისაა ტოპონიმები: სა-ბურთალ-ო, სა-კლას-ო, სა-მარჭ-ო სატივო ღელე, სა-ანგურ-ო...

სენაკის მუნიციპალიტეტში ტოპონიმებს აწარმოებს აგრეთვე ნ- - -ა, ნა- - -აშ(ი), ნა- - -ეშ(ი), ნა- - -უშ-ი, ნა- - -ე, ნა- - -ევ, ნა- - -ენ(ი), ნა- - -ერ, ნა- - -ი, ნა- - -აშ, ნა- - -ო, ნა- - -არ, ნა- - -უ//გ, ნა- - -ულ პრეფიქს-სუფიქსები...

წინა ვითარების -ნო პრეფიქსით მარტო, ან -ევ და -ენ სუფიქსებით ნაწარმოები გეოგრაფიული სახელებია: ნო-ბერგ-ენ-ი, ნო-დარბაზ-ენ-ი, ნო-კარ-ენ-ი ნო-ფაცხ-ენ-ი, ნო-ქალაქ-ევ-ი//ნო-ქალაქ-ენ-ი....

ფართოდაა გავრცელებული -თი ბოლოკიდურიანი მიკროტოპონიმები (ანდიათი, გეჯეთი, ენწათი თეკლათი), ხოლო თური და დინო კომპონენტი ფიგურირებს რამდენიმე ტოპონიმში (ბოშიათურეფი, ოთარეთურინოხორი ჟოლოთურეფი, ხვიჩაიათურეფი, საოჩიგაოშ დინო//საოჩიგაო).

გეოგრაფიულ სახელებში -ონ-ი და -ონა ტოპოსუფიქსი ერთმანეთს ენაცვლება და ფუნქციით ქართულ -ნარ სუფიქსს შეესატყვისება. -ონა სუფიქსში ა ელემენტი მასუბსტანტივებელი ფუნქციისაა. გვხვდება ქვა-ქვიშის, ნიადაგის, ტალახ-ჭანჭრობისა და სხვათა, სახელების ფუძეებზე კრებითობის -ონ სუფიქსის დართვით ნაწარმოები გეოგრაფიული სახელები (კაჟონა, ლახუტონა, მალლაკონი, ჟვაბონა, ტკილონა). სენაკის მუნიციპალიტეტის ტოპონიმებზე დაკვირვება ცხადყოფს, რომ -ონ// -ონა სუფიქსები კრებითობასთან ერთად მქონებლობასაც აღნიშნავს. -ონ სუფიქსი, ქართული -ნარ

სუფიქსის მსგავსად, აგრეთვე აწარმოებს რაიმე სხვა საგნის სიმრავლით გამორჩეულ ადგილის სახელებსაც. ტოპონიმთა ამ რიგში უნდა განვიხილოთ გურგენიონი და ხვიჩარონი „ხვიჩარიასელი“.

სუფიქსური წარმოებიდან დადასტურებულია აგრეთვე -არ, -ალ, -ილ, -ერ//-ელ, -ილ//-ირ, -ულ//-ურ, -ორ, -ობა, -ენ, -ამ, -იან, -უან-, -ეფ სუფიქსიანი ტოპონიმები.

სენაკის მუნიციპალიტეტში ო- - ე პრეფიქს-სუფიქსური წარმოება ჩანს მრავალ ტოპონიმში. მსგავსი წარმოების ტოპონიმებიდან შეიძლება ცალკე გამოიყოს მარტივ და რთულფუძიანი ტოპონიმები. საკვლევი მუნიციპალიტეტის რამდენიმე ტოპონიმში კრებითობა და დანიშნულება ერთდროულად ორივე აფიქსის გამოყენებით არის წარმოდგენილი, თუმცა ამგვარი წარმოებისათვის ამოსავალი კრებითობის სახელი უნდა იყოს (ო-წიფურ-ონ-ე, ო-ჭნახ-ონ-ე, ო-თხირ-ონი, ო-ჯამპ-ონ-ი...).

ფართოდაა გავრცელებული სამკომპონენტიანი და ნათესაობითი ბრუნვის -იმ/-ში ნიშნით ნაწარმოები ნაგენეტივარი გეოგრაფიული სახელები. -იმ/-ში ფორმანტი, ისევე, როგორც მისი ქართული შესატყვისი -ის, სიტყვაწარმოებითი ფუნქციით არის აღჭურვილი.

ბინარული ოპოზიციის გზით არის მიღებული სენაკის მუნიციპალიტეტის რამდენიმე ათეული ტოპონიმი (ზედა თეკლათი//თეკლათი ზედა – ქვედა თეკლათი//თეკლათი ქვედა, ზედა სალომიო – ქვედა სალომიო...). ზოგ შემთხვევაში ოპოზიცია არ ჩანს, მაგრამ იგულისხმება.

საკვლევი მუნიციპალიტეტის ტოპონიმიკურ პოლიონიმთა ორი ჯგუფი ფიქსირდება: ა). ერთდროული (არახამიეფიშ რობუ//საარახამიოშ რობუ, აფაქური//აფაქურობა, ზისხირიშ გოლა//ზგსხირიშ გოლა...); ბ). სხვადასხვადროული (ზედა ნაქალაქევი//კოლდღე//კოლმეურნის დღე, უფალკარი//შრომისკარი...).

მეტაფორული ტოპონიმი გულისხმობს გეოგრაფიული ობიექტის ისეთ საკუთარ სახელს, რაც ემყარება მსგავსებას, შედარებას, ანალოგიას. სენაკის მუნიციპალიტეტის მეტაფორული ტოპონიმებიდან შეიძლება დასახელდეს ნაბადა უნანგერეში//ონანგერეში ცხენიშ გორგალი „ცხენის ქედი“, ბეჟეში „ვარცლისი“, მესტია...

და კავშირით შეერთებული კოპულატიური ტოპონიმები იშვიათია. კოპულატიური ტოპონიმის ნიმუშად დამოწმებულია „დადოდაშ ნანწყვი“. კოპულატიურ ტოპონიმთა რიგში უნდა განვიხილოთ აგრეთვე „ლეგოგი-ნასაჯუ“.

სენაკის მუნიციპალიტეტში სეკუნდარული (ე. ი. მეორეული, არაპირველადი) ტოპონიმების ნიმუშებად შეიძლება დავასახელოთ ზანა (მდინარე) → ზანა (სოფელი), ბეთლემი (ერეკა ეკლესიას)→ბეთლემი (სოფელი), ჯიხა (ისტორიული ციხე-სიმაგრე) → ჯიხა (სოფელი); გახომელა//გახომილა (ორონიმი), გახომილა (ჰიდრონიმი)→ გახომელა (ოიკონიმი)...

ტოპონიმებზე დაკვირვება ცხადყოფს, რომ ინდიკატორად შეიძლება გამოიყოს არა მხოლოდ ორჯერ ან მეტჯერ განმეორებადი სახელი, არამედ თუნდაც ერთხელ ნახმარი საზღვრულიც. ამ უკანასკნელის არეალი, შესაძლებელია, გაფართოვდეს სხვა კუთხეთა ტოპონიმიკურ მასალებთან შედარება-გაანალიზებით.

ფონეტიკური პროცესებიდან დადასტურებულია: **რედუქცია** (ბარძემასქუა→ლე-ბარძემასქუ-ე, ტყებუჩ[ავა]→ლე-ტყებჩ-ე, ლორთქიფანიძე→ლეთქიფანიხე→ლეთქიფანიხემ ნოხორი...); **ჰაპლოლოგია** (ბოგოტახირი ← ბოგაგოტახილი „ჩატეხილი ბოგირი“, გუსქუაშ ნოხორი ← გუგუსქუაშ ნოხორი „გუგუშვილის ნასახლარი“ - სახნავი საშურლაიოში; დირზენი ← დიდი რზენი „დიდი ვაკე“, თარსქუაშ ნოხორი ← თათარსქუაშ ნოხორი „თათარაშვილის ნასახლარი“...); **მეტათეზისი ანუ ზგერათა გადასმა** (სხუნელა//სხულონა, ნადანური//რადანული, ნოდარზაზენი//ნოდაზარზენი, რშიმი//შრიმი...); **დიფთონგიზაცია** (ტოპ. შოლა//შვალა: ცვლილების პირველი საფეხურია უა-ს დავიწროება **ო-დ**: უა→ოა→ოო: შუადა(ი)→შოადა(ი)→შოლა(ი)).

სტრუქტურულ-სემანტიკური თვალსაზრისით ყურადღებას იპყრობს სენაკის მუნიციპალიტეტის ლანდშაფტური ნომენკლატურა, ფლორისა და ფაუნის ამსახველი, მეთევზეობასთან, მონადირეობასთან, მეტივეობასთან, მეფუტკრეობასთან, მეაბრეშუმეობასთან დაკავშირებული, აგრეთვე იდეოლოგიზებული და წინაპართა სულიერი და მატერიალური კულტურის ამსახველი ტოპონიმები, ურბონიმები და ა. შ.

დამოწმებული წყაროები და ლიტერატურა

აგათია III, 1936: აგათია სქოლასტიკოსი, ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ. გეორგიკა. ბერძნული ტექსტი ქართული თარგმანითა და კომენტარებით ს. ყაუხჩიშვილისა. ტფილისი. 1936.

ადამია „მახარია“, #4, 2000: ადამია ი., ეკის ნათლისმცემლის სამონასტრო კომპლექსის ხუროთმოძღვრება. გაზ. მახარია #4. თბილისი. 2000.

ანთელავა 1988: ანთელავა ილ., XI-XVI სს. ქართული საისტორიო წყაროები. თბილისი. 1988.

არაბული, 2005: არაბული ა., ქართული მეტყველების კულტურა, თბილისი. 2005.

აფაქიძე კოლხეთი, #147, 1969: აფაქიძე ა., ძველი ქალაქი არქეოპოლისი-ნოქალაქევი. გაზ. კოლხეთი, #147 (4570), 16 დეკემბერი. ცხაკაია. 1969.

აფრიდონიძე, მაკალათია „ტოპონიმიკა“, II, 1980: აფრიდონიძე შ., მაკალათია ფ., ქართული ოიკონიმიკა. კრ. ტოპონიმიკა, ტ. II, თბილისი. 1980.

აფრიდონიძე ქსკს, IV, 1981: აფრიდონიძე შ., ურბონიმიკა და მისი ევოლუცია. კრ. „ქართული სიტყვის კულტურის საკითხები“, IV, თბილისი, 1981.

ბედოშვილი 1980: ბედოშვილი გ., ერწო-თიანეთის ტოპონიმიკა. თბილისი. 1980.

ბედოშვილი 2001: ბედოშვილი გ., ქართულ ტოპონიმთა განმარტებით-ეტიმოლოგიური ლექსიკონი, თბილისი. 2001.

ბერაძე 1971: ბერაძე თ., ოდიშის სამთავროს რუკაარქანჯელო ლამბერტის მიხედვით. „მაცნე“, 3, ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია 3. თბილისი. 1971.

ბერაძე ძ. მ., XXI, 1970: ბერაძე თ., XVII საუკუნის პირველი ნახევრის ოდიშის რუკა. კრ. ძეგლის მეგობარი, თბილისი. 1970.

ბერაძე 1999: ბერაძე თ., ეგრისი ძველი და ახალი ერის მიჯნაზე. სამეგრელო-კოლხეთი-ოდიში. თბილისი-ზუგდიდი 1999.

ბერიძე, 2010: ბერიძე მ., ტაძრები და სახელები. თბილისი. 2010.

ბერძენიშვილი, 1990: ბერძენიშვილი ნ., საქართველოს ისტორიის საკითხები. მასალები საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიისათვის (მეორე გამოცემა). თბილისი. 1990.

ბოროზდინი 1934: ბოროზდინი კ., სამეგრელო და სვანეთი (1854-1861), მოგონებანი. ტფილისი. 1934.

ბულაძე, კეკელია „მხარეთმცოდნე“, II, 2011: ბულაძე ნ., კეკელია ი., ტოპონიმ „ქუნიერის“ ისტორია-ეტიმოლოგიისათვის. კრ. „მხარეთმცოდნე“, II (ონომასტიკური და საისტორიო მასალები), ქუთაისი. 2011.

ბერაძე სიგვ, II, 1964: ბერაძე თ., ერთი საკითხი სამეგრელოს ისტორიული გეოგრაფიიდან. „საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის კრებული“. ტ. II, თბილისი. 1964.

ბერაძე სიგვ, IV, 1971: ბერაძე თ., ვახუშტი ბაგრატიონი და ოდიშის ისტორიული გეოგრაფიის საკითხები. „საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის კრებული“. ტ. IV, თბილისი. 1971.

ბერიძე 2010: ბერიძე მ., ტაძრები და სახელები. თბ., 2010.

გამბა 1987: ჟაკ-ფრანსუა გამბა, მოგზაურობა ამიერკავკასიაში, თბილისი. 1987.

გამყრელიძე, მაჭავარიანი 1965: გამყრელიძე თ., მაჭავარიანი გ., სონანტთა სისტემა და აბლაუტი ქართველურ ენებში. თბილისი. 1965.

გეორგიკა IV, 1952: გეორგიკა. ბერძენი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ. ბერძნული ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და განმარტებები დაურთო ს. ყაუხჩიშვილმა. ნაკვეთი II. თბილისი. 1952.

გვანცელაძე „ფ. პ.“, #7, 2015: გვანცელაძე გ., მიკროტოპონიმთა ერთი ტიპი ზესტაფონისა და ტყიბულის სამუზეუმო მასალებში. კრ. „ფილოლოგიური პარალელები“, #7, თბილისი. 2015.

გვასალია-კაშიბაძე 2015: გვასალია-კაშიბაძე მ., სადაც ვშობილვართ, გავზრდილვართ.... თბილისი. 2015.

გვენეტაძე 1983: გვენეტაძე ლ., ოკრიბის ტოპონიმიკა. ფილოლოგიის მეცნიერებათა კანდიდატის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად წარმოდგენილი დისერტაცია. თბილისი. 1983.

გოგაძე... სსმაე, VII, 1980: გოგაძე ე., ქორიძე ი., დარისპანაშვილი მ., ნოსირი-მუხურჩის ექსპედიციის 1979 წლის მუშაობის შედეგები. კრებული საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის არქეოლოგიური ექსპედიციები, VII. თბილისი. 1980.

გოგაძე, 1982: გოგაძე ე., კოლხეთის ადრეული რკინის ხანის ნამოსახლართა კულტურა. თბილისი. 1982.

გრძელიშვილი 1948: გრძელიშვილი ი., ნოქალაქევის ციხე-ქალაქის მშენებლობის გეოლოგიური პირობებისა და ტექნიკის ზოგიერთი საკითხი. საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე. ტ. IX, #5, თბილისი, 1948.

გრიგოლია... 1973: გრიგოლია გ., ფხაკაძე გ., ბარამიძე მ., ლორთქიფანიძე გ., დასავლეთ საქართველოს საძიებო-არქეოლოგიური ექსპედიციის 1966 წლის მუშაობის ანგარიში. კრ. „მასალები საქართველოსა და კავკასიის არქეოლოგიისათვის“, V, თბილისი, 1973.

გრიგოლია 1994: გრიგოლია გ., ეგრის-ლაზიკის სამეფოს საისტორიო გეოგრაფიის პრობლემები. თბილისი. 1994.

გრიგოლია 1994: გრიგოლია გ., ეგრისის სამეფოს სტრატეგიული ცენტრების (ნესოსი, ტელევისი) ლოკალიზაციისათვის. არქეოლოგიური კრებული. I. თბილისი. 1994.

გიულდენშტედტი I, 1962: იოჰან ანტონ გიულდენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში. ტ. I. გერმანული ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და გამოკვლევა დაურთო გ. გელაშვილმა. თბილისი. 1962.

დადიანი 1962: დადიანი ნ., ქართველთ ცხოვრება. ტექსტი გამოსცა, წინასიტყვაობა, გამოკვლევა, კომენტარები, საძიებლები და ლექსიკონი დაურთო შ. ბურჯანაძემ. თბილისი. 1962.

დაყოფა 1930: საქართველოს სსრ ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული დაყოფა., ტფილისი. 1930.

დაყოფა 1949: საქართველოს სსრ ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული დაყოფა. თბილისი. 1949.

დაყოფა 1961: საქართველოს სსრ ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული დაყოფა 1961 წლის მდგომარეობით. თბილისი. 1961.

დაყოფა 1966: საქართველოს სსრ ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული დაყოფა 1966 წლის მდგომარეობით. თბილისი. 1966.

დაყოფა 1987: საქართველოს სსრ ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული დაყოფა 1987 წლის მდგომარეობით. თბილისი. 1987.

დევდარიანი, სვანიძე ქსე, XI, 1987: დევდარიანი გ., სვანიძე დ., ცხაკაიას რაიონი. ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია. ტ. XI, თბილისი, 1987.

დონდუა თსუ შრომები, 33, 1948: დონდუა ვ., ლიპარიტეთისა და ანალოგიური ფორმის გვარსახელებისათვის ქართულ ისტორიულ წყაროებში. თსუ-ის შრომები, 33, თბილისი. 1948.

დუნდუა... ძ. მ..., #XXVII-XXVIII, 1971: დუნდუა გ., წირღვავა ვ., ეკის განძი. კრ. „ძეგლის მეგობარი“. თბილისი. 1971.

ელიავა 1962: ელიავა გ., ჭყონდიდი-მარტვილი (ისტორიული მიმოხილვა). თბილისი. 1962.

ელიავა 1971: ელიავა გ., აბაშისა და ტეხურის ხეობების ისტორიული ღირსშესანიშნაობანი (მეგზური). თბილისი. 1971.

ელიავა XI სამეცნ. კონფ., 1971: ელიავა გ., ტოპონიმისა, როგორც მოსახლეობის ეთნიკური წარმომავლობისა და სოციალური აღნაგობის შესწავლის წყარო. საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის საზოგადოებრივ მეცნიერებათა განყოფილებასთან არსებული ფოლკლორის საკოორდინაციო საბჭოს XI სამეცნიერო კონფერენცია (თეზისები). თბილისი. 1971.

ელიავა „მაცნე“, 3, 1972: ელიავა გ., სამეგრელოს ტოპონიმური მასალა დიდი ოჯახის სტრუქტურის შესახებ. „მაცნე“, ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის სერია. თბილისი. 1972.

ელიავა 1977: ელიავა გ., აბაშისა და გეგეჭკორის რაიონების ტოპონიმისა, თბილისი. 1977.

ელიავა XXVII სამეცნ. სესია, 1982: ელიავა გ., ხალხური ზეპირსიტყვიერი მასალები „თის“, „თურის“ და „დინოს“ შესახებ. გეგეჭკორის სარაიონთაშორისო სამხარეთმცოდნეო მუზეუმის XXVII სამეცნიერო სესია (მასალები). თბილისი. 1982.

ელიავა 1989: ელიავა გ., ეთნოგრაფიული სამეგრელო. ალბომი. ქუთაისი. 1989.

ელიავა 1997: ელიავა გ., მეგრულ-ქართული ლექსიკონი (მასალები). მარტვილი-თბილისი. 1997.

ვაგნერი 2002: მორის ვაგნერი საქართველოს შესახებ. გერმანული ტექსტი თარგმნა, შესავალი, კომენტარები და საძიებლბი დაურთო გია გელაშვილმა. თბილისი. 2002.

ვახუშტი IV, 1973: ბატონიშვილი ვახუშტი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა (ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ). ქართლის ცხოვრება, IV, თბილისი. 1973.

ვახუშტი 1997: ვახუშტი ბაგრატიონი. საქართველოს ატლასი (XVIII ს.). თბილისი. 1997.

ზაქარაია... 1984: ზაქარაია პ., ლომოური ნ., ლექვინაძე ვ., გვინჩიძე გ., ციხეგოჯი-ნოქალაქევი. ვაგნერი, 2002 მორის ვაგნერი საქართველოს შესახებ. გერმანული ტექსტი თარგმნა, შესავალი, კომენტარები და საძიებლბი დაურთო გია გელაშვილმა. თბილისი. 1984.

ზაქარაია... 1991: ზაქარაია პ., კაპანაძე თ., ციხეგოჯი-არქეოპოლისი-ნოქალაქევი. თბილისი. 1991.

ზვიადაძე 1989: ზვიადაძე გ., აბრეშუმის დიდი გზა საქართველოს ტერიტორიაზე გადიოდა. თბილისი. 1989.

ზურაბიშვილი ქესს, II, 1961: ზურაბიშვილი თ., ტოპონიმიკის შესწავლისათვის. ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები. ტ. II, თბილისი, 1961.

თაყაიშვილი..., III, 1913-1914: თაყაიშვილი ე., არქეოლოგიური მოგზაურობანი სამეგრელოში. კრებული საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების „ძველი საქართველო“, III, ტფილისი. 1913-1914.

თოფურია ენიმკ-ის მოამბე, V-VI, 1940: თოფურია ვ., ქართველურ ენათა სიტყვათწარმოებიდან: II -ედ, -ურ, რ აფიქსებისათვის. ენიმკ-ის მოამბე. V-VI, თბილისი. 1940.

თოფურია #11-12, 1923: თოფურია ვ., გეოგრაფიულ სახელთა -თა სუფიქსისათვის ქართულში. „ჩვენი მეცნიერება“. თფილისი, 1923.

თოფურია თსუ შრომები, VII, 1938: თოფურია ვ., ქართველურ ენათა სიტყვაწარმოებიდან. I. ნე-, ნი-, ნა- პრეფიქსებისათვის. თსუ შრომები. თბილისი. VII, 1938.

თოფურია I, 1967: თოფურია ვ., სვანური ენა. შრომები, ტ. I, თბილისი. 1967.

იაშვილი... „ნ. ა.“, II, 1987: იაშვილი მ., ზაქარაია პ., შხეფის ციხე, კრ. „ნოქალაქევი-არქეოპოლისი“. თბილისი. 1987.

ისტორიული დოკუმენტები... 1958: ისტორიული დოკუმენტები იმერეთის სამეფოსა და გურია-ოდის სამთავროებისა (1466-1770 წწ.). წიგნი I, ტექსტი გამოსცა, წინასიტყვაობა და საძიებლები დაურთო შ. ბურჯანაძემ. თბილისი. 1958.

იუსტინიანე III, 1965: გეორგიკა. ბერძენი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ. ბერძნული ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და განმარტებები დაურთო ს. ყაუხჩიშვილმა. თბილისი. 1965.

კაკაბაძე 1914: კაკაბაძე ს., აფხაზეთის საკათალიკოსო გლეხების დიდი დავთარი. ტფილისი, 1914.

კაკაბაძე I, II, 1921: კაკაბაძე ს., დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო საბუთები. ტფილისი, 1921.

კალანდარიშვილი კოლხეთი, #2, 1974: კალანდარიშვილი გ., ტოპონიმები მეტყველებენ. გაზ. კოლხეთი, 3 იანვარი, #2 (5198), 1974, ცხაკაია.1974.

კარკალაია... III, 2014: კარკალაია ბ., კეკელია ი., შიდა ეგრისის სახმელეთო გზების ისტორიისათვის. მარტვილის მუნიციპალიტეტის მოსწავლე ახალგაზრდობის სახლი. III საერთაშორისო კონფერენცია, მიძღვნილი პროფ. სერგი დანელიას ხსოვნისადმი. კრ. „სერგი დანელიას ხსოვნის დღეები“. ქუთაისი, 2014.

კაჭარავა თსუ შრომები, 15, 1960: კაჭარავა გ., ზოგი გეოგრაფიული სახელწოდების აგებულებისათვის ქართველურ ენებში. თბილისის ა. პუშკინის სახელობის სახელმწიფო პედაგოგიური ინსტიტუტის შრომები. ტ. 15. თბილისი, 1960.

კეკელია ქ. მ., XII, 2008: კეკელია ი., -ონ//-ონა სუფიქსისათვის სამეგრელოს ანთროპოტოპონიმიაში. კრ. „ქართველური მემკვიდრეობა“, ტ. XII, ქუთაისი, 2008.

კეკელია იემ, XI, 2009: კეკელია ი., საოჯახო თემი ძველ სამეგრელოში (ტოპონიმური მასალების მიხედვით). კრ. ისტორიულ-ეთნოლოგიური ძიებანი. თბილისი. 2009.

კეკელია 2010: კეკელია ი., მარტვილის რაიონის ოიკონიმია. ქუთაისი, 2010.

კეკელია, ბჟალავა ქ. ო., IV, 2010: კეკელია ი., ბჟალავა დ., მარტვილის მუნიციპალიტეტის ზოგიერთი ოიკონიმის წარმომავლობისათვის. „ქართველური ონომასტიკა“. თბილისი. 2010.

კეკელია ლქაპ, III, 2011: კეკელია ი., აბაშის რაიონის ზოგიერთი ოიკონიმის ისტორია-ეტიმოლოგიისათვის. კრ. „ლინგვისტური ქართველოლოგიისა და აფხაზოლოგიის პრობლემები“, ტ. III. თბილისი. 2011.

კეკელია ქ. მ., XIV, 2011: კეკელია ი., ვახუშტი ბაგრატიონი და ტეხურის ხეობის ისტორიული გეოგრაფიის საკითხები. კრებული „ქართველური მემკვიდრეობა“, ტ. XIV, ქუთაისი, 2011.

კეკელია 2011: კეკელია ი., სეფიეთის ტოპონიმია. ქუთაისი. 2011.

კეკელია 2011: კეკელია ი., აბაშის რაიონის დასახლებული პუნქტების სახელწოდებანი. ქუთაისი. 2011.

კეკელია, ოდიშარია „კულტ. კომუნიკაციები“, #XVI, 2011: კეკელია ი., ოდიშარია დ., ძიებანი სენაკის რაიონის ოიკონიმიდან. ჟურნალი „კულტურათმორისი კომუნიკაციები“. თბილისი. 2011.

კეკელია, ოდიშარია ქ. ო., V, 2011: კეკელია ი., ოდიშარია დ., სენაკის რაიონის ოიკონიმთა ისტორიისათვის. კრებული „ქართველური ონომასტიკა“. თბილისი. 2011.

კეკელია, კურდღელია, ხარეზავა, 2011: კეკელია ი., კურდღელია ე., ხარეზავა ი., მასალები ოდიშის სამთავროს ისტორიისათვის. მხარეთმცოდნე, II (ონომასტიკური და საისტორიო მასალები), ქუთაისი, 2011.

კეკელია, ოდიშარია ფ. პ. 2011: კეკელია ი., ოდიშარია დ., სენაკის რაიონის ზოგიერთი ოიკონიმის ისტორია -ეტიმოლოგიისათვის. კრებული „ფილოლოგიური პარალელები“ თბილისი. 2011.

კეკელია, ოდიშარია 2012: კეკელია ი., ოდიშარია დ., სენაკის რაიონის დასახლებული პუნქტების სახელწოდებანი. ქუთაისი, 2012.

კეკელია... III, 2012: კეკელია ი., კურდღელია ე., ხარეზავა ი., მასალები ოდიშის სამთავროს ისტორიისათვის. კრ. „მხარეთმცოდნე“, III, ქუთაისი, 2012.

კეკელია იემ, XIV, 2012: კეკელია ი., აბაშის ხეობის საისტორიო გეოგრაფია ვახუშტი ბაგრატიონის ნაშრომისა და რუკების მიხედვით. კრებული „ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ძიებანი“, XIV, თბილისი. 2012.

კეკელია 2012: კეკელია ი., ვახუშტი ბაგრატიონი სალიპარტიანოს შესახებ და ლიპარტიანთა როლი ოდიშის სამთავროს სოციალურ-პოლიტიკურ ცხოვრებაში. კრ. „ქართველოლოგიური კვლევები: ძირითადი ტენდენციები და თანამედროვე

პრობლემები“. ახალგაზრდა მკვლევართა ეროვნული ინტერდისციპლინური სამეცნიერო კონფერენცია. 26-27 აპრილი. თბილისი, 2012.

კეკელია ქ. მ., XVI, 2012: კეკელია ი., ჭყონდიდის ეპარქიის საეკლესიო გეოგრაფიიდან. კრ. „ქართველური მემკვიდრეობა“. ტ. XVI, ქუთაისი, 2012.

კეკელია 2012: კეკელია ი., ტეხურის ხეობის საისტორიო გეოგრაფია ვახუშტი ბაგრატიონის ნააზრევში, ქუთაისი, 2012.

კეკელია 2012: კეკელია ი., ნოსირის ტოპონიმია. ქუთაისი. 2012.

კეკელია 2012: კეკელია ი., ახალსოფლის ტოპონიმია. ქუთაისი. 2012.

კეკელია 2013: კეკელია ი., ნაქალაქევის გეოგრაფიული სახელწოდებანი (ეტიმოლოგიურ-განმარტებითი ლექსიკონი). ქუთაისი. 2013.

კეკელია, ჯღარკავა, V სამეცნ. კონფ., 2013: კეკელია ი., ჯღარკავა გ., ჩიქოვანების სათავადოს საისტორიო გეოგრაფიიდან (ტოპონიმური მასალების მიხედვით). მარტვილის მუნიციპალიტეტის მოსწავლე ახალგაზრდობის სახლი. პროფ. სერგი მაკალათიას დაბადებიდან 120 წლისთავისადმი მიძღვნილი V რესპუბლიკური სამეცნიერო კონფერენცია. ქუთ., 2013.

კეკელია 2014: კეკელია ი., სამეგრელოსა (ოდიშის) და აფხაზეთის ისტორიული გეოგრაფია ვახუშტი ბაგრატიონის ნააზრევში და თანამედროვე ისტორიოგრაფია. ისტორიის დოქტორის აკადემიური ხარისხის მოსაპოვებლად წარმოდგენილი სადისერტაციო ნაშრომი. ქუთაისი, 2014. (ინახება საქართველოს პარლამენტის ეროვნულ ბიბლიოთეკაში).

კეკელია 2014: კეკელია ი., სამეგრელოსა (ოდიშის) და აფხაზეთის ისტორიული გეოგრაფია ვახუშტი ბაგრატიონის ნააზრევში და თანამედროვე ისტორიოგრაფია. ისტორიის დოქტორის აკადემიური ხარისხის მოსაპოვებლად წარმოდგენილი დისერტაციის ავტორეფერატი. ქუთაისი, 2014.

კეკელია III, 2014: კეკელია ი., ტოპონიმ „სირიაჩქონის“ ისტორია-ეტიმოლოგიისათვის. მარტვილის მუნიციპალიტეტის მოსწავლე ახალგაზრდობის სახლი. III საერთაშორისო კონფერენცია, მიძღვნილი პროფ. სერგი დანელიას ხსოვნისადმი. კრ. „სერგი დანელიას ხსოვნის დღეები“. ქუთაისი, 2014.

კეკელია, ქებულაძე „მომბე“, 2013: კეკელია ი., ქებულაძე კ., კვლავ „უნაგირას მთის“ ლოკალიზაციისათვის. აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის მოამბე. #2, ქუთაისი, 2013.

კეკელია, ქებულაძე 2014: კეკელია ი., ქებულაძე კ., იმერეთის ტოპონიმია სამუზეუმო და კარტოგრაფიულ მასალებში. ქუთაისი, 2014.

კეკელია ქ. ო., VII, 2015: კეკელია ი., არქანჯელო ლამბერტის რუკაზე აღნიშნული ორი ტოპონიმის ლოკალიზაციისათვის. კრებული „ქართველური ონომასტიკა“, VII, თბილისი. 2015.

კეკელია ქ. ო., VII, 2015: კეკელია ი., სენაკის რაიონის გეოგრაფიულ სახელწოდებათა სალექსიკონო მასალების შესახებ (რეცენზია პ. ცხადაიას წიგნზე) კრებული „ქართველური ონომასტიკა“, VII, თბილისი. 2015.

კეკელია „ოდიში“, 4, 2015: კეკელია ი., ძიებანი ოდიშის ისტორიული ტოპონიმიიდან. აფხაზეთის მეცნიერებათა ეროვნული აკადემიის შრომათა კრებული „ოდიში“, ტ. 4, თბილისი. 2015.

კეკელია, სულავა „გონი“, #4, 2016: კეკელია ი., სულავა ნ., ქალაქ სენაკის ურბონიმიიდან. პერიოდული სამეცნიერო ჟურნალი „გონი“, #4, ქუთაისი, 2016.

კეკელია, სულავა სამეცნ. კონფ., 2016: კეკელია ი., სულავა ნ., სენაკის მუნიციპალიტეტის ზოგიერთი მიკროტოპონიმის მართებული გააზრებისათვის. თსუ-ის ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტი, გიორგი ახვლედიანის სახელობის ენათმეცნიერების ისტორიის საზოგადოება. ივანე ჯავახიშვილის დაბადებიდან 140 წლის იუბილესადმი მიძღვნილი სამეცნიერო კონფერენცია – „ქართველოლოგია: წარსული, აწმყო, მომავალი“ (პროგრამა და თეზისები). 22-23 აპრილი, თბილისი. 2016.

კეკელია, სულავა სამეცნ. კონფ., 2016: კეკელია ი., სულავა ნ., ჰაპლოლოგიისათვის სენაკის მუნიციპალიტეტის ტოპონიმიაში. თსუ-ის ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტი, გიორგი ახვლედიანის სახელობის ენათმეცნიერების ისტორიის საზოგადოება. აკად. მზექალა შანიძის დაბადებიდან 90 წლის იუბილესადმი მიძღვნილი სამეცნიერო კონფერენცია (პროგრამა და თეზისები). თბილისი. 2016.

კემულარია 2013: კემულარია მ., ქვემო ქართლის ტოპონიმია (ბოლნისის, დმანისის, მარნეულის რაიონები). თბილისი. 2013.

კვარაცხელია 2005: კვარაცხელია დ., წალენჯიხის რაიონის ონომასტიკა (ფონეტიკურ-სტრუქტურული და სემანტიკური ანალიზი). ფილოლოგიის მეცნიერებათა კანდიდატის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად წარმოდგენილი დისერტაცია. თბილისი. 2005.

კიკნაძე 1987: კიკნაძე ზ., საკრალური ტოპონიმები. კრ. „ონომასტიკა“. თბილისი. 1987.

ლამბერტი 1991: დონ არქანჯელო ლამბერტი, სამეგრელოს აღწერა, თბილისი. 1991.

ლანჩავა 1996: ლანჩავა ო., ქუთაისი ეგრის-ლაზიკის ციხე-ქალაქთა სისტემაში. ქუთაისი. 1996.

ლანჩავა 2007: ლანჩავა ო., ქუთაისის არქეოლოგია. ქუთაისი. 2007.

ლეკიაშვილი ს. კ., 1979: ლეკიაშვილი ა., წმინდა გიორგის ქართული კულტის საკითხისათვის. საენათმეცნიერო კრებული. თბილისი. 1979.

ლომიტაშვილი „მ. მ.“, #3, 1998: ლომიტაშვილი დ., საერთაშორისო სავაჭრო-ეკონომიკური ურთიერთობანი ძვ. წ. III-I სს. კოლხეთში (სადა შავლაკიანი და მხატვრული კერამიკა ნოქალაქევის ნაქალაქარიდან). კრ. „ძეგლის მეგობარი“, #3 (102), თბილისი. 1998.

ლომიტაშვილი 2003: ლომიტაშვილი დ., ცენტრალური კოლხეთი ძვ. წ. VIII- ახ. წ. VI სს. (ციხე-გოჯი-არქეოპოლისი-ნოქალაქევი). დისერტაცია ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად. თბილისი. 2003.

ლომოური „მნათობი“, #5, 1979 – ლომოური ნ., ნოქალაქევისა და ციხეგოჯის იგივეობის თაობაზე. ჟურნ. „მნათობი“, #5, 1979.

ლომოური „ნ. ა.“, I, 1981: ლომოური ნ., ნოქალაქევი-არქეოპოლისი-ციხეგოჯი (ისტორიული ნარკვევი). იხ. „ნოქალაქევი-არქეოპოლისი“, არქეოლოგიური გათხრები (1973-1977), თბილისი. 1981.

მაისურაძე 1990: მაისურაძე ი., ქართული გვარ-სახელები (სალექსიკონო ბიბლიოგრაფიული მასალები), თბილისი. 1990.

მაკალათია 1941: მაკალათია ს., სამეგრელოს ისტორია და ეთნოგრაფია. თბილისი. 1941.

მაკალათია #3, 1974: მაკალათია ფ., ტოპონიმთა აგებულებისა და მართლწერის ზოგი საკითხი. ჟურნალი „ქართული ენა და ლიტერატურა სკოლაში“ ## (34). თბილისი. 1974.

მაკალათია „ტოპონიმთა“, I, 1976: მაკალათია ფ., არაგვის ხეობის ფშავის ტოპონიმთა. კრ. „ტოპონიმთა“, თბილისი. 1976.

მაყაშვილი 1961: მაყაშვილი ა., ბოტანიკური ლექსიკონი (მცენარეთა სახელწოდებანი). თბილისი. 1961.

მეუნარგია 1939: მეუნარგია ი., სამეგრელოს სამთავროს უკანასკნელი პერიოდი და დადიანი. მასალები და დოკუმენტები სოლ. ცაიშვილის რედაქციით. თბილისი. 1939.

მურღულია 2012: მურღულია ნ., ეგრისის სამეფოს გამაგრების სისტემა IV-VI საუკუნეებში (არქეოლოგიური მასალებისა და ისტორიული წყაროების მიხედვით). არქეოლოგიის დოქტორის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად წარმოდგენილი დისერტაცია. თბილისი. 2012. ინახება საქართველოს პარლამენტის ეროვნულ ბიბლიოთეკაში.

„ნ. ა.“ I, 1981: ნოქალაქევი-არქეოპოლისი. რედაქტორი პ. ზაქარაია. ტ. I, თბილისი. 1981.

„ნ. ა.“ II, 1987: ნოქალაქევი-არქეოპოლისი. რედაქტორი პ. ზაქარაია. ტ. II, თბილისი. 1987.

„ნ. ა.“ III, 1993: ნოქალაქევი-არქეოპოლისი. რედაქტორი პ. ზაქარაია. ტ. III, თბილისი. 1993.

ნადარეიშვილი იკე, XIII, 1962: ნადარეიშვილი ლ., მიმღეობა ზანურში. იკე, XIII, თბილისი. 1962.

ნიკოლეიშვილი, საკანდელიძე 2009: ნიკოლეიშვილი გ., საკანდელიძე ბ., თუთის სარგავი მასალის გამოზრდა, ნარგაობის გაშენება და მოვლა, თბილისი. 2009.

ოქროპირიძე „ლიახვი“, 1979: ოქროპირიძე ნ., მეტაფორული ტოპონიმების ერთი სახეობისათვის. ჟ. „ლიახვი“, თბილისი. 1979.

პაპავა „ქ. ო.“, IV, 2010: პაპავა ბ., ახალი ქართული ტოპონიმები 1944-1956 წლებში საქართველოს შემადგენლობაში გაერთიანებულ ჩრდილოკავკასიის ტერიტორიებზე. კრ. „ქართველური ონომასტიკა“, IV, თბილისი. 2010.

პროკოპი კესარიელი II, 1965: „გეორგიკა“. ბერძენი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ. ბერძნული ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და განმარტებები დაურთო ს. ყაუხჩიშვილმა. თბილისი. 1965.

საბინინი 1882: წამება და ღვაწლი წმიდათა და დიდებულთა მოწამეთა დავით და კონსტანტინესი. გ. პ. საბინინი, საქართველოს სამოთხე. პეტერბურდი, 1882.

საქ. ტოპ., II, 1999: საქართველოს ტოპონიმია (მასალები). ტ. II. ა. ქართლის ჰიდრონიმია; ბ. ქვემო იმერეთის ჰიდრონიმია; გ. ზემო სამეგრელოს ჰიდრონიმია. თბილისი. 1999.

საყოველთაო აღწერა, II, 2003: საქართველოს მოსახლეობის 2002 წლის პირველი ეროვნული საყოველთაო აღწერის ძირითადი შედეგები (საქართველოს სოფლების მოსახლეობა). თბილისი. 2003.

სვანიძე ქსე, XI, 1987: სვანიძე დ., ცხაკაია. ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია. ტ. XI, თბილისი, 1987.

სილოგავა, „ნ. ა.“, III, 1993: სილოგავა ვ., „ნოქალაქევის ქვეყნის“ ქართული ეპიგრაფიკული ძეგლებიდან. კრ. „ნოქალაქევი-არქეოპოლისი, III. არქეოლოგიური გათხრები 1983-1989“. თბ., 1993.

სიხარულიძე სიგვ, I, 1973: სიხარულიძე ი., მასალები გურიის ისტორიული გეოგრაფიისათვის (ტოპონიმია). „საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის კრებული“. თბილისი, 2003.

სიხარულიძე, კეკელია, „მხარეთმცოდნე“, 2013: სიხარულიძე ი., კეკელია ი., ოდიშის საისტორიო გეოგრაფიის წყაროები. კრ. „მხარეთმცოდნე“, IV, ქუთაისი, 2013.

სორდია 2006: ჟ. სორდია ლინგვისტიკური ძიებანი, ქუთაისი, 2006.

სოსელია 1973: სოსელია ო., ნარკვევები ფეოდალური ხანის დასავლეთ საქართველოს სოციალურ-პოლიტიკური ისტორიიდან (სათავადოები). თბილისი. 1973.

სოსელია III, 1990: სოსელია ო., ნარკვევები ფეოდალური ხანის დასავლეთ საქართველოს სოციალურ-პოლიტიკური ისტორიიდან (სათავადოები). III, თბ., 1990.

სულავა ჩსბ, VIII, 2016: სულავა ნ., ქრისტოლოგიური ნომენკლატურა სენაკის მუნიციპალიტეტის ტოპონიმიაში. ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი. „ჩვენი სულიერების ბალავარი“. VIII საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციის მასალები. თბილისი, 2016.

სულავა „გულანი“, #19, 2016: სულავა ნ., წინაპართა სულიერი და მატერიალური კულტურის ასახვა სენაკის მუნიციპალიტეტის ტოპონიმიაში. ჟურნ. „გულანი“, #19, ახალციხე, 2016.

სულავა „ონომასტიკური კრებული“, 2016: სულავა ნ., მცენარეთა და ცხოველთა სახელები სენაკის მუნიციპალიტეტის ტოპონიმიაში. სამცხე-ჯავახეთის სახელმწიფო უნივერსიტეტის „ონომასტიკური კრებული“. ახალციხე, 2016.

სულხან-საბა 1928: ორბელიანი ს-ს., ქართული ლექსიკონი. ტფილისი. 1928.

სხირტლაძე, „ნ. ა.“, II, 1987: სხირტლაძე ზ., ნოქალაქევის „ორმოცმოწამეთა“ ეკლესიის თავდაპირველი დეკორის შესახებ. კრ. „ნოქალაქევი-არქეოპოლისი, არქეოლოგიური გათხრები. 1978-1982“. წ. II, თბ., 1987.

ტუსკია 1975: ტუსკია მ., სახელთა აფიქსური წარმოება ახლა სალიტერატურო ქართულსა და დიალექტებში. სადისერტაციო ნაშრომი ფილოლოგიის მეცნიერებათა კანდიდატის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად. თბილისი, 1975.

ტულუში „მ. მ.“ 1988: ტულუში ა., ეკის ნათლისმცემლის მონასტრის წარწერები. კრ. „მეგლის მეგობარი“, თბილისი.

ურუშაძე 1964: ურუშაძე ა., ძველი კოლხეთი არგონავტების თქმულებაში. თბ., 1964.

უჩანეიშვილი „კ. ც.“, #83, 1965: უჩანეიშვილი დ., ისულა თუ კოდორე? გაზ. „კოლხეთის ცისკარი“, #83 (528). 15 ივლისი.

უჩანეიშვილი „მოამბე“ #3, 1967: უჩანეიშვილი დ., ნესოსის ადგილმდებარეობის შესახებ. საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, #3. თბილისი.

ფაილოძე 2011: ფაილოძე ა., დასავლურ-ქართული ტოპონიმია და გვარსახელები (ეტიმოლოგიურ-განმარტებითი ლექსიკონი), II, ქუთაისი.

ფუტყარაძე, 1987: ფუტყარაძე ტ., იმერხევის მეტყველი მიწაწყალი, თბ., 1987

ქამადაძე 1992: ქამადაძე მ., ზემო აწარის ტოპონიმია. აჭარული დიალექტის დარგობრივი ლექსიკა. VIII, თბ., 1992.

ქართული პროზა, I, 1981: ქართული პროზა, წიგნი I, თბ., 1981, გვ. 169-182.

ქ. ცხ. IV, 1955: „ქართლის ცხოვრება“. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. ტ. I, 1955; ტ. IV, თბილისი, 1973.

ქაჯაია I, 2001: ქაჯაია ო., მეგრულ-ქართული ლექსიკონი. ტ. I, თბილისი, 2001.

ქაჯაია II, 2002: ქაჯაია ო., მეგრულ-ქართული ლექსიკონი. ტ. II, თბილისი, 2002.

ქაჯაია III, 2002: ქაჯაია ო., მეგრულ-ქართული ლექსიკონი. ტ. III, თბილისი, 2002.

ქაჯაია IV, 2002: ქაჯაია ო., მეგრულ-ქართული ლექსიკონი. ტ. III, თბ., 2002.

ქირია... I, 2015: ქირია ჭ., ეზუგბაია ლ., მემიშიში ო., ჩუხუა მ., ლაზურ-მეგრული გრამატიკა. I მორფოლოგია. თბილისი. 2015.

ქობალია 2010: ქობალია ა., მეგრული ლექსიკონი, თბილისი.

ქორიძე სსმაეა, 1969: ქორიძე დ., ნოსირის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ 1967 წელს ჩატარებული მუშაობის მოკლე ანგარიში. კრებული „საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის არქეოლოგიური ექსპედიციების ანგარიშები (1965-1967 წწ.)“, თბილისი. 1969.

ქორიძე „კოლხეთი“, #121, 1969: ქორიძე დ., რაზე მოგვითხრობენ ნოსირის არქეოლოგიური გათხრები? გაზ. „კოლხეთი“, #121 (2544), 16 ოქტომბერი, ცხაკაია.

ქორიძე... I, 1971: ქორიძე დ., გოგაძე ე., ნოსირის არქეოლოგიური ექსპედიციის 1969 წლის მუშაობის ძირითადი შედეგები. კრებული „საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის არქეოლოგიური ექსპედიციები“. I, თბილისი. 1971.

ქსე 1987: ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია. ტ. II, თბილისი. 1987.

ღლონტი 1967: ღლონტი ალ., ჰიდრონიმთა ძირითადი სტრუქტურულ-სემანტიკური ჯგუფებისათვის, თბილისი. 1967.

ღლონტი I, 1971: ღლონტი ალ., ტოპონიმიკური ძიებანი, I, თბილისი. 1971.

ღლონტი 1988: ღლონტი ალ., საქართველოს ისტორიული რეგიონები ტოპონიმებში. თბილისი. 1988.

ყაუხჩიშვილი III, 1936: ყაუხჩიშვილი ს., „გეორგიკა“. ბერძენი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ. ბერძნული ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და განმარტებები დაურთო ს. ყაუხჩიშვილმა. ტ. III, ტფილისი. 1936.

ყიფშიძე 1994 – ყიფშიძე ი., რჩეული თხზულებანი. კრებული გამოსაცემად მოამზადა, წინასიტყვაობა და შენიშვნები დაურთო პროფ. კორნელი დანელიამ. თბილისი, 1994.

შავიანიძე 2015: შავიანიძე დ., სამეგრელო (ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ნარკვევი), ქუთაისი, 2015.

შამათავა 1966: შამათავა დ., კოლხეთის დაბლობის ათვისების პერსპექტივები. თბილისი. 1966.

შალამბერიძე #3, 1979: შალამბერიძე გ., „ნოქალაქევი“ თუ „ნაქალაქევი“? ჟურნალი „ისტორია, საზოგადოებათმცოდნეობა, გეოგრაფია, სკოლაში“. #3 (54). თბილისი, 1979.

შალამბერიძე 1980: შალამბერიძე გ., ქართული სწორმეტყველების სწავლების ზოგიერთი საკითხი. თბილისი. 1980.

შალამბერიძე „თბილისი“, 1987: შალამბერიძე გ., „ნოქალაქევი“ თუ „ნაქალაქევი“? გაზ. „თბილისი“, 25 აგვისტო. თბილისი. 1987.

შანიძე I, 1953: შანიძე ა., ქართული გრამატიკის საფუძვლები. I. მორფოლოგია. თბილისი. 1953.

შანიძე, „მაცნე“, #2, 1972: შანიძე ა., სვანური კულტის ტერმინი **ჯგერაგ**. საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის „მაცნე“. ენისა და ლიტერატურის სერია, #2, თბილისი. 1971.

ჩაჩანიძე იკე, XLIII, 2015: ჩაჩანიძე ი., „კალანდა“ ლექსების ეთნოლინგვისტიკური და სემიოტიკური განზომილებანი. იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება. XLIII, თბილისი, 2015.

ჩიქობავა იკე, V, 1953: ჩიქობავა ა., მასდარისა და მიმღეობის ისტორიული ურთიერთობისათვის ქართულში. იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, V, თბილისი. 1953.

ჩიქობავა VI, 1926: ჩიქობავა ა., -ონ სუფიქსი მეგრულში „ტფილისის უნივერსიტეტის მოამბე“, VI, ტფილისი. 1926.

ჩიქობავა 1936: ჩიქობავა ა., ჭანურის გრამატიკული ანალიზი ტექსტებითურთ. ტფილისი. 1936.

ჩიქობავა 1938: ჩიქობავა ა., ჭანურ-მეგრულ-ქართული შედარებითი ლექსიკონი. ტფილისი. 1938.

ჩიქობავა 1942: ჩიქობავა ა., სახელის ფუძის უძველესი აგებულება ქართველურ ენებში. თბილისი. 1942.

ჩიქობავა, 1974: ჩიქობავა ა., იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერების წელიწდეული, თბილისი, 1974.

ჩიქოვანი 1987: ჩიქოვანი თ., ზემო ქართლი (სამხარეთმცოდნეო ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ნარკვევი), თბილისი. 1987.

ცანავა 1990: ცანავა ა., ქართული ფოლკლორის საკითხები (მეგრული მასალების მიხედვით). თბილისი. 1990.

ცხადაია 1985: ცხადაია პ., მთიანი სამეგრელოს ტოპონიმია (ენათმეცნიერული ანალიზი). თბილისი. 1985.

ცხადაია 1988: ცხადაია პ., ონომასტიკურ ტერმინთა განმარტებითი ლექსიკონი. თბილისი. 1988.

ცხადაია, ო. ძ., I, 1995: ცხადაია პ., მეთევზეობის ლექსიკა სამეგრელოს ტოპონიმიაში. კრ. „ონომასტიკური ძიებანი“. I. თსუ ახალციხის ფილიალი. ახალციხე, 1995.

ცხადაია სიმპოზ. მასალები, 1998: ცხადაია პ., ჰაპლოლოგიისათვის მეგრულში. აკად. არნ. ჩიქობავას დაბადებიდან 100 წლისთავისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო სიმპოზიუმის მასალები. თბილისი. 1998.

ცხადაია სამეცნ. სეს., II, 1999: ცხადაია პ., -ობა სუფიქსის რეინტერპრეტაცია არსებითი სახელის მრავლობითი რიცხვის ნიშნად ქართულისა და ზანურის დიალექტებში. ფილოლოგიის ფაკულტეტისა და თსუ ფილიალების II სამეცნიერო სესია. 1999 წლის 15-17 აპრილი. თბილისი-სიღნაღი. 1999.

ცხადაია 2005: ცხადაია პ., ონომასტიკის შესავალი. თბილისი. 2005.

ცხადაია 2007: ცხადაია პ., მასალები მეგრულის ლექსიკონისათვის (ზემო სამეგრელოს მიკროტოპონიმის მიხედვით), I. კრ. „ქართველური ონომასტიკა“, ტ. III, თბილისი, 2007.

ცხადაია 2008: ცხადაია პ., ჰიდრონიმენი „ზანა“ კოლხეთის ტოპონიმიაში. იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, XXVI, თბილისი, 2008.

ცხადაია I, 1999: ცხადაია პ., ძიებანი კოლხეთის ტოპონიმიაში. თბილისი, 1999.

ცხადაია „საქ. ტოპ.“, II, 1999: ცხადაია პ., ზემო სამეგრელოს ჰიდრონიმია. კრებული „საქართველოს ტოპონიმია“. ტ. II, თბილისი. 1999.

ცხადაია „საქ. ტოპ.“, II, 1999: ცხადაია პ., კოლხურ ჰიდრონიმთა ლექსიკისა და სტრუქტურის საკითხები (ზემო სამეგრელოს ჰიდრონიმის მიხედვით). „საქართველოს ტოპონიმია“. ტ. II, თბილისი, 1999.

ცხადია 2000: ცხადია პ., გვარები და გვართა დასახლებანი სამეგრელოში. თბილისი, 2000.

ცხადია 2002: ცხადია პ., საკუთარი სახელი კოლხურ (ზანურ) ენაში. ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად წარმოდგენილი დისერტაციის ავტორეფერატი, თბილისი, 2002.

ცხადია 2004: ცხადია პ., სამურზაყანოს ისტორიული და თანამედროვე ტოპონიმია (ენათმეცნიერული ანალიზი). თბილისი, 2004.

ცხადია ქ. ო., II, 2004: ცხადია პ., ტოპონიმი *ჯგერია* და ზოგი ქრისტოლოგიური ტერმინის კოლხურში გავრცელების საკითხისათვის. „ქართველური ონომასტიკა“, II, თბილისი, 2004.

ცხადია 2008: ცხადია პ., სამეგრელოს გეოგრაფიული სახელწოდებანი, IV. (ჩხოროწყუს რაიონი). თბილისი, 2008.

ცხადია „ქ. ო.“, V, 2011: ცხადია პ., რუსულენოვანი ლექსიკა სამეგრელო-სამურზაყანოს ტოპონიმიაში. კრ. „ქართველური ონომასტიკა“, ტ. V, თბილისი. 2011.

ცხადია 2009: ცხადია პ., სამეგრელოს გეოგრაფიული სახელწოდებანი, V. (მარტვილის რაიონი, სამხრეთი ნაწილი). თბილისი, 2009.

ცხადია 2012: ცხადია პ., სამეგრელოს გეოგრაფიული სახელწოდებანი, IV. (მარტვილის რაიონი. ჩრდილოეთი ნაწილი). თბილისი, 2012.

ცხადია 2013: ცხადია პ., სამეგრელოს გეოგრაფიული სახელწოდებანი, VII. (სენაკის რაიონი). თბილისი, 2013.

ცხადია VIII, 2013: ცხადია პ., სამეგრელოს გეოგრაფიული სახელწოდებანი, VIII. (აბაშის რაიონი). თბილისი, 2013.

ცხადია 2015: ცხადია პ., წალენჯიხის მუნიციპალიტეტის გეოგრაფიული სახელწოდებანი. თბილისი. 2015.

ძიძიგური 1954: ძიძიგური შ., ძიებანი ქართული დიალექტოლოგიიდან. თბილისი. 1954.

ძნელაძე 2005: ძნელაძე რ., გურული დიალექტის ტოპონიმური სისტემა. თბილისი, 2005.

ჭითანავა 2010: ჭითანავა დ., ეკლესიები და თავდაცვითი ნაგებობები სამეგრელოში (უძველესი დროიდან დღემდე). თბილისი, 2010.

ჭუმბურიძე 1987: ჭუმბურიძე ზ., რა გეგია შენ?, თბილისი, 1987.

ჭუმბურიძე 2009: ჭუმბურიძე მ., ეგრისის სამეფოს თავდაცვის სისტემა (ახ. წ. I-VIII სს.). ქუთაისი, 2009.

ხორნაული 1983: ხორნაული გ., მთები და სახელები. თბილისი, 1983.

ხორნაული 2003: ხორნაული გ., ქართული ონომასტიკა. თბილისი. 2003.

ხუხუა „სათანო“, #4, 2007: ხუხუა ო., „სანაკი“ თუ „სენაკი“? ანუ ვინ არიან სანიკები, სანიგები, სანიხები? ჟურნ. „სათანო“. მარტვილი, 2007.

ჯანაშვილი 1906: ჯანაშვილი მ., ქართული გრამატიკა. ტფილისი, 1906.

ჯანაშია III, 1959: ჯანაშია ს., მრავლობითი რიცხვის -თა/-თ სუფიქსის ეტიმოლოგიისათვის. შრომები. ტ. III, თბილისი, 1959.

ჯავახიშვილი 1964: ჯავახიშვილი ივ., მასალები საქართველოს ეკონომიური ისტორიისათვის. წიგნი I. თბილისი, 1964.

ჯორბენაძე 1989: ჯორბენაძე ბ., ქართული დიალექტოლოგია. თბილისი, 1989.

ჯორბენაძე 1993: ჯორბენაძე ბ., ონომასტიკური გულანი. თბილისი, 1993.

ჯღარკავა თსუ შრომები, 113, 1965: ჯღარკავა შ., სალიპარტიანო (ისტორიულ-გეოგრაფიული მიმოხილვა). თსუ-ის შრომები. ტ. 113. თბილისი, 1965.

ჯღარკავა „მაცნე“, #6, 1970: ჯღარკავა შ., სალიპარტიანოს ისტორიიდან. საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის „მაცნე“, #6, თბილისი, 1970.

Гагуа 1890: Гагуа В., Селение Носири. СМОМРК, выпуск десятиный. Тифлис. 1890.

Гань 1907: Ган К., Экскурсия в Накалакеви летом 1903 г., Известия Кавк. отделения итпер. московского археол. Об-ва. вып. II, 1907.

Кипшидзе 1914: Кипшидзе И., Грамматика мингрельского (иверского) языка о хрестоматиею и словарем, СПб, 1914.

Леквинадзе სსმმ, XXX-B, III, 1974: Леквинадзе В., Базилика Археоролиса. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე. XXX-B, III, თბ., 1974.

Мегрелидзе 1938: Мегрелидзе И. Лазский и менгрелский слои в грузинском, 1938.

Муравьев 1848: Муравьев, А.Н. Грузия и армения. ч. III, СПб, 1848.

Мурзаев 1974: Мурзаев Е. М., Очерки тонимики. Москва, 1974.

Чубинашвили 1970: Чубинашвили Г., К вопросу о Нокалакеви. Вопросы истории и искусства, Тб., 1970.

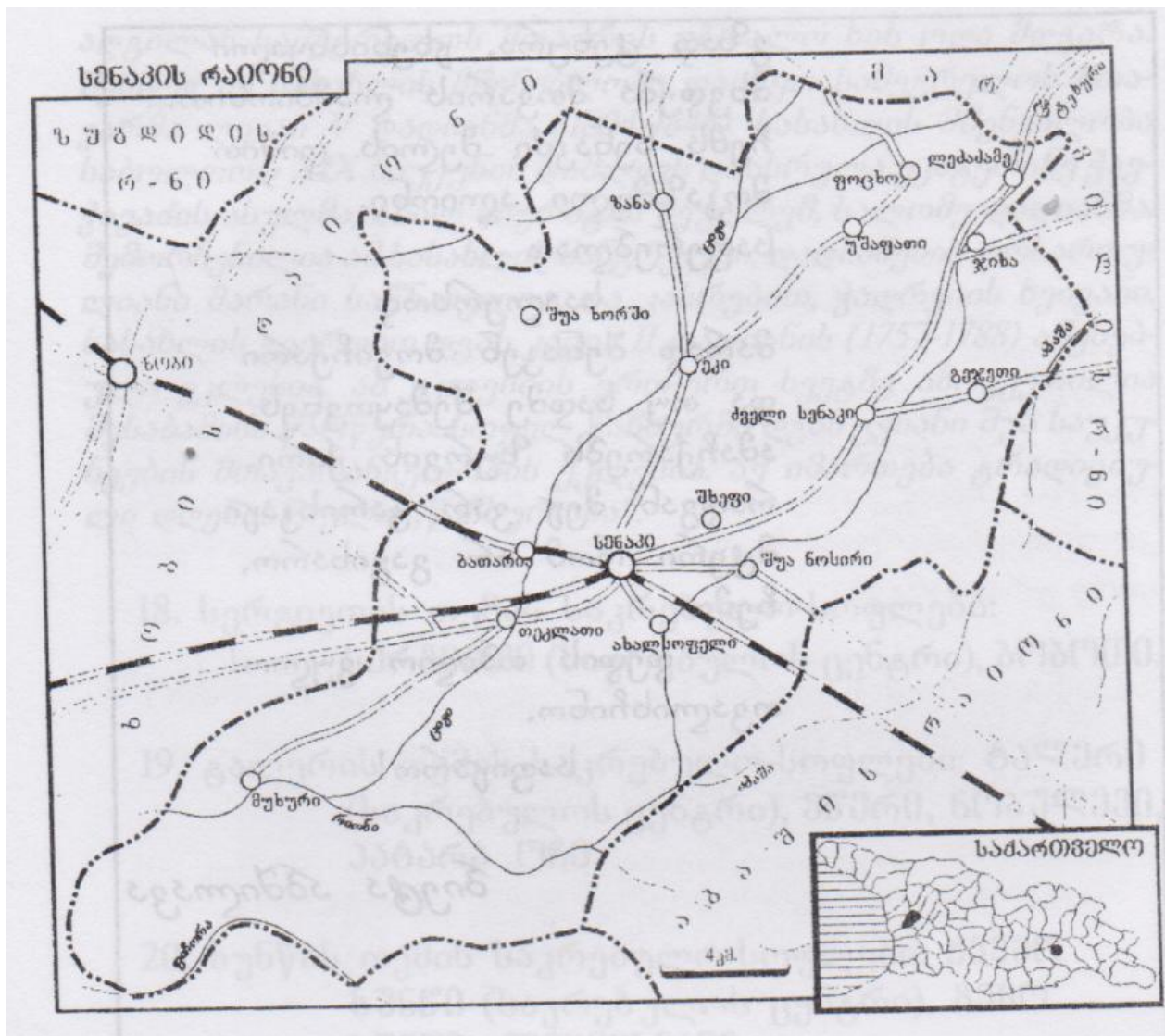
Цагарели 1880: Цагарели А., Мингрелские этюды. Вып. I. Мингрелские тексты с переводом и объяснением. СПб, 1880.

Brosset, 1851: Brosset M., Rapports sur un voyage archeologique dans la Georgie et dans l'Arménie, SPB, 1851.

Dubois, 1839: Dubois de Montpéroux F. Voyage autour du Caucase, t. III, Paris, 1839.

დანართი #01

სენაკის მუნიციპალიტეტის
ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული დაყოფის რუკა

დანართი #02

ქალაქ სენაკში არსებული ქუჩების ძველი და ახალი სახელწოდებები და
სახელის გადარქმევის თარიღები

#	quCebis saxelwodeba	Zveli	gadarqmevis		SeniSvna
---	---------------------	-------	-------------	--	----------

		saxelwodeba	TariRi			
1	2	3	4			7
1	simon janaSias					
2	omiane kaWaravas	komunistis	1996 w. marti			
3	sulxan-sabas	bakuris	1998 w. marti			
4	noko xurcias					
5	aleqsi beris	xubulavas	1998 w. marti			
6	nato vaCnaZis					
7	Teofane daviTais	pravdis	1996 w. marti			
8	daviT loluas	kuibiSevis	1997w. Ooqtomberi			
9	apolon garuCavas	komkavSiris	1998 w. marti			
10	rezo TabukaSvilis	belinskis	1997w.			
11	igor narmanias	xubulavas	2014w. №40			Savi zRგობ quCidan mSvidobis quCamde
12	zurab nafetvariZis	gromovis (yofili egrisis)	2000w.			
13	anton nadareiSvilis	Waladidelis	1999w.			
14	არქეოპოლისი	b.Sengelias, ტეხურის	2009w. 2010წ.			
15	akaki eliavas	gamarjvebis	2003w. aprili			
16	givi Rvinjilias	gamarjvebis quCa sanatoriumidan	1995w.			
17	Zmebi kankavebis	baqos	1999w.			
18	levan II dadianis	marqsis	1991w.			
19	vaJa-fSavelas					
20	daviT vahantias	libknextis	1999w.			
21	cotne dadianis	maxaraZis	1989w.			
22	vaxtang gogolaZis	Teatraluri moedani	2002w. seqtemberi			
23	merab kostavas	cxakaia	1989w.			

24	zviad gamsaxurdias	Moskovis (kekelia)	2007w.			
25	noe cxvitavas	engelsis	1998w. Mmarti			
26	26 maisis	I maisis				
27	Jiuli Sartavas	gegeWkors	1994w.			
28	varlam gangias	komunarebis	1995w.			
29	levan Tefanias	ilia vekuas	2009w. M 25 Tebervali			
30	domenti qobalavas	dimitrovi	1995w.			
31	vene arCaias	gagarinis	1995w.			
32	gubaz mefis	Cqalovis	1998w. Mmarti			
33	eqvTime TayaiSvilis	miCurinis	1998w. Mmarti			
34	agarakis	oTar kviraias,mamulias	1994 w. 2009w.			
35	Tamaz kankias	utu miqavas	2007w.			
36	gia nadareiSvilis	suvorovis	1998w. Mmarti			
37	vaxtang mefis	telmanis	1998w.			
38	giorgi uridias	krupskaias	1995w.			
39	konstantine sanaias	levandovskis	1990w.			
40	damiane jijelavas	kolxidis	1996w.			
41	konstantine gamsaxurdias	Jdanovis	1998w.27marti			
42	aleqsandre daviTaia	luqsemburgis	1997w.			
43	noe Sonias	askuravas	1998w.			
44	goCa kaSibaZis	tereSkovas	1997w. Ooqtomberi			
45	sergo Sengelias					
46	Salva dadianis					
47	indiko sanaia	gudauTis	1999w.			sacxovrebeli saxlebi ar aris (mxolod sawarmoebia)
48	vaxtang gorgasalis	gorkis	1998w.			
49	aleko Sengelias					
50	Salva eliavas					

51	WiWiko bendelianis	baidukovis	1997w.			
52	simon kalandariSvilis	beliakovis	1997w.			
53	valerian janaSias	kamos	1995w.			
54	arnold Ciqobavas	sabWos	1997w.			
55	geno adamias	wulukiZis	1995w.			
56	nodar kankias	kalandariSvilis	1995w.			
57	rema Selegias					
58	Tedo saxokias	bakurianis, v.esvanjias	1998w. 2011წ.			
59	daviT aRmaSeneblis	orjonikiZis	1992w.			
60	daviT aRmaSeneblis II Cixi		2009w. M 25 Tebervali			
61	daviT aRmaSeneblis III Sesaxvevi		2009w. M 25 Tebervali			
62	abesalom sajaias	frunzes	1997w.			
63	niko nikolaZis					
64	miSa Rvinjilias	sanapiros	1994w.			
65	SoTa Ciqobavas	gudavas	1999w.			
66	demetre Tavdadebulis	xoferias Cixi	1998w.			
67	mose narouSvilis	samtrediis Sesaxvevi	1995w.			
68	silovan SamaTavas	wiTeli droSis	1998w.			ak. eliavas quCidan rkinigzis I gadakveTamde
69	giorgi brwyinvalis	kikviZis	1998w.			
70	roman rusias	samtrediis Sesaxvevi	1998w.			
71	dutu megrelis					
72	ivane maCablis					
73	mixeil javaxiSvilis					
74	simon Ciqovanis					
75	arsenas					

76	mixeil lermontovis				
77	zugdidis				
78	daviT kldiaSvilis				
79	nizan cercvaZis	wiTeli droSis	1998w. Mmarti		mSvidobis quCidan aeroportamde
80	Savi zRvis				
81	ilia WavWavaZis	leninis	1989w.		
82	mSvidobis				
83	stalinis				
84	Tbilisis				
85	zaqaria faliaSvilis				
86	SoTa rusTavelis				
87	soxumis				
88	bagrationis				
89	aleqsandre puSkinis				
90	baTumis				
91	egnate ninoSvilis				
92	soso gegelias	ninoSvilis	2003w. aprili		rusTavelis quCidan
93	sankt-peterburgis	leningradis	1998w. Mmarti		
94	nikoloz baraTaSvilis				
95	arCil jorjaZis				
96	akaki wereTlis				
97	axalgazrdobis xeivani	pioneris	1998w. Marti		
98	wminda ninos	kalininis	1993w.		
99	aleqsandre yazbegis				
100	mixeil qurdovaniZis	T. TofuriZes	1992w.		
101	quTaisis				
102	konstantine leseliZis				
103	borjomis	gabeskiras	2002w. seqtemberi		
104	suramis				

105	iakob gogebaSvilis				
106	senakis	ZnelaZis	1995w.		
107	aleqsandre wurwumias				
108	Serozias	ekis aRmarTis	1995w.		
109	aqvsenti cagarelis				
110	daviT guramiSvilis				
111	nestor esebuas				
112	Tavisuflebis	Capaevis	1998w. marti		
113	valerian gunias				
114	akaki xoravas				
115	universtitetis	kirovis	1994w.		
116	daniel WonqaZis				
117	rusTavis				
118	samegrelos	klara-cetkinis	2003w. aprili		
119	foTis				
120	niko firosmanis	muSis	1995w.		
121	qaquca ColoyaSvilis	i.vekua, buxaiZis	2009w. M 31 marti		
122	givi kartoziას	rionis	1995w.		
123	tician tabiZis				
124	leo qiaCelis				
125	ekaterine gabaSvilis				
126	kote marjaniSvilis				
127	giorgi Wyondidelis	WavWavaZis	1989w.		
128	kolxeTis				
129	ipolite Cxetias				
130	melor sturuas				
131	Salva nucubiZis				
132	xoferias				
133	daviT demurias	petre qavTaraZis	2013w. #63		
134	lado asaTianis				
135	qujis				
136	pier kobaxiZis				
137	anton furcelaZis				

138	mTis kalTis				
139	Sxefis				
140	jixas				
141	Zmobis				
142	akaki beliaSvilis				
143	Tamaris				
144	lomias				
145	vaxtang kalandariSvilis	mebrZolis			
146	vladimer demurias				
147	giorgi leoniZis				
148	medeas				
149	aleqsandre arCaias	hipodromis	2002w. seqtemberi		
150	samtrediis				
151	kievis				
152	kosmonavtis				
153	rakveres				
154	კალისტრატე გრიგოლიას	ოქტომბრის			
155	ნიკო კეცხოველის				
156	ანა კალანდაძის				
157	dedis	erevnis	2000w.		
158	samxedro dasaxlebis binebi				28 Senoba (quCebi ar aris)
159	ipolite Cxetias I Cixi				
160	ipolite Cxetias II Cixi				
161	goris Cixi				
162	melor sturuas Cixi				
163	Tedo saxokias Cixi				
164	Tedo saxokias Sesaxvevi				
165	Tedo saxokias I Cixi				
166	Tedo saxokias II Cixi				
167	jixas Cixi				

168	furcelaZis I Cixi				
169	furcelaZis II Cixi				
170	stalinis I Cixi				
171	stalinis II Cixi				
172	stalinis III Cixi				
173	Salva nucubiZis I Cixi				
174	Salva nucubiZis II Cixi				
175	nodari kankias Sesaxvevi				
176	nodari kankias Cixi				
177	quTaisi I Cixi				
178	quTaisi II Cixi				
179	quTaisi III Cixi				
180	Tbilisi Cixi I				
181	vene arCaia Cixi				
182	დავით დემურის ჩიხი	პ. ქავთარაძის ჩიხი	2014წ. №9		
183	akaki beliaSvilis Cixi				
184	akaki beliaSvilis II Cixi				
185	borjomis Cixi	gabeskiras Cixi			
186	akaki xoravas Cixi				
187	rusTavelis I Cixi				
188	rusTavelis II Cixi				
189	იგორ წარმანია ჩიხებით	ნ.ხუბულავა ჩიხებით			
190	ekaterine gabaSvili ჩიხებით				

